

ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

КАРАГАНДИНСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА

KARAGANDA ECONOMIC UNIVERSITY

WWW.KEU.KZ

ISSN 1998-7862

ҚЭУ ЖАРШЫСЫ ВЕСТНИК КЭУ BULLETIN OF KEU

№4 (47) 2017

www.keu.kz

№ 4 (47) 2017

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

ЖУРНАЛ

**Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

JOURNAL

**Bulletin of KEU: Economy, Philosophy, Pedagogics,
Jurisprudence**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Сихимбаев М. Р. [Muratbay Sikhimbayev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан), заместитель председателя;

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Таубаев А.А. [Ayarbergen Taubaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела, (Испания);

Шеломенцев А. Г. [Andrei Shelomentsev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Институт экономики Уральского отделения РАН (Россия);

Базилевич В.Д. [Victor Bazilevich], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Киевский национальный университет им.Т.Шевченко (Украина);

Сатубалдин С.С. [Sagyndyk Satubaldin], академик НАН РК, доктор экономических наук, профессор, [экономика] (Казахстан);

Януш Течке [Janusz Teczke], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Университет экономики г. Краков (Польша);

Алимбаев А.А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Сихимбаева Д.Р. [Dinara Sikhimbayeva], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан)

Азаров В.А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Покрытан П.А. [Paul Pokrytan], доктор экономических наук, профессор, [экономика], МГУ имени М.В.Ломоносова (Россия);

Айнабек К.С. [Kuandyk Ainabek], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Ханов Т.А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Шамурзаев Т.Т. [Taalaibek Shamurzaev], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Кыргызско-Российский Славянский университет (Кыргызстан);

Бакишев К.А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Муликова С.А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Карипбаев Б.И. [Bayzhol Karipbaev], доктор философских наук, профессор, [философия], Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова (Казахстан).

Пунтус Е.А. [Yevgenya Puntus] Эксперт ЦМР НИР, Карагандинский экономический университет, технический редактор (Казахстан)

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106

Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала - 2003.

Периодичность издания- 4 номера в год.

Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

© Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. 2017

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

Ерқара АЙМАҒАМБЕТОВ, Бахтияр АРТАЕВ ЗАМАНАУИ ЭКОНОМИКАДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ МЕХАНИЗМДЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУЫ	12
Кирилл АНГЕЛОВ, Татьяна ПРИТВОРОВА, Мейрамгүл АЯҒАНОВА ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БИЗНЕС-МОДЕЛІН ДАМУЫ СТРАТЕГИЯЛАРЫ	18
Жадыра АРКЕНОВА ӨНІРЛІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІЛІГІ	25
Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, Жанна АУБАКИРОВА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЗАМАНАУИ ДАМУЫ	29
Дина БАЗАРБАЕВА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫ:ӨЗЕКТІ МІНДЕТТЕР	36
Сауле БЕЙСЕНАЛИНА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙІНІҢ ТАЛДАУЫ	39
Роза БЕСПАЕВА, Галина БОРОДИНА ИННОВАЦИЯ - ПАЙДАЛЫ ҚҰРАЛЫ АУЫЛДЫҚ ТУРИЗМДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ	42
Юлия ВИКУЛЕНКО ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ АЙМАҚТЫҚ ДАМУЫ	50
Хуанбек ЕРТАЙ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	54
Есет ЕСЕНГАРАЕВ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ	58
Нұрбек ӘЖІХАН КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ	61
Азиз ЗҰЛХАРНАЙ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІ	67
Клара ІБІТАНОВА ӨНІМНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ТАЛДАУ СЫРА МЕЙРАМХАНАСЫ"LINE BREW"	72
Абылай ИЛЬЯСОВ, Зауре САЛЬЖАНОВА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫ СТРАТЕГИЯСЫ: ҚҰРАЛДАР, ӘДІСТЕР ЖӘНЕ ФОРМАТТАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	78
Назгуль КАСЫМОВА ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУЫ ДЫҢ БАСЫМДЫ БАҒЫТТАРЫ	81
Данияр ҚАУЫРОВ, Нұржан КЕНЖЕБЕКОВ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТУРИЗМ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУЫ ДЫҢ ПРИОРИТЕТТЕРІ	84

Владислав КИРЕЙ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАСТАР САЯСАТЫ, БҮГІНГІНІҢ НЕГІЗГІ СӘТТЕРІ	90
Наталья КОЗЛОВА ЖОҒАРҒЫ МЕКТЕПТЕ "КЕЙІНГЕ ҚАЛҒАН КЕЛІСІМ" АЛГОРИТІМНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ	93
Жанна КОСЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ДАМУЫН БАСҚАРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БІЛІМ БЕРУ ОРНЫ НАРЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙДА	96
Мирас ҚҰТТЫБАЙ ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ЖАНДАНДЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК ӨРІПТЕСТІКТІҢ РОЛІН АРТТЫРУ	99
Өсемгүл МҰСАТАЕВА, Ляззат АКИЛЬЖАНОВА ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ХАЛЫҚТЫ ТҮРҒЫН ҮЙМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	104
Айнұр ОМАРОВА ЫНТАЛАНДЫРУҒА, ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕАЭО САЛЫҚТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	109
Мартин ПЕЛУХА, Елена СТАВБУНИК ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ-ҚҰРАСТЫРУШЫЛЫҚ ЖҰМЫС САЛАСЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚҚА МҮШЕ-ЕЛДЕРДІҢ МЕМЛЕКЕТТІК ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ	115
Сағадат САБИТОВА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАС КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТІН БАҒАЛАУДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР	123
Султан САЙЛАУБАЕВ, Шолпан ОМАРОВА, Бақыт СПАНОВА, Татьяна ТЕН АҚПАРАТТЫҚ ӨНІМДЕР МЕН ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ НАРЫҒЫ	127
Айдана СМАИЛ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ БИЗНЕС-ЖОСПАРЛАУ КӘСІПОРЫНДАҒЫ	131
Султан САЙЛАУБАЕВ, Шолпан ОМАРОВА, Бақыт СПАНОВА, Анна ЦИЦИНА ЗАМАНАУИ БАҒДАРЛАМАКЕШЕНІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БОЙЫНША АҚПАРАТТЫҚ ӨНІМДЕР МЕН ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ МАРКЕТИНГТІК ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ ЖОБАЛАУ ӘДІСТЕРІ	135
Сайран УЛАКОВ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БӨЛІГІ РЕТІНДЕГІ ӨНІМ	141
Фархат ХҰСАЙЫН КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІ	145
Максим ШТАНЕВ САУДА КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН БАСҚАРУ	153

ФИЛОСОФИЯ

Владимир ДРОЗД, Бақыт СПАНОВА ҚҰРЫЛЫС ТҰСАУКЕСІ ОЛАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘЛІМДЕМЕГІ ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ	159
Мәнетай БӘДЕЛХАН ҚЫТАЙ ИЕРОГЛИФТЕРІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ	164

Бахыт НУРГОЖИНА
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ДЕКОРАТИВТІ
ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ӨНІМІНІҢ МӘДЕНИЕТІ 168

Екатерина ФАБЕР
ТЕРМОЭЛЕКТРИКАЛЫҚ ТҮРЛЕНДІРУШІЛЕР ПАЙДАЛАНУ
СИПАТТАМАЛАРЫН ЖАҚСARTУДЫҢ ТАЛДАУ АМАЛДАРЫ 171

Елена ШУКУШЕВА
ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДА ГЕОСАЯСИ СУБЪЕКТ РЕТІНДЕ 175

ПЕДОГОГИКА

Ирина ЛАПИНА
ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРҒА СТУДЕНТТЕРДІ
ОҚЫТУДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІК ТӘСІЛІ 179

Гулсім МУКУШЕВА
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ КӘСІБИ БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТЕЛ
ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ 183

Салкен МУСТАФИН
МҰРАЖДЫҚ-ЖЕРГІЛІКТІ ЖҰМЫС МАҢЫЗДЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ТАРИХЫ ТӘЖІРИБЕСІНІҢ СТУДЕНТТІК ЖАҒДАЙЫНЫҢ ИНДИКАТОРЫ
МҰМКІНДІКТЕРІН ҚҰРУ (жұмыс тәжірибесі) 187

Гулчехра СИДИКОВА
КӘСІБИ-БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ 190

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Аксұңқар БИРМАНОВА
БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫ АДАМНЫҢ МӘДЕНИ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ 194

Дастан ДАРЫБАЕВ
СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДАҒЫ
МҰЛІККЕ ТЫЙЫМ САЛУ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ӘРЕКЕТІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН МӘНІ 200

Гаухар КАЛИЕВА
ХІХ ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫНДА ҚАЗАҚСТАҢДА ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ДІ
СОТТАР МЕН ПОЛИЦИЯ 205

Гүлдана ҚАРЖАСОВА, Ерлан КАСЕНОВ
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ- ЗАМАНАУИ КЕЗЕННІҢ АХУАЛДЫ МӘСЕЛЕСІ 210

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ, Сайраш МУСАБЕКОВА
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ 214

Оңдас ОРЫНБАСАРОВ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ
ҚАРСЫ КҮРЕС ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ЖЕДЕЛ ІЗДЕСТІРУЛІК АЛДЫН
АЛУ ДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ 219

Наталья СИДОРОВА, Динара БЕЙСЕНОВА
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ЮРИСДИКЦИЯ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ІСТЕРГЕ ҚАТЫСТЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫЗМЕТ 224

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Еркара АЙМАГАМБЕТОВ, Бахтияр АРТАЕВ ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ	12
Кирилл АНГЕЛОВ, Татьяна ПРИТВОРОВА, Мейрамгуль АЯГАНОВА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС-МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	18
Жадыра АРКЕНОВА РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ	25
Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, Жанна АУБАКИРОВА СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	29
Дина БАЗАРБАЕВА ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ФИНАНСЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ	36
Сауле БЕЙСЕНАЛИНА АНАЛИЗ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	39
Роза БЕСПАЕВА, Галина БОРОДИНА ИННОВАЦИИ - ПОЛЕЗНЫЙ ИНСТРУМЕНТ В СЕЛЬСКОМ ТУРИЗМЕ КАЗАХСТАНА	42
Юлия ВИКУЛЕНКО РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕГИОНОВ	50
Хуанбек ЕРТАЙ ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	54
Есет ЕСЕНГАРАЕВ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И МЕНЕДЖМЕНТ	58
Нурбек АЖИХАН РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ	61
Азиз ЗУЛХАРНАЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ	67
Клара ИБИТАНОВА АНАЛИЗ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ ПИВНОГО РЕСТОРАНА "LINE BREW"	72
Абылай ИЛЬЯСОВ, Зауре САЛЬЖАНОВА СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ: ИНСТРУМЕНТЫ, МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ	78
Назгуль КАСЫМОВА ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА	81

Данияр КАУЫРОВ, Нуржан КЕНЖЕБЕКОВ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	84
Владислав КИРЕЙ МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА, ОСНОВНЫЕ МОМЕНТЫ СЕГОДНЯ	90
Наталья КОЗЛОВА О ПРИМЕНЕНИИ АЛГОРИТМА "ОТЛОЖЕННОГО СОГЛАСИЯ" В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ	93
Жанна КОСЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ	96
Мирас ҚҰТТЫБАЙ ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РАЗВИТИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	99
Асемгүль МУСАТАЕВА, Ляззат АКИЛЬЖАНОВА ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	104
Айнура ОМАРОВА НАЛОГОВОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА В СТРАНАХ ЕАЭС	109
Сагадат САБИТОВА АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ МОЛОДЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ	123
Султан САЙЛАУБАЕВ, Шолпан ОМАРОВА, Бақыт СПАНОВА, Татьяна ТЕН РЫНОК ИНФОРМАЦИОННОЙ ПРОДУКЦИИ И УСЛУГ	127
Айдана СМАИЛ ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ	131
Бақыт СПАНОВА, Султан САЙЛАУБАЕВ, Шолпан ОМАРОВА, Анна ЦИЦИНА СОВРЕМЕННЫЕ ПРОГРАММНЫЕ ПАКЕТЫ РЕАЛИЗУЮЩИЕ МЕТОДЫ МАРКЕТИНГОВОГО АНАЛИЗА И ПЛАНИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОДУКТОВ И УСЛУГ	135
Сайран УЛАКОВ ПРОДУКТОВЫЙ РИТЕЙЛ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ СЕГМЕНТ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	141
Фархат ХУСАЙЫН СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	145
Максим ШТАНЕВ УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ТОРГОВЫХ КОМПАНИЙ	153
ФИЛОСОФИЯ	
Владимир ДРОЗД, Бақыт СПАНОВА СТРУКТУРНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ МНОГОМЕРНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ В OLAP-СИСТЕМЕ	159
Манатай БАДЕЛХАН ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ КИТАЙСКИХ ИЕРОГЛИФОВ И ИХ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ	164

Бахыт НУРГОЖИНА
КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА
КАЗАХСТАНА И СРЕДНЕЙ АЗИИ 168

Екатерина ФАБЕР
АНАЛИЗ ПРИЕМОВ УЛУЧШЕНИЯ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ
ХАРАКТЕРИСТИК ТЕРМОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ 171

Елена ШУКУШЕВА
КАЗАХСТАН КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ СУБЪЕКТ
В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ 175

ПЕДАГОГИКА

Ирина ЛАПИНА
КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ 179

Гульсум МУКУШЕВА
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК
В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ 183

Салкен МУСТАФИН
МУЗЕЙНО-КРАЕВЕДЧЕСКАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО
ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ
МОЛОДЕЖИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА
(из опыта работы) 187

Гулчехра СИДИКОВА
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ
ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ 190

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Аксункар БИРМАНОВА
ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОДНО ИЗ КУЛЬТУРНЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА 194

Дастан ДАРЫБАЕВ
СУЩНОСТЬ И ПОНЯТИЕ ПРОЦЕДУРАЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ ЗАПРЕТА
НА ИМУЩЕСТВО В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЕ 200

Гаухар КАЛИЕВА
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУДОВ И ПОЛИЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ
КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX ВЕКА 205

Гульдана КАРЖАСОВА, Ерлан КАСЕНОВ
КОРРУПЦИЯ-ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ 210

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ, Сайраш МУСАБЕКОВА
СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОГО
УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 214

Ондас ОРЫНБАСАРОВ
ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНОГО ПОИСКА
В ХОДЕ БОРЬБЫ С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ 219

Наталья СИДОРОВА, Динара БЕЙСЕНОВА
ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ПРАВОВАЯ ПОМОЩЬ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ:
МЕЖДУНАРОДНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ЮРИСДИКЦИЯ 224

CONTENTS

ECONOMY

Erkara AYMAGAMBETOV, Bakhtiyar ARTAYEV TRANSFORMATION OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN SORVEMENNY ECONOMY	12
Kirill ANGUELOV, Tatyana PRITVOROVA, Meiramgul AYAGANOVA STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF BUSINESS-MODELS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP	18
Zhadyra ARKENOVA DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMY AND HIS COMPETITIVENESS	25
Yerkenazym ORYNBASSAROVA, Zhanna AUBAKIROVA MODERN DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	29
Dina BAZARBAYEVA PUBLIC FINANCE OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: RELEVANT OBJECTIVES	36
Saule BEISENALINA ANALYSIS OF THE UNEMPLOYMENT RATE IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	39
Roza BESPAYEVA, Galina BORODINA INNOVATION IS A USEFUL TOOL IN RURAL TOURISM OF KAZAKHSTAN	42
Juliya VIKULENKO REGIONAL DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN	50
Khuanbek YERTAI, PROSPECTS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	54
Yeset ESENGARAEV INSTITUTIONALISM AND MANAGEMENT	58
Nurbek AZHIKHAN THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN ENTERPRISE MANAGEMENT	61
Aziz ZULKHARNAY ANALYSIS OF THE STATE OF THE REAL SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: THE REGIONAL ASPECT	67
Klara IBITANOBA THE ANALYSIS OF THE PRODUCTION COSTS OF THE BEER RESTAURANT "LINE BREW"	72
Abylai ILYASOV, Zaure SALZHANOVA STRATEGY OF ENTERPRISE DEVELOPMENT: TOOLS, METHODS AND TECHNOLOGY OF FORMATION	78
Nazgul KASYMOVA PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE INFRASTRUCTURE OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION	81
Daniyar KAUYROV, Nurzhan KENZHEBEKOV PRIORITIES OF DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF TOURISM INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	84

Vladislav KIREY YOUTH POLICY OF KAZAKHSTAN, BASIC MOMENTS NOWADAYS	90
Natalya KOZLOVA ABOUT THE APPLICATION OF THE "DEFERRED ACCEPTANCE" ALGORITHM IN HIGHER EDUCATION	93
Zhanna KOSE REGIONAL DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN	96
Miram KUTTYBAI INCREASE THE ROLE OF THE STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITY IN KAZAKHSTAN	99
Assemgul MUSSATAYEVA, Lyazzat AKILZHANOVA FEATURES OF PROVIDING THE POPULATION WITH HOUSING IN THE FOREIGN COUNTRIES	104
Ainura OMAROVA TAX STIMULATION OF INNOVATIVE ACTIVITY OF KAZAKHSTAN IN THE UNITED KINGDOM COUNTRIES	109
Martin PELUCHA, Yelena STAVBUNIK REGULATION OF RELATIONS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH AND EXPERIMENTAL DESIGN DEVELOPMENT AS A PART OF THE JOINT INNOVATION POLICY OF MEMBER COUNTRIES OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION	115
Sagadat SABITOVA ACTUAL QUESTIONS OF ASSESSMENT OF COMPETENCIE YOUNG ENTREPRENEURS IN KAZAKHSTAN	123
Sultan SAILAUBAEV, Sholpan OMAROVA, Bakyt SPANOVA, Tatyana TEN THE MARKET OF INFORMATIONAL PRODUCTION AND SERVICES	127
Aidana SMAIL THE ORGANIZATION OF THE PROCESS OF BUSINESS PLANNING IN THE ENTERPRISE	131
Sultan SAILAUBAEV, Sholpan OMAROVA, Bakyt SPANOVA, Anna TSITSINA MODERN SOFTWARE PACKAGES IMPLEMENTING METHODS OF MARKETING ANALYSIS AND PLANNING OF INFORMATION PRODUCTS AND SERVICES	135
Sairan ULAKOV FOOD RETAIL AS AN INNOVATIVE SEGMENT OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN	141
Farkhat KHUSSAIYN SYSTEM OF INDICATORS OF ESTIMATION OF EFFICIENCY OF FINANCIAL ACTIVITY OF THE ENTERPRISE	145
Maxim SHTANEV TRADING ENTERPRISE COMPETITIVENESS MANAGEMENT	153
PHILOSOPHY	
Vladimir DROZD, Bakhyt SPANOVA STRUCTURAL PRESENTATION MULTIDIMENSIONAL DATA ANALYSIS IN THE OLAP SYSTEM	159

Manatay BADELKHAN THE HISTORY OF APPEARING CHINESE HIEROGLYPHS AND THEIR STAGES OF DEVELOPMENT	164
Bakhyt NURGOZHINA CULTURAL RELATIONS OF DECORATIVE-APPLIED ART KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA	168
Yekaterina FABER ANALYSIS OF RECEIVING RECOMMENDATIONS OF THERMOELECTRIC CONVERTERS	171
Yelena SHUKUSHEVA KAZAKHSTAN AS A GEOPOLITICAL ENTITY IN INTERNATIONAL RELATIONS	175

PEDAGOGICS

Irina LAPINA COMPETENCE APPROACH IN TEACHING STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES	179
Gulsum MUKUSHEVA A PROFESSIONALLY-ORIENTED FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS	183
Salken MUSTAFIN MUSEUM-LOCAL WORK AS A MEANS OF FORMING THE CREATIVE ABILITIES OF STUDENT YOUTH IN THE PROCESS OF TEACHING HISTORY OF KAZAKHSTAN (from work experience)	187
Gulchekhra SIDIKOVA TEACHING PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE	190

JURISPRUDENCE

Axunkar BIRMANOVA RIGHT TO EDUCATION AS ONE OF CULTURAL HUMAN RIGHTS	194
Dastan DARYBAYEV ESSENCE AND CONCEPT OF PROCESSAL ACTION OF PROHIBITION ON PROPERTY IN PROCEEDINGS OF PROCEDURAL INVESTIGATION	200
Gaukhar KALIYEVA LEGAL REGULATION OF VESSELS AND POLICE ON THE TERRITORY OF KAZAKHSTAN IN THE LATE OF THE XIX	205
Guldana KARZHASOVA, Yerlan KASENOV CORRUPTION IS A GLOBAL PROBLEM OF OUR TIME	210
Akhmetkali SHAYMUKHANOV, Sairash MUSABEKOVA STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE ANTI-CORRUPTION CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	214
Ondas ORYNBASSAROV EFFECTIVE WAYS OF COUNTERACTION OF QUICK SEARCH DURING FIGHT AGAINST RELIGIOUS EXTREMISM	219
Natalia SIDOROVA, Dinara BASEENOVA HUMAN RIGHTS AND LEGAL ASSISTANCE ON CRIMINAL CASES: INTERNATIONAL AND NATIONAL JURISDICTION	224

Еркара АЙМАҒАМБЕТОВ, *э.ғ.д. профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көшесі, 9 үй, 8(7212)441634*
Бахтияр АРТАЕВ, *"Мемлекеттік және жергілікті басқару" мамандығының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көшесі, 9 үй*

ЗАМАНАУИ ЭКОНОМИКАДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ МЕХАНИЗМДЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУЫ

Мақалада әртүрлі экономикалық жүйелердегі мемлекеттік басқару механизмдерінің өзгеруіне талдау жасалған. Нарықтық сәтсіздіктері мен мемлекеттің сәтсіздіктері қарастырылады. Жұмыспен қамту аясын мемлекеттік басқару ерекшеліктері көрсетіледі. Жаңа мемлекеттік басқарудың ерекшеліктері көрсетіледі.

Түйінді сөздер: нарықтық экономика, түнгі күзетші, әл-ауқат мемлекеті, мемлекеттік басқару, нарықтың сәтсіздіктері, мемлекеттің сәтсіздіктері, халықты жұмыспен қамту, халықты жұмыспен қамту аясын мемлекеттік басқару.

Еркара АЙМАҒАМБЕТОВ, *д.э.н., профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, 8(7212)441634*
Бахтияр АРТАЕВ, *магистрант специальности "Государственное и местное управление", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9*

ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье рассматривается трансформация механизмов государственного управления в разных экономических системах. Рассматриваются провалы рынка и провалы государства. Показаны особенности государственного управления сферы занятости населения. Рассматриваются особенности нового государственного управления.

Ключевые слова: рыночная экономика, ночной сторож, государство благосостояния, государственное управление, провалы рынка, провалы государства, занятость населения, государственное управление сферы занятости населения.

Erkara AYMAGAMBETOV, *doctor of Economics, professor, Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic Kazakhstan, Karaganda c., Academicheskaya str., 9, 8(7212)441634*
Bakhtiyar ARTAYEV, *undergraduate of specialty "Public and Local Administration", Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic Kazakhstan, Karaganda c., Academicheskaya str., 9*

TRANSFORMATION OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN SORVEMENNY ECONOMY

In article transformation of mechanisms of public administration in different economic systems is considered. Failures of the market and failures of the state are considered. Features of public administration of the sphere of employment of the population are shown. Features of new public administration are considered.

Key words: market economy, night watchman, state of welfare, public administration, market failures, failures of the state, employment of the population, public administration of the sphere of employment of the population.

Қоғам күрделі түрде ұйымдасқан және көпдеңгейлі құрылым болып табылады. Өз мүшелерінің қызығушылықтарын толық көлемде қанағаттандырып, даму мүмкіндігіне ие болу үшін ол сыртқы ортаға бейімделу және өзін өзі реттеу қабілеттілігін өңдеуі тиіс. Осындай қабілеттіліктің болуы бірегей жүйе шеңберінде элементтер, процестер мен институттардың реттелуін білдіреді.

Бұл жүйенің қалыптасу және қызмет ету шарты болып адамдардың қажеттіліктерін максималды толық қанағаттандыру мақсатын көздейтін қоғамдық

өндіріс болып табылады және ол тек қалыптасқан негізгі құндылықтарды ескере отырып, аталмыш қоғамды дұрыс та тиімді ұйымдастыру барысында ғана мүмкін болады. Өз кезегінде, аталмыш үдерістің басты үйлестірушісі ретінде жоғарыда аталған жүйелердің әрекет ету барысында алынған нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін жауапты болып табылатын мемлекет қатыса алады [1].

Экономикалық ғылымның бірқатар классиктері (А. Смит, Ж.-Б. Сэй, Д.С. Милль, Д.Рикардо, Т.Мальтус, Н.Сениор және т.б.) нарықтық

механизмдердің экономиканың автоматты түрде өзін-өзі реттеуін қамтамасыз ететінін атап өткен. Дәлірек тоқталсақ, толық жұмысбастылық нарықтық экономиканың прерагативасы болып табылады дейтін экономикалық теорияның классиктері нарықтық қатынастарда мәжбүрлі жұмыссыздықтың орын алуы мүмкін емес, себебі пайыздық ставка, баға мен еңбекақы ара-қатынасының икемділігі сияқты нарықтық реттеудің негізгі механизмдері толық жұмысбастылықты қамтамасыз етіп, мұнда мемлекеттің араласуы артық және зиян деп есептеген [2]. Алайда, көптеген индустриалды дамыған мемлекеттердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, нарықтық экономика қоғам мен мемлекеттен тыс таза күйінде ешқашан әрекет етпеген және әрекет ете алмайды. Бір жағынан, экономикалық таңдау еріктігін болжайтын экономиканың нарықтық бағдары өзінің анықтамасы бойынша экономикалық және әлеуметтік үдерістердің мемлекетсіздендірілуін қарастырса, ал екінші жағынан, бұл мемлекеттің макро және микро деңгейде аталмыш үдерістерді реттеуден толығымен бас тартатынын білдірмейді. Тіпті *laissez-faire* (араласпау), еркін бәсекелестік және еркін нарық қағидаларын, сонымен қатар мемлекеттің "түнгі күзетші" тұжырымдамасын негіздей келе, классикалық либерализмнің негізін қалаушылардың өздері мемлекеттің экономикалық жүйенің өмірлік қабілеттілігі мен тиімділігін қамтамасыз ететін бірқатар қызметтерді орындауға міндетті екенін мойындауға мәжбүр болды [3]. Мысалы, К.Поланьи "өзін-өзі реттеуші нарық қоғамның адами және табиғи негіздеріне нұқсан келтірмей әрекет ете алмайды" [4] деп есептесе, ал Гумбольдт, өз кезегінде, мемлекет адамды оның өзіндік ниетін ескермейтін туынды түрде таңдалған мақсаттарына қызмет көрсету құралына айналдыруға ұмтылады" дей тұра, ол "жабайы" капиталистік экономика жағдайында мемлекеттік араласудың қоршаған ортаның бұзылуына жол бермес үшін қажетті болатынын байқамаған. Дегенмен де, соңғы есепте, ол "егер еркіндік әрекет етуге қажетті барлық шарттарды жоятын болса", онда қоғамдық өмірге мемлекеттік араласу қажет деген пікірге келген болатын [5].

Сонымен, өз дамуында капитализмнің экономикалық жүйесі бір бірінен айрықшаланатын екі кезеңнен өтті. Алғашқы кезеңі жоғарыда айтып кеткендей, мемлекеттің экономикаға араласуынан максималды еркіндікке деген ұмтылысты сипаттады. Яғни, мемлекеттің "түнгі күзетші" немесе "минималды мемлекет" сияқты сипаттамалары. Аталмыш кезеңі шамамен XIX ғасырдың екінші жартысына дейін жалғасты.

Мемлекет пен экономиканың өзара қатынастары дамуының екінші кезеңі XIX ғасырдың соңы және XX ғасырдың басында басталды. Капиталистік экономика өз дамуының корпоративті даму кезеңіне еніп, оның басты ерекшелігі болып әлеуметтік және экономикалық салалардағы мемлекеттің реттеуші және бақылаушы рөлдерін айтарлықтай арттыру болды. Бұл кезеңде А.Смиттің "көрінбейтін қолының" іс жүзінде әрекет етпей, еркін нарықтың өзін-өзі реттеуші немесе өзін-өзі түзетуші жүйе болмайтыны анықталды [3, 433 б.]. Мұнда, әрине, тек мемлекеттік араласу ғана тұрақты экономикалық өсім мен

еңбекке қабілетті халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз ете алады деген пікірді ұстанған Дж.Кейнс пен оның ізін басушылардың бағдарын атап өтуге болады [6]. Яғни, Дж.Кейнс нарықтық капиталистік шаруашылықта толық жұмысбастылықты қамтамасыз ететін ешбір механизм жоқ, жұмыссыздық пен инфляция мәселесі сыртқы себептерден емес, өзін-өзі реттеуші болып табылмайтын және реттей алмайтын экономикалық жүйенің өзінен туындайды деген пікірді ұстанған. Оның пікірінше, экономиканы мемлекеттік реттеу және жұмыссыздықтың алдын алу бюджет-салық саясаты арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Жиынтық сұранысты арттырып, жұмыссыздықты төмендету үшін мемлекеттік шығындарды арттыру немесе салықтарды төмендетуді қамтитын ынталандырушы фискалдық саясат қолданылуы тиіс. Салықтардың төмендетілуі, өз кезегінде, кәсіпкерлерді инвестициялар мен өндірісті дамытуға ынталандырады [2, 106 б.].

Осылайша, соңында барлық дамыған капиталистік елдер, сонымен қатар дамушы елдер де мемлекетпен реттелетін нарыққа көшіп (әл-ауқат мемлекеті) [7], көптеген жылдар бойы кейнстік теория экономиканың неғұрлым тұрақты дамып, халықтың өмір сүру деңгейінің артуына, жұмыссыздықтың қысқарып, жұмысбастылықтың артуына ықпал етті. Бұл жерде мемлекеттік реттеу түсінігі кең және тар мағынада қолданылып тұр. Біріншісі мемлекеттің қоғамдық қатынастар қатысушыларының жалпы іс-қимыл ережелерін бекітіп, өзгермелі жағдайға байланысты оларды түзетуден тұрса, ал екіншісі мемлекеттік басқару функцияларының бірі ретінде қарастырылып отыр.

Мұндағы мемлекеттің реттеуші ролін заманауи "Қысқаша философиялық энциклопедияда" оның "қандай да бір салада қоғамдық іс-әрекетті реттейтін адамдардың бірлескен іс-қимылдарының нәтижесінде үнемі қалпына келіп отыратын үстемдік ету құрылымы" ретінде анықталуымен де дәлелдеуге болады [8]. Яғни, мемлекет елдегі азаматтар мен әлеуметтік топтардың өзара қатынастарын ұйымдастырып, үйлестіретін, олардың бірлескен іс-қимылы үшін жағдайдың жасалуын қамтамасыз ететін негізгі институт болып табылады.

Жалпы, кез-келген мемлекеттің табысты әрекет етуі, ең алдымен, екі басты факторлардан тәуелді болады: ресурстық потенциал (табиғи, еңбек, климаттық, ғылыми-өндірістік, инвестициялық және т.б. ресурстар) және мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі.

Өз кезегінде, мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі оның қасиеттерімен тікелей байланысты болады. Сонымен, мемлекеттік басқарудың алғашқы қасиетіне жүйелілікті жатқызуға болады. Мемлекеттік басқаруда аталмыш қасиеттің болуы оның институционалды, нормативті-құқықтық, мақсатқа бағдарлаушы, идеологиялық, функционалды, кадрлық, ақпаратты-коммуникативті, әлеуметтік-мәдени сияқты ішкі жүйелерінің келісімділігін, үйлесімділігін, мақсатқа бағдарлануын, онтайлылық пен тиімділігін қамтамасыз етеді [9, 10].

Мемлекеттік басқарудың екінші де ерекше қасиеті болып оның тұтастай қоғамға кеңінен таралу қасиеті

табылады. Мұнда өткен кезеңде де және болашақта да мемлекеттік басқарудың тұтастай қоғамға ықпал ету қасиетін сақтаған және сақтайды деуге болады (мұны, соңғы есепте, классикалық либерализмнің негізін қалаушылар да мойындаған). Осы тұрғыдан, еркін де шектелмеген бәсекелестікке негізделген нарықтың үнемі тиімді әрекет етпей, игіліктердің әлеуметтік тұрғыдан тиімді бөлінуін қамтамасыз ете алмауына байланысты қандай да бір салаларда нарықтың сәтсіздіктері (market failures) тұжырымдамасы өңделіп, мемлекеттің араласуы (оның ішінде қомақты мемлекеттік қаражаттарды бөлумен) нарықтың жағымсыз салдарларын жою мен түзетудің, қоғамда тұрақтылықты қамтамасыз етудің [11] қажетті құралы ретінде қарастырылады. Мұнда еңбек үдерісіне түспеген, одан уақытша не болмаса біржола шығып кеткен (жасы немесе денсаулығына байланысты) адамдардың минималды өмір сүру деңгейіне кепілдік беретін мемлекеттің әлеуметтік саясаты шешуші рольге ие болады [3, 379 б.]. Оны, өз еңбегінде Л. Эрхард та атап өткен [12].

"Нарық сәтсіздіктерінің" неғұрлым кеңінен таралған және аса маңызды белгісіне, жоғарыда айтып кеткендей, кезеңмен қайталанатын жұмыссыздықтың жоғары деңгейін жатқызуға болады. Яғни, нарықтың толық жұмысбастылықты қамтамасыз етуге қабілетсіздігі байқалып, еңбек нарығында мемлекетпен қамтамасыз етілетін белсенді және белсенді емес жұмыспен қамту бағдарының қажеттілігі туындады. Белсенді жұмыспен қамту бағдары жұмыссыздарға тұрақты негізде жұмыс табуға жәрдемдесуді көздейтін мемлекеттің іс-шаралары болып табылады және оған жұмыспен қамтудың мемлекеттік қызметтерін, жұмыссыздарды кәсіби даярлаудың түрлі бағдарламаларын, жұмысбастылықты қамтамасыз ететін субсидияларды, әлеуметтік қоғамдық жұмыстарды және т.б. жатқызады. Ал белсенді емес бағдарлары мемлекет тарапынан қолдау деңгейін өзгертуді (әлеуметтік төлемдер, жұмыссыздық бойынша жәрдемақылар және т.б.) білдіреді. Мысалы, АҚШ-ң Еңбек министрлігі штаттарға қайта даярлау бағдарламаларын іске асыруға жыл сайын 500 млн. долларға жуық қаражат бөлуі үкіметтің экономика мен қоғамның өміріндегі өзгермелі жағдайда аталмыш салаға қаншалықты назар аударатынының дәлелі. Ұлыбританияда болса мемлекетпен қаржыландырылатын курстарға жұмысқа орналасу барысында қиындықтарға тап болған азаматтар қатысса, ал кәсіпкерлермен төленетін салықтар есебінен қаржыландырылатын бағдарламалар базалық категориялы жұмыскерлердің біліктіліктерін арттыруға арналған [13, 14].

Осыған ұқсас белсенді құралдар мен бағдарламалардың қазақстандық тәжірибеде де қолданылатынын айта кеткен жөн (жұмыспен қамту бағдарламалары да қоғамдық жұмыстар, кәсіптік оқыту, әлеуметтік жұмыс орындары, жастар практикасы, кәсіпкерлерді қолдау сияқты белсенді шараларды қамтиды).

Осылайша, жалпы әл-ауқат мемлекетінің тұжырымдамасы 60-70-ші жылдарда айтарлықтай белсенділігін танытты. Осы кезеңге дейін мемлекет

ролінің кеңейіп, әлеуметтік бағдарламалардың жүзеге асырылуы капиталистік қоғамның алдында тұрған бірқатар мәселелердің шешілуіне ықпал етті [3, 411 б.].

Алайда, мемлекеттік сектордың әлеуметтік саладан басқа экономикалық өмірге де араласуын туындататын бірнеше жағдайлардың әрекет етуіне де назар аударған жөн. Олардың біріншісі мемлекеттік билік органдарының, бір жағынан, қоғам мүшелеріне ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін өз әрекеттерін үйлестіруге мүмкіндік беретін елдегі саяси және экономикалық іс-әрекетті ұйымдастыру құралы ретінде қарастырылуынан, екінші жағынан, қоғамдық сектордың азаматтардың іс-әрекетін үйлестіру бойынша функцияларын орындауы оның институционалды бірліктерінің меншік құқығына негізделіп, ақша қаражаттарын шоғырландыру мен жұмсауынан тұрады [15].

Міне, жоғарыда аталған себептерге байланысты зерттеушілер өзінің мақсатқа бағдарлаушы, ұйымдастырушы және реттеуші әсерін тигізетін қоғамның экономикалық және әлеуметтік өміріне мемлекеттік басқарудың кең таралу қажеттілігін мойындады.

Осылайша, мемлекеттік араласу қажет, себебі мемлекет адамдардың өздеріне қарағанда олардың қызығушылықтарын неің қанағаттандыратынын жақсы түсінеді және біледі деген көзқарас патернализм деп аталады [16].

Өз кезегінде, мемлекеттік басқарудың мақсатқа бағдарлаушы, ұйымдастырушы және реттеуші әсерлері оның атқаратын функцияларының кешенімен тығыз байланысты, олар елдің экономикалық, әлеуметтік және технологиялық дамуының негізгі бағыттарын жоспарлау және өңдеу; басқару және басқарылатын жүйенің құрылымын анықтау және ұйымдастыру; қоғамдық өмірдің түрлі салаларында олардың іс-әрекетін реттеу; еңбек қатынастарын бақылау және реттеу; қоғамдық маңызды салалардың үздіксіз әрекет етуін қамтамасыз ету және т.б.[17].

Бұл жерде нарықтық экономикасы дамыған ешбір мемлекетте оның өзінің реттеуші функцияларын әлсіретпегенін айтып кету қажет. Оны түрлі салалардағы мемлекеттің нормативтік-құқықтық актілерді қабылдауымен дәлелдеуге болады. Мысалы, 1946 жылғы АҚШ-ң "Жұмыспен қамту туралы" Заңы федералды үкіметке максималды жұмысбастылық, өндіріс пен сатып алу қабілеттілігінің максималды деңгейін қамтамасыз ету жауапкершілігін жүктесе [3, 262 б.], ал Қазақстан Республикасының "Жұмыспен қамту туралы" Заңы Үкіметке жұмыспен қамту аясындағы белсенді бағдарды ұстанып, жұмыссыздар мен өзге нысаналы топтарға мемлекеттік қолдау шараларын ұсыну тәртібін анықтауды жүктейді [18]. Кез-келген жүйе сияқты мемлекеттік басқару жүйесі де оның қалыптасу, қызмет ету, басқарушылық ықпал ету үдерістерінің талаптарын [19], сонымен қатар қоғамда қалыптасқан жағдайларда мемлекеттік басқару қатысушылары әрекет ететін негізгі ережелер мен әрекет ету нормаларын сипаттайтын белгілі қағидаттарға негізделетінін де (лат. principium - негіз, бастапқы) атап өту қажет.

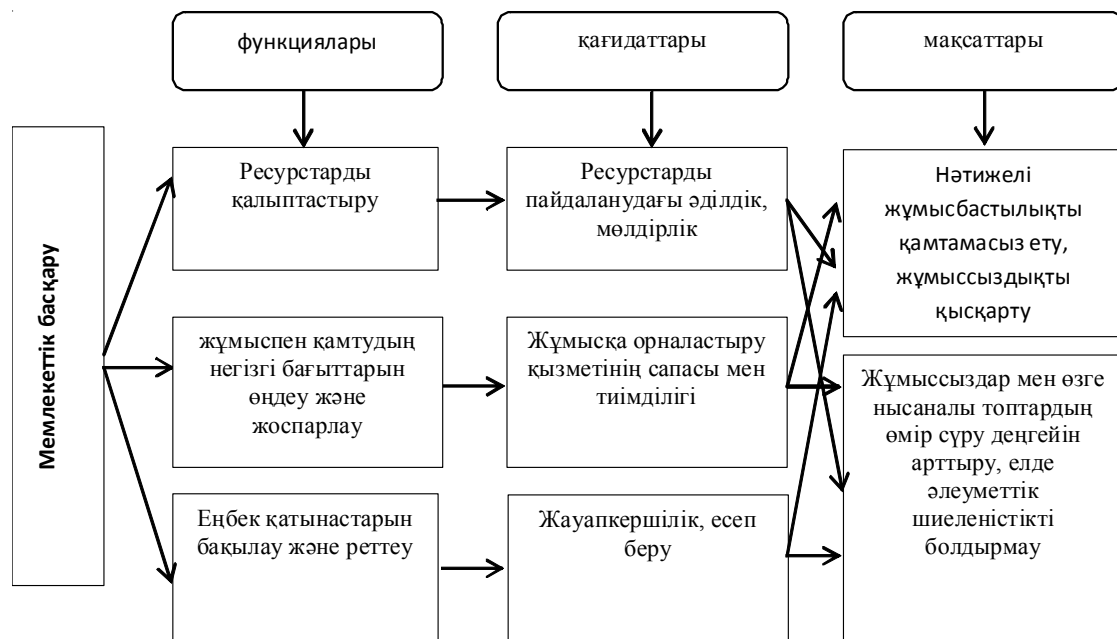
Мемлекеттік басқару жүйесінің қағидаттарын өңдеуде аталмыш теорияның негізін қалаушы неміс ғалымы М. Вебердің үлесін айтпай кетпеуге болмайды.

Осылайша, бірқатар ресейлік авторлар әділдік, объективтілік, демократизм, құқықтық реттілік, заңдылық, федерализм, биліктің бөлінуі, тиімділік, жауаптылық, бұқаралық [20] сияқты қағидаттар түрлерін қарастырса, ал отандық авторлар болса - ажырамастық (біртұтастық); басқарудың мемлекеттік механизмінің болуы; өңірлерге көмек көрсетудегі іріктеушілік; әлеуметтік тараптарды теңестіру басымдығы; мультипликативтілік; жүйелілік сипаттан туындайтын стратегиялық мүдделерді анықтау, яғни мемлекеттік басқарудың бағдарламалы-мақсатты әдістерге бағдарлану қағидаттарын [21] қарастырады.

Біздің ойымызша, мемлекеттік басқару қағидаттарының қолданылу тиімділігінің басты критерийі болып мемлекеттік басқарудың жүйелілігіне және осы арқылы жалпы қоғам өмірі мен оның жекелеген салаларының үйлесімділігі мен кешенділігіне қол жеткізу табылады. Мемлекеттік басқарудың функциялары мен қағидаттарын жүйелеп, оны жұмыспен қамту аясының мысалында түпкілікті мақсатқа жетуін бағдарлау 1 суретте көрсетілген (сурет 1).

Осылайша, анықталған қағидаттарды ұстана отырып, өздеріне жүктелген функцияларды жүзеге асырудың нәтижесінде жұмыспен қамту аясындағы мемлекеттік органдардың (Қазақстанда орталық мемлекеттік орган Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігі) басты мақсаты болып елдегі жұмыссыздық деңгейін төмендету арқылы халықтың әл-ауқатын және жалпы экономиканың өсімін

арттыру табылады. Алайда, XX ғасырдың 70-ші жылдардың екінші жартысы - 80-ші жылдардың басынан бастап жағдай айтарлықтай өзгерді. 70-ші жылдардың басында экономикалық өсімнің жоғары қарқынға ие кезеңі тоқтатылды. Екі энергетикалық дағдарыстардың салдарынан 70-ші жылдардың екінші жартысында дамыған елдердің экономикасында стагфляция орын алып, инфляция бірінші кезектегі мәселеге айналды. Егер 60-шы жылдары бюджеттік тапшылықтар сирек кездесе, ал 70-ші жылдардан кейін ол тұрақты сипатқа ие болды. Әл-ауқат мемлекетін сынға алушылар онда жұмыскерлердің кең шеңберінде тиімді еңбекке, бәсекелік күреске деген ынтасының әлсіреуі, әлеуметтік-демографиялық жағдайдың нашарлауын және т.б. баса айта түсті. Мемлекеттік бюджет арқылы қаражаттарды қайта бөлу ауқымының шамадан тыс артуы кең ауқымды жағымсыз салдарларға әкелді. Инфляциямен қатар ұдайы өндіріс шарттары нашарлай түсті, мемлекеттік аппараттың көлемі артып, бюрократия өрши түсті. Бір сөзбен айтқанда, әл-ауқат мемлекетінің маңызды элементі жоғары деңгейдегі бюрократия еді. Бұл, өз кезегінде, әлеуметтік мәселелермен айналысатын мекемелерде қызмет етуші тұлғалар санының айтарлықтай артуынан да көрініс тапты. Мысалы, 1940-шы жылдар 1995-ші жылдар аралығында аталмыш мекемелердің персоналы шамамен 15 есеге артқан. Сәйкесінше, экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларға бөлінетін қаражаттар көлемі де шамадан тыс өсіп кетті. Осылайша, АҚШ, Франция, Англияда 1938-ші жылдан бастап 1975-ші жылға дейін ЖҰӨ-гі жиынтық мемлекеттік шығындардың пайызы екі есеге артқан [3, 412 б.].

Ескерту - [17-21] әдебиеттері негізінде автормен құрылды

Сурет 1 - Жұмыспен қамту аясын мемлекеттік басқарудың сызбасы

Қысқасы, жалпы әл-ауқат мемлекеті мен жекелей алғанда кейінгі теория өзінің кемшіліктерін көрсете бастады. Ғылыми әдебиетте ондай мәселелер "мемлекеттің сәтсіздіктері" немесе "мемлекеттік басқарудың дағдарысы" деп аталады [22].

Осы аталған мәселелердің аса күрделілігі 1980-ші жылдың қазан айында ЭЫДҰ-ң осы ұйымға мүше елдердің танымал экономистері, әлеуметтанушылары, министрлері, ірі мемлекеттік қайраткерлері, кәсіподақ өкілдерінің қатысуымен

"Әл-ауқат мемлекетінің дағдарысы" атты конференцияны өткізуімен дәлелденеді [3, 412-415 б.].

Осылайша, мемлекеттің жоғарыда аталған сәтсіздіктерінің алдын алу үшін XX ғасырдың екінші жартысынан бастап Батыстың дамыған елдерінде әкімшілік реформалар жүзеге асырыла бастады. Дәлірек айтсақ, мемлекеттің қоғамдағы мәртебесі, әлеуметтік ролін жаңадан қарастыратын "жаңа мемлекеттік басқару" тұжырымдамасын туындатқан мемлекеттік басқару парадигмасының ауысуы орын алды. Аталмыш тұжырымдама көбінесе "жаңа мемлекеттік менеджмент" (NPM) деп те аталып жатады.

Негізі, жаңа мемлекеттік менеджмент тұжырымдамасы мен оған сәйкес реформалар мемлекеттің жалпылама әл-ауқат саясатының шығынды сипатын сыңға алып, халықтың мемлекеттік басқаруға сенімінің күрт төмендеуімен ынталандырылған болатын [23].

Осылайша, мемлекеттік басқаруды реформалаудың мақсаттарын келесідей жалпылауға болады:

- жаңалықтардың енгізілуі, өндіріс тиімділігін арттыру сияқты ғаламдық экономикадағы елдердің негізгі бәсекеабилеттілік факторларын ынталандыратын нарықтық күштерді мемлекеттік басқаруға қолдану;

- ұлтсыздандыру және жекешелендіру арқылы мемлекеттік секторды қысқартып, шағын да тиімді мемлекеттік аппаратты құру, оның экономиканы реттеу, әлеуметтік және экономикалық бағдарламаларды қаржыландыру, қоғамда қалыпты әлеуметтік ахуалды қалыптастыру және т.б. сияқты негізгі функциялары арқылы мемлекеттік басқарудың сапасын арттыру;

- бұрындары мемлекет атқарған функциялардың басым бөлігін жүзеге асыру үшін жеке сектормен келісім-шартқа отыру;

- орындалған жұмыс ақысын тек қол жеткізілген нәтижелерге байланысты төлеу әдісін пайдалану;

- мемлекеттік шығындардың өсім қарқынын төмендету [24].

Бір сөзбен айтқанда, мемлекеттік-әкімшілік басқару дағдарысынан шығу жолы ретінде көпшілік нарықтық экономикадағы бизнесті басқару ретіндегі менеджменттің алғышарттарын мемлекеттік басқару жүйесіне енгізуді ұсынды.

Осылайша, жаңа мемлекеттік басқару қоғамдық қаржыларды иелену, мемлекеттік қызметті ұйымдастыру, халыққа қызмет көрсету жүйесіндегі сапалы өзгерістердің кешенін білдіреді. Ал нәтижелер бойынша басқару тиімділік және нәтижелілік саласындағы нысаналы мәндер анықталып, қол жеткізілген нәтижелер өлшеніп, ол жайлы ақпарат бағдарламалардың қаржыландырылуы, құрылымы мен әрекет етуі туралы шешім қабылдау барысында қолданылатын басқарушылық мәселелерге қатысты ерекше тәсілдеме болып табылады. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу - бюджет қаражаттарын өлшемді нәтижелермен байланыстыруға мүмкіндік беретін бюджеттеу формасы [25]. Байқап отырсақ, жаңа мемлекеттік басқару неғұрлым кең шеңберде қолданылса, ал нәтижелер бойынша басқару және бюджеттеу мемлекеттік ресурстарды тиімді пайдаланып, оларды нәтижемен байланыстыруды білдіреді. Келтірілген анықтамалардың мәнін XX ғасырдың 70-ші жылдарының ортасынан бастап

батыстың қоғамдық-саяси жүйесінде танымал экономист И.Шумахердің "неғұрлым аз - соғұрлым тиімді" ұранының кеңінен қолданылуымен байланыстыруға болады. Аталмыш ұранның мәні қоғамның жекелеген салаларында мемлекеттің реттеуші функцияларының әлсіреуін, өзін ақтамаған әлеуметтік бағдарламалардың қысқаруын, жеке сектор инициативасының ролін арттырудан тұрады [3, 417 б.]. Және де мұндағы аталған бастапқы екеуі ескі неоклассикалық мектептің монетаризм сияқты жаңа бағыттарының ойымен түйісетінін байқауға болады.

Осылайша, бір уақытта мемлекеттік және нарықтық реттеу механизмдерінің үйлесімділігін қолдану аясында мемлекеттік басқарудың нарықтық тұжырымдамасы туындап, ол Ұлыбритания, АҚШ, Жаңа Зеландия, Канадада неғұрлым белсенді өңделіп, Франция, Германия, Солтүстік елдер мен Жапонияда өз жақтаушыларын тапты.

Жалпы, мемлекеттік басқару саласындағы әдебиеттерді талдау, бізге алғашқы кезде мемлекеттік сектордағы менеджменттің жаңа тәсілдемелерінің әртүрлі модельдерінің болғанын анықтауға мүмкіндік берді. Мысалы, алғашқы кезде авторы К.Худ болып табылатын жаңа мемлекеттік менеджмент туындаса, одан кейін З.Лан және Д.Розенблумның нарықтық тәсілдемелерге негізделген мемлекеттік әкімшіліктер моделі туындады, кейіннен Д.Осборн мен Т.Габлердің кәсіпкерлік үкімет моделі, К.Политтің менеджеризмі мен Л.Терридің неоменеджеризм моделі туындады. Алайда, аталмыш модельдер атауларының алуан түрлілігіне қарамастан, олардың зерттеу объектісінің бір екенін байқауға болады және қазіргі таңда көптеген авторлар алғаш болып қалыптасқан жаңа мемлекеттік менеджмент NPM (New Public Management) терминін қолданады.

Осы аталған модельдердің барлығының бір нақты ғылыми мектеп немесе модельге жатқызылмайтыны анықталды, дегенмен оның жекелеген элементтері түрлі мектептердің ережелерімен үйлеседі.

Мысалы, нәтижелер бойынша басқару тұжырымдамасының қалыптасуына мемлекеттік басқарудың классикалық мектебі, "максимизациялаушы бюрократ" тұжырымдамасы мен жаңа мемлекеттік басқару айрықша ықпал етті.

Аталған тұжырымдаманы қалыптастыруда В.Нисканен қызметтер ұсыну құқығы үшін ведомстволар бәсекелестігін құру, мердігерлер ретінде жеке тұлғаларды тарту, бақылауды күшейту және т.б. маңызды болады десе, Дж. Олсен бизнес-табиғатына назар аудара отырып, басқарудың аталмыш жүйесін қалыптастырудың түпкілікті өнімін "супернарықтық мемлекет" деп атауды ұсынады, ал Г. Дж. Фредериксон "мемлекеттік басқарудың жаңа теориясының" негізгі қағидаларының бірі ретінде "шығындар және пайда ара-қатынасын талдауды" бөліп қарастырады [26].

Алайда, батыстық ғылым мен тәжірибеде қалыптасқан "мемлекеттік менеджмент" түсінігіне мемлекеттік басқару саласындағы отандық зерттеуші А.Токтыбековтың қайшы пікірін келтіру де қызығушылық тудырады. Автор менеджменттің негізін қалаушылардың бірі Питер Ф.Друкердің "Менеджмент - бизнесті басқару" деген пікірін ұстана келе, мемлекеттік басқару тиімділігіне мемлекеттік басқару саласындағы терминологиялық "жаңылыстар" да

жағымсыз ықпал етеді, - дейді. Жекелей алғанда, соңғы жылдары мемлекеттік аппаратқа "мемлекеттік басқарудың" орнына "менеджмент", ал мемлекеттік органның "кадрлары" түсінігінің орнына "менеджер" термині жөнсіз енгізілді. Неміс ғалымы К.Кениг те жоғарыда аталған терминдердің мемлекеттік басқаруда орынсыз қолданылып, оны жеке сектордың түпкілікті мақсаты нақты көрсеткіштермен өлшенетін пайда алу болса, мемлекеттік сектордың халықтың әл-ауқатын арттыру сияқты түпкілікті мақсаты нақты өлшемге алынатын көрсеткіштермен өлшенбейтінін айтып өтеді.

Жаңа тұжырымдаманың мәні мен салдарларына қатысты жақтаушы және даттаушы пікірлердің болуына қарамастан, 1980-ші жылдардан бастап оның мемлекеттік басқару теориясы мен тәжірибесіне үлкен салымын енгізгенін айтып кеткен жөн.

Сонымен, қорытындылай келе, өзін-өзі реттеуші нарықтық экономиканың (жұмыссыздықтың жоғары деңгейі) мемлекеттің араласуына негізделген экономикаға (толық жұмысбастылық, жоғары шығындар, инфляция, бюрократия) трансформацияланып, кейіннен бір уақытта мемлекеттік және нарықтық реттеу тетіктерінің үйлесімділігін қолдану аясында жоғары нәтижеге әкелетін мемлекеттік басқарудың нарықтық тұжырымдамасы туындады дегуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ракшня А.С. Эффективность государственного регулирования экономики: автореф. ... канд.экон.наук: 08.00.01. - М.: Государственный университет управления, 2005. - 24 с.

2. Тарасов Ю.И., Тумасян Н.А., Хачемизова Н.А. Методологические подходы к оценке экономической эффективности функционирования рынка труда // <http://cyberleninka.ru>.

3. Шамхалов Ф.И. Теория государственного управления. - М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2002. - 638 с.

4. Polanyi K. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. - Boston: Beacon Press, 1957. - 3 p.

5. Humboldt W. The Limits of State Action // Cambridge at the university press. - 1969. - 143 p.

6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. - М.: Гелиос АРВ, 2002. - 352 с.

7. Назарбаев Н.А. Рынок и социально-экономическое развитие / под ред. А.В. Бачурина, А. Т. Спицына. - М.: Экономика, 1994. - 496 с.

8. Краткая философская энциклопедия. - М., 1994. - С. 112.

9. Батчиков С.А. Эффективность государственного управления / общ. ред. Батчикова С.А., Глазьева С.Ю. - М.: Фонд "За экономическую грамотность", 1998. - 846 с.

10. Есимова Ш.А. Экономическая эффективность системы государственного управления Республики Казахстан: теория, методология, практика: автореф. докт.экон.наук: 08.00.05. - Туркестан: Международный казахско-турецкий университет, 2010. - 48 с.

11. Мельдаханова М.К. Стратегия эффективного использования нового качества человеческого

потенциала республики на среднесрочную и долгосрочную перспективу, панельная сессия "Неоиндустриальная модель экономического развития и формирования перспективных инновационных кластеров" VI-го Астанинского экономического форума "Обеспечение сбалансированного экономического роста в формате G-Global", 22-24 мая 2013 г. - Астана.

12. Нуреев Р.М. Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России. - М.: ТЕИС, 2007. - 327 с.

13. Хамбар Б. Проблемы при формировании рынка труда Казахстана на современном этапе его развития / http://www.rusnauka.com /7_ NITSB_ 2014 /Economics/ 5_ 161556.doc.htm.

14. Татибеков Б.Л., Байзакова Л.А., Мельдаханова М.К. Рынок труда и занятость. Реформирование экономики Казахстана / под ред. М.Б. Кенжегузина. - Алматы, 1997. - 340 с.

15. Подрезова Ю.А. Государственный сектор и его эффективность в российской экономике: автореф. ... канд.экон.наук: 08.00.01. - М.: Воронежский экономико-правовой институт, 2008. - 21 с.

16. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора / пер, с англ. - М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 1997. - 720 с.

17. Балшикеев С.Б. Совершенствование системы государственного управления в Казахстане: проблемы и перспективы // Вестник КарГТУ. - Караганда, 2011. - С. 24-32.

18. ҚР Заңы. "Халықты жұмыспен қамту туралы": қабылданды 2001 жылы 23 қаңтарда, № 149 (12.06.2014ж. берілген өзгерістер және толықтырулармен).

19. Атаманчук Г.В. Сущность государственного управления. - М.: Омега-Л, 1980. - С. 271-278.

20. Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. Основы теории государственного управления: курс лекций. - Ростов / Д, 2000. - 136 с.

21. Реформирование системы государственного управления: зарубежный опыт и Казахстан. Научное издание. - Алматы: КИСИ при президенте РК, 2005. - 276 с.

22. Дауранов И.Н. Модернизация системы органов государственного управления экономикой в условиях устойчивого развития Казахстана: автореф. ... канд.экон.наук: 08.00.05. - Алматы, 2005. - 31 с.

23. Малков К.Б. Управление по результатам в органах государственной власти: автореф. ... канд.экон.наук: 08.00.05. - М.: Московский государственный университет им. Л.В.Ломоносова, 2011. - 27 с.

24. Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели: движение к поствашингтонскому консенсусу // Вопросы экономики. - 1998. - № 8. - С. 30.

25. Бочарова А. Развитие института оценки эффективности государственного управления. Мировая экономика и международные отношения. - 2013. - № 9. - С. 69-75.

26. Фредериксон Г. Дж. Путь к новому государственному управлению / Классики теории государственного управления: американская школа / под ред. Дж. Шафритца, А. Хайда. - М., 2003. - 430 с.

Kirill ANGUELOV, *Doctor of Economic Sciences, Professor, Technical University - Sofia, Bulgaria, Sofia, 8 K. Ohridsky Ave. ang@tu-sofia.bg*

Tatyana PRITVOROVA, *Doctor of Economic Sciences, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, 9 Akademicheskaya str., pritvorova_@mail.ru, +77015500903*

Meiramgul AYAGANOVA, *PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, 9 Akademicheskaya str., mira6907@mail.ru, +777786745112*

STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF BUSINESS-MODELS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

The article considers the issue of growth in the field of social entrepreneurship. At a certain stage of their development, social projects, as well as commercial enterprises, must make choice regarding further growth. The creation of social enterprise business model and its successful approbation after entrance to the profit probably will create the desire for the further successful development, which will require the strategy for the development of business models. In this research work, four main possible scenarios are proposed for the development of business models: scaling; replication; modification; creation of partner structures.

Keywords: social enterprises, strategies, business models, target groups, social value.

Кирилл АНГЕЛОВ, *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Техникалық университет - София, Болгария, София, К. Охридского даңғылы, 8, ang@tu-sofia.bg*

Татьяна ПРИТВОРОВА, *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш, 9, pritvorova_@mail.ru, +77015500903*

Мейрамгүл АЯҒАНОВА, *PhD докторанты, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш, 9, mira6907@mail.ru, +777786745112*

ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БИЗНЕС-МОДЕЛІН ДАМУ ЖОЛЫНДАҒЫ БИЗНЕС-МОДЕЛЬДІ ДАМУ ЖОЛЫН ТАҢДАУЫ ТИІС. ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БИЗНЕС-МОДЕЛІН ҚҰРУ ҮШІН ЖӘНЕ ПАЙДА АЛҒАННАН KEЙІН ОНЫ ЖЕТІСТІКПЕН АПРОБАЦИЯЛАУДА ӘРІ ҚАРАЙ ДАМУДЫ КӨЗДЕУІ ҮШІН БИЗНЕС-МОДЕЛЬДІ ДАМУ ЖОЛЫН ТАҢДАУЫ ТИІС. ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БИЗНЕС-МОДЕЛІН ҚҰРУ ҮШІН ЖӘНЕ ПАЙДА АЛҒАННАН KEЙІН ОНЫ ЖЕТІСТІКПЕН АПРОБАЦИЯЛАУДА ӘРІ ҚАРАЙ ДАМУДЫ КӨЗДЕУІ ҮШІН БИЗНЕС-МОДЕЛЬДІ ДАМУ ЖОЛЫН ТАҢДАУЫ ТИІС. ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БИЗНЕС-МОДЕЛІН ҚҰРУ ҮШІН ЖӘНЕ ПАЙДА АЛҒАННАН KEЙІН ОНЫ ЖЕТІСТІКПЕН АПРОБАЦИЯЛАУДА ӘРІ ҚАРАЙ ДАМУДЫ КӨЗДЕУІ ҮШІН БИЗНЕС-МОДЕЛЬДІ ДАМУ ЖОЛЫН ТАҢДАУЫ ТИІС.

Мақалада әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы өсу сұрақтары қарастырылған. Әлеуметтік жобалар өзінің даму жолындағы белгілі бір кезеңде коммерциялық кәсіпорындар сияқты әрі қарай даму жолын таңдауы тиіс. Әлеуметтік кәсіпкерліктің бизнес-моделін құру үшін және пайда алғаннан кейін оны жетістікпен апробациялауда әрі қарай дамуды көздеуі үшін бизнес-модельді дамыту стратегиясы қажет болады. Бұл зерттеуде бизнес-модельді дамытудың мүмкін болатын төрт негізгі сценарий ұсынылған: масштабтау, тираждау, модификациялау, әріптестік құрылым құру.

Түйінді сөздер: әлеуметтік кәсіпорын, стратегиялар, бизнес-модельдер, мақсатты топтар, әлеуметтік құндылық.

Кирилл АНГЕЛОВ, *доктор экономических наук, профессор, Технический университет - София, Болгария, София, пр. К.Охридского, 8, ang@tu-sofia.bg*

Татьяна ПРИТВОРОВА, *доктор экономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, pritvorova_@mail.ru, +77015500903*

Мейрамгуль АЯҒАНОВА, *докторант PhD, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, mira6907@mail.ru, +777786745112*

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС-МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассмотрен вопрос роста в области социального предпринимательства. На определенном этапе своего развития социальные проекты, так же как и коммерческие предприятия должны сделать выбор в отношении дальнейшего роста. Создание бизнес-модели социального предприятия и успешная её апробация после выхода на прибыль, возможно, сформирует желание дальнейшего успешного развития, для чего потребуются стратегия развития бизнес-модели. В данном исследовании предложено четыре основных возможных сценария развития бизнес-модели: масштабирование; тиражирование; модификация; создание партнерских структур.

Ключевые слова: социальные предприятия, стратегии, бизнес-модели, целевые группы, социальная ценность

Creation of a business model of a social enterprise and its successful approbation after entering the profit may create the desire for further successful development which will require a strategy for developing the business model.

Our study allowed us to offer four main possible scenarios for developing a business model:

- Scaling;
- Replication;
- Modification;
- Creation of partner structures.

Scaling.

Scaling is an increase in the scope of activities within a single legal entity [1].

This type of strategy is the simplest version of the business model development, when a social organization works with a large number of people from the community, offers them a better service, seeking to change the situation on the local market in the direction of expanding its market niche.

If we consider a recreation center for the elderly "Sunny Day", then it can be an introduction to the complex of standard services provided by it, the services of a kinesiologist or ergotherapist, which will certainly affect the satisfaction of clients with the quality of their

life. Such a strategy can be called a strategy of growth "in depth", i.e. the best solution to the social problem. This will improve the organization's position in the market of special social services and will allow forming the image of a modern recreation center with a high quality of life.

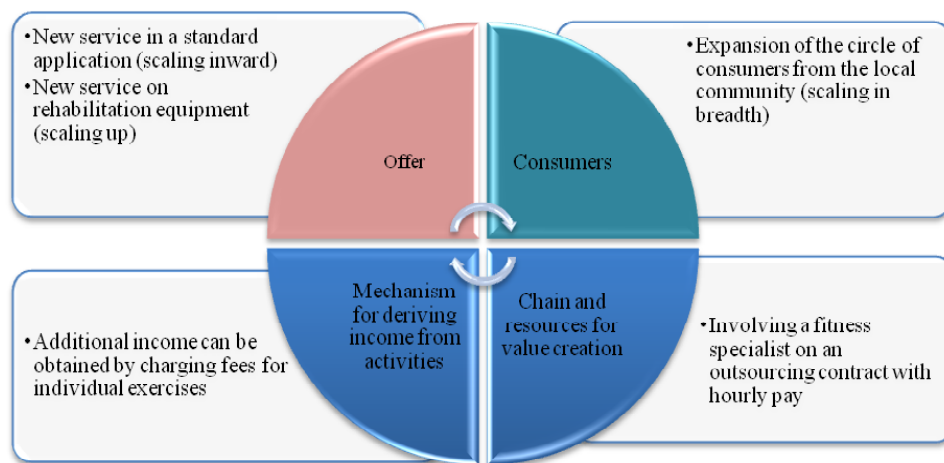
In this case the change will concern one block of the business model - offer, the target group of clients remains the same (Figure 1).

At the same time, in the block resources - it will only require recruitment or outsourcing of one person who will conduct classes 2-3 times a week for 1-2 hours, depending on the number of groups and the capacity of the hall for classes. Individual classes can be offered which customers will have to pay for themselves.

If we plan to introduce an additional service related to new equipment (sauna, exercise bikes, etc.), which can be recognized as scaling up, as it involves improving the proposed solution to the social problem, providing a better service.

If our project attracts more people from the local community, then this can be considered a scaling in breadth.

Scaling as the simplest strategy for developing a business model is shown in Figure 1.

Note - Compiled by the author

Figure 1 - Scaling strategy of the business model - changes in one block. (Example of a recreation center for the elderly "Sunny Day")

Replication.

Replication is associated with the application of an approved social business model in other geographic, economic and social conditions.

Geographic factors that affect the effectiveness of the model are, first of all, a city or a village.

For some business models, this is not critical. For example the NGO "Ray of Hope" which in both urban and rural areas provides similar developmental services for children with disabilities.

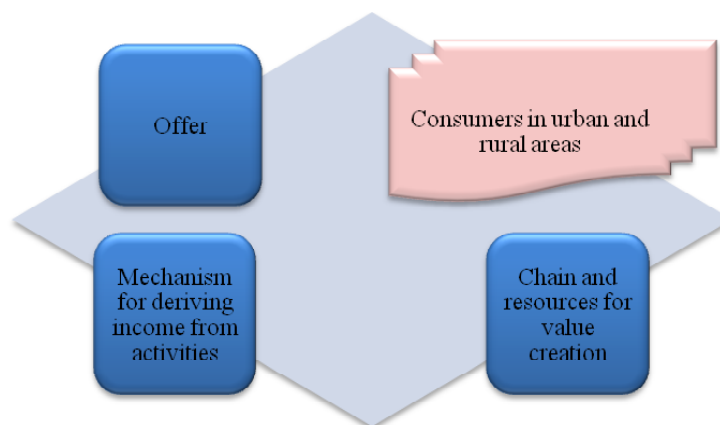
But in a number of cases, if a social enterprise solves a specific local problem, then such a development strategy is inappropriate due to the solutions found to the problem cannot produce results in another community. This applies, for example, to the differences between urban and rural lifestyles and may be due to the size of the population and, accordingly, the volume

of demand from it for some type of service or goods. So, for example, in city you can create a hairdresser salon in which people with hearing impairments can work and serve, who find it difficult to find work with such a feature on the profile of a hairdresser and other related services. In general, such a salon serves people at lower, social prices and among its clients there may be elderly people and low-income citizens. In rural areas such a project simply cannot be started because a sufficient number of people with hearing impairment and wishing to provide hairdresser services and attendant, with a limited population will simply not be there.

Such restrictions for replication have such a social project as the Center for the rental of rehabilitation equipment and technical means of rehabilitation, which provides services for their selection and adaptation to

the needs of customers as well as their maintenance. Services are not only for people with disabilities, but for older people who have restrictions on movement. With a significant number of urban residents (200-300 thousand people) such a center can achieve self-sufficiency and function as a social enterprise without additional funding from outside, because the structure of the urban population is sufficiently diversified in terms of per capita income and there will always be families with medium and high incomes that need such

services. At the same time, with a small number of clients, such a center will not be able to achieve self-sufficiency; for rural areas and small towns such a project may prove to be economically unprofitable. At the same time, in some cases, replication is not only possible, but also beneficial to the social entrepreneur, because it is possible to create and extract an effect from the scale of activity. If a public association or social enterprise already has a national network, the implementation of the replication strategy will be fully realized (Figure 2).

Note - Compiled by the author

Figure 2 - Strategy replicating the business model - changes in one block.
(on the example of the National Federation of Professional Combat and Sports Jiu-Jitsu "Profi-Fight")

As a rule, the replication is associated with the expansion of the geography of activities, i.e. the implementation of an existing offer to other categories of consumers: geographically or by the principle of involving in consumption another target group, usually associated with the first target group, at which the offer has already been worked out. That is, in fact, the change is only for one unit - "Consumers".

For example, PF "Sport Concept", having worked out a business model at 2-3 sites, now has covered its services with 2 micro districts of the city, expanding the geography of its offer. On the same sites, they plan to conduct classes with children with disabilities, inviting specialists for this. In parallel, they attract adults to these sports grounds, not in the form of regular sports activities, but in the form of active rest after work and rest of the day off, but for a fee. Another example is the National Federation of Professional Combat and Sports Jiu-Jitsu Profi-Fight, a non-profit organization that deals with the development of this sport, has 10 founders and several sponsors (among them insurance company "Salem", LLP "Nuker", LLP "Naiza"). It realizes the project on opening in the orphanages sections for classes of ju-jitsu. Practically in every large or medium city of Kazakhstan, the federation has a branch, one of the divisions of which is responsible for orphanages. Classes are free of charge and coaches' salaries are covered from the income of other units that provide paid services for children in normal conditions.

Modification.

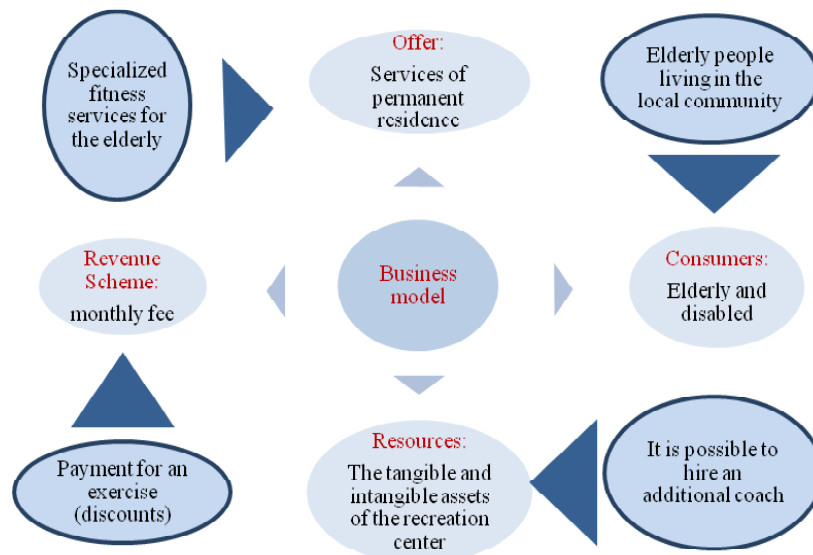
Modification is a creative reproduction of the existing business model based on the recombination of its elements.

Innovations in the creation of a new business model are no more than 10%, while 90% of innovative business models at first glance appear as a result of comprehension of existing experience, recombination and development of individual elements of the business model [2].

Since entrepreneurship is based on the creation of economic value and profit, the main problem is the ability to create an income generation mechanism that will act either in parallel with the creation of social value or will help to create it. Modification of the model involves the transformation of at least two elements of the business model seems to be a more complicated task, requiring preliminary work on the targeted development of a new version of the model.

For such characteristics of the model as tangible and intangible assets, investment sufficiency, long-term demand, a revenue-generating scheme with risk assessment and approximate revenue volumes, a marketing program, it should be possible to support a new project until it reaches an independent income.

For social entrepreneurship, taking into account its specifics and the nature of competitive advantages, based to a lesser extent on product and technological innovations, and to a greater extent on minimizing costs and quality of goods / services, the very nature of the transformation of the business model should take these features into account initially. So, the model of specialized fitness for the elderly on the basis of the recreation center "Sunny House" is a modified model #5 "The use of assets and competencies to the maximum". The scheme for modifying the business model is shown in Figure 3.

Note - Compiled by the author

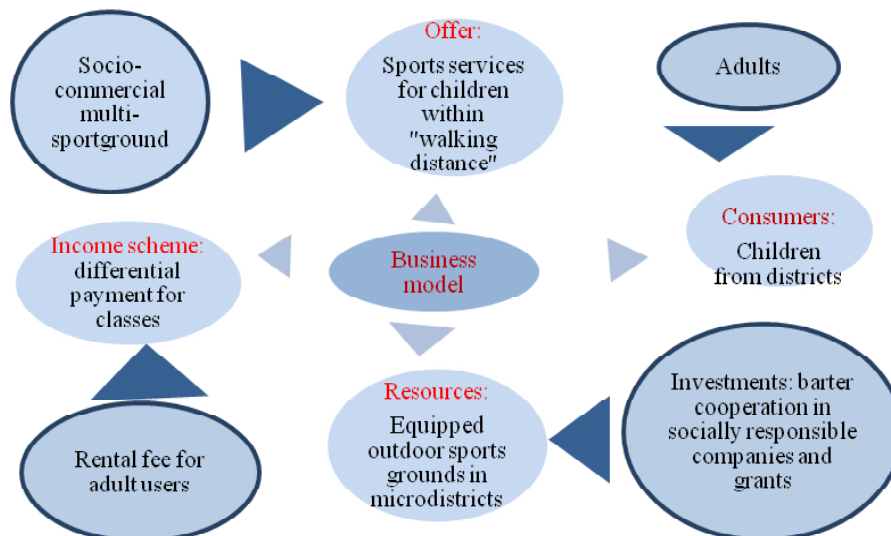
Figure 3 - Modification of the model "The use of assets and competencies to the maximum" in the direction of the development of one of the services into a separate and independent business

The marketing strategy is important to implement this modification that will provide a system of structured actions to identify a new group of clients, because unlike customers already living in a recreation center, these customers live in the district. Therefore, like at the beginning of any project, it is necessary to conduct a marketing research, identify a comfortable price, determine pricing policy, measures to stimulate demand, etc. As for the resources needed to start the project, its implementation is based on the existing material resources. With regard to material resources, it will require an increase in the hours of work of the trainer or another person will need to be accepted, which will depend on the number of clients in the new target group. In such a project, a significant role will be played by pricing policies and methods for determining costs, a system of discounts for customers wishing to pay for a longer course of study. It is possible to offer individual classes with specific rehabilitation after strokes, traumas and other special methods requiring training.

In general, we can say that the modification entails changes in at least two blocks of the business model, in this case the "Consumers" block and the "Offer" block, and in the future in all four. Changes in other blocks may be absent altogether or they

are second-order changes that follow from the first two. So, maybe a new coach cannot be accepted, if the total active load on it does not exceed 30 hours and the number of each group in the class will not exceed 20 people. With regard to marketing and pricing, in this project they are a mandatory application that ensures the availability of the service and at the same time a certain profitability of the project. It is necessary to develop a system of prices and discounts to ensure the attractiveness of the offer. Another example of a growth strategy based on the modification of the model is the project "Sport Concept", which represents the development of the model #1 "Accessibility of the good with a standard offer".

The project is realized as a service of sports activities for children on well-equipped sports grounds in the microdistrict, in the immediate vicinity of the place of residence of the child and his family, which, of course, is an attractive arrangement. In combination with differentiated prices for children from ordinary, incomplete, low-income, large families, this makes it possible to have access to spatial and economic sports classes with coaches in 7 types of sports. The scheme for modifying the model is shown in Figure 4.

Note - Compiled by the author

Figure 4 - Scheme of modification of the business model "Accessibility of the good with a standard offer" in the direction of diversifying the client base through a new offer

Basic changes in this business model go in three blocks:

1) Offer - an opportunity for adult amateur courtyard teams to rent a multi-venue with the provision of the services of a consultant coach if necessary.

2) Consumers - adult categories of users who live in neighborhoods and engage in sports in the evenings and weekends.

3) Resources - creation of a new resource (multi-sport sites) with attraction of investments of socially responsible companies on a mutually beneficial basis (barter of services) and grant financing. In fact, this modification of the model is already innovative, because the technology of such venues in itself provides opportunities for volleyball, basketball, football, baseball and some other field team sports. Winter playgrounds are constructed as indoor with spectator seats which prevents them from covering with snow.

Creation of partner structures.

The strategy for creating partnership structures can be implemented if the company that is the founder of the social business is sufficiently stable and ready to share its knowledge, technologies, resources (including personnel) to expand the scale of social impact and address the social problem, not only in the local territory but also in other regions. In this case, the company is not so much going after new incomes, how many takes responsibility for solving the social problem in the territory of another region, taking into account its specifics.

From the point of view of creation of social value there is an acceleration of the processes of its production and providing accessibility to customers in the most organic for them physical and economic accessibility.

Here it is possible to use the following options for organizing social entrepreneurship, differing in management models: branch network, alliances, social franchising (table 1):

Table 1 - Possible strategies for developing a business model based on partner structures

Types of partner structures	Content	Business model development strategy	Management Characteristics	Terms of implementation
Branch network	Network of units identical in terms of management and unification of business processes	Scaling and replicating of activities through autonomous, but unified organizations	Maximum centralization and total control of all processes, including financial	Partner networks with the state and / or related social structures for the use of their tangible assets
Alliances	Development of business processes based on the partial use of partner assets	Scaling, replication, modification of the business model due to the symbiosis of two or more partners with varying degrees of dependence	The agreement between the parties regulates the use of assets, mutual obligations, the content of the cooperation program	Search for partners with independent assets and sources of financing, conclusion of agreements with them
Social Franchising	Distribution of the business model in different regions under one brand and strict control over its compliance	Replicating and scaling to local conditions	General brand and strict quality control of goods / services, the availability of social reporting parameters to attract customers and investors	Preservation of a unified mission of the organization and prevention of loss of reputation

Note - Compiled by the author

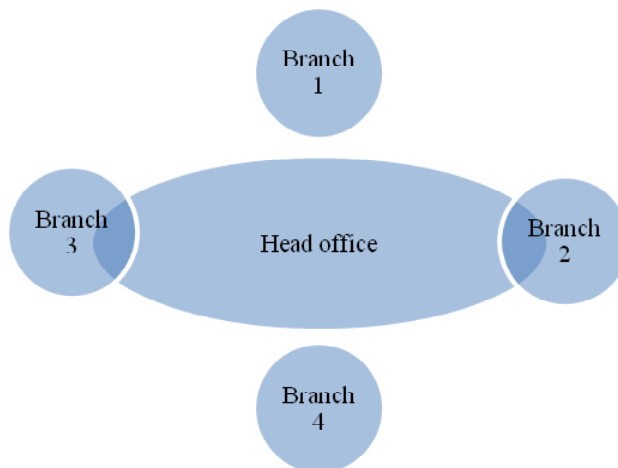
The branch network in social entrepreneurship functions in the usual sense for general economic practice, when the organization is created in another area for the territorial coverage of clients on a stationary basis. This is especially important for services and those clients who have physical or economic difficulties that limit their ability to meet needs.

The branch network uses all the advantages of unifying the business process worked out in the parent company, including: cost management, service delivery technologies, human resource development using the potential of the parent company, the use of common values and ethics of the company. This form helps the firm to conduct spatial expansion using local assets and human resources, but it has the strongest degree of control and centralization. Due to the latter circumstance, this method is the slowest, especially if it has to create independently tangible assets, which is the most costly part of social business. To implement such a strategy, a social entrepreneur needs partner networks either with the state or with related social structures whose material

assets (premises, buildings) can be used to realize their mission of producing social value.

Thus, the Public Association "Ray of Hope" that provides developmental services to children with disabilities (Cerebral palsy), has extended its activities to the districts of the region whose residents have difficulties to visit such centers in the city. The partnership with state structures ensured the provision of free premises for the activities of the Child Development Centers in the state health organizations (district hospital-polyclinic in Botakara, Bukhar-Zhyrau district), secondary school (Osakarovka settlement, Osakarovsky district), library (Kievka, Nurinsk district), etc. Since services are provided to a certain extent free of charge for children under 18 years of age, for classes with clients over 18 years of age and additional classes, a fee is charged to cover the transportation costs for bringing children from remote villages to the district center. To carry out large-scale actions, the NGO "Ray of Hope" uses the House of Culture for people with hearing impairment on the basis of mutual agreement

without rent. Graphically, the branch network can be represented in the following form (Figure 5).

Note - Compiled by the author

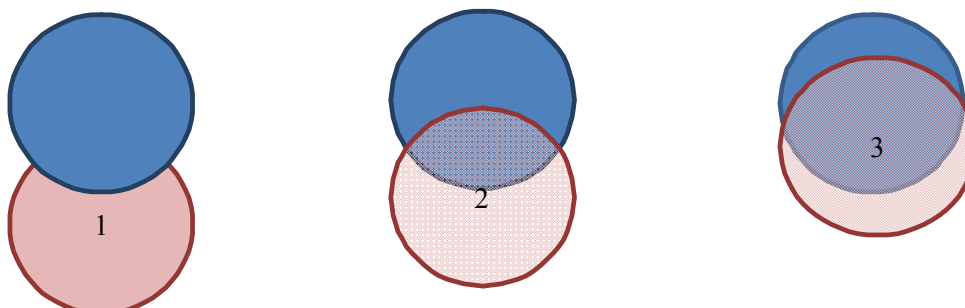
Figure 5 - The structure of the branch network in which relatively autonomous firms implement strategies for replicating and scaling the activities of the parent company

Alliances, thanks to the flexible form of the agreement, can be represented by a wide range of options, ranging from free cooperation to strictly regulated systems.

For example, the interactive educational and information complex "Eureka" (Saran city) was made possible through cooperation with a local firm that has its own tangible assets in the city where several classrooms, audiences, equipment and interactive can be accommodated. One can get services as a general education profile and get acquainted with the professions and etc. Rent is a symbolic, at the same time, the provision of free services for children of low-income families and disabled children is stipulated in the agreement. This project underwent a modification and became a social enterprise precisely in connection with cooperation with a commercial enterprise which demanded the free provision of children from needy children and invalids with a condition for renting premises.

The alliance is also the above-mentioned cooperation between the NGO "Temirtau Youth Club" and the city branch of the "Nur Otan" Party, which also provides its

premises to this organization, and along with non-commercial activities, it also carries out commercial orders for the production of commercials, holiday design, website development and Other products with market potential. The implementation of this business model became possible due to the assets of partners. In this version, at number two, in addition to sharing assets, there are precedents of joint activities and obligations to fulfill a social mission. Another example of the alliance is the cooperation of the non-profit organization NGO "Children's Villages of Kazakhstan" (Temirtau) and NGO "Kenes", which using the assets of a children's village and with the participation of psychologists from NGO "Kenes", provide free (for target groups for the prevention of social orphanhood) and paid psychological counseling for families. In this version of the partnership, the most complete intersection of activities is observed, as two non-profit organizations implement the project involving the tangible assets of one and the staff of another, then in the full sense of the word together. Graphically, alliances can be represented in the following forms (Figure 6).

Note - Compiled by the author

Figure 6 - Degree of cooperation in relations between partners in alliances

Social franchising has all kinds of features of classic franchising but also its own characteristics. Like the well-known model of franchising - the parent company passes a "business package", a scheme of a successful business model of another company that will act under

one brand, which, as a rule, is the name of the organization. The peculiarity of the social franchise lies in the fact that the object of control are not only financial indicators and indicators of service quality, but also the parameters of social reporting. In general, it should be

noted that franchising schemes have not been identified in our field study.

Thus, strategies for developing business models of social entrepreneurship can be presented in the following structure:

- Scaling activity (attracting new customers for consumption of "traditional" or "new", usually complementary services). The development strategy requires changes in one or two blocks of the business model.

- Replication of activities (geographical expansion and coverage of new local markets already approved offer). The development strategy requires changes in one or two blocks of the business model.

- Modification of the business model. This development strategy requires changes in three or four blocks of the model and is the most complex strategy requiring a separate business plan, marketing program, recruiting staff to launch the project, assessing the possibilities of maintaining the project until profit.

- Creation of partner structures is an integrated strategy that unites first-level strategies in different versions. A comprehensive strategy can be implemented in the options for creating branches, alliances and social franchising. In each of the complex strategies, replication strategies (new geographic areas), scaling (3 options), and modification of the business model may be involved. For example, the establishment of branches in rural areas may not just be replicating, but also require the modification of the business model to specific conditions (population size, demand in the market of goods / services, etc.)

List of references:

1. N. Zvereva. Creation of a successful social enterprise. - Moscow: Alpina Publisher, 2015. - 154 p.

2. K.M. Christensen. The innovator's dilemma. How the new technologies kill powerful companies. - Moscow: Alpina Publisher, 2016. - 254 p.

Жадыра АРКЕНОВА, экономика ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, *arkenova1975@mail.ru +77719074609*

ӨНІРЛІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІЛІГІ

Аталмыш мақалада өңірдің бәсекеқабілеттілігі мен инновациялық әлеуетті жоғарылату үшін экономикалық қатынастардың рөлі, ұйымдық-экономикалық механизмдерін жетілдіру бойынша негізгі бағыттары қарастырылған.

Түйінді сөздер: өңірдің бәсекеқабілеттілігі, өңірлік нарық, инвестиция, әлеуметтік инфрақұрылым.

Жадыра АРКЕНОВА, магистр экономических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, *arkenova1975@mail.ru +77719074609*

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ

В статье рассматриваются основные направления по совершенствованию организационно-экономического механизма, роль экономических отношений для повышения инновационного потенциала и конкурентоспособность региона. Приведены решения проблем для развития конкурентоспособности в Карагандинской области.

Ключевые слова: конкурентоспособность региона, региональный рынок, инвестиция, социальная инфраструктура

Zhadyra ARKENOVA, master of economic sciences, Karaganda economic university Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, str. Academicheskaya, 9, *arkenova1975@mail.ru +77719074609*

DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMY AND HIS COMPETITIVENESS

In the article basic directions are examined on perfection of organizationally-economic mechanism, role of economic relations for the increase of innovative potential and competitiveness of region. Decisions over of problems are brought for development of competitiveness in the Karaganda area.

Key words: competitiveness of region, regional market, investment, social infrastructure

Экономикалық қызметтің ғаламдану үдерісінде дамыған және дамып келе жатқан елдердің арасында өз тауарларын өткізуге, шет ел инвестицияларына, инновация және жаңа технологияларға деген бәсеке күшейіп кетті. Енді әр елдің және оның өңірлерінің даму болашағы, даму деңгейіне қарамастан халықаралық еңбек бөлінісінде жағымды қатысу және өз халқының өмір сүру жағдайын көтеру үшін өзінің тұрақты бәсекеқабілетті спецификалық артықшылықтарының бар болуымен дәйектеледі.

Өңірдің бәсекеқабілеттілік түсінігінің дамуының бірнеше аспектілері бар: экономикалық, басқарушылық, инфрақұрылымдық, білім беру, ғылым, мәдениеттік, олардың әр қайсысы экономикалық қызметтің нақты субъектілерімен көрсетіледі - өңірлік басқару органдарымен, жеке компаниялармен, білім беру және ғылым орындарымен, инфрақұрылым объектілерімен және т.б.

Бұл аспектілердің әр қайсысында өңірлік бәсекеқабілетті артықшылықтарын табу - макроэкономикалық және әлеуметтік зерттеудің міндеттері, олар бәсекеқабілеттілікті анықтайтын

факторларды жақсартуға және тиімді қолдануға ғылыми база береді, ол барлық өңірдің қызмет етуінің тиімділігін көтеруге әкеліп соғады.

Өңірді ұлттық және өңірлік нарықта бәсекеқабілетті әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде орнықтандыру салалар, технология және компания негізінде көрсетуге қажет ғана емес, сонымен қатар арнаулы түрде ұйымдастырылған өңірді-жерді бағалау негізінде қажет. Өндірістегі өңірлік экономиканың салалық және технологиялық логикасының дәстүрлі тірегі экономикалық қызметтің жерлік және кеңістіктік тірегіне түзетілуі керек. Қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық жүйенің бәсекеқабілеттілігін бағалағанда алдыңғы қатарлы технологиялар мен фирмаларды ғана ескермей, сонымен қатар осы технологиялар мен фирмаларды қабылдай алатын өңірлерді де ескерген жөн.

Облыстың өңірлік ірі қалаларының ұлттық, өңірлік және әлемдік экономикалық жүйедегі бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша іс-әрекеттер стратегиясын әзірлеу қажеттілігі көптен туындап отыр. Стратегия мақсаты болып, дамудың инновациялық сапасының, инвестициялық

тартымдылық пен қаржылық тұрақтылық негізінде экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету есебіне өңірдің демографиялық өсімі мен тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсарту.

Көзделген өңірдің динамикалық дамуы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатына қол жеткізу өңірлік, ұлттық және әлемдік экономикада оның бәсекеге қабілеттілік мамандалуын қалыптастыру бойынша өзара байланысты міндеттердің тиімді шешіміне, тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамудың негізінде экономикалық әлеуетті ұтымды ұйымдастыруға байланысты.

Қарағанды облысының ұзақмерзімдік дамуының тұжырымдамасы "Сары-Арқа" өңірлік (Қарағанды және Ақмола облыстары) шегінде облыс имиджі мен әлеуметтік-экономикалық ролінің көрінісінен туындауы қажет. Мұндай осьтік сызықтағы даму елеулі түрде экспортқа бағдарланған әлеуеттік пен жоғарғы деңгейдегі сервистік-технологиялық дамумен сипатталынатын қазіргі заманғы өнеркәсіптік орталықтар тұрғысындағы Қарағанды-Теміртау-Астана алгомерациялық зонасында және Балқаш-Жезқазған өсу зонасында іске асырылады.

Мақсаттың орындалуы үшін төмендегідей міндеттердің шешімі қажет:

1-ші міндет. Өңірдің әлеуметтік инфрақұрылымы (денсаулық сақтау, мәдениет, әлеуметтік көмек, әлеуметтік қызмет көрсету) қызметтері сапасы мен қазіргі заманғы жағдайын қамтамасыз ету және тұрғындардың жұмысбастылық негізінде тұрғындардың өмір сүру деңгейін сапалық тұрғыда алдыға жылжытуды жүзеге асыру.

Облыстың басты қалаларында әлеуметтік қызмет саласы, әлеуметтік инфрақұрылым жағдайын зерттеу мен бағалау және әлеуметтік-бағдарланған елдердің қазіргі деңгейіне сай әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамытуға қажетті жобалар тізімін анықтау.

2-ші міндет. Экономикаларының бәсекеге қабілеттілігін өңірлік, ұлттық, әлемдік деңгейде қамтамасыз етуші қалалар аумағында қазіргі заманғы өндіріс технологияларының жалпы массасын құру және өңірлік кәсіпорындардың алғыр бизнес-жобаларын анықтау, олардың мүдделерін "Сары-Арқа" ӘКК-сы мен индустриалдық парк даму институттарында қорғау негізінде әрекеттесу. Қарағанды облысының экономикалық дамуы қалаларда жоғарғы және орта технологиялық бизнестің өсуіне күш беру бойынша үш тіректік негізді иемденетін болады:

- "Арселор Миттал Теміртау" АҚ - "Металлургия-металлөңдеу-машинақұрылысы" Кластері - экспортқа бағдарланған өндіріске негізделген Индустриалдық парк. "Қазақмыс Корпорациясы" ЖШС және оның кластерлік жүйесі.

- "Фитохимия" Ғылыми-өндірістік Орталығы" АҚ - "Фармация" кластері.

- Қазақстан өңірлеріне, Астана қаласымен іскерлік байланысқа және экспортқа бағдарланған құрылыс материалдары, химия өнеркәсібі мен металл құрылысы өндірістік аяларындағы орта және шағын бизнес.

- Өңіраралық және жергілікті мәндегі (тамақ, жеңіл өнеркәсіп) қызметтер мен қызмет көрсету саласының дамуына әрекеттесу.

- Экономикалық өсімнің бірінші және екінші бағыттары бойынша жоғарғы, орта технологиялы бизнес-жобалардың жиынтығын анықтай отырып, оларды "Сары-Арқа" ӘКК мен индустриалдық парктарға енгізу.

Алғыр жобаларды таңдау критерилері Қазақстанның қазіргі заманғы экономикасының негізін қалаушы бағыттарынан туындайды. Оларға келесілер тиесілі:

Қазіргі заманғы экономиканың орта- және жоғарғы технологиялық салаларына жататын жоғарғы қосымша құн өндірісінің үлестік салмағын жоғарлату және өнеркәсіпті әртараптандыру;

Әлемдік нарықта белгілі бір нарық қуысын иемденуші не әлеуетті иесі ретінде мүмкіндік беретін экспортқа бағдарланған отандық өндірістер үлесін арттыру есебіне өңірлік бәсекеге қабілеттілігін жақсарту;

Ұлттық және әлемдік нарықта өңдеудің алғашқы сатысындағы өзіндік құнның арзан болуына байланысты бәсекеге қабілетті тауар өндірісіне нақтылай мүмкіндік беруші және салаларда технологиялық тізбектің негізін құраушы өндірістерді қалыптастыру. Мұндай өндірістер салалардағы қажеттіліктерді толықтай қанағаттандыруда икемді және жылдам бейімделгіш технологиялар негізін құрайды және ұлттық немесе әлемдік нарықта талап етілетін орта және жоғарғы қосымша құндық өнімдерді өндіреді.

Осындай жолмен, алғыр жобаларды таңдау критерийлері еліміздің әлеуметтік-экономикалық саясатының жалпы мақсатымен анықталады. Олардың маңыздыларына келесілер жатады: әлеуметтік-экономикалық даму қарқыны, бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету және мемлекеттің ұдайы өндірістің инновациялық түріне ауысуы, сыртқы экономикалық және сыртқы саяси факторлардан тәуелсіздікті күшейту. Сонымен қатар, алғыр жобалар республика және өңірдің халықаралық деңгейдегі имиджін жақсартуға септігін тигізеді.

Өңірдің бәсекелік тұрақтылығына қол жеткізудегі басты роль кластерлерге тиесілі, яғни, өзара байланысты кәсіпорындардың, қызмет көрсетушілердің және өзара бірін-бірі толықтырушы, бірақта кей салаларда бәсекелес болып саналатын мекемелердің жергілікті топтары. Тек қана кластерлер белгілі бір салада бәсекелік табыстылық үшін қажетті сындық жалпылықты қалыптастырады. Сондықтан да өңірдің бәсекеге қабілеттілігін жоғарлату жүйесіндегі міндеттердің бірін өңірдің кластерлену әлеуетін айқындау құрайды.

Үшінші бағыт бойынша өңір аралық және жергілікті байланыстарға бағдарланған шағын және орта бизнестің даму келешегін анықтау мен бизнестің дамуындағы тәуекелдер мен шектеулерді, оның ішінде, өңірдің инфрақұрылымын қамтамасыз етуші факторлар мен кездесетін шектеулердің орнын алу үшін механизмдерді әзірлеуді айқындау керек.

Төртінші бағыт бойынша аграрлық-өнеркәсіптік кешенді енгізе отырып, жергілікті мәндегі салалардың дамуы бойынша іс-шараларды әзірлеу қажет.

3 міндет. Өңірлік экономикасының ақпараттық және көліктік, логистикалық, энергетикалық, өндірістік инфрақұрылымын инвестициялық

тартымыдылықты күшейту мақсатында қамтамасыз ету керек.

Өңірдегі инфрақұрылымның барлық түрлерінің жағдайын зерттеу мен басты қалалар үшін басымды бағыттарды анықтай отырып, қазіргі заманғы деңгей мен сапаға сай инфрақұрылымды қалыптастыру жүргізілуі міндетті. Қазіргі заманғы желілік өңірді қалыптастыруға қажетті инфрақұрылымдық жобалар тізімін құру.

4-ші міндет. Ұзақ мерзімдік келешекке өңірдің тұрақты түрде әлеуметтік-экологиялы-экономикалық дамуының қағидаларын, оның ішінде, осы өңір пен онымен шектес аумақтарда толыққанды рекреациондық зоналарды қалыптастыруды іс жүзіне асыру қажет.

5-ші міндет. Өңір территориясында сауда мен қызмет көрсету салаларының қазіргі заманғы нарықтық инфрақұрылымдарын қамтамасыз ету керек.

Өңірдің бәсекелік артықшылықтарының жайғасымын өңірлік маркетингтің негізінде нығайту жергілікті экономикалық дамуды қолдаудың тиімді әдісі және территорияның динамикалық әрі тұрақты дамуының қажетті алғы шарты, басқаруда әлеуметтік бағытталынуды күшейтетін амал болып табылады.

Өңірдің халықаралық көлемде жайғасымын күшейту үшін өңірдің шет елдік маркетингтік бағдарламасының іске асырылуын қолға алу керек және әріптестік өңірлердің астаналарында өкілдіктер құру мен ірі экономикалық көрмелер ұйымдастыру, халықаралық жәрмеңкелер, конференциялар, фестивальдарға қатысушылықты атқару қажет. Өңірдің халықаралық деңгейде жайғасымын белсендіру факторы ретінде шет елдік өңірлермен дәстүрлі іскерлік байланыстар мен халықаралық және шекарамен шектес ынтымақтастықтарды бекітудің қазіргі заманғы үлгілері, т.б. қолданылуы мүмкін.

Қарағанды облысының жайғасымын жүргізу, оны төменгі қосымша құндық тауарларды өндіруші тұрғысында ғана емес, сонымен бірге, орта және жоғарғы технологиялық тауарлармен жабдықтауға және сервистік қызметтердің кең спектрін (саудалы-логистикалық, көліктік ақпараттық, қаржылық, білім берушілік және т.б.) ұсынуға бағдарланған тұрақты экономикалық жүйе ретінде танымдылығын арттыруға септігін тигізеді.

Облыстың ірі қалаларының бәсекеге қабілеттілігін дамыту бойынша іс-әрекеттер Стратегиясы.

Қарағанды қаласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша іс-әрекеттер Стратегиясы, қаланың экономикасының бәсекеге қабілеттілігін елеулі түрде күшті инновациялықпен дамытуға мүмкіндік беретін мемлекеттік-жеке меншіктік әріптестіктің бірқатар негізгі жағдайларының қалыптасуын қарастырады. Оған келесілер жатады:

-Қаланың білім берушілік және ғылыми әлеуетінің, өңірлік технопарк бен "Сары-Арқа" ӘКК-ның өзара байланыстылығының бірлік механизміне негізделген өңірлік инновациялық жүйені қалыптастыру, сонымен қатар, өңірлік деңгейде даму Институтына ұқсас өңірлік даму Корпорациясын құру;

-Солтүстік өнеркәсіптік зонада инновациялық өндірісті орналастыру үшін индустриалдық парк

құрылысы: металл кремний зауыты, полиқұрылымдық кремний зауыты, тіке жалғасқан құбырлар өндірісі бойынша зауыт және т.б.

-"Металлургия - металлөңдеу" және "Фармация" кластерлерінің негізінде желілік құрылымдарды дамытудың мастер-жоспарын құру және түзету;

-Ғылыми институттар, жоғарғы білім беру мекемелері, шаруашылық субъектілері мен бастауыш, орта және жоғары мекемелердің әлеуметтік әріптестігін қамтамасыз ету мен қалада облыстық деңгейдегі кадрларды дайындау мен қайта дайындау Орталығын құру, "Біліктілікті беру мен бекіту бойынша Республикалық орталық" РКМК-ның қызмет етуін әрекеттесу негізінде қазіргі заманғы үздіксіз білім беру жүйесін қалыптастыру.

-Қаланың қазіргі заманғы өмір сүрушілік инфрақұрылымын қалыптастыру: жол желілерінің жағдайы, қоғамдық көліктік тасымалдау қызметінің сапасы, ауыз су сапасы, қала ішілік рекреациондық зоналарды көгалдандыру мен ахуалын жақсарту.

-Қоқыстардың шығарылуын азайту есебіне және қоқысты өңдеу зауытының құрылысының негізінде қатты тұрмыстық қоқыстардың зардап келтіруін азайту арқасында қаланың экологиялық жағдайын жақсарту саясатын жүргізу.

Теміртау қаласы бойынша:

-Алғыр жобалардың дамуын және жоғарғы қосымша құнды өнімдердің шығарылу көлемін арттыру мақсатында өнеркәсіптік құрылыстық материалдар, металлөңдеу, металлургияны дамыту жобаларының іске асуына Теміртау қаласының әкімшілігінің әрекеттесуі.

-Мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті төмендегі бағыттар бойынша күшейту қажет:

-Білім беру орталығын қолдану, спорттық объектілердің, ауыз су тазарту құрылығылары құрылысының аяқталуына, қаланың экологиялық жағдайының жақсаруына "Миттал Стил Теміртау" АҚ-ның әріптестік қатынасын күшейту;

-Құрылыстың инфрақұрылымдық жобасын іске асыру, индустриалды парктің ("Сары-Арқа" ӘКК) қызмет етуін енгізу;

-Жергілікті тауар өндірушілердің тауармен жабдықтауға мемлекеттік әлеуметтік тапсырысын және жергілікті қызмет ұсынушылардың қызмет көрсетуін кеңейту, сонымен қатар, әртүрлі бағыттағы қоғамдық секторларды ұйымдастыру: білім беру және медициналық қызметтер, жастар және теңдік (гендерлік) саясатты іске асыру шаралары, т.б.

-өмір сүрушілікті қамтамасыз етуші инфрақұрылымдар объектілерін (қаланы сумен, газбен жабдықтау, электр- жылу жүйесімен қамтамасыз ету) дамытуды қамтамасыз ету мақсатында жергілікті табиғи монополиялармен іскерлік ынтымақтастықты нығайту.

-Қаланың тұрғындарының өмір сүру деңгейін жоғарлату және әлеуметтік инфрақұрылымның дамуына бюджеттік инвестицияның өсімі негізінде бизнесті жүргізудің бірлік шартын жақсарту, ең алдымен: мектепке дейінгі және бастапқы кәсіби білім беру, жол шаруашылығы, денсаулық сақтау, көгалдандыру; -Жоғарғы таксикалық ртуттық шығыстар үшін полигонды-жинақтау құрылысы және бұрынғы "Карбид" зауыты территориясын

қалпына келтіру мен Нұра өзенінің ағымын тазарту. Балқаш қаласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша әрекеттер Стратегиясын жүзеге асыру келесі шараларды қарастырады:

-Өңірдің іскерлік белсендігіне бағыттала отырып, өңірлік жүйенің қайта құрылымын қамтамасыз етуші алғыр және инфрақұрылымдық жобалардың қалалық экономиканы күшейту бойынша механизмдер және оны іске асыру;

-ӨБ "Балқашцветмет", ЖШС "ЗОЦМ" сияқты ірі кәсіпорындар негізінде, қаланың кәсіпкерлік ортасын тарта отырып, инновациялық үрдістерді қала экономикасында ролін арттыру механизмдерін әзірлеу;

Балқаш көлінде туристік-рекреациондық зонаның дамуына және Балқаш пен оған шектес территориялардың туристік әлеуетін кеңейту, туристік сервистің деңгейін табиғи курорттық зоналар талаптарына сай жоғарлатуда мемлекеттік және жеке меншіктік инвестицияны тарту механизмдерін әзірлеу;

-"Сары-Арқа" ӘКК-ның негізінде мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің жаңа үлгісін енгізу және қала мен кәсіпкерлік ортаның инфрақұрылымын дамуын инвестициялық қамтамасыз етуді күшейту шараларын әзірлеу;

-Қаланың өмір сүрушілік инфрақұрылымына қатысты мәселелерді шешу бойынша механизмдерді әзірлеп, іске асыру: сумен жабдықтау көлемі және қаланың су құбыры желісінің сапасы, жол желілерінің жағдайы, қаланы көгалдандыру;

-Қазақстанның индустриялық-инновациялық дамуының 2019 жылға дейінгі кезеңге арналған

стратегиясы бойынша негізгі күш экономиканың шикізаттық емес бағыттағы салаларында жұмыс істейтін бәсекеге қабілетті, соның ішінде экспорттық бағдарланған өндірістерді дамытуға және құруға бағытталуы тиіс. Бұл орайда ұзақ мерзімді стратегиялық міндеттерді шешу мақсатында басты назар ғылымды қажетсінетін және жоғары технологиялы өндірістерді дамыту үшін жағдай жасауға аударылуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы. - / http://www.akorda.kz/kz/category/gos_programmi_razvitiya

2 Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - / http://www.akorda.kz/kz/category/gos_programmi_razvitiya

3 Статистический сборник Инновационная активность в Карагандинской области / www.karaganda.stat.kz

4 Ахметов С.Н., Алимбаев А.А., Притворова Т.П. и др. Карагандинская область в суверенном Казахстане: устойчивое развитие и смена технологических основ конкурентоспособности / отв. ред. А.А. Алимбаев. - Караганда: ФормаПлюс, 2011. - 384 с.

5 Владимирова, О.Н. Организационно-экономические и институциональные основы формирования и функционирования региональных инновационных систем: Монография / О.Н. Владимирова; - М.: Доброе слово, 2011.- 13,5 п.л.

Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, доктор PhD, доцент кафедры "Менеджмент и инновации" Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, erke.08@mail.ru, +77019984499

Жанна АУБАКИРОВА, магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры "Менеджмент и инновации" Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, aubakirova_1979@bk.ru, +77014267968

СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются основные тенденции в сфере образования Республики Казахстан. Проводится анализ системы управления высшим образованием в Казахстане. Предлагаются рекомендации

Ключевые слова: система управления, высшее образование, сфера образования, дошкольное образование, среднее образование, послевузовское образование.

Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, PhD докторы, "Менеджмент және инновациялар" кафедрасының доцент, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., академическая көш.,9, erke.08@mail.ru, +77019984499

Жанна АУБАКИРОВА, "Менеджмент және инновациялар" кафедрасының аға оқытушысы Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., академическая көш.,9, aubakirova_1979@bk.ru, +77014267968

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЗАМАНАУИ ДАМУ

Мақалада Қазақстан Республикасы білім беру саласының негізгі қарқындары қарастырылады. Қазақстанда жоғары білім беруді басқару жүйесін талдау жүргізілген. Ұсыныстар ұсынылады.

Түйінді сөздер: басқару жүйесі, жоғары білім, білім беру, мектепке дейінгі тәрбие, орта білім, жоғары оқу орнынан кейінгі білім.

Yerkenazym ORYNBASSAROVA, PhD, docent, "Management and Innovations" Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda city, Academicheskaya str.9, erke.08@mail.ru, +77019984499

Zhanna AUBAKIROVA, Senior lecturer of the Chair "Management and Innovations" Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda city, Academicheskaya str.9, aubakirova_1979@bk.ru, +7701426796

MODERN DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The main trends in the sphere of education of the Republic of Kazakhstan are considered in the article. The analysis of the higher education management system in Kazakhstan is being conducted. Suggested recommendations

Key words: management system, higher education, sphere of education, preschool education, secondary education, postgraduate education.

Современные тенденции в сфере образования республики и задачи, стоящие перед его различными уровнями, вызывают необходимость переосмысления их роли, функций и места в общей системе образования, выработки новых подходов в их дальнейшем развитии. Высокоэффективная система образования является одним из основных факторов обеспечения устойчивого роста экономики страны и казахстанского общества. Цель проводимых реформ в системе образования нашего государства - обеспечение качественного ее преобразования в условиях рыночной экономики с учетом глобализации. Реформирование образования требует создания новых правовых, научно-методических, финансово-материальных условий и

адекватного кадрового обеспечения для углубления и развития этого процесса на основе сохранения накопленного в этой сфере позитивного потенциала. Проводить качественную реформу образования в условиях динамичных социально-экономических изменений в обществе возможно только при наличии детально проработанной стратегии, учитывающей как реальную ситуацию, сложившуюся в сфере образования, нарастающие тенденции и действующие отношения, так и возможные пути будущего развития общества и государства. Такая стратегия должна стать основой для разработки гибкой тактической программы, действий, постоянно адаптируемой к быстро изменяющимся реальным условиям.

Системы образования в Казахстане делятся на несколько уровней: дошкольное, школьное (среднее), высшее, послевузовское.

Сегодня значительными темпами развивается дошкольное образование.

Таблица 1 - Дошкольное образование в Республике Казахстан

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	Темпы прироста показателя 2015/2011гг., %
Общее число постоянных дошкольных организаций	6133	7221	7661	8467	8834	44
Численность детей в постоянных дошкольных организациях	489380	584305	634504	727478	758772	55
Обеспеченность детскими дошкольными учреждениями, детей на 100 мест	104,3	104,7	105,0	99,0	97,0	
Примечание – составлено автором на основе источника [1]						

Как видно из таблицы, количество организаций дошкольного образования за последние 5 лет имеет положительную динамику к росту. За данный период их число увеличилось на 44%. Количество детей в данных дошкольных учреждениях также увеличилось - на 55% за пять лет. Обеспеченность услугами дошкольного образования также имеет положительную динамику. Если в 2011г. на 100 мест приходилось в среднем 104,3 ребенка, то в 2015г. этот показатель снизился до 97.

Большая часть дошкольных учреждений приходится на сельскую местность (68% от общего числа). При этом они подчас не используют весь свой потенциал, что связано с меньшим количеством детей в сельской местности, чем в городской. Все большее значение приобретают дошкольные учреждения негосударственного подчинения. Сеть частных дошкольных учреждений за последние 2 года увеличилась более чем в 3 раза [2]. Но здесь нужно отметить тот факт, что такая положительная динамика приходится не на все регионы Казахстана. Так, если в

общем по Казахстану общее количество учреждений дошкольного образования увеличилось на 44, до в Северо-Казахстанской области их число снизилось на 0,4%.

Такая же неоднозначная ситуация отмечается и в степени обеспеченности детей услугами дошкольных учреждений. Если в целом по Казахстану данный показатель растет, то в Актюбинской, Жамбылской, Кызылординской и Восточно-Казахстанской областях все еще отмечается дефицит мест в дошкольных образовательных учреждениях.

Таким образом, можно говорить о том, что, несмотря на положительную тенденцию развития дошкольного образования в РК, в ряде областей страны сохраняется дефицит мест для детей дошкольного возраста в учреждениях образования. Это связано с увеличением динамики рождаемости.

Что касается среднего образования, то за последние годы отмечается снижение такого показателя как число школ (рисунок 1). При этом количество обучающихся растет.

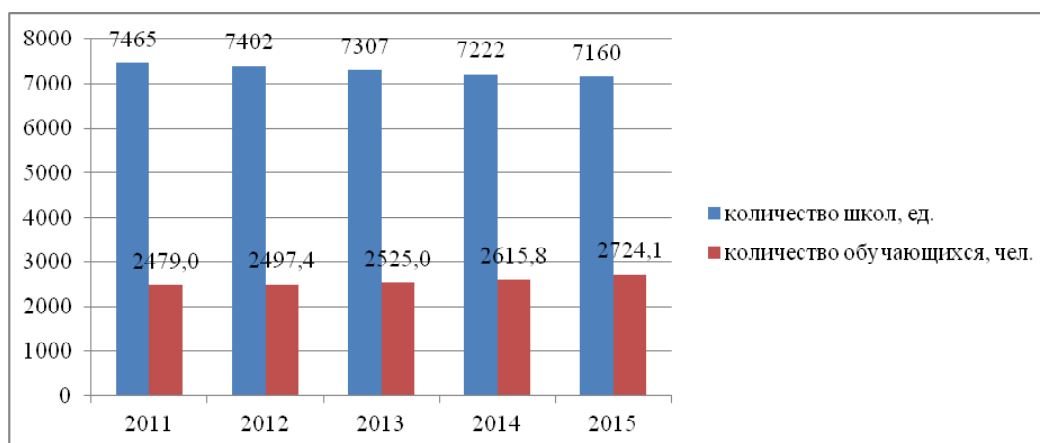

Рисунок 1 - Количество школ и контингент обучающихся

Из 7457 школ, подчиненных местным исполнительным органам, 7160 - дневные общеобразовательные школы, в том числе 839 начальные, 1062 основные средние, 5259 общеобразовательные. Большая часть из них - 77% - расположены в сельской местности. Сокращается количество малокомплектных школ. В Казахстане вместе со средним образованием осуществляется

дополнительное образование, в том числе в частных организациях. В настоящее время дополнительные услуги оказывают 860 организации дополнительного образования и 56 586 пришкольных образовательных кружков различной направленности. Они охватывают более 1,5 млн. детей и подростков большим количеством внешкольных программ технического и естественнонаучного направлений.

Послешкольное образование представлено среднеспециальным и высшим образованием. Всего в Казахстане 807 колледжей технического и профессионального образования. В 2015г. их числа сократилось: частных - на 14 ед., государственных - на 7 ед.

Сегодня в колледжах Казахстана обучаются почти 500 тыс. человек. В том числе 242,3 тыс. человек на бюджетной основе, и 257,2 тыс. чел. на платной.

Важно отметить тот факт, что количество обучающихся в ТиПО сокращается. Это связано с тем, что, во-первых, сокращается число выпускников на базе 9 классов, а во-вторых, введение комплексного тестирования также привело к сокращению числа абитуриентов [3,8].

В тоже время нужно отметить, что до сих пор основную роль в системе образования играет высшее образование (рисунок 2)

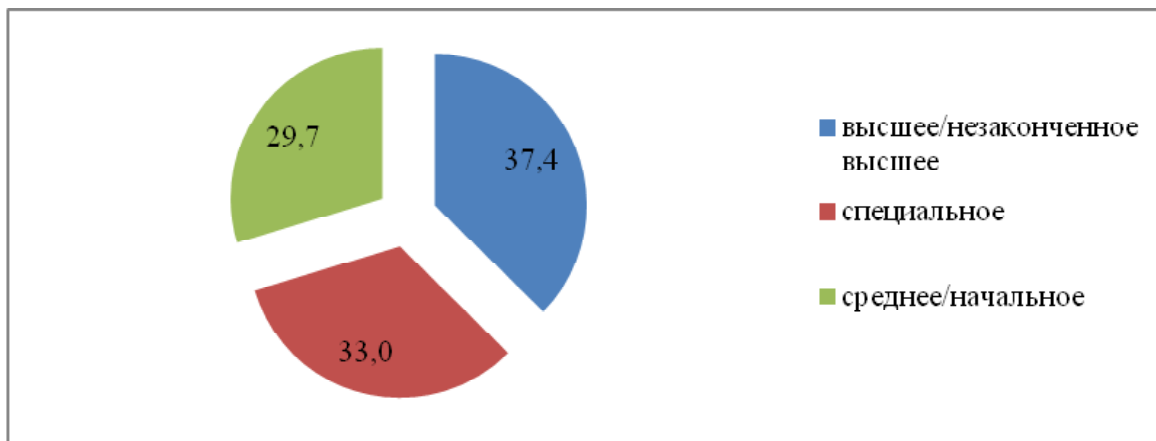

Рисунок 2 - Структура наличия образования населения, в %

При этом нужно отметить тот факт, что все больше снижается популярность средне-специального образования, и все больше граждан пытаются получить высшее образование. Если они не идут сразу в ВУЗы после окончания школы, то значительная часть выпускников среднеспециальных учебных заведений в будущем идут в ВУЗы. Тем самым нужно говорить о том, что высшее образование, как форма обучения после школы, все еще остается наиболее важной формой обучения. И ее важность все возрастает. Поэтому нам необходимо обратить особое внимание на качество системы управления высшим образованием, как основы образовательного потенциала (помимо школы).

Касательно высшего образования в 2015г в Казахстане свою деятельность осуществляли 125 ВУЗов. Из них:

- 9 ВУЗов национальные;

- 31 ВУЗ государственные;
- 16 ВУЗов акционированные;
- 54 ВУЗа частного характера;
- 13 ВУЗов негражданские;
- 1 автономная организация;
- 1 международный ВУЗ.

Всего в Казахстане проводится обучение по 161 специальности бакалавриата по 11 направлениям. В целом на образование в Республике Казахстан в 2015г. было выделено 1 368,1 млрд.тг., в том числе на высшее образование - 355,7 млн. тг.

В 2015 г. средняя стоимость образовательного гранта, установленного МОН РК на уровне бакалавриата, составляет 344 800 тенге.

Согласно данным Министерства образования и науки РК за последние годы число ВУЗов сократилось. Также отмечается сокращение контингента обучаемых (рисунок 3).

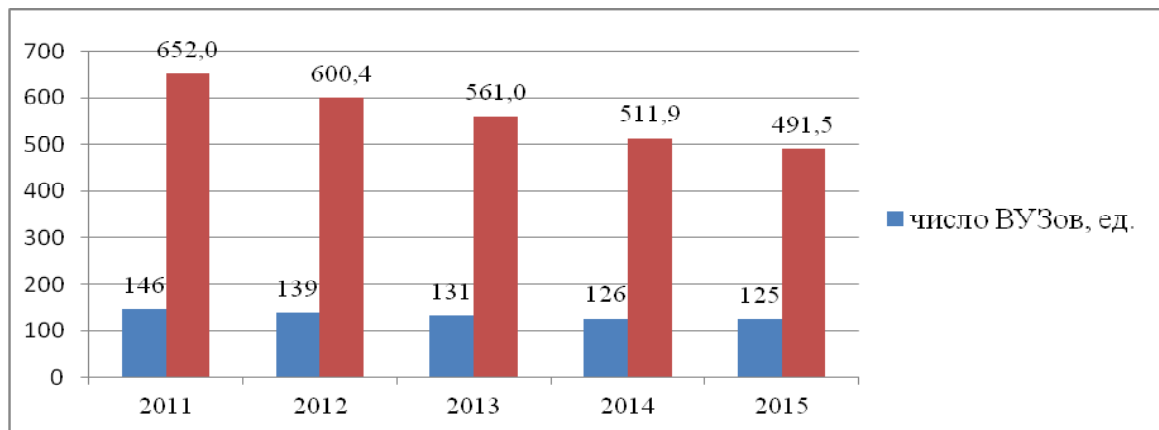

Рисунок 3 - Число ВУЗов и контингент обучаемых

В основном снижение числа ВУЗов происходит за счет закрытия частных учреждений. Вслед за этим отмечается снижение контингента обучаемых - в 2015г. на 24,6%.

Тем самым отмечается снижение степени охвата третичным образованием населения в возрасте 18-22 года с 53,1% в 2011г. до 48,4% в 2015г. Это значительно ниже, чем в развитых странах. Например, в Германии этот показатель равен 61,6%, в Японии - 61,4%, в США - 94,2%, в Сингапуре - 82,6%.

В разрезе территории Казахстана наибольшее снижение показателей развития высшего образования отмечаются в Акмолинской,

Жамбыльской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областях. Уровень сокращения контингента бакалавриата в этих регионах в среднем составил 40,2%.

Рост числа студентов бакалавриата отмечается в гг.Астана и Алматы. Эти обусловлено ростом численности населения в целом по этим городам.

Определим, как на число ВУЗов в Казахстане влияет количество выпускников общеобразовательных школ и количество колледжей, для этого построим двухфакторную регрессионную модель. Необходимые данные представлены в следующей таблице 2:

Таблица 2 -Количество вузов в Республике Казахстан

Год	Количество ВУЗов, единиц	Выпуск учащихся 11 классов из общеобразовательных школ, тыс. человек	Количество колледжей, единиц
2006	176	199	442
2007	167	182	460
2008	143	152	470
2009	148	143	480
2010	149	151	494
2011	146	173	494
2012	139	169	610
2013	131	149	785
2014	126	133	775
2015	125	129	780

Введем следующие обозначения:

y - количество ВУЗов (ед.);

x_1 - выпуск учащихся 11 классов из общеобразовательных школ (тыс. человек);

x_2 - количество колледжей (ед.).

Искомая двухфакторная регрессионная модель будет иметь вид:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2$$

Оценку параметров двухфакторного уравнения регрессии произведем с помощью инструмента анализа Регрессия (Анализ данных в Excel). В результате аппроксимации данных получаем протокол выполнения регрессионного анализа, который представлен ниже.

<i>Регрессионная статистика</i>				
Множественный R	0,934524995			
R-квадрат	0,873336967			
Нормированный R-квадрат	0,837147529			
Стандартная ошибка	6,682646677			
Наблюдения	10			
<i>Дисперсионный анализ</i>				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Регрессия	2	2155,395634	1077,697817	24,132372
Остаток	7	312,6043663	44,65776661	
Итого	9	2468		
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>
Y-пересечение	111,0457942	30,18723237	3,67856824	0,0078746
x_1	0,411463363	0,133082598	3,091789386	0,0175229
x_2	-0,053639042	0,020321626	-2,639505421	0,0334475

В результате получаем следующее уравнение множественной линейной регрессии:

$$y = 111,046 + 0,411x_1 - 0,054x_2$$

Коэффициент множественной корреляции равен $R=0,93$, что свидетельствует о тесной взаимосвязи результирующего признака с двумя факторными признаками одновременно.

Коэффициент детерминации равен $R^2 = 0,87$, т.е. 87% вариации зависимой переменной объясняется полученной регрессией.

Проверим статистическую значимость и надежность полученного уравнения регрессии и его коэффициентов.

Из данных протокола выполнения регрессионного анализа имеем, что наблюдаемое значение критерия

Фишера равно $F_{набл.} = 24,13$. Критическое значения критерия Фишера при уровне значимости $\alpha = 0,05$ и числе степеней свободы $k_1 = m = 2$, $k_2 = n - m - 1 = 7$ (где n - число наблюдений, m - число факторов) равно $F_{крит.}(0,05; 2; 7) = 4,74$. Так как $F_{набл.} > F_{крит.}$ ($24,13 > 4,74$), то можно сделать вывод о статистической значимости и надежности полученного уравнения регрессии.

Статистическую значимость отдельных коэффициентов уравнения определим с помощью t-статистики Стьюдента. Наблюдаемые значения этой статистики для отдельных коэффициентов соответственно равны: $t_a = 3,68$, $t_{b_1} = 3,09$, $|t_{b_2}| = 2,64$.

Критическое значение критерия Стьюдента при уровне значимости $\alpha = 0,05$ и числе степеней свободы $k_1 = n - m - 1 = 7$ равно $t_{крит.}(0,05; 7) = 2,36$. Так как наблюдаемые значения t-статистики для всех коэффициентов больше критического значения критерия Стьюдента, то можно сделать вывод о статистической значимости и надежности всех коэффициентов уравнения регрессии.

Проведем анализ полученного уравнения множественной линейной регрессии:

$$y = 111,046 + 0,411x_1 - 0,054x_2$$

- при увеличении выпуска учащихся 11 классов из общеобразовательных школ на 10 тыс. человек число ВУЗов увеличивается на 4 единицы. Так как в последнее десятилетие количество выпускников уменьшается, то целесообразнее сделать обратный вывод: уменьшение выпускников общеобразовательных школ на 10 тыс. человек влечет за собой уменьшение числа ВУЗов на 4 единицы;

- дополнительное открытие 100 колледжей приводит к закрытию 5 ВУЗов.

Определим средние по совокупности коэффициенты эластичности. Для этого найдем средние значения рассматриваемых показателей:

$$\bar{y} = 145, \quad \bar{x}_1 = 158, \quad \bar{x}_2 = 579.$$

Тогда искомые коэффициенты эластичности будут равны:

$$\varepsilon_{yx_1} = b_1 \cdot \frac{\bar{x}_1}{\bar{y}} = 0,411 \cdot \frac{158}{145} = 0,45\%$$

$$\varepsilon_{yx_2} = b_2 \cdot \frac{\bar{x}_2}{\bar{y}} = -0,054 \cdot \frac{579}{145} = -0,21\%$$

Проанализировав данные коэффициенты эластичности, получаем следующие выводы:

1) при увеличении выпуска учащихся 11 классов из общеобразовательных школ (x_1) на 1% от среднего уровня, число ВУЗов (y) увеличивается на 0,45% от своего среднего уровня при неизменном количестве колледжей. Обратное: при уменьшении выпускников общеобразовательных школ (x_1) на 1% от среднего уровня, число ВУЗов (y) уменьшается на 0,45% от своего среднего уровня при неизменном количестве колледжей;

2) при увеличении количества колледжей (x_2) на 1% от среднего уровня, число ВУЗов (y) уменьшается

на 0,21% от своего среднего уровня при неизменном количестве выпускников общеобразовательных школ. Определим теперь, какой из двух рассматриваемых факторов оказывает наибольшее влияние на изменение числа ВУЗов, для этого рассчитаем парные коэффициенты корреляции с помощью инструмента анализа Корреляция (Анализ данных в Excel). В результате получаем:

	y	x_1	x_2
y	1		
x_1	0,864449	1	
x_2	-0,83688	-0,65928	1

Таким образом, можно сделать вывод, что на число ВУЗов незначительно, но все-таки большее влияние оказывает фактор - выпуск учащихся 11 классов из общеобразовательных школ, чем фактор - количество колледжей.

Основная доля обучающихся в бакалавриате приходится на частные ВУЗы. Вторая по численности юридическая подчиненность государственная, на третьем месте - иностранные (рисунок 4).

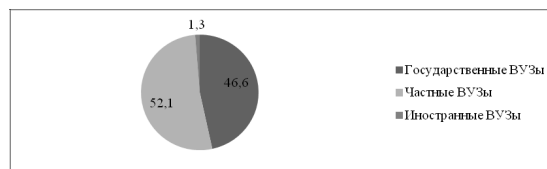

Рисунок 4 - Распределение бакалавриата по формам собственности ВУЗов, в %

Если рассматривать соотношение государственного заказа на обучение и коммерческое, то в 2015г. основная доля пришлась на платное обучение - 68,9% от общего числа обучаемых. При этом за последние годы отмечается тенденция сокращения численности "платников", что связано с общей тенденцией сокращения числа студентов.

В тоже время значительно увеличивается количество студентов, получающих образование за рубежом [4]. Так, за период 2011-2015 гг. их число увеличилось на 41,1%. Это говорит о том, что все большее число абитуриентов предпочитают образование за границей.

Все еще большое значение для развития системы высшего и послевузовского образования имеет государственный заказ. В 2015г. было предоставлено свыше 40 тыс. грантов на обучение за счет государства. Из них на долю бакалавриата пришлось 80,3%, на магистратуру - 18,08% и на докторантуру - 1,5%.

Основная доля коммерческого обучения приходится на обучающихся, которые оплачивают свое обучение сами. На их долю в 2015г. пришлось 98,9% от общего числа коммерческого обучения. Крайне низка доля обучаемых, за которых платит предприятие.

Если рассматривать формы обучения, то основная доля приходится на очную форму - 77,7%. На заочную форму обучения приходится 15,6%, на вечернюю - 6,7%. (рисунок 5). При этом, если рассматривать динамику данных показателей, то за последние годы

численности студентов очного и заочного обучения сокращается. Количество же студентов, обучающихся на вечернем отделении в 2015г. увеличилось на 9,3 тыс. чел. по сравнению с 2014г.

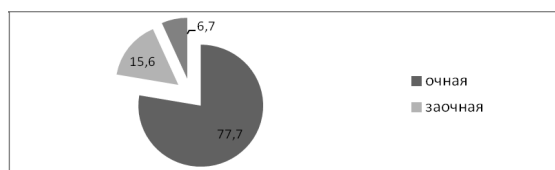

Рисунок 5 - Контингент бакалавриата по формам обучения в 2015г., %

Важным показателем развития системы высшего образования является увеличение контингента студентов, обучающихся на нескольких языках.

Увеличивается доля студентов, обучающихся на казахском языке. Их доля в 2015г. увеличилась на 2,3 по сравнению с 2014г. Также увеличилась доля студентов, обучающихся на иностранных языках: с 2,5% в 2014г. до 3,1% в 2015г. На базе ВУЗов осуществляется подготовка магистров и PhD по различным направлениям. В целом по Казахстану подготовку магистров осуществляют 106 ВУЗов. Докторантура есть в 56 ВУЗах. За последние 5 лет отмечается положительная динамика в области подготовки докторов философии, несколько сократилось количество выпущенных магистров (рисунок 6). Основной контингент магистратуры приходится на технические, социальные науки и образование. В докторантуре основная доля специалистов приходится на технические и социальные науки. [5]

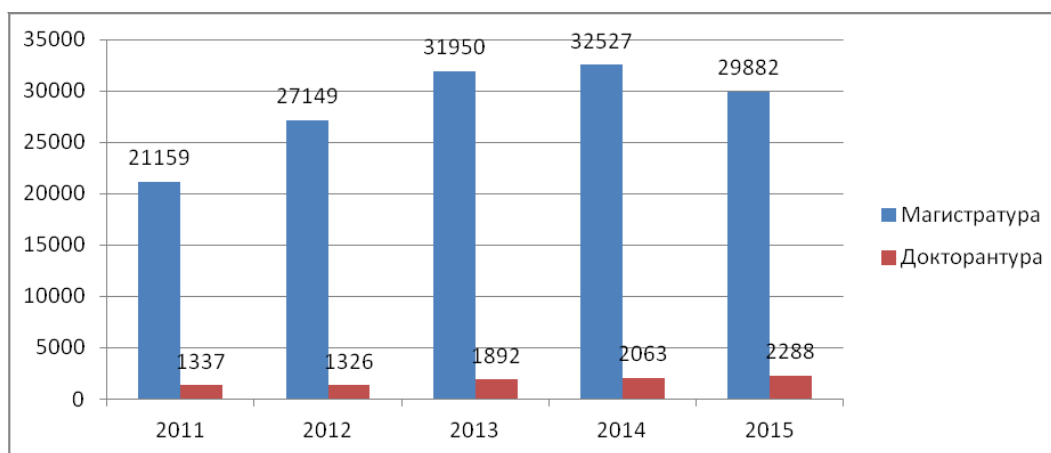

Рисунок 6 - Выпуск магистров и докторов, чел.

Особое место в области послевузовской подготовки занимает государственная программа "Болашак". В 2015г. было одобрено 601 стипендия. Основная доля обучающихся по этой программе пришла на гг.Астана и Алматы (42,7 % и 18,5% соответственно). Всего же по программе "Болашак" в 2015г. обучалось 2110 стипендиатов, что на 8,5% больше, чем в 2014г.

Таким образом, исходя из проведенного анализа, можно сделать ряд выводов: Несмотря на положительную тенденцию развития дошкольного образования в РК, в ряде областей страны сохраняется дефицит мест для детей дошкольного возраста в учреждениях образования.

Это связано с увеличением динамики рождаемости. Что касается среднего образования, то за последние годы отмечается снижение такого показателя как число школ. При этом количество обучающихся растет. В Казахстане вместе со средним образованием осуществляется дополнительное образование, в том числе в частных организациях. Послешкольное образование представлено среднеспециальным и высшим образованием.

Всего в Казахстане 807 колледжей технического и профессионального образования. Касательно высшего образования в 2015г в Казахстане свою деятельность осуществляли 125 ВУЗов. Согласно данным Министерства образования и науки РК за последние годы число ВУЗов сократилось. Также

отмечается сокращение контингента обучаемых. На базе ВУЗов осуществляется подготовка магистров и PhD по различным направлениям. В целом по Казахстану подготовку магистров осуществляют 106 ВУЗов. Докторантура есть в 56 ВУЗах. За последние 5 лет отмечается положительная динамика в области подготовки докторов философии, несколько сократилось количество выпущенных магистров

Касательно применения зарубежного опыта развития системы управления высшим образованием можно отметить, что сегодня почти во всем высокоразвитых странах применяется трехэтапный процесс обучения. Для Казахстана положительным опытом развития системы управления может стать повышение роли региональных образовательных объединений, которые могут применять практику аудита и контроля за деятельностью субъектов высшего образования, тем самым более открыто осуществлять прозрачность системы образования. Также важен опыт региональной самостоятельности в плане распределения государственных средств по усмотрению местных исполнительных органов и субъектов образования. [6,7]

Да, сегодня в системе управления высшим образованием проводится большая работа по реформированию. Тем не менее, остается ряд важных нерешенных проблем:- при разработке государственного заказа по специальностям не

осуществляется прогноз развития рынка труда на долгосрочный период;

- частные учебные организации подчас не соответствуют требованиям ГОСО по определенным специальностям. Одной из причин этого, помимо низкой квалификации управленческого персонала самой организации, является плохая работа контролирующих органов на местах;

- почти полное отсутствие социального партнерства в работе учебных заведений, государства;

- отсутствие научно-исследовательской работы в рамках ВУЗа;

- слабая вовлеченность работодателей в работе по подготовке кадров, несовершенство законодательной базы;

- слабое развитие материально-технического обеспечения ВУЗов, исследовательских лабораторий;

- слабое развитие социального обеспечения учащихся: доступность качественного жилья, коммунальных услуг;

- развитие системы повышения кадровое потенциала ВУЗов несовершенна, имеет низкую доступность, подчас преподаватели не мотивированы должным образом;

- научные исследования, проводимые в рамках ВУЗов подчас не находят применения в реальном секторе экономики;

- кадровые проблемы ВУЗов: низкая степени кадрового оборота, поиск преподавателями дополнительной работы, коррупция.

Список литературы:

1. Сайт Информационно-аналитического центра/ . - Режим доступа: <http://iac.kz/ru/publishing/statisticheskiiy-portret-kazahstanskogo-obrazovaniya> (11.12.2016)

2. Национальный сборник "Статистика системы образования Республики Казахстан". - АО "Информационно-аналитический центр": - Астана, 2016. - 310 с.

3. Сайтинститута статистики GlobalFlowofTertiary. UNESCO, Instituteforstatistics- Режим доступа: (12.01.2017)

4. Стратегический план Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2017-2021 годы.

5. Стратегии развития Республики Казахстан до 2050 года, инициированной Президентом РК Н.Назарбаевым

6. Государственная программа развития образования на 2011-2020 годы. Лидер образования Казахстана. Алматы, 2010. С.34-53.

7. Закон "Об образовании" от 18 января 1992 года.

8. Закон "О высшем образовании" от 10 апреля 1993 года.

Дина БАЗАРБАЕВА, магистрантка, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 10009, Республика Казахстан, ул. Академическая, 9, dina_b16@mail.ru +77086874707

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ФИНАНСЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ

Данная статья посвящена анализу государственных финансов Республики Казахстан на современном этапе. В работе раскрываются источники доходов государственного бюджета и направления расходов, предложены направления повышения эффективности бюджета и устойчивости экономики в целом.

Ключевые слова: государственные финансы, республиканский бюджет, налоги, трансферты, бюджетные программы.

Дина БАЗАРБАЕВА, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 10009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көш.,9, dina_b16@mail.ru, +77086874707

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫ: ӨЗЕКТІ МІНДЕТТЕР

Бұл мақала қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржы талдауына арналған. Мақалада мемлекеттік бюджеттің кіріс көздері мен шағыстардың бағыттары айқындалады, бюджеттің тиімділігін арттыру жолдары және тұтастай алғанда экономиканың тұрақтылығы туралы баяндалады.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қаржы, республикалық бюджеті, салық, трансферт, бюджеттік бағдарлама.

Dina BAZARBAYEVA, master's degree student, Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, dina_b16@mail.ru, +77086874707

PUBLIC FINANCE OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: RELEVANT OBJECTIVES

This article devotes to analyze of public finance of Republic of Kazakhstan on the modern stage. In article the income and expenses of government budget are revealed, the ways of increase of budget effectiveness and economic stability are suggested.

Keywords: public finance, government budget, taxes, subsidies, budget programs.

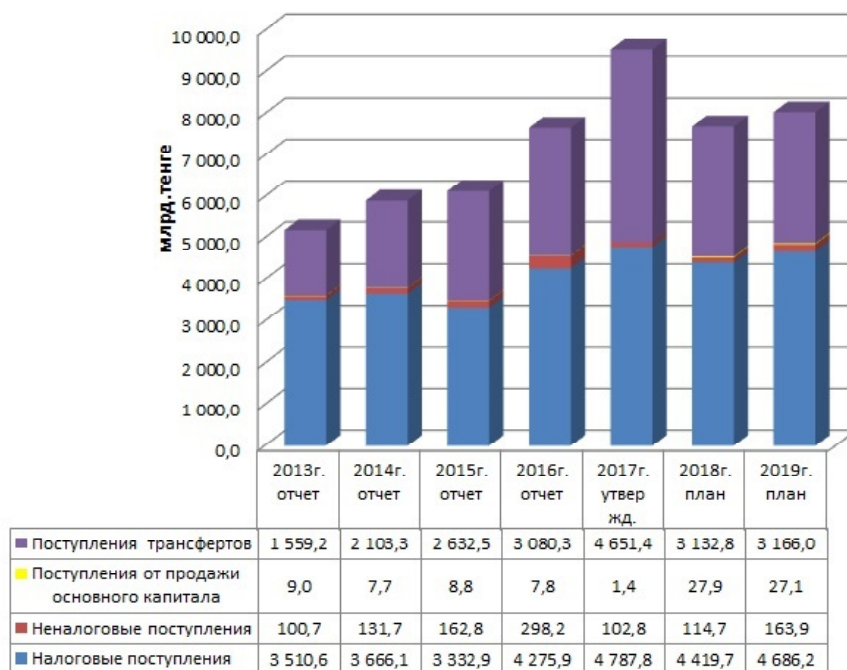
Государственные финансы или как еще их называют - финансы публичного сектора, состоят из доходной и расходной частей. Основной составляющей формирования доходной части являются налоговые поступления, в Казахстане наибольшая их доля приходится на корпоративный подоходный налог и налог на добавленную стоимость: ежегодная их доля составляет около 70% доходов республиканского бюджета. Налог на добавленную стоимость (НДС) составлял в: 2013г. - 37,8% (1,33 трлн.тенге), 2014г. - 32,7% (1,2 трлн.тенге). В 2015 году, согласно информации Министерства финансов РК, сумма НДС снизилась до 944,4 млрд.тенге (28,3%), что было связано с увеличением сумм возврата НДС из бюджета. В 2016г. сумма НДС

составляла 1,5 трлн.тенге, а в долевым - 34,98%, а в 2017г. поступления от НДС утверждены в размере 1,73 трлн. тенге, что составляет 36,15% от всех налоговых поступлений республиканского бюджета. Корпоративный подоходный налог (КПН) составлял в: 2013г. - 29,4% (1,03 трлн.тенге), 2014г. - 31,9% (1,17 трлн.тенге), 2015г. - 36,7% (1,22 трлн.тенге), 2016г. - 33,6% (1,44 трлн.тенге), в 2017г. сумма КПН утверждена в размере 1,6 трлн.тенге, что в долевым соотношении составляет - 32,66% [1].

Трансфертная поддержка.

В ходе анализа бюджета проявилась тенденция увеличения объема трансфертов к 2017 году, выделяемых из республиканского бюджета регионам республики (рисунок 1).

Доходы республиканского бюджета (2013-2019гг.)

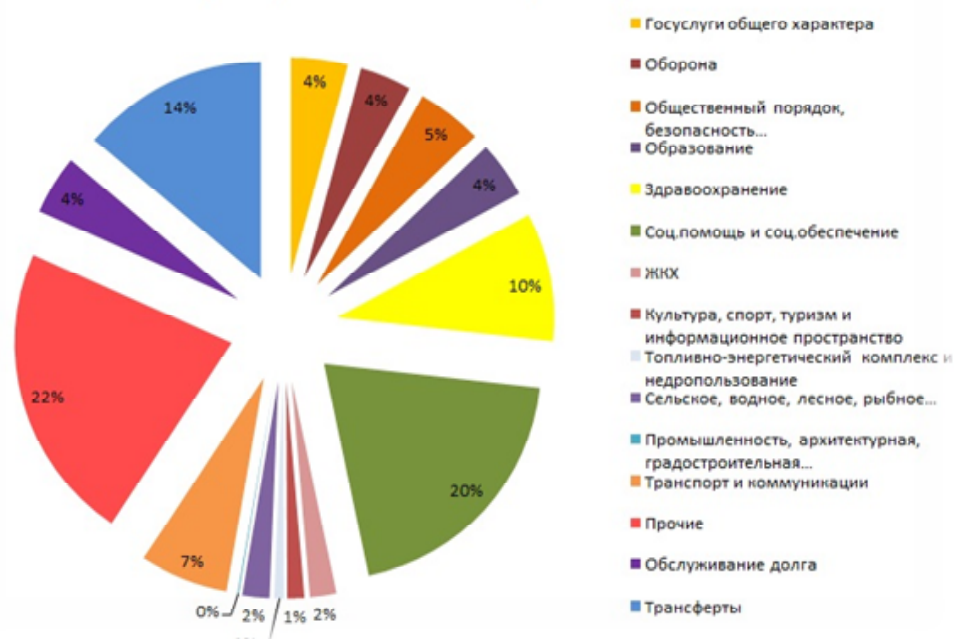
Примечание - Составлено автором по данным [1]

Рисунок 1 - Доходы республиканского бюджета, 2013-2019гг., млрд.тенге

Получая трансферты, местные власти обязаны выравнивать доходы по областям, так как на сегодняшний день существует проблема диспропорции в доходах, так например: расходы на образование и медицинскую помощь населению в разных регионах различаются в несколько раз. Следовательно, необходимо учитывать данные

факторы при распределении бюджетных средств [2]. В расходной части республиканского бюджета возникают следующие актуальные вопросы: насколько оптимально осваиваются государственные средства, какова эффективность исполнения бюджетных программ? Рассмотрим расходы бюджета в 2017 году на рисунке 2.

Долевое соотношение затрат республиканского бюджета, 2017г.

Примечание - Составлено автором по данным [1]

Рисунок 2 - Затраты республиканского бюджета, 2017 г.

Исследование государственных финансов по расходам в разрезе функциональных групп и экономических направлений показало наличие следующих проблем:

- Корректировка республиканского бюджета в течение финансового года. Это характеризует наличие серьезных недочетов в планировании и разработке государственного бюджета, что приводит к возникновению дополнительных расходов на уточнение бюджетных заявок, а затем и к некачественному исполнению бюджетных программ.

- Недоиспользование средств бюджета, вследствие чего упускаются возможности для своевременного решения важных социальных и экономических задач.

На сегодняшний день в Казахстане реализуются различные бюджетные инвестиционные проекты и если говорить о причинах не достижения особой результативности этих проектов, то, можно сказать, что существуют необоснованные издержки при их создании и реализации. При разработке инвестиционных проектов недостаточно изучаются и анализируются показатели, прямо или косвенно влияющие на конечные результаты, что приводит к неэффективному использованию государственных средств. Ситуация усугубляется дополнительными издержками будущих периодов по поддержанию рабочего состояния объектов. Специалисты, также отмечают срыв поставщиками договорных обязательств, некачественное проведение строительно-монтажных работ, простой дорогостоящего оборудования, приводящие к значительным издержкам.

Перечисленные проблемы должны быть решены путем четко налаженной работы по составлению бюджета на соответствующий финансовый год,

мониторингом экономической ситуации при его планировании, целевое использование государственных средств при реализации государственных программ и также полная их осваиваемость.

Касаемо развития отраслей в экономике, больше всего в поддержке и финансировании нуждается реальный сектор экономики. В Казахстане существует большой потенциал у предпринимателей желающих открыть свой бизнес, а также лиц у кого уже есть предприятие, но в силу налогового бремени и отсутствия достаточного кредитования по причине высоких рисков, не имеют возможности выйти на конкурентный рынок. Следовательно, государству необходимо принять меры по поддержке и развитию реального сектора путем прямого финансирования или предоставления льгот, как это делают исламские государства, что в итоге увеличит доходы бюджета и повысит эффективность экономики страны.

Таким образом, современная экономическая политика государства должна быть направлена на устойчивое развитие и экономическую стабилизацию государства в целом, на основе построения оптимальной формы доходной части бюджета и повышения результативности государственных расходов путем целенаправленного и эффективного их использования.

Список литературы:

1. Государственный бюджет Республики Казахстан за 2017 год. - Режим доступа: <http://budget.kz/respublikanskiy-byudzhet/>
2. Халитова М.М. Направления модернизации государственных финансов Казахстана в условиях глобального экономического кризиса // Экономика: стратегия и практика. - 2016. - №2. - С.35-41.

Saule BEISENALINA, *master of Mathematics, senior teacher of the Chair of Advanced mathematics in Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, beisenalina@mail.ru, 87079532084*

ANALYSIS OF THE UNEMPLOYMENT RATE IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Every person in Kazakhstan should understand that education is the most fundamental factor of success in the future. In the system of youth priorities, education should be the first number.

If in the value system, education becomes the main value, the nation will succeed.

Key words: modernization of the Republic of Kazakhstan, analysis of variance, the unemployment rate.

Сауле БЕЙСЕНАЛИНА, *математика магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, жоғарғы математика кафедрасының аға оқытушысы, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9 көшесі, beisenalina@mail.ru, 87079532084*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙІНІҢ ТАЛДАУЫ

Әр бір қазақстандық үшін басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Жастар көзқарасының негізінде білім ерекше орын алуы тиіс. Егер құндылықтар жүйесінде білім басты бағдар болса, халқымыздың болашағы жарқын болар еді.

Түйінді сөздер: ҚР үшінші модернизациясы, дисперсионды талдау, жұмыссыздық деңгейі.

Сауле БЕЙСЕНАЛИНА, *магистр математики, старший преподаватель кафедры высшей математики Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, beisenalina@mail.ru, 87079532084*

АНАЛИЗ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Каждый казахстанец должен понимать, что образование - самый фундаментальный фактор успеха в будущем. В системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером. Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, то нацию ждет успех.

Ключевые слова: третья модернизация РК, дисперсионный анализ, уровень безработицы.

In this year the President announced in his Message about the beginning of the Third modernization of Kazakhstan. So we launched two major renewal processes - political reform and economic modernization. The goal is known - to enter the top thirty of the developed countries of the world.

The first condition for a new type of modernization is the preservation of our culture, our own national code. Without this, modernization will turn into an empty sound.

But it does not mean the preservation of everything in the national consciousness - and what gives us confidence in the future, and what leads us back.

The new modernization should not, as before, look arrogantly at historical experience and traditions. On the contrary, it must make the best traditions a prerequisite, an important condition for the success of modernization. Several areas of modernization of consciousness as a society in general, which the President singled out: 1. Competitiveness

Today, not only an individual, but the nation as a whole has a chance to succeed, only by developing its competitiveness.

2. Cult of knowledge

Only a highly educated person who can relatively easily change his profession can live successfully thanks to a high level of education.

Choosing a high level of education, I entered KEU.

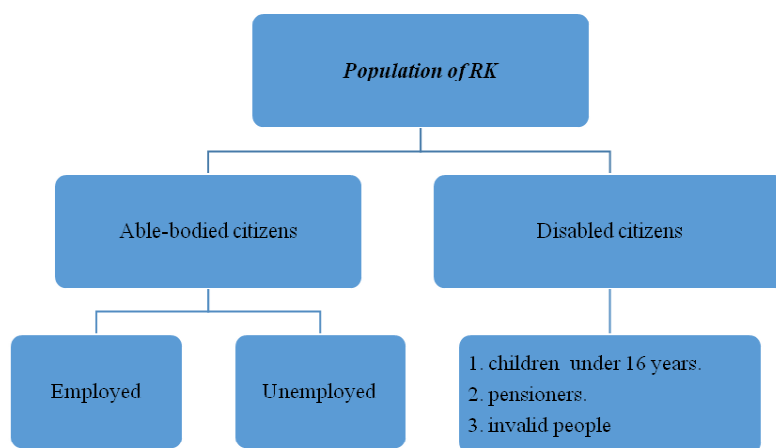
Every person in Kazakhstan should understand that education is the most fundamental factor of success in the future. In the system of youth priorities, education should be the first number.

If in the value system, education becomes the main value, the nation will succeed.

3. Openness of consciousness

The openness of consciousness is the readiness for change, which is borne by the new technological order. He will change the vast layers of our life in the next 10 years - work, life, rest, home, and ways of human communication. We need to be prepared for this.

Unemployment is defined as a contingent of persons over a certain age who do not have a job, who are currently available for work and who seek it during the period under review. An unemployed citizen is recognized by anyone who is not currently employed, but is looking for work and is ready to proceed to it. In this case, two factors "age"

and "gender" of an employee may affect. To study the influence of factors characterized by several levels, we apply the variance analysis. The essence of the method is that the dispersion is divided into two parts: one part of the factor dispersion is caused by the action of the factor; the second residual variance is due to random causes.

Age	men	women	R	P
16-24	4,3	4,1	8,4	35,3
25-34	2,5	2,6	5,1	13,01
35-44	3,7	5,2	8,9	40,73
45-54	5,6	5,3	10,9	59,45
55-64	3,2	4,2	7,4	27,88
V	19,3	21,4	40,7	176,37

$$s_{age}^2 = \frac{1}{n(m-1)} \left(\sum_{i=1}^m R_i^2 - \frac{1}{m} \left(\sum_{i=1}^m R_i \right)^2 \right)$$

$$s_{age}^2 = \frac{1}{2(5-1)} (8,4^2 + 5,1^2 + 8,9^2 + 10,9^2 + 7,4^2 - \frac{1}{5} (40,7)^2) = 2,257$$

$$s_{gen.}^2 = \frac{1}{m(n-1)} \left(\sum_{j=1}^n V_j^2 - \frac{1}{n} \left(\sum_{i=1}^m R_i \right)^2 \right)$$

$$s_{gen.}^2 = \frac{1}{5(2-1)} (1,93^2 + 2,14^2 - \frac{1}{2} (40,7)^2) = 0,441$$

$$s_{res}^2 = \frac{1}{(n-1)(m-1)} \left(\sum_{i=1}^m P_i + \frac{1}{nm} \left(\sum_{i=1}^m R_i \right)^2 - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^m R_i^2 - \frac{1}{m} \sum_{j=1}^n V_j^2 \right)$$

$$s_{res}^2 = \frac{1}{4} (176,37 + \frac{1}{10} (40,7)^2 - \frac{1}{5} (34,935) - \frac{1}{5} (19,3^2 + 21,4^2)) = 0,314$$

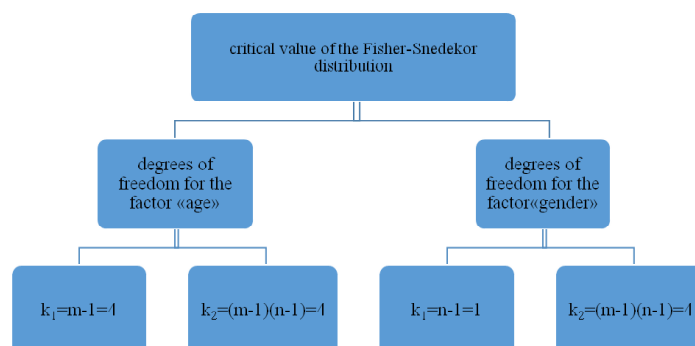
Compare the obtained values: $s_{age}^2 > s_{res}^2, s_{gen.}^2 > s_{res}^2$.

Since both found factor dispersions exceed the residual one, according to the rule of dispersion analysis it is necessary at a significance level $\alpha = 0,05$ calculate the observed values of the F-criteria

$$F_{observ.}^{(age)} = \frac{2,257}{0,314} = 7,187 ;$$

$$F_{observ.}^{(gender)} = \frac{0,441}{0,314} = 1,404$$

We determine the critical value of the Fisher-Snedekor distribution, for this we calculate the degrees of freedom:

Two-factor analysis of variance without repetition						
<i>RESULTS</i>	<i>Count</i>	<i>Amount</i>	<i>Average</i>	<i>Dispersion</i>		
Line 1	2	8,4	4,2	0,02		
Line 2	2	5,1	2,55	0,005		
Line 3	2	8,9	4,45	1,125		
Line 4	2	10,9	5,45	0,045		
Line 5	2	7,4	3,7	0,5		
Column 1	5	19,3	3,86	1,383		
Column 2	5	21,4	4,28	1,187		
Dispersion analysis						
<i>Source of variation</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-Value</i>	<i>F-Critical</i>
Lines	9,026	4	2,2565	7,197767	0,041010301	6,388232909
Columns	0,441	1	0,441	1,406699	0,301241737	7,708647422
Fault	1,254	4	0,3135			
Total	10,721	9				

Residual and factor variances, observed and critical Fisher-Snedekor distribution values are highlighted in a different color in Figure 2.

As $F_{observ.}^{(age)} \phi F_{crit.}^{(age)}$, and, $F_{observ.}^{(gen.)} \pi F_{crit.}^{(gen.)}$, then at a significance level $\alpha = 0,05$ it should be conclude the the "age" factor affects the unemployment rate, and the "gender" factor does not. Unemployment, as a

macroeconomic phenomenon, is inherent in all states. It was, is, and will always be, whether the state is in the first place in development, or on the last.

References:

1. Textbook "Data analysis and forecasting of the economy" (published in Russian). KEUK. 2015.
2. Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity. 12 April 2017.

Роза БЕСПАЕВА, преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, brs_@mail.ru, +77003754986

Галина БОРОДИНА, старший преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, brs_@mail.ru, +77003754986

ИННОВАЦИИ - ПОЛЕЗНЫЙ ИНСТРУМЕНТ В СЕЛЬСКОМ ТУРИЗМЕ КАЗАХСТАНА

В туристской отрасли, особенно в сельском туризме, в основном доминируют малые и средние предприятия (МСП), и, как часто считают менее инновационными, чем другие отрасли. Целью данной статьи - дать представление об инновациях в казахстанской индустрии сельского туризма. В исследовании анализируются продукты/услуги и маркетинговые инновации, реализуемые в сельских туристских компаниях. Для того, чтобы быть конкурентоспособным в условиях глобализации, туристские компании, особенно малые, должны отличаться от конкурентов в использовании инновационных инструментов. Инновации в туризме должны рассматриваться как постоянный, глобальный и динамичный процесс.

Ключевые слова: инновации, сельский туризм, маркетинговые инновации

Роза БЕСПАЕВА, оқытушы, Қазтұтынуодағы қараганды экономикалық университеті, 100009, Қараганды қ., Академическая көш. 9, brs_@mail.ru, +77003754986

Галина БОРОДИНА, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы қараганды экономикалық университеті, 100009, Қараганды қ., Академическая көш. 9, brs_@mail.ru, +77003754986

ИННОВАЦИЯ - ПАЙДАЛЫ ҚҰРАЛЫ АУЫЛДЫҚ ТУРИЗМДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ

Туристік салада, әсіресе ауылдық туризм негізінен басым шағын және орта кәсіпорындар (ШОК), және жиі деп санайды кем емес инновациялық, басқа да салалар. Мақсаты осы баптың - түсінік инновациялар туралы қазақстан индустрия ауылдық туризм. Зерттеуде талданады өнімдер/қызметтер және маркетингтік инновациялар бойынша іске асырылатын ауылдық туристік компаниялар. Үшін жаһандану жағдайында бәсекеге қабілетті болу, туристік компаниялар, әсіресе кіші, ерекшеленуі тиіс бәсекелестердің пайдалану инновациялық құрал. Инновациялар мен туризм ретінде қарастырылуы тиіс тұрақты, жаһандық және серпінді процесс.

Түйін сөздер: инновациялар, ауылдық туризм, маркетингтік инновациялар

Roza BESPAYEVA, teacher, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Karaganda, Academicheskaya st., 9, brs_@mail.ru, +77003754986

Galina BORODINA, senior lecturer, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Karaganda, Academicheskaya st., 9, brs_@mail.ru, +77003754986

INNOVATION IS A USEFUL TOOL IN RURAL TOURISM OF KAZAKHSTAN

In the tourism industry, especially rural tourism, is mainly dominated by small and medium-sized enterprises (SMEs), and how often considered less innovative than other industries. The purpose of this article is to give an idea about the innovations in the Kazakhstan industry of rural tourism. The study examines the product/service and marketing innovations implemented in rural tourism companies. In order to be competitive in the globalized, tourist companies, especially small, should be different from competitors in the use of innovative tools. Innovation in tourism should be seen as permanent, global and dynamic process.

Keywords: innovation, rural tourism, marketing innovation

Постановка проблемы. В настоящее время туризм часто определяется как сегментированный и адаптированный к потребностям и пожеланиям туристов [7]. На международном уровне идея о том, что услуги не являются инновационными, недавно заменена теориями, согласно которым инновации играют не менее важную роль в секторе услуг, чем в промышленности. Использование новых технологий и организационные и структурные изменения, которые генерируют новые услуги и новые способы распределения, приобретают все большее значение

[2]. В соответствии с теорией кластеров существует связь между конкурентоспособностью и способностью бизнеса постоянно улучшать предложения продуктов и внедрять инновации [10]. С другой стороны, существует корреляция между ростом туризма и степенью инноваций [10]. Инновации можно определить, как "... процесс создания новой ценности ... ориентированный, прежде всего на клиентов, как основных арбитров конкурентоспособности бизнеса, но который может также привлекать другие заинтересованные стороны

в качестве основных бенефициаров, таких как сама организация (сотрудники), акционеры (прибыльность), внешние партнеры и т. д." [12].

В последние годы возросло внимание к теме инноваций в туризме. Некоторые авторы классифицировали типы инноваций: инновации - новые продукты, инновационный процесс - новый метод производства, рынка инноваций, освоение новых рынков, организационное или управленческое нововведение - новые способы организации бизнеса, так и институциональные инновации - это рамки, в пределах которых люди взаимодействуют [4, 5, 6].

Цель исследования. Целью данной статьи - дать представление об уровне инноваций и осознании важности инноваций для бизнеса в казахстанской индустрии сельского туризма. Определения и типы инноваций, рассмотренные в настоящем исследовании, - это те, которые используются в обзоре зарубежной европейской литературы:

Инновация туристского продукта означает появление на рынке нового или значительно улучшенного продукта. Туристский продукт (новый или улучшенный) должен быть новым для компании, но он не должен быть новым для сектора туризма.

Инновация процесса означает введение нового или значительно улучшенного процесса, способа распределения или поддержки деятельности туристских продуктов. Нововведение (новое или улучшенное) должно быть новым для компании, но оно не обязательно должно быть новым для сектора туризма.

Организационная инновация - это внедрение новых или значительных изменений в структуру компании или методы управления, которые должны использоваться для повышения эффективности компании.

Маркетинговые инновации означают внедрение нового или значительно улучшенного дизайна, размещения или продвижения продукта. Другая цель - увеличить привлекательность туристских продуктов или выйти на новые рынки.

Основная область перемен и инноваций в сфере туризма связана с использованием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Производство и маркетинг туристских продуктов отличаются от производства промышленной продукции. Туристский продукт представляет собой комплекс материальных и нематериальных компонентов: размещение; транспорт; еда и напитки; отдых и развлечения. В Законе РК "О туристской деятельности в Республике Казахстан", туристский продукт - совокупность туристских услуг, достаточных для удовлетворения потребностей туриста в ходе путешествия. Мидлтон и Кларк понимают под туристским продуктом - полный опыт туриста, начиная с ухода из дома и до возвращения домой [8]. Учитывая неосвязаемость туристических продуктов. Вейермар в своем научном исследовании "Совершенствование продукции или инновации: что является ключом к успеху в туризме?" говорит, что турист может чувствовать неуверенность в отношении качества услуг. Из-за этой неосвязаемости продукты туризма могут быть улучшены за счет

добавления также ощущений (дизайн, аромат, свет, цвет, эмоциональная привязанность и т.д.). В результате таких изменений продукта эмоциональная ценность "опыта туризма" будет повышена [16]. Чтобы выжить в условиях все более конкурентной и глобальной среды, компании, занимающиеся туристским сектором, особенно маленькие, должны отличать конкурентов от использования инновационных инструментов. Можно утверждать, что в будущем важно будет создать полезный туристический опыт благодаря инновациям и разработке продукта, а не предлагать уникальные элементы туризма. Барталетти сказал, что новые формы отдыха, которые предлагают впечатления, будет основным мотивом для принятия такого решения [3]. Инновации в туризме должны рассматриваться как перманентный, глобальный и динамический процесс.

Обзор литературы также указывает на то, что инновационная способность увеличивается с размером компании.

Основными факторами экономики Казахстана явились нефтегазовый сектор, горнодобывающая и металлургическая промышленности, транспорт и связь, сельское хозяйство и его перерабатывающая промышленность. На выше названные отрасли приходится около 86% валового выпуска продукции, из них 48,4% - горнодобывающая отрасль.

Казахстан обладает богатыми природными ресурсами, одновременно наша страна - Казахстан имеет девятую по площади территорию в мире, а именно имеем огромные сельскохозяйственные площади с полным спектром сельскохозяйственных направлений.

В структуре казахстанского экспорта нефть и нефтепродукты составляет - 35%, цветные металлы - 17%, черные металлы - 16%, руды - 12%, зерновые культуры - 9% и другое (животноводство, хлопководство, овощеводство, продукция их переработки) а также доля сельскохозяйственной, пищевой и перерабатывающей промышленности в общем объеме промышленного производства республики составляет 5%, обрабатывающей промышленности - 16.5% [2]. В этой отрасли действуют более 2-х тысяч предприятий с численностью более 50-ти тысяч человек. И они вырабатывают продуктов питания 1 трлн. тенге. Наибольшее производство продуктов питания производит зерноперерабатывающая отрасль (23,5%), затем молочная (16,3%), хлеб и хлебобулочная (15,3%), мясоперерабатывающая (13,4%), плодоовощная (8,1%), масложировая (7,8%) и прочие отрасли 15,6% - кондитерская, рыбная, соленая и т.д. Интересен факт, что продолжается увеличение объема импорта пищевой продукции и он вырос до 56%, в том числе кондитерские изделия - 18,2%, молочные продукты - 13,5%, сахар - 8,1%, мясо птицы - 6,2%, плодоовощные консервы - 5,3%, чай - 0,9%, растительное масло - 0,6%, колбасные изделия - 0,4%.

Из приведенных экономических показателей для дальнейшего развития сельского туризма необходимо иметь ввиду, что в Казахстане необходимо решать более ускоренное развитие

рыбного, лесного хозяйства, легкой промышленности[15].

Отправной точкой данного исследования стала ситуация сельского туризма в Казахстане. Большинство сельских туристских компаний являются небольшими. В индустрии туризма Казахстана, особенно в индустрии сельского туризма, в основном доминируют малые и средние предприятия, и их часто считают менее инновационной, чем другие отрасли.

Количество мест размещения по типам в разрезе курортных зон за 2016 году в Казахстане было 502, как одноэтажные бунгало, сельские домики (шале), коттеджи, небольшие домики и квартиры (далее, сельские гостевые дома), что составляет 67,2% от всех других видов мест размещения, как гостиница с рестораном, гостиница без ресторана, домов отдыха, мотелей, туристских баз, детских лагерей и пансионатов отдыха[17].

Методология исследования. В настоящем исследовании проводится анализ основных элементов дифференциации, используемых сельскими гостевыми домами, расположенными в Щучинско-Боровской курортной зоне. Анализ фокусируется на инновационной деятельности, проводимой в течение 2014-2016 гг. Этот период был выбран для этого исследования для изучения того, пострадала ли инновационная деятельность в результате экономического кризиса в Казахстане, или, наоборот, кризис считался инструментом для выживания или даже расширения операций в такие неблагоприятные времена. Для проведения исследований авторы использовали поисковые и описательные исследования, получая вторичные данные посредством статистических и опубликованных исследований, а также путем анализа веб-сайтов и первичных данных посредством опроса; проведение личных интервью на основе вопросников. Используя данные туристских агентств, расположенных в Щучинско-Боровской курортной зоне и Комитета по статистике, были определены 103 сельских гостевых дома. Была отобрана группа экспертов из 40 учреждений размещения и 100% ответили на исследование; они составляют 58,82% от

общего числа. Личное собеседование было основано на вопроснике, который был разработан и использован для определения текущей ситуации в сельских гостевых домах, а также для разработки разработанных продуктов и услуг и маркетинговых инновационных процессов и их последствий. Вопросник состоял из трех частей. Первый из них содержал вопросы, чтобы определить информацию о текущей ситуации в гостевых домах. Вторая часть содержала информацию об инновационной деятельности, разработанной в период 2014-2016 гг., о ее последствиях, а также о препятствиях, которые встали на пути инноваций. Третья часть содержала идентификационные данные о гостевых домах и их владельцах.

Результаты и обсуждения. Настоящее исследование показало, что есть некоторые услуги, которые предлагают все проанализированные гостевые дома: традиционная еда, завтрак, место для парковки, специальное место для детей, телевидение, развлечения и местные продукты. В арендованных предлагаемых услугах есть сауна, фитнес, спортивные площадки и помещения для лечения, потому что стоимость слишком высока, чтобы строить или покупать необходимое оборудование. Пиритизация(замещение) услуг, основанных на предпочтениях клиентов, указывает на сочетание между отдыхом, комфортом, питанием и чистотой. На первом месте среди самых желанных услуг - традиционная еда, сопровождаемая спокойными и музыкальными вечерами, то, что туристы не хотят, это такие услуги, как телевидение, Интернет. Ответы разные, основываясь на расположении мест размещения.

Причины, по которым туристы посещают Щучинско-Боровскую курортную зону, показаны на рисунке 1.

Самый важный сегмент клиентов, которые размещаются в проанализированных гостевых домах, - это семьи, которые проводят отпуск в этой области (как минимум 3 ночи), что составляет 40% от общей суммы. Семьи, проводящие выходные в этой области, составляют 37%. Люди, проходящие через этот район, имеют самый низкий процент (10%).

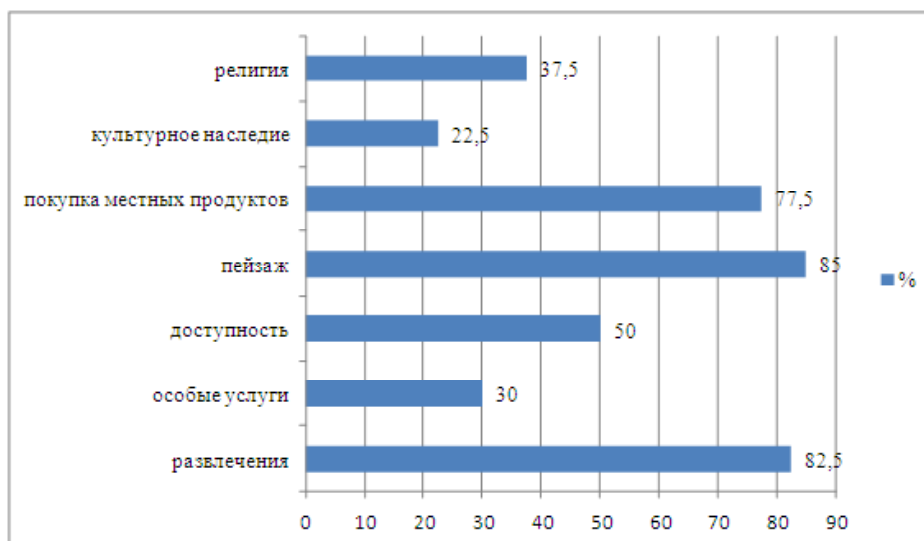
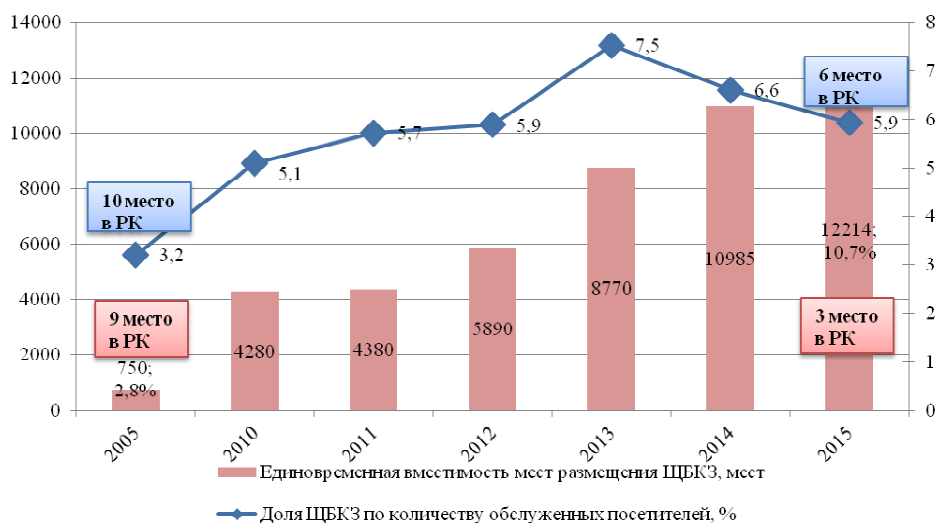

Рисунок 1 - Цель визита

По возрасту исследование показало, что большинство туристов, посещающих Щучинско-Боровскую курортную зону, являются зрелыми людьми (92,5%); пожилые люди составляют - 7,5%, а молодые люди - 26%. Этот аспект можно объяснить

в соотношении с основной целью визита, который определяет практику сельского туризма.

На долю ЩБКЗ приходится порядка 10,7% мест единовременной вместимости индустрии гостеприимства Казахстана (рисунок 2).

Примечание: составлен на основе источника [17]

были выделены места размещения ЩБКЗ из Акмолинской области сравнение ЩБКЗ производилось с областными значениями показателей мест размещения

Рисунок 2 - Сравнительная оценка тенденций развития гостиничной инфраструктуры ЩБКЗ

Как видно из рисунка, интенсивность роста наблюдается с 2010г. после открытия СЭЗ "Бурабай". Если в 2005г. ЩБКЗ по количеству единовременной вместимости занимала 9 место по сравнению с другими регионами, то в 2015г. ЩБКЗ занимает уже 3 место после Алматы и Восточно-Казахстанской области. А вот интенсивность использования развивается не такими темпами. По количеству обслуженных посетителей ЩБКЗ занимает 6 место.

Для повышения инвестиционной привлекательности ЩБКЗ на период до 1 декабря 2017 года была создана специальная экономическая зона "Бурабай".

В настоящее время открыт и функционируют ряд развлекательных комплексов:

- 5-звездочный отель "Rixos";
- первый в Казахстане вейк-парк круглогодичного функционирования и яхт-клуб;
- развлекательный комплекс "Казахстанская Лапландия", созданный по инициативе Президента РК

на территории СЭЗ "Бурабай", -отель "Парк Хаус", имеющий многофункциональный конференц-зал и номерной фонд, соответствующий высоким стандартам,

-Центр пантолечения "Терасса Парк" и др.

Активно строятся объекты спортивного туризма (республиканская лыжная база с трамплинным комплексом и биатлонной площадкой, гольф-клуб), средства размещения (380 деревянных коттеджа Vorogovoe Country Club) [18]. Анализируя методы бронирования, туристские агентства имеют 30%, а затем бронируются через сайт гостевого дома (20% от всех ситуаций). Однако самый высокий процент представляет собой прямые рекомендации, сделанные теми, кто был хотя бы один раз в гостевом доме (40% от общего числа). Среди отличительных элементов по сравнению с конкуренцией наиболее важными являются атмосфера, а также архитектура и элементы дизайна, незначительными явились - цвета (Таблица 1).

Таблица 1 - Отличительные элементы гостевых домов

Элементы	Проценты
Бренд	4,35%
Логотип\символы	8,33%
Цвета	3,57%
Атмосфера	45,23%
Архитектура и дизайн	42,85%
Итого	100%

Владельцы считают места для гостевых домов: хорошими - 67%, средними - 23% и 10% считают, что владельцы имеют недостатки. 70% респондентов сказали, что они используют метод, основанный на затратах, для фиксации цен. Они считают, что это

правильный метод. 15% используют одинаково два метода: метод, основанный на спросе и метод, основанный на конкуренции. Высокий процент (81,81%) от всех тех, кто работает в проанализированных гостевых домах, имеет

специальную подготовку по туризму. Основные инновационные мероприятия продукта или услуги, разработанные гостевыми домами в период с 2014 по 2016 г.г., показаны на рисунке 3. 32,83% от гостевых домов улучшили некоторые услуги или товары, а некоторые из них внесли новые услуги (8,95%) или новые товары (16,41%). Те, у кого не было инновационной деятельности продуктов или

услуг, мотивированных либо отсутствием средств для инвестиций, либо потому, что они недавно начали бизнес. Многие владельцы хотели бы представить новые услуги или товары, но они предпочли улучшить старые. Аргумент состоял в том, что финансовые кризисы привели к очевидной обезжириванию туристов, и из-за этого невозможно будет восстановить инвестиции в разумные сроки.

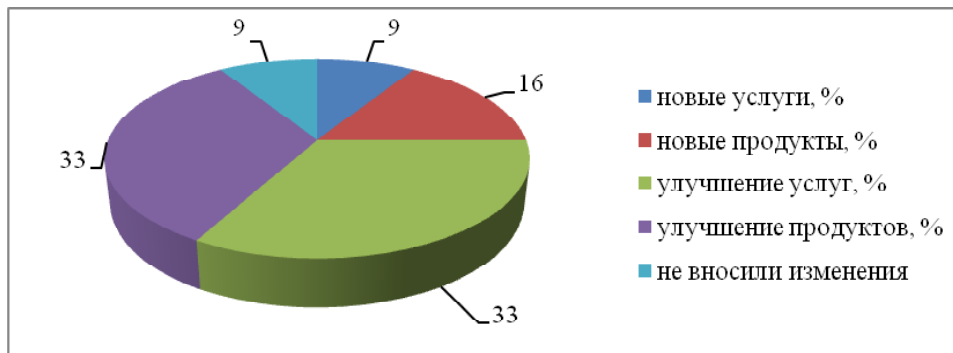

Рисунок 3 - Инновации продуктов и услуг в гостевых домах

Основные источники информации, используемые владельцами, о инновациях в продуктах и услугах, диверсифицированы. Самые инновационные идеи исходили из опыта и личных проблем (61,8%), за которыми следуют потребности и замечания гостей (18%), которые руководствуются фразой "наш клиент - наш хозяин". Многие, однако, вдохновлены "соседями" (15%), а 5% принимают во внимание предложения, сделанные сотрудниками. Никто не упоминает источники в качестве деловых партнеров или местных государственных учреждений, которые контролируют деятельность в этой области (местные исполнительные органы, полиция, здравоохранения и т. д.). Что касается маркетинговых инноваций, исследование показывает, что 52% респондентов внедрили или улучшили способ продвижения продукта. Этот высокий процент был возможен, потому что велась реклама, как через сайты в

интернете, инстаграм. 20% респондентов использовали новые каналы продаж и распространения для туристского продукта, и только 8% внесли существенные изменения в эстетический дизайн или упаковку. Вместо этого 20% от гостевых домов не вносили изменений. Внедрение нового метода ценообразования не применялось ни в одном из опрошенных гостевых домов (рисунок 4). Большинство изменений, сделанных для маркетинговых инноваций, исходили из личного опыта и забот (56%), после чего вдохновляло конкуренцию (30%); 9% от идеи пришли через наблюдения или потребности и 5% от сотрудников. Кроме того, в этом случае отсутствуют советы местных государственных учреждений, которые контролируют деятельность в этой области или деловых партнеров. Другие источники также не были идентифицированы.

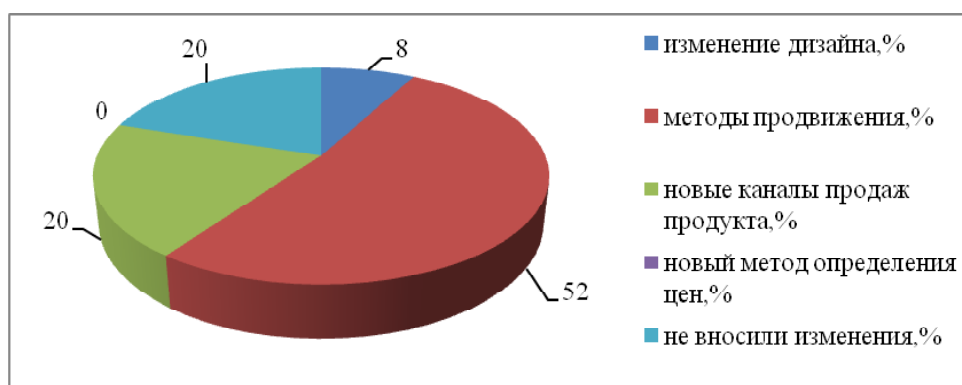

Рисунок 4 - Маркетинговые инновации для гостевых домов

Что касается мотивации менеджеров инвестировать в инновации, 75% добиваются роста прибыли, количества клиентов и растущего числа постоянных клиентов. Позитивные последствия инноваций не остались в ожидании. 42,5% респондентов считают, что они стали более известными, а 5% смогли увеличить свои

возможности. Исследование показало, что из-за инновационной активности 37,5% гостевых домов смогли проникнуть на новые рынки и могли значительно снизить негативное воздействие на окружающую среду. Другие инновационные эффекты не были определены. От этих инвестиций не было обеспечено повышение безопасности

сотрудников и клиентов. Основными препятствиями для инноваций являются: отсутствие финансовых ресурсов и высокие затраты на инновации (30%), за которыми следует невозможность получения кредитов и вложений инвестиций (19%). Отсутствие спроса на инновационные туристские продукты и сезонный спрос на туристские услуги составляет всего 1% от всех препятствий, что приводит к выводу, что эти показатели почти не препятствуют инновационной деятельности. Отсутствие квалифицированного персонала, недостаточные знания о рынке, невозможность найти партнеров для инноваций или отсутствие необходимой технологии

не рассматриваются выборочными препятствиями для инноваций в гостевых домах в Щучинско-Боровской курортной зоне. В большинстве случаев они существуют и даже помогают инновационному процессу. Третья часть анализа была посвящена идентификационным данным о бизнесе, а также о владельцах и их предпринимательском духе.

Природные объекты Щучинско-Боровской курортной зоны имеют особую научную, культурную, экологическую и рекреационную ценность. В летний оздоровительный сезон в здравницах Щучинско-Боровской курортной зоны отдыхает более 500 тыс. человек (таблица 2).

Таблица 2 – Динамика развития Щучинско-Боровской курортной зоны

	2009 г	2010 г	2011 г	2012 г	2013 г	2014 г	2015 г
Количество мест размещения, ед.	98	105	107	112	128	140	187
Обслужено посетителей местами размещения, чел.	20584	39146	43100	55718	56133	94811	122023
Количество гостиничных номеров, ед.	1800	1838	1855	1905	2102	2256	3008
из них класса люкс						588	633
Единовременная вместимость, койко-мест	3787	3990	5893	5827	6287	6045	8233
Заполняемость, %	15,1	15,9	14,5	23,3	21,7	13,2	11,0
Средняя стоимость койко-суток, тенге	4375,9	3332,1	2790,1	2875,5	2766,6	3047	2973
Объем услуг, оказанных местами размещения, млн.тенге			507,9	655,6	878,0	2045,1	3087,1
Примечание: составлено на основе источника [17]							

В сфере обслуживания курортной зоны функционирует более 600 объектов (санаторно-курортные учреждения, детские оздоровительные центры, гостиницы, рестораны, кафе, магазины и др.). Более 25 % объектов - это сектор индивидуальных средств размещения, он относится к предпринимательской деятельности и достаточно динамично развивается. Туристский потенциал района был представлен во многих международных и республиканских выставках. Организованы рекламно-информационные туры для ведущих туроператоров.

Инфраструктура туристского обслуживания в 2015 году включает 140 объектов в том числе: 45 санаторно-курортных учреждений, в том числе 14 детских оздоровительных центров; 95 объектов, предоставляющих места для размещения туристам, в т.ч. гостиницы и отели - 53, дома отдыха, туристские базы - 22, иные места размещения - 17.

В районе имеются два учебных заведения готовящих кадры для туристской индустрии по 16 специальностям: Педагогический колледж и Профессиональный лицей № 4, оказывают услуги 2214 туристских фирм. Туристскими фирмами района предоставляется спектр туристских услуг необходимых для удовлетворения потребностей туриста, в период его туристского путешествия, включая: размещение, перевозки, питание, экскурсии, услуги инструкторов туризма, гидов-переводчиков и другие услуги, оказываемые в зависимости от целей поездки.

Общий объем оказанных услуг в сфере туристской деятельности в 2015 году составил 3087,1 млн. тенге с ростом на 51% к уровню 2014 года.

За период с 2012 по 2015 год количество посетителей по целям поездки увеличилось в 2,8 раза по сравнению с 2011 годом или с 43,1 тыс. человек в 2011 году до 122 тыс. человек в 2015 году.

Несмотря на благоприятные условия развития туристского бизнеса, в районе существует ряд проблем, выступающих в качестве сдерживающих факторов развития туризма. К ним можно отнести:

Недостаток квалифицированных кадров, способных обеспечить надлежащее качество услуг в отрасли туризма.

Низкая туристская привлекательность. Это вызвано недостаточным уровнем сервиса и развитостью инфраструктуры, но одной из главных проблем является слабое позиционирование района на языках зарубежных стран, как туристского региона в сознании потребителей. Мероприятия по улучшению туристского имиджа имеют ограниченное финансирование.

Недостаточное развитие туристской инфраструктуры, в том числе для круглогодичного функционирования [18].

Владельцы гостевых домов были допрошены об основной причине начала развития бизнеса. Результаты показаны на рисунке 5. В разделе "Другие причины (просьба указать)", лицо ответило, что он решил развивать этот бизнес из-за отказа в других предприятиях. 68% респондентов не имели опыта в

области туризма до того, как они начали эту деятельность, и они узнали, когда они выполняли эту работу, приобретая опыт на этом пути. Остальные (32%) прошли специализированные курсы или они

действительно работали в сфере туризма, прежде чем они начали этот бизнес. 50% от владельцев - от 30 до 45 лет, а другая половина - от 46 до 60 лет. Это равенство между мужчинами и женщинами.

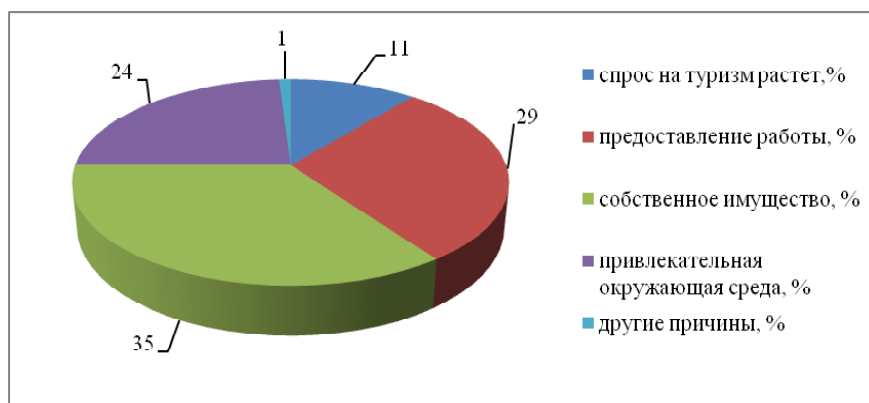

Рисунок 5 - Причины для начала развития бизнеса

Анализ, сделанный на основе сельских гостевых домов из Щучинско-Боровской курортной зоны, ставит перед собой новые аспекты. Основная причина для начала бизнеса заключается в том, что у владельцев была собственность в этой области. Большинство проанализированных гостевых домов имеют 1-3 звездочную категорию. И казахстанские, и иностранные туристы приезжают в Щучинско-Боровскую курортную зону, чтобы отдохнуть. В этом отношении для завершения предложения предлагаются два элемента: атмосфера и элементы дизайна. Из-за продолжительности пребывания требуются дополнительные услуги: взаимодействие с местным населением, местные культурные традиции и привычки и т. д. Владельцы этих гостевых домов знают, что им всегда нужно внедрять инновации. Они уже сделали несколько шагов в этом направлении. В период с 2014 по 2016 год они внесли улучшения в продукты и услуги, которые они предлагали. Большинство из них также учитывали маркетинговые инновации посредством различных рекламных методов и новых каналов сбыта для стимулирования спроса. Причинами увеличения инноваций были, в частности, рост прибыли в краткосрочной перспективе, а также рост числа клиентов и их лояльность на среднесрочную и долгосрочную перспективу. Хотя все хотели улучшить свои услуги, перед инновациями возникли некоторые препятствия, такие как нехватка финансовых ресурсов и высокие затраты на инновации. В 2016 году произошло улучшение оборота гостевых домов в Щучинско-Боровской курортной зоне по сравнению с 2015 годом, что свидетельствует о том, что инновационная деятельность, используемая для дифференциации, привела к лучшим результатам. Владельцы восприняли инновационный процесс как средство стимулирования переменных дифференциации, особенно продукта, услуг и имиджа. Инновационный процесс также отвечал за улучшение экономических результатов и помог увеличить спрос. Даже если для сельского туризма из Щучинско-Боровской курортной зоны существует инновационный процесс, есть достаточно места для совершенствования и развития. Для достижения устойчивых результатов инновации должны

восприниматься как постоянный и динамичный процесс.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-III О туристской деятельности в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями и по состоянию на 15.06.2017 г.)
2. Andersson T., M. Henrekson. "A critique of Staffan Jacobsson's paper 'Universities and industrial transformation' Science and Public Policy, 30(6), pp. 455-461, available at: <http://www2.hhs.se/personal/henrekson/Artiklar%20eng%20i%20orig/SPP%20proofs%20Andersson.pdf> - 2003.
3. Bartaletti F. "Tourismus im Alpenraum", Praxis Geographie, Vol. 28 No. 2, pp. 22-25. - 1998.
4. Fagerberg, J., Mowery, D.C. et al. The Oxford Handbook of Innovation. - New York, Oxford University Press. - 2005
5. Hjalager, A.M. "Innovation Patterns in Sustainable Tourism". Tourism Management, Vol. 18(1). - pp. 35-41. - 1997
6. Hjalager, A.M. "A Review of Innovation Research in Tourism". Tourism Management, Vol. 31(1). - pp. 112. - 2010
7. Hudson S. Tourism and Hospitality Marketing A Global Perspective, SAGE Publications Ltd., London. - pp.145-170. - 2008
8. Middleton V.T.C., Clarke J. Marketing in Travel and Tourism, 3rd Edition, Butterworth-Heinemann, Oxford. - 2001
9. Negru? a A.L., Gic? O.A. "Analysis of potential SME's role for developing tourism in Transylvania", Studia Universitatis. Negotia, No. 2, pp. 3 - 18. - 2008
10. Nordin S. "Tourism Clustering and Innovation. Paths to Economic Growth and Development". ETOUR Utredningsserien Analysoch Statistik. - 2003
11. Nordin S. "Tourism Clustering and Innovation. Paths to Economic Growth and Development". ETOUR Utredningsserien Analysoch Statistik. - 2003
12. Organisation for Economic Co-operation and Development. Innovation and Growth in Tourism, available at: http://www.tava.gov.lv/sites/tava.gov.lv/files/dokumenti/petijumi/OECD_

Tourism_innovation_growth.pdf (accessed on January 5th, 2013). (p. 86). - 2006

13. Organisation for Economic Co-operation and Development, Statistical Office of the European Community. The Measurement of Scientific and Technological Activities. Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition., OECD Publishing, Paris. - 2005

14. Pop C., Cosma, S., Panait, L. "Ecotourism and rural tourism in Maramures, Romania", Proceedings of International Ecotourism Conference, Sustainability of Ecotourism Development in a Competitive Global Environment, 15-17 aprilie 2003, Universiti Putra Malaysia, Kuala Lumpur, Malaezia, pag. 19. - 2003

15. Курмангалиев С.Г. Сельский туризм может стать источником стабильного дохода. [\[kapital.kz/economic/48625/selskij-turizm-mozhet-stat-istochnikom-stabilnogo-dohoda.html\]\(https://kapital.kz/economic/48625/selskij-turizm-mozhet-stat-istochnikom-stabilnogo-dohoda.html\)](https://</p></div><div data-bbox=)

16. Weiermair, K. "Product improvement or innovation: what is the key to success in tourism?", Innovation and growth in tourism, Conference papers Organisation for Economic Co-operation and Development. - 2004

17. Туризм Казахстана. Статистический сборник. Министерство национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике.- Астана. - 2017. - 86 стр.

18. Беспяева Р.С. "Стратегическое управление развитием туристской отрасли Республики Казахстан". Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). -Караганды. - 2017.

Юлия ВИКУЛЕНКО, старший преподаватель, магистр кафедры "Менеджмент и инновации" Карагандинского Экономического Университета Казпотребсоюза, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9 Julia09071980@mail.ru +77765553643

РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрена процедура выбора стратегии развития предприятия в зависимости от уровня его инновационного развития. Показаны условия и методы реализации стратегий, а также резервы, необходимые для их реализации. Тематика статьи очень многогранна, так как выбор стратегии развития индивидуален для каждого предприятия и зависит от множества факторов.

Ключевые слова: региональное развитие, инновационное предпринимательство, инновационная активность предприятий

Юлия ВИКУЛЕНКО, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., Академика көшесі, 9, "Менеджмент және инновациялар" кафедрасының аға оқытушысы, магистрі.Julia09071980@mail.ru +77765553643

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ АЙМАҚТЫҚ ДАМУЫ

Мақалада кәсіпорынның даму стратегиясын оның инновациялық даму деңгейіне байланысты таңдауы қарастырылады. Стратегияны іске асырудың шарттары мен әдістері, сондай-ақ оларды іске асыру үшін қажетті қорлар көрсетілген. Мақала тақырыбы өте көп қырлы, өйткені даму стратегиясын таңдау әрбір кәсіпорын үшін жеке болып табылады және көптеген факторларға байланысты.

Түйінді сөздер: аймақтық даму, инновациялық кәсіпкерлік, кәсіпорындардың инновациялық қызметі

Juliya VIKULENKO, Senior Lecturer, Master of the Chair "Management and Innovations" of the Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya Str., 9 Julia09071980@mail.ru +77765553643

REGIONAL DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

The article considers the procedure for choosing the strategy of the enterprise development depending on the level of its innovative development. The conditions and methods for implementing the strategies are shown, as well as the reserves necessary for their implementation. The subject of the article is very multifaceted, since the choice of development strategy is individual for each enterprise and depends on many factors.

Keywords: regional development, innovative entrepreneurship, innovative activity of enterprises

Инновационное предпринимательство является одним из ключевых факторов инновационного развития регионов и в целом всей страны. Через коммерциализацию новых идей и технологий предпринимательство способствует внедрению и выпуску новой конкурентоспособной продукции, становлению новых производств, делает экономику восприимчивой к нововведениям. Так, например, в таблице 1 показано дифференцированное

распределение регионов Республики Казахстан, согласно которому мы можем увидеть есть определенная группа регионов - это г.Астана, г.Алматы, Атырауский и Мангистауский регионы, которые имеют высокий уровень среднестатистических доходов, а также выделены регионы Казахстана, которые имеют наибольшее количество минерально-сырьевых ресурсов, сельскохозяйственных угодий и т.д.

Таблица 1 - Дифференцированное распределение регионов Республики Казахстан

Группы регионов	
Высокий уровень среднестатистических доходов	г.Астана, г.Алматы
Углеводородные минеральные ресурсы	Атырауская, Мангистауская
Минерально-сырьевые ресурсы	Восточно-Казахстанская, Карагандинская, Павлодарская
Сельскохозяйственные угодья	Актюбинская, Костанайская, Жамбылская, Южно-Казахстанская
Машиностроение	Западно-Казахстанская, Северо-Казахстанская
Аграрные регионы	Акмолинская, Алматинская, Кызылординская
Примечание – Составлено автором	

Значение инновационных факторов в экономике стран мира возросло лишь в последние несколько десятилетий, что актуализировало и придало новую окраску процессам международного сотрудничества в инновационно-ориентированных отраслях. Вместе с тем, следует учитывать, что для стран, стоящих на пути формирования концепции инновационного сотрудничества, стоят существенные барьеры, во многом связанные с уровнем их социально-экономического и инновационного развития.

Высокие показатели инновационного потенциала свидетельствуют о наличии квалифицированных кадров, финансировании учреждений образования, хорошей технологической и социально-

экономической инфраструктуре. Однако ситуация, когда высокие показатели инновационного потенциала сопровождаются низкими результативными показателями отражает проблемы в инновационной деятельности страны. Научный и инновационный потенциал не может полностью реализоваться и, следовательно, не эффективен. В конечном счете, отсутствие реализованных инноваций сократит спрос на научные кадры и научно-технологическую инфраструктуру, таким образом, уменьшая инновационный потенциал страны. Рассмотрим основные показатели инновационной активности предприятий Республики Казахстан за период с 2012-2016 год (Таблица 1) [1].

Таблица 2 - Основные показатели инновационной активности предприятий Республики Казахстан за период с 2012-2016 год

Показатели	2012г.	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.
Количество предприятий, имеющих инновации, единиц	1622	1774	1940	2585	2879
Уровень активности в области инноваций, в %	7,6	8,0	8,1	8,1	9,3
Объем произведенной инновационной продукции, млн.тенге	379005,6	578263,1	580386,0	377196,7	445775,7
Затраты на технологические инновации, млн.тенге	325639,3	431993,8	434602,4	655361,0	1528645,9

Примечание – Составлено автором на основе источника: Ежегодный статистический сборник за 2016 год www.stat.kz

Согласно данным, представленным в таблице 2, мы наблюдаем значительное увеличение количества

предприятий, имеющих инновации и соответственно уровень активности в области инноваций (Рисунок 1) [1].

Примечание - Составлено на основе источника: Ежегодный статистический сборник за 2016 год www.stat.kz

Рисунок 1 - Увеличение количества предприятий, имеющих инновации и соответственно уровень активности в области инноваций

Также можно рассмотреть внутренние и внешние затраты на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в сфере инновационного предпринимательства за период с 2012-2016 год, динамика которого показана на рисунке 2 [1].

Примечание - Составлено на основе источника: Ежегодный статистический сборник за 2016 год www.stat.kz

Рисунок 2 - Внутренние и внешние затраты на НИОКР в сфере инновационного предпринимательства за период с 2012-2016 год

Согласно рисунка 2, затраты на технологические инновации имеют тенденцию к их ежегодному увеличению. Рост затрат связан с:

- активизацией процессов индустриализации в республике;
- модернизации предприятий;

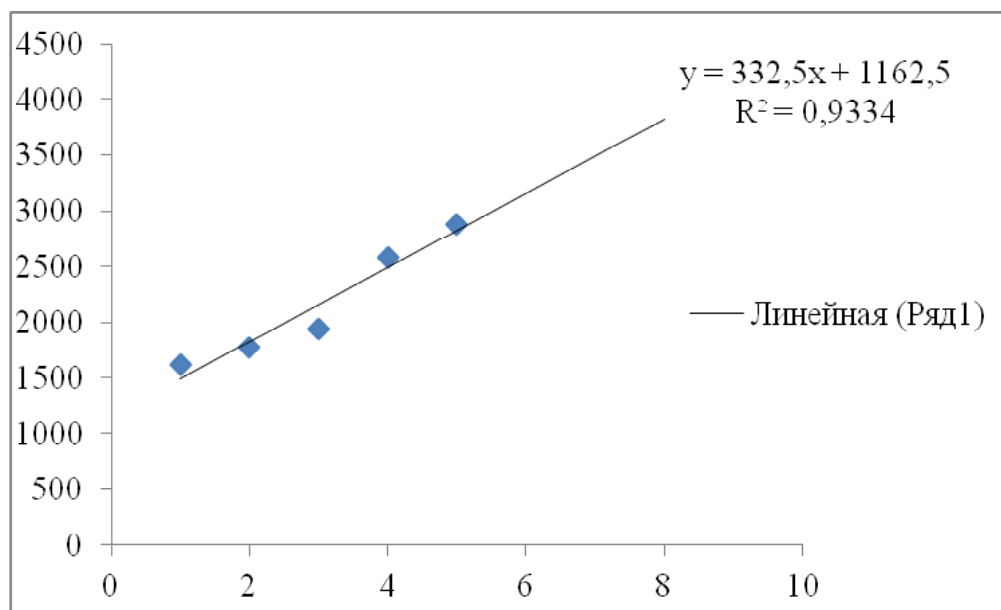
- принятием ряда программ в сфере индустриально-инновационного развития, в рамках которых большое внимание уделяется поддержке развития отечественных инноваций.

Таким образом, мы можем сделать прогноз, на основе регрессионного анализа.

Вывод итогов									
<i>Регрессионная статистика</i>									
Множественный R	0,775493557								
R-квадрат	0,601390257								
Нормированный R-квадрат	0,402085386								
Стандартная ошибка	404,9103266								
Наблюдения	4								
<i>Дисперсионный анализ</i>									
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>ачимость F</i>				
Регрессия	1	494716,3	494716,3	3,017439	0,224506				
Остаток	2	327904,7	163952,4						
Итого	3	822621							
<i>Коэффициенты, обратная статистика, Значения ниже 95% верхние 95% нижние 95,0%</i>									
Y-пересечение	-3204,535948	3172,149	-1,01021	0,41874	-16853,2	10444,12	-16853,2	10444,12	
	7,6	656,6013072	377,9919	1,737078	0,224506	-969,767	2282,969	-969,767	2282,969

Примечание - Составлено автором

Рисунок 3 - Регрессионный анализ инновационной активности предприятий РК за период с 2012-2016гг.

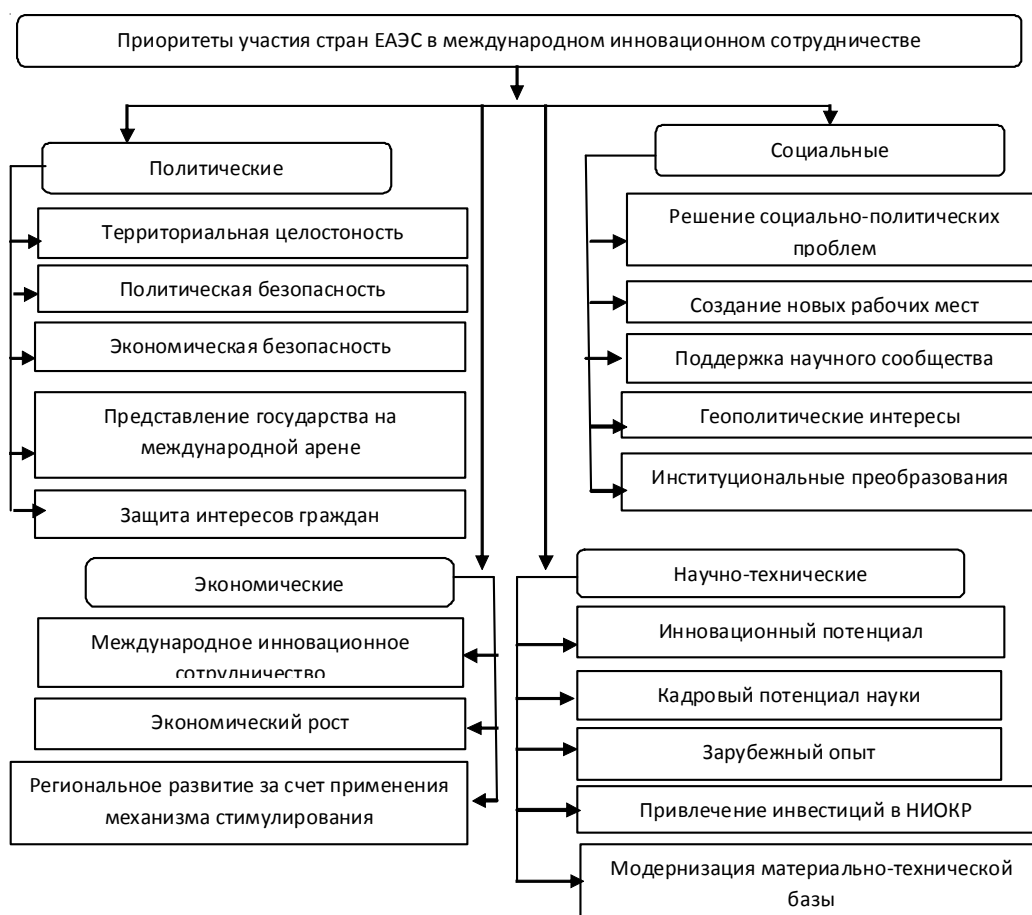

Примечание - Составлено автором

Рисунок 4 - Прогнозные значения инновационной активности предприятий РК на период с 2017-2019 годы на основе трендовой модели

В сложившейся ситуации обострилась потребность не только в более глубоком понимании и сущности, закономерностей и специфики развития национальных инновационных систем, но и в уточнении некоторых положений теорий

международного разделения труда, выявлении особенностей межстранового инновационного сотрудничества в условиях глобализации мировой экономики и углубления неравномерности ее развития (Рисунок 5) [2].

Примечание - Составлено автором

Рисунок 5 - Приоритетные особенности участия стран ЕАЭС в международном инновационном сотрудничестве

Значение инновационных факторов в экономике стран мира возросло лишь в последние несколько десятилетий, что актуализировало и придало новую окраску процессам международного сотрудничества в инновационно-ориентированных отраслях. Вместе с тем, следует учитывать, что для стран, стоящих на пути формирования концепции инновационного сотрудничества, стоят существенные барьеры, во многом связанные с уровнем их социально-экономического и инновационного развития.

Последний, увеличивает возможности для эффективного решения задач экономического развития страны и ответа на внешнеэкономические вызовы. Для решения подобных задач в международном разделении труда стране должно принадлежать достойное место, адекватное уровню ее инновационного развития. Инновации в современной мировой экономике приобретают все большее значения для наращивания конкурентоспособности и устойчивого роста национальных экономик. Государства, осуществляющие эффективную инновационную политику, как правило, демонстрируют и самые высокие темпы экономического развития. В качестве фактора конкурентоспособности инновации имеют особое значение для стран Таможенного союза и ЕЭП, где в целях сохранения конкурентного преимущества компании должны разрабатывать самые современные товары. Для этого необходима благоприятная для инновационной деятельности среда, которую поддерживает государственный и частный сектора, что

подразумевает достаточные инвестиции в научные исследования (особенно со стороны бизнеса), высококачественные исследовательские институты, сотрудничество между университетами и промышленностью в исследованиях, развитие научно-исследовательских учреждений, высокий уровень защиты интеллектуальной собственности. С учетом важности инноваций для роста в долгосрочной перспективе стратегия инноваций находится в центре внимания стран Таможенного союза и Единого экономического пространства. Производство и рыночное продвижение продукции, не подкрепленные научно-исследовательскими и инновационными разработками, могут оказаться недостаточными для экономического роста в долгосрочном плане. Опыт развитых стран показывает, что "мелкие" инновации могут давать результаты, сопоставимые с результатами больших инновационных проектов, способствуя развитию определенных специальных навыков и привлекая дополнительные инвестиции [3].

Таким образом, инновационная политика должна стремиться создавать среду, которая продвигает предпринимательство и инновации во всем спектре экономической деятельности.

Список литературы:

- 1 Ежегодный статистический сборник за 2016 год. Режим доступа - www.stat.kz
- 2 Практические аспекты совершенствования финансовой поддержки малого бизнеса // Финансы Казахстана, №6, 2016. - с.83-89

Хуанбек ЕРТАЙ, экономика ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, khuanbek@mail.ru +77079086077

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аталмыш мақала халықты әлеуметтік қорғау жүйесіндегі негізгі мәселелердің шешілу мүмкіндіктерін талдауға арналған. Мақалада отандық және шетелдің озық үлгілері мен тәжірибелері талданған. Халықты әлеуметтік қорғау аймақтық бағдарламаларының элементтері қарастырылған.

Түйінді сөздер: Әлеуметтік қорғау, мемлекеттік басқару, аймақтық әлеуметтік қорғау бағдарламасы, жұмыссыздық.

Хуанбек ЕРТАЙ, магистр экономических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, khuanbek@mail.ru +77079086077

ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Данная статья рассматривает анализ основных перспектив социальной защиты населения. В статье рассмотрены отечественные и зарубежные модели социальной защиты населения. Анализированы элементы региональных программ социальной защиты населения.

Ключевые слова: Социальная защита, государственное управление, региональные программы социальной защиты населения, безработица.

Khuanbek YERTAI, master of economic sciences, Karaganda economic university Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, str. Academicheskaya, 9, khuanbek@mail.ru +77079086077

PROSPECTS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article examines the analysis of the main perspectives of social protection of the population. The article considers domestic and foreign models of social protection of the population. The elements of regional social protection programs are analyzed.

Key words: Social protection, public administration, regional programs of social protection of the population, unemployment.

Н.Ә. Назарбаевтың "Қазақстан-2050" Стратегиясында Қазақстан Республикасы 2050 жылға дейін әлемнің дамыған 30 елінің қатарына қосылу жолында негізгі екі кезеңде жүзеге асырылуы қажет екендігі айтылды. Аталмыш құжатта әлеуметтік саланы дамытудың 2050 жылға дейін басты бағдарлары нақты индикативті цифрларда көрсетілген. Ішкі жалпы өнім көлемін жан басына шаққанда 4,5 есе - 13 мың доллардан 60 мың долларға дейін арттыруымыз керектігі, сондай-ақ Қазақстандағы халқының құрылымында орта тап үлесі басым елге айналу керектігін жария етілген болатын. [1]

Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі республикалық, аймақтық деңгейлерді және түрлі әлеуметтік топтар мен категориялардан тұрады. Халықты әлеуметтік қорғаудың негізіне халықтың тіршілігін қамтамасыз ету мен өмір сүру стандартының минималды деңгейін қолдау жатады. Ал, аймақтық деңгейдегі Халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің қалыптасу механизмі оның ары қарай дамуын, аумақтық ерекшеліктерін ескере отырып,

нақтылайды. Республика бойынша және аймақтардағы халықты әлеуметтік қорғау жүйесі келесі түрлерге бөледі: [2]

экономикалық және әлеуметтік әлуеті төмен, қажетті қаражаты жеткіліксіз аймақтар;
жұмыссыздық деңгейі жоғары аймақтар;
экологиялық қауіп-қатері бар зонада орналасқан аймақтар;
ауыл шаруашылығы басым аймақтар.

Халықты әлеуметтік қорғауға келесі көмек көрсету түрлері кіреді:

біріншіден, тұрғындардың тіршілігін қамтамасыз ететін басты салалардың жұмысын қадағалайды;

екіншіден, еңбек пен жұмысбастылық саласында азаматтардың құқын қорғау;

үшіншіден, экономикалық жағдайына байланысты қажетті тұтыну деңгейін қамтамасыз ете алмаған, әлеуметтік әлсіз топтарды қорғайды.

Аймақтық саясат - мемлекеттік билік органдарының саяси, әлеуметтік, экономикалық мақсаттары мен міндеттерінің жүйесі.

Республикалық деңгейдегі мемлекеттік аймақтық әлеуметтік саясатын қалыптастыруда әлеуметтік саланың стратегиясы мен идеологиясы қалыптасады, оның заңнамалық реттелуінің міндеттері мен негізгі механизмі айқындалады [3]. Ол келесі қағидаларға сүйенуі керек:

-жалпы мемлекеттің және әр аймақтың әлеуметтік қорлары сақталып, ұтымды қолдануына жағдай жасау;

-маңызды қаржы бөлуді қажет ететін артықшылығы басым бағытты анықтау;

-әлеуметтік саланы сүйемелдеудің капитал сыйымдылығы аз нұсқаларын іздеу.

Жалпы заңдылықтарын ауытқыған аумақтық ерекшеліктердің деңгейі мен сапасы экономикалық, табиғи-климаттық қорлар, инфрақұрылымдық ерекшеліктерге байланысты анықталады және мемлекеттік саясатқа үйлестіріліп жүргізіледі. Бұл саясаттың негізгі мақсаттарының бірі - аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық даму шарттарын теңдестіру, ал, негізгі міндеті - өмір сүру деңгейі мен экономикалық даму деңгейі төмен аймақтардағы жағдайды орта деңгейге жеткізу. Аймақтардың өз бетінше дамуын ынталандыру мемлекет тарапынан көрсетілетін қолдаудың бір түрі болып табылады.

Тұрғындардың әлеуметтік мобильдігін қолдау(жайлы орынға қоныстануға көмек көрсету);

Үкіметтің шет аймақтарға капитал мен инвестиция салымдарын ұйымдастыруы;

Әлеуметтік саясаттың заманауи кезеңінде ең басты аспект - мемлекеттік және аймақтық бағдарламалардың үйлесімді түрде жүргізілуі, аймақтардың әлеуметтік дамуында олардың оңтайлы қызметін жүргізуі болып табылады.

Шетелдің халықты әлеуметтік қорғауозық үлгілерін зерттеу барысында аймақтардың дамуының негізгі үш нұсқасын атап өтуге болады:

Америка Құрама Штаттарының бай әрі басты аймақтарды дамыту және қолдау, ал қалғандарын бай аймақ есебінен дамыту тәжірибесі экономикалық жағынан тиімді болды.

Германияда бүкіл аймақтардағы өмір сүру деңгейін шашамен бірдей қалыпта сақтап қалу үшін салық салудың, жұмысбастылықтың, өмір сүру деңгейін реттеу шараларын ұтымды жүргізу басты мақсат болып табылады.

Скандинавия мемлекеттерінде тек кедей аймақтарды қолдау қажет, бай аймақтар өз бетінше дамиды деген ұстаным қолданылады [3].

Көптеген дамыған мемлекеттердің тәжірибесінен анықтағанымыздай, тәуелсіз мемлекетіміздің аймақтық саясатын жүзеге асыру үшін тиімді басқару жүйесін қалыптастыру арқылы жоғары нәтижеге қол жеткізуге болатындығы дәлелденіп отыр. Қазіргі уақытта ешбір мемлекет ел ішіндегі тиімді аумақтық басқару жүйесін құрып алмай, бәсекеге қабілетті болып, әлемдегі өзінің лайықты орнына ие бола алмайды. Өздерінің мемлекеттік басқару жүйесін қазіргі талаптарға сай жаңартқан мемлекеттер өз аймақтарында шаруашылық кәсіпорындарын орналастыру және шет ел инвестицияларын тарту үшін тартымдырақ бола түсті. Ал бұл қазіргі ғаламдану үрдісі белең алып отырған әлімдік бәсекелестік жағдайында аса маңызды.

Экономикасы нарықтық қатынастар негізінде дамып отырған елдерде аймақтық дамуға мемлекеттің араласуының екі негізгі мақсатын бөліп қарастырады:

-"әлемдік", яғни барлық аймақ тұрғындары үшін жақсы тұрмыс-жағдайына жетудің тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету;

-"тиімділік", жалпы ұлттың тұрмыс-жағдайын көтеру мақсатында әр аймақтың өндірістік әлеуетін тиімді пайдалану;

Бұл екі мақсат қарама-қайшы әрі бірыңғай да болуы мүмкін. Мысалы, экономикалық өсу кезеңінде бірінші мақсат басымдыққа ие болса, дағдарыс кезеңінде екінші мақсат алдыңғы орынға шығады.

Қазіргі кезеңде әлеуметтік-экономикалық жүйенің күрделенуіне орай басқарудың көп деңгейлі жүйесі кеңінен таралып отыр. Соған сәйкес қалыптасқан теориялық негіздерге жүгінейік. Жоғары деңгейдегі басқару құрылымы өзінен кейінгі басқару құрылымдарына үш негізгі тәсілмен ықпалын тигізеді:

- мақсаттар қою арқылы;

- белгілі бір күтілетін нәтижені жүктеу арқылы;

- ресурстарға шектеу қою арқылы.

Басқарудың әр түрлі деңгейлерінің арасында өкілеттіліктер, жауапкершіліктер және функциялар болып бөлінеді. Бекітілген өкілеттілік аясында әрбір басқару құрылымы өз бетінше басқару шешімдерін қабылдауға құқықтары бар. Басқарудың жоғары деңгейі ағымдағы қызметке, соңғысы өзінің функцияларын орындай алмаған жағдайда ғана араласа алады. Бір деңгейдегі басқару құрылымдары тікелей бір-бірімен өзара әрекеттесе отырып, басқарудың жоғары деңгейлерінің көмегінен өздерінің мәселелерін шеше алады. Басқару деңгейлері арасындағы өзара әрекеттесу бөлінген өкілеттіліктер мен функциялар шегінен шығып кететін болса, келісімшарт түрінде жүзеге асырылады. Өкілеттіліктерді бөлгенде функциялардың қайсысын ерекше орындау қағидасымен, ал, қайсысы үшін басқарудың әр түрлі деңгейлеріне ортақ жауапкершілік бекіту керектігін ескеріп, соған сәйкес оңтайлы шешімдер табу маңызды болып табылады.

Біздің пікірімізше жоғарыдағы тарауда шетелдің озық үлгілерін талдай келе, аймақтық басқару құрылымының деңгейлері бойынша функциялар мен міндеттерді бөлу және қалыптастыру төменнен, яғни басқару объектісінен, сол сияқты жоғарыдан - басқару субъектісінен де таралуы тиіс. Функциялар мен міндеттер тым орталықтандырылу негізінде қалыптастырылса, төменгі деңгейлерге артық немесе жүзеге асырылмайтын функциялардың берілу қаупі туындайды, сол сияқты оларды орталықсыздандыру арқылы қалыптастырған жағдайда маңызды стратегиялық мақсаттар мен міндеттердің ескерілмей қалу қаупі бар. Басқару деңгейлері бойынша нақты функцияларды бөлгенде төменгі басқару деңгейлерінің басымдығы немесе теңдігі сақталуы тиіс. Бөлу барысында басқару органдарының міндетті өкілеттілігіне аймақты басқару мақсаттарына жауап бермейтін және нарықтық қатынастар арқылы шаруашылық жүргізуші субъектілер өздері жүзеге асыратын функциялар енгізілмеуі қажет.

Осыған байланысты аймақты басқарудың көптеген функцияларын бөлудің негізгі ережесі

болып субсидиялық қағидасы табылады. Ол қағидаға сәйкес басқарудың нақты функциясы оны тұтынушыға барынша жақын болуы тиіс. Демек, басқару деңгейлері арасында бөлінген функциялар басқару объектісінің мақсатына қаншалықты сай болса, басқару да соншалықты нәтижелі болады. Сонымен қатар басқару деңгейлері арасындағы функцияларды бөлгенде сақталуы қажет бірқатар қағидаларды атап өтейік:

өкілеттіліктердің жеткілікті болу қағидасы, оған сәйкес функцияны орындайтын басқару деңгейінің өкілеттілігі оны тиімді жүзеге асыру үшін қажет және жеткілікті болуы тиіс;

өкілеттіліктер мен жауапкершіліктердің сәйкестік қағидасы, белгілі бір функцияны орындаудағы жауапкершілік берілген өкілеттіліктер шегінен асып кетпеуі қажет, сондай-ақ бұл өкілеттіліктерден кем болмауы да шарт;

ресурстармен қамтамасыз етілу қағидасы, басқару деңгейіне сәйкес нақты функцияны жүзеге асыру қажетті материалдық, қаржылық, еңбек және ақпараттық ресурстармен қамтамасыз етілуі қажет.

Басқару деңгейлері арасындағы функцияларды бөлу бағалаудың сарапшылық(эксперт) әдістерін қолдану негізінде белгіленген қағидаларға сәйкес жүргізіледі. Басқарудың белгілі бір деңгейінде функцияны тиімді жүзеге асыру мүмкіндігін бағалауда аймақтық бірліктердің түрлі сипаттамаларын ескеру талап етіледі, атап айтқанда, халық саны неғұрлым көп болса, соғұрлым функциялар жоғарыға берілмей, басқарудың аймақтық деңгейлерінде қалады. Аймақтардың экономикалық және әлеуметтік дамуы қаншалықты жоғары деңгейде болса, дамуға қатысты функциялардың көбі сол аймақтың басқару органдарының құзыретінде қалдырылады.

Мемлекеттік басқарудың әр түрлі деңгейдегі органдары аймақтық даму саясатын жүргізе отырып, еліміздің әр аймағының даму деңгейлерін теңестіруі,

олардың әлеуметтік дамуына алғышарт құруы қажет, содан соң аймақты басқарудың кезекті сатысына - әлеуметтік дамуды басқару сатысына кірісуі керек. Жалпы басқарма органдарының әлеуметтік саладағы қызметі тек нарықтық қатынаста толық іске асырылмайтын, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету болып табылады. Әлеуметтік сала тармақтарының қызметіне қарай оларды тұтыну мүмкіндігіне сай алғышарттары анықталуы маңызды. Өмірлік маңызды игіліктердің қолжетімділігі қамтамасыз етілуі және әл-ауқат дәрежесінің құқықтары секілді, адам құқықтары да қорғалуы тиіс [3].

Біздің пайымдауымызша, мемлекеттік әлеуметтік саланың аймақтық дамуын басқаруда кең көлемде шоғырланған келесідей түйінді мәселелерін көрсеткен жөн:

- халықты әлеуметтік қорғау объектісін таңдау;
- әлеуметтік саланың бағдарламалары мен кәсіпорындарды, мекемелерді материалдармен және қаржымен қамтамасыз ету көздерін анықтау;
- әлеуметтік саланың ахуалын бағалау критерийлерін анықтау;
- аймақтың әлеуметтік саласын дамыту басқармасының құралдары мен әдістерін жасау;
- аймақтық басқарма органдары мен мемлекеттік органдардың ара қатынасын реттеу;

Аймақтық әлеуметтік сала басқармасы аймақтық Халықты әлеуметтік қорғау басқармасы мен аймақтық әлеуметтік саланы дамыту басқармасын жоспарлап отыр. Осылайша, аймақтың әлеуметтік саласын дамыту басқармасы - бұл әр деңгейдегі билік органдары жүзеге асырған және өңделген әлеуметтік дамуды үйлестіру, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және ұйымдастыру шараларын құру жүйесі. Әлеуметтік даму басқармасының тиімді шараларын жасау әлеуметтік салалардың даму көрсеткіштері мен бағалар жүйесіне сәйкес пайдалануды ұсынады.

Ескерту: - [3] әдебиеті негізінде автор құрастырған

1 сурет - Халықты әлеуметтік қорғау аймақтық бағдарламасы

Әлеуметтік саясаттың ықпалын бағалау кезінде оның мазмұны мен мәніне бара-бар критерийлерді қолданған жөн.

Мұндай критерийлер алдымен, аймақ халқының өмірінің сапасы мен дәрежесі болып табылады. БҰҰ қабылдаған өмір сүру деңгейі халықаралық тұжырымдамасына сәйкес, ол мынадай түсінікпен

анықталады: адамның денсаулығы, азық-түлік тағамдарын тұтынуы, білімі, еңбек шарттары, тұрғын үй жағдайы, әлеуметтік қамсыздандыру, киімі, демалысы және бос уақыты.

ҚР-ның аймақтарындағы әлеуметтік өрістің дамуы қазіргі кезде біраз қиыншылықтар туындатып отыр, мысалы нарықтық қатынастың дамуы түрлі

әлеуметтік диспропорцияның күшеюіне әкеп соқтырды. Сонымен қатар халықтың өмір сүру деңгейі мен тапқан табысына қарай жікке бөлініп, кәсіподақтар ұйымдары банкротқа ұшырады, енбекпен қамту үдерістері қысқарды. Облыстардағы әлеуметтік басқару жүйесін дамытуда бағдарламалар жасау әдісі кең таралған. Қазіргі таңда ол әдіс үкімет тарапынан қолдау тауып, тәжірибеге кеңінен енгізіліп келеді.

Басқару бағдарламасы әр облыста тиімді іске асу үшін нақты жағдайларға сәйкес болуы тиіс. Сондықтан облыстардың әлеуметтік шеңберіндегі басқару бағдарламалары бірнеше жүйеден тұрады:

- құрылымдар жүйесі;
- ресурстар жүйесі;
- жүзеге асыру жүйесі;
- бақылау жүйесі.

Ескерту: - [4] әдебиеті негізінде автор құрастырған

2 сурет - Аймақтардың әлеуметтік басқару бағдарламалар жүйесі

Құрылымдар жүйесі. Құрылымдар жүйесінің элементтері заңға сәйкес жасалып, қолжетімді нысандар мен әдістерді қамтуы керек. Оның объектісі мемлекеттік жүйелеу мен аумақтық дамуды бақылайды. Бұл элементтердің қатарына ҚР-ның Конституциясы мен заңдары кіреді.

Сонымен қатар бұл жүйеге ақпараттық-талдау және болжамдық-талдау тәсілдері кіруі қажет. Ресурстар жүйесі. Ресурстар жүйесіне мемлекеттің қаржылық, табиғи және мүлктік бөлігі кіреді. Сонымен қатар, оған мемлекеттік емес, алайда заң жүзінде белгілі бір мақсатты іске асыруда пайдаланылатын ресурстар, яғни жеке азаматтардың дүние-мүлкі де жатады. Іске асыру жүйесі. Бұл жүйе әлеуметтік жағдайына қарай көпжақты және көптеген нақты әрекеттер мен механизмдерді қамтиды. Мұнда түрлі шаралар қарастырылады. Ең алдымен, түпкілікті немесе ұзақ мерзімді саяси шешімдер қабылдауды жатқызуға болады. Оған мысал ретінде аумақтарда құқықтық ұйымдардың орнығуын айтуға болады. Бақылау жүйесін. Бақылау жүйесіне мемлекеттік басқару жүйесіндегі жалпылама және үнемі іске асырылатын іс-шаралар жатады. Мысалы, кең көлемді бағдарлама жасау немесе трансферттерді жатқызуға болады. Бақылау жүйесі соңғы шешім қабылдау мен оны іске асыруды қамтиды. Көлемді көрсеткіштер мен оның нәтижелі қолданыстары бақылау жүйесінің нәтижесін көрсетеді. Қорытындылай келе, бүгінгі таңда тұрғындардың нақты топтарының - зейнеткерлер, мүгедектер, балалар, көп балалы жанұялардың өз қажеттіліктерін мемлекеттің қолдауынсыз қанағаттандыра алмай қиыншылықтары туындауда. Бұл үдерістер еліміздің көптеген аймақтарында әлеуметтік тұрақсыздықты көрсетіп тұр. Сондықтан жоғарыда айтылған топтағы азаматтардың әлеуметтік қорғалуы қоғамда алғашқы кезеңдегі мақсат болып табылады. Жоғарыда атап өткендей, халықты әлеуметтік қорғау саясаты аймақтық деңгейде дайындалуы қажет, себебі сонда ғана бұл жақын, аймақтық специфика мен ерекшеліктерін есепке ала отырып жеке тұрғындардың мәселелерін шешуге мүмкіндік туғызады.

Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі қоғамда әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін көмек көрсетуді, бір жүйеден екінші жүйеге трансформациялануда немесе жедел даму кезеңінде тұрақтылықты сақтауға ықпалын тигізеді. Сонымен қатар, индустриалды дамыған батыс және шығыс елдерінде қалыптасқан ұлттық дәстүрге негізделген әртүрлі мемлекеттік әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесіне, сонымен

бірге, сол жүйенің даму спецификасына ие болады. Мемлекеттік әлеуметтік қамтамасыз етуге шығындар кейбір елдерде ЖІӨ-нің 15% дан 30 %-ға дейін жетеді.

Халықты әлеуметтік қорғаудың алғашқы саясаты аймақтық деңгейде өңделуі керек, себебі осы жағдайда ғана халыққа максималды жақын болады және аймақтық спецификалар мен ерекшеліктерді ескеріп жекелеген категория мен азаматтардың мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік береді. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық тұжырым-дамасын жасау үшін аймақ экономикасының ерекшелігін ескеру қажет. Әртүрлі елдердегі экономикада, мысалы нарықтық жоспарлы тетіктері аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамытуды теңестіру туралы басқару шешімдерін қабылдау үшін негіз болады. Мемлекеттік әлеуметтік саясатты аймақтық сауықтыру ол қай моделде туындаса да аймақаралық қарама-қайшылықтарды теңестіру үшін қажет. Біздің республикамызда халықты әлеуметтік қорғау жүйесінде мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру мен халықтың осал топтарын атаулы халықты әлеуметтік қорғау жүйесі бойынша шараларды айта кету керек. Халыққа әлеуметтік көмек көрсетудің мемлекеттік жүйесінде маңызды орынды зейнетақымен қамтамасыз ету алады. Әлеуметтік саясатты жүзеге асырудың бір құралы - мемлекеттік атаулы көмек көрсету болып табылады. Атаулы бағдарлама әлеуметтік көмек пен кедейшілікті төмендетуді ықпал етеді. Атаулы бағдарламалардың негізгі басымдылығы кедейлікпен күрес жүргізу тиімділігі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Н.Ә. Назарбаевтың "Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" атты Қазақстан халқына Жолдауы 2014 жылғы 17 қаңтар.
2. Баяндин М. А. Региональная экономика и управление: учебное пособие. - Павлодар, 2015. - 330 с.
3. Бекмаганбетов К.А., Алимбаев А.А., Утешев Б.С., Ахметов С.Н., Таубаев А.А. Региональная социально-экономическая система. - Караганда: ТОО "Санат". - в II томах, 2014. - 46.5 с. - Б. ц.
4. Байзаков С.Б. Парадоксы мирового прогресса: размышления после выступления Президента РК Н. Назарбаева на 6 экономическом форуме. - Алматы, 2015. - 82 с.

Есет ЕСЕНГАРАЕВ, *научный сотрудник научно-исследовательского института экономических и правовых исследований, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, Караганда, ул. Академическая, 9, esetkar@mail.ru, +77212441624(6564)*

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И МЕНЕДЖМЕНТ

Статья представляет собой анализ взаимосвязи институционализма и менеджмента. В предпринятом анализе, автор исходит из понимания того, что принадлежность к определенной институциональной традиции формирует предрасположенность менеджеров к определенным способам и логикам (когнитивные модели). Институциональные когниции позволяют менеджерам выделять и интерпретировать данные способами релевантными в рамках данной культуры.

Ключевые слова: институт, институционализм, социокультурные когниции, менеджмент.

Есет ЕСЕНГАРАЕВ, *Экономикалық және құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, esetkar@mail.ru, +77212441624(6564)*

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ

Мақала институционализм мен басқару арасындағы қарым-қатынасты талдау болып табылады. Талдау барысында автор белгілі бір институционалдық дәстүрге жататындықтан, белгілі бір әдістер мен логикаға (когнитивтік үлгілерге) менеджерлердің бейімділігін қалыптастырады деген түсініктен тұрады. Институционалдық танымдықтар менеджерлерге м?ліметтерді м?дениетке қатысты ?дістермен анықтауға ж?не интерпретациялауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: институт, институционализм, әлеуметтік-мәдени таным, басқару.

Yeset ESENGARAEV, *researcher at the Scientific researching institute of Economic and legal researches, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, esetkar@mail.ru, +77212441624(6564)*

INSTITUTIONALISM AND MANAGEMENT

The article is an analysis of the relationship between institutionalism and management. In the analysis undertaken, the author proceeds from the understanding that belonging to a certain institutional tradition shapes the predisposition of managers to certain methods and logics (cognitive models). Institutional cognitions allow managers to identify and interpret data in ways relevant to the culture.

Keywords: institute, institutionalism, sociocultural cognitions, management.

В последние годы все более популярным становится институциональный подход к анализу социально-экономических проблем, в том числе и к исследованию вопросов, связанных с менеджментом. Как следствие институционализм превратился в одно из самых динамичных направлений современной экономической науки. Однако чаще всего институциональный анализ экономики и менеджмента сводится лишь к выявлению правил, определяющих их функционирование. Такой подход имеет свои преимущества, но, однако он фактически сводит такой сложный феномен как социальный институт только к его одному элементу. Такой редукционизм, распространенный в экономической версии институционализма, не позволяет комплексно осмыслить данную проблему, поэтому при ее исследовании следует опираться на более сложные концепции. Комплексный понимание институтов был выработан в социологии и его объяснительные возможности социологических концепций гораздо шире, чем у экономического институционализма.

С точки зрения социологического подхода институты не сводятся только к правилам, а являясь сложным комплексом исторически осажденных в традиции знаний, правил и типов деятелей, придают обществу стабильность и определяют не только основные способы взаимодействий социальных деятелей, но и собственно производят самих этих деятелей. Исходя из таких представлений, я определяю институты как исторически сформированные способы устойчивого коллективного взаимодействия людей. Благодаря интернализации социальными деятелями институциональных когниций и основанных на них нормативных экспектаций формируются коллективные предрасположенности действовать определенным образом. В конечном счете, в процессе длительных практик происходит социализация членов института, тем самым формируются типы деятелей, соответствующих его требованиям, или, выражаясь в духе концепции Питера Бергера и Томаса Лукмана[1], длительная типизация действий порождает типизированных

деятелей, которые в свою очередь являются условием эффективного воспроизводства типизированных действий [2],[3]. Опираясь на концепцию Питера Бергера и Томаса Лукмана, я также буду рассматривать институты и общество в целом как социокультурные конструкты, сформированные и воспроизводимые на основе определенных массивов знаний.

Так как анализ рассматриваемых проблем основывается на идеях конструктивизма, то следует вкратце дать пояснения по основным особенностям данного направления. Конструктивизм я рассматриваю как теоретическое направление, которое основано на следующих постулатах. Прежде всего, в рамках конструктивизма социокультурная реальность и человек определяются не как некие вневременные сущности, а как исторические конструкты, формируемые на основе социокультурных когниций. Конструктивизм является результатом эпистемологических сдвигов, которые происходили в XX веке, особенно во второй половине. Важнейшими интеллектуальными предпосылками конструктивизма послужили те процессы и феномены, обобщенно определяемые как "лингвистический поворот", реляционизм и интерпретативная парадигма. На современное состояние конструктивизма очень большое влияние оказала, когнитивная революция 60-80 гг. XX века. Когнитивная революция происходила в тесной связи с идеями структурного мышления и конструктивизма. Можно сказать, что эти направления и стоящие за ними идеи взаимодополнительны и имеют общие эпистемологические предпосылки.

Общество и его институты с точки зрения когнитивизма является феноменами, которые основаны на массивах социокультурных знаний и воспроизводятся через знания. Когнитивизм исходит из того, что общество является когнитивным феноменом в том смысле, что отношения, организующие взаимодействия его членов и институтов, возникают, воспроизводятся, а также реорганизуются на основе определенных представлений и интерпретаций. В своей работе я буду стремиться к эмпирическому подтверждению тезиса о зависимости устойчивости и интенсивности тех или иных отношений в обществе и эффективности его институтов от степени эксплицитности социокультурных знаний. В свою очередь, эксплицитные знания опираются на массивы имплицитных предпосылок, образующие необходимый культурный контекст. Массивы имплицитных знаний являются базовым резервуаром знаний для специальных концепций, а также основой их легитимности. В целом с точки зрения когнитивизма можно эмпирически обоснованно утверждать, что без определенных идей и метафор, концепций и моделей интерпретаций невозможно конструирование общественных отношений, и их основных акторов - институтов и институциональных деятелей.

Основываясь на идеях когнитивизма американский социолог и экономист Масахико Аоки, разработал концепцию "когнитивных активов"

[4]. Под когнитивными активами Аоки понимает совокупность знаний и навыков, которыми обладают работники и менеджеры определенной компании. А, как правило, основная часть таких когнитивных активов формируются благодаря эпистемологическим нормам и практикам определенного общества. Когнитивные активы для акторов являются, как резервуаром возможностей, так и ограничений. Поэтому, по мнению Аоки, выбор организационной архитектуры зависит не от желания и целеполагания агентов, участвующих в корпоративных взаимодействиях, а от когнитивных активов, которыми располагают участники бизнес процессов.

Нил Флигстин, значение социокультурных знаний для эффективной деятельности менеджеров, объясняет следующим образом: "Руководителям предприятий необходимо концептуализировать появляющиеся возможности, понять, как ими воспользоваться, и мотивировать других к достижению поставленных целей" [5,23-24]. Концептуализация управленческих задач не происходит лишь на основе индивидуальных усилий отдельных менеджеров, а является результатом интерпретаций ими базовых представлений об управлении, экономике, труде и об отношениях в этих сферах, сложившимся в определенном обществе. Каждое общество наделяет, во многом принудительно, своих членов концептами и интерпретативными рамками, благодаря которым субъекты помещаются в общую смысловую среду и между ними образуется устойчивые и предсказуемые коммуникации. Фреймы и концепций, которыми руководствуются владельцы, менеджеры и работники не являются порождением только академических разработок. Основные когнитивные модели являются порождением культуры, и они более успешно осваиваются членами общества, чем теоретические конструкты, предлагаемые академическим сообществом. Более того когнитивные модели укорененные в культуре обладают несравненно более большим принудительным потенциалом, чем явные теоретические рецепты, транслируемые учеными. При этом последние также участвуют в решении не только отдельных проблем, стоящих перед отдельными сферами общества, но и в формировании его базового дискурса.

Применительно к деятельности в сфере рынка, Флигстин определяет такие когнитивные модели как "локальные культуры", предписывающие субъектам рынка как им строить отношения с друг Ждругом, как вести конкурентную борьбу. Он также называет такие представления "концепциями контроля" (5,48). Концепции контроля образуют для менеджеров: "своего рода призму, через которую они смотрят на свои внутренние и внешние проблемы и определяют, как их решать" (208). Концепции контроля возникают исторически, на основе представлений и практик об управлении и порядках взаимодействий, характерных для определенных обществ. Так в англосаксонском мире с 70-х годов XX столетия возобладала концепция финансового контроля, а в континентальной Европе и в Юго-Восточной Азии, благодаря особенностям

их традиций, финансовые инструменты и основанное на них концепция контроля не смогли занять такое главенствующее положение.

Общество влияет на хозяйственные и управленческие практики не только за счет выработки основополагающих представлений о бизнесе и управлении, но и за счет формирования норм легитимности различных видов деятельности, и поэтому Биггарт и Гиллен подчеркивают, что: "Хозяйственные и управленческие практики, не согласующиеся с институциональной логикой данного общества, даже если теоретически они "лучше" или "более эффективны, не могут с легкостью признаваться и внедряться"(6, 88). Доминирующие в обществе социокультурные когнитивные оказывают эффективное влияние на формирование институциональной логики. По мнению Барли и Толберта, благодаря институциональной логике обеспечивается конвенциональное понимание происходящих событий и процессов, вырабатываются представления, что считать "приемлемым, нормальным и разумным"(7,87). Как считают Биггарт и Гиллен институциональные логики представляют собой не только привычный взгляд на вещи и как следствие нормативного воздействия институтов на различных акторов. По их мнению, "они находят социальное и материальное выражение в конкретных практиках и воспринимаемых как очевидные организационных механизмах, которые одновременно побуждают и сдерживают самых разных экономических акторов - от индивидуальных акторов до государств - и помогают определить, какие из социальных ролей и стратегий возможны, действительны и легитимны в данных условиях. Индивиды и организации, выходящие за институциональные рамки или игнорирующие допустимые роли, сигнализируют нам, что они нелегитимны и некомпетентны"(6,86-87).

Приведенные теоретические и эмпирические аргументы, на мой взгляд, позволяют подтвердить, что содержание и структура институтов решающим образом зависят от типа и содержания социокультурных когнитивных. При недостаточном уровне обеспеченности социокультурными когнитивными стремление членов того или иного общества создавать новые институты завершается не созданием целостных образований с устойчивыми и эффективными типизациями социальных отношений и деятелей, а появлением лишь их фрагментов. Вся история человечества и особенно история модернизации свидетельствуют, что новые институты возникали лишь при определенных когнитивных предпосылках, а их отсутствие или недостаточность оказывались фактически непреодолимым барьером для современного развития общества. В своей работе я также исхожу из тезиса, что отсутствие или недостаток социокультурных когнитивных, необходимых для формирования институтов, невозможно компенсировать за счет других ресурсов. Концентрированно и устойчиво эта социологическая истина подтвердилась в процессе исторического феномена, который получил

определение как "модернизация". В процессе модернизации, стремление отстающих стран догнать ведущие, создать у себя социальные институты, аналогичные существующим в ведущих странах, как правило, завершалось неудачей или частичным решением проблемы, прежде всего, из-за отсутствия или недостаточности необходимых социокультурных когнитивных. Как следствие, даже если развивающиеся страны "хотят перенять практики, считающимися наиболее рациональными или эффективными, они могут перенять только те из них, что могут быть поняты акторами, на которых данное действие направлено, - то есть практики, не противоречащие доминирующей институциональной логике" (6,87).

Институты формирует предрасположенность менеджеров к способам и логикам, позволяющим им получать и обрабатывать информацию, чтобы создавать рабочие модели своей деятельности. Следовательно, влияние институциональной системы представлений проявляется в том, что "призма контекстного восприятия" менеджеров выделяет определенные идеи и значения как наиболее важные, с одновременным "игнорированием" ими остальных, поскольку они оцениваются или как менее важные, или они попросту остаются вне пределов их видения. Институциональные когнитивные, таким образом, позволяют менеджерам выделять и интерпретировать данные, а также игнорировать данные и проблемы, которые являются нерелевантными в рамках данной культуры. Таким образом, когнитивные модели менеджеров, влияющие на формирование их взглядов и принятие решений, являются следствием их принадлежности к определенной институциональной традиции.

Список литературы:

1. Бергер П. Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: Медиум, 1995.
2. Есенгараев Е.(а) Переходное общество: институциональный анализ // Проблемы теоретической социологии - СПб.: НИИХ СПбГУ, 2003, - С.284-294.
3. Есенгараев Е.(б) Реформы и институциональная теория // Саясат-Policy. - 2003 - № 4.
4. Аоки М. Корпорации в условиях растущего многообразия: познание, руководство и институты. - М.: Изд-во Института Гайдара, 2015.
5. Флигстин Н. Архитектура рынков: экономическая социология капиталистических рынков XXI века. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013.
6. Биггарт Н. Гиллен М. Выявление различий: социальная организация и формирование автомобильных производств в Южной Корее, Тайване, Испании и Аргентине // Анализ рынка в современной экономической социологии. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008.
7. Barley S.R, Tolbet P.S. Institutionalization and Structuration: Studying the Links between Action and Institution // Organization Studies. 1997. Vol. 18. P. 93-117. (Цит. по Биггарт Н. Гиллен М).

Нұрбек ӘЖІХАН, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. Академическая көш 9, e-mail: vip_nurbek@mail.ru

КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ

РӨЛІ

Бұл мақалада кәсіпорынның сервистік қызметті басқаруға арналған ақпараттық жүйесі қарастырылған. Ақпараттық жүйенің деректер базасы Microsoft Visual Studio 2013 бағдарламалық құралының, SQL ДББЖ-де және .NET Framework 4.5 қосымшасында жасалған. Бағдарламалық өнімде кәсіпорынның кіріс тапсырыстарын басқару процесі жүргізілді.

Мақаланың мақсаты: кәсіпорынды басқаруда арналған ақпараттық жүйені тұрғызу.

Мұнда жобаның пәндік аймағы ретінде "ArtsonBuildInvest" жауапкершілігі шектеулі серіктестігін қарастырдым. Бұл мекеменің сервистік қызметін басқару үшін арналған ақпараттық бағдарлама жобаланды.

Түйінді сөздер: бизнес-үдерістер, инженер-бағдарламашы, ақпаратты басқару, құрал - жабдықтар.

Нурбек АЖИХАН, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, e-mail: vip_nurbek@mail.ru

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В данной статье рассмотрены создание информационной системы для управления сервисной деятельностью предприятия.

База данных информационных систем основана на программном обеспечении Microsoft Visual Studio 2013, СУБД SQL и .NET Framework 4.5. Разработан процесс разработки программного продукта.

Цель статьи: создание информационной системы для управления предприятием.

В данном проекте объектом исследования является ТОО "ArtsonBuildInvest". Для данного предприятия было спроектировано программное обеспечение для сервисного обслуживания клиентов.

Ключевые слова: бизнес-процессы, инженер-программист, управление информацией, оборудование.

Nurbek AZHIKHAN, graduate Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Karaganda, Akademicheskaya str 9 e-mail: vip_nurbek@mail.ru

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN ENTERPRISE MANAGEMENT

This article describes the creation of the information system to manage service activities of the company. Database information systems based on software Microsoft Visual Studio 2013, SQL and .NET Framework 4.5. Developed the process of software development. The purpose of the article: creating informational system for the management of the enterprise. In this project the object of research is too "ArtsonBuildInvest". This enterprise was designed software for customer service.

Key words: business processes, software engineer, management information, equipment.

Ақпараттық технологиялардың дамуы мемлекеттік салада да, бизнесте де басқару жүйелерін түбегейлі қайта құрылымдау қажеттілігінің пайда болуына себеп болды. Ескірген ұйымдық басқару моделдерін сақтаумен ақпараттық технологияларды енгізу жоба құнының өсуіне және ақпараттық технологияларға инвестициялардың тиімсіздігіне әкеледі.

Қазіргі заманғы ақпараттық жүйелер функционалдық бірліктердің технологиясын өзгерту, айналымға зияткерлік өнімдерді тарту, бизнестің ашықтығын арттыру. Ақпаратты табысты іске асырудың маңызды шарты. технологиялар - ақпараттық технологияларды енгізудің оң әсерін төмендете алатын негізгі теріс факторларды анықтауға дайындық кезеңі. Ақпараттық технологияларды енгізуді басқару жүйесін дайындау

кезеңін төмендету жалпы басшылықты ақпараттандыруды бұзуы мүмкін.

Осыған байланысты ақпараттық технологияларды басқару кәсіпорнын енгізудің ұйымдық механизмдерін зерттеу ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан да өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты ақпараттық технология көмегімен ұйымды басқаруды оңтайландыру болып табылады.

Мақсатқа сүйене отырып, келесі міндеттер анықталады:

-компаниядағы бизнес-процестерді анықтау және ұйымда ақпараттық басқару технология-ларын енгізуді ұйымдастыру ерекшеліктері;

-басқару жүйесіндегі ақпараттық технологияларды енгізу үдерісінің тиімділігін арттырудың ұйымдастырушылық механизмдерін әзірлеу;

-кәсіпорынның объективті ақпаратын сақтауға арналған деректер базасын құру;

-ақпаратты басқару технологияларын ендіру үдерісін басқару алгоритмін жетілдіру;

-кәсіпорындарды басқару жүйесінің функционалдық моделін жасау;

-ақпараттық жүйелерді жобалау, кәсіпорындарды басқару.

Зерттеу нысаны ақпараттық басқару технологияларын енгізудің ұйымдастырушылық механизмдері болып табылады.

Зерттеудің тақырыбы - ақпараттық басқару технологияларын енгізудің ұйымдастыру тетіктерін жетілдіру үрдісінде туындайтын экономикалық және басқарушылық қатынастар-дың жиынтығы.

Ақпаратты басқару компьютерлерді қолданудың негізгі сферасы болып табылады және де болашақта үлкен роль атқарады. Мәліметтер қорын басқару жүйесі компьютерлік техниканың даму жолдарына байланысты жетілдендіріліп тұрады. Пайдаланушының қойған барлық күрделі деңгейдегі талаптарын орындауға бейімделді, сондай-ақ глобалды желі бойында орналасқан және де телекоммуникациялық жүйелерді пайдаланатын компоненттердің бір-бірімен байланыс жасауын қамтамасыз етті.

Қазіргі қоғамның талаптарына сәйкес жаңа технологиялардың даму барысында жұмыс орнын автоматтандыру негізгі мәселелердің бірі. Өнеркәсіптерде, мемлекеттік және жеке шаруашылық мекемелерде, оқу орындарында және басқа да салаларда ақпараттандыру жүйесін кеңейту және жұмыс орнын автоматтандыру мәселелері алға қойылып отыр. Автоматтандырылған жұмыс орны деп мамандардың жұмыс орнында орналасқан және олардың жұмыстарын автоматтандыру үшін қолданылатын профессионалды-бағытталған кішігірім есептеу жүйесін айтуға болады.

Қазіргі қоғамда компьютердің маңызы өте зор. Адам шаруашылығының ақпараттық процесстерінің сапалы атқарылуы қазіргі заманғы дербес электронды есептеуіш машиналарын, телекоммуникация жүйелері мен электронды есептеуіш машиналарының желілерін құруға байланысты болып табылады. Осыған байланысты қоғам ақпараттандырудың бірқатар мәселелерін мемлекеттік деңгейде шешуі қажет.

Басқару деңгейлеріне байланысты атқарымдық ішкі жүйелердегі үлгілер негізінен былай бөлінеді:

-басқару объектісінің дамуын болжау;

-басқару объектісінің келешекке арнап жоспарлау;

-басқару объектісінің құрылымын ұйымдастыру;

-басқару объектісінің қызметін ағымдық жоспарлау;

-басқару объектісінің қызметін жедел реттеу;

-басқару объектісінің қызметін есептеу, бақылау және талдау.

Жұмыс орнын автоматтандыру үшін көптеген автоматтандырылған бағдарламалық жүйелер мен құрылғылар қолданылады.

Жалпы автоматтандыру-адамды материалдар, ақпараттарды жеткізу, өңдеу, сақтау, пайдалану процесстерінен босату мүмкіндігіне ие. Сондай-ақ

ғылыми-техникалық прогрестің басты бір бағыты деуге болады. Адамдар үлкен фирмалардағы құрал-жабдықтарды, мекемелердегі құжаттарды, банкідегі есептеулерді, темір-жол жүйесін басқаруды, студенттердің мәліметін, сессия қортындыларын және т.б. жүйелерді автоматтандырудың арқасында басқара алады.Еңбек өнімділігі мен өнім сапасын арттыру, жоспарлау, басқару жұмыстарын тиімділендіру, денсаулыққа зиянды жұмыстардан адамды босату-автоматтандырудың мақсаты болып табылады.Уақытты үнемдеу және де басқаруды жеңілдету-автоматтандырудың екінші бір пайдасы болып есептеледі. Үлкен кешенді орындарды қолмен басқарудан гөрі оны автоматтандырған әлде қайда жеңіл.

Автоматтандыру дәрежесі-автоматтандыру құралдарын пайдаланып орындалатын операциялар мөлшерінің осы процесс операцияларының толық мөлшеріне қатынасымен анықталатын технологиялық процестің сипаттамасы. Әр түрлі ұйымдардың табысты жұмыс жасауы үшін ақпаратты жүйені дамыған талап етеді. Сонда сол деректермен автоматтандырылған жинауды, өңдеуді және манипуляциялауды іске асырады. Ақпаратты сақтауды және де мәліметтерге ыңғайлы, тез кіруді мәліметтер қоры қамтамасыз етеді. Мәліметтер қоры өзінен белгілі бір ережелерге сай құралған деректер жиынтығын құрайды. Және де деректердің электрондық сақтаушысын мәліметтер қоры деп айта аламыз. Оларға қатынас бір немесе бірнеше компьютерлер көмегімен іске асады. Мәліметтер қорын басқару жүйесі деректер базасын құруға, толтыруға, жаңартқанға, жоюға арналған программалық жабдық болып табылады.

Қолданушы жұмыс барысында туындаған ақауды болдырмау үшін үнемі сервистік орталықтардың көмегін қажетсінуі ықтимал. Мұндай тәуелділікті жою немесе осы салада еңбек ететін мамандардың техникалық біліктігін қалыптастыру мақсатында бұл дипломдық жұмыс дербес компьютерді қалай орналыстыруға, пайдалануға, техникалық қызмет етуге, жөндеуге, қосу және оны күнделікті жұмыста қалай қолдану. Бүкіл компьютерлік ақауларды екі түрге: аппараттық және бағдарламалық деп бөлуге болады. Біріншісі, компьютердің аппараттық бөлігінің жұмысына, екіншісі, операциялық жүйемен және орнатылған қолданбалы бағдарламаларға байланысты болатындығын және олардың бұзылыстарын ажырата біліп тиісті техникалық қызмет көрсетуі мен ақауларды іздеу жолдары.

Ғылыми жобаның міндеттеріне келесі тізім жатады:

-жұмыскерлер, келген құрал-жабдықтар, клиенттер тізімін базада тіркеу;

-ДК-ді қалай орналастыруға, қызмет етуге, жөндеуге, қосу және оны күнделікті жұмыста қалай қолдануға қажет нұсқаулар беру.

-жөндеуге келген компьютерлерді қабылдау;

-қосалқы бөлшектерді бақылау және тапсырыс алу;

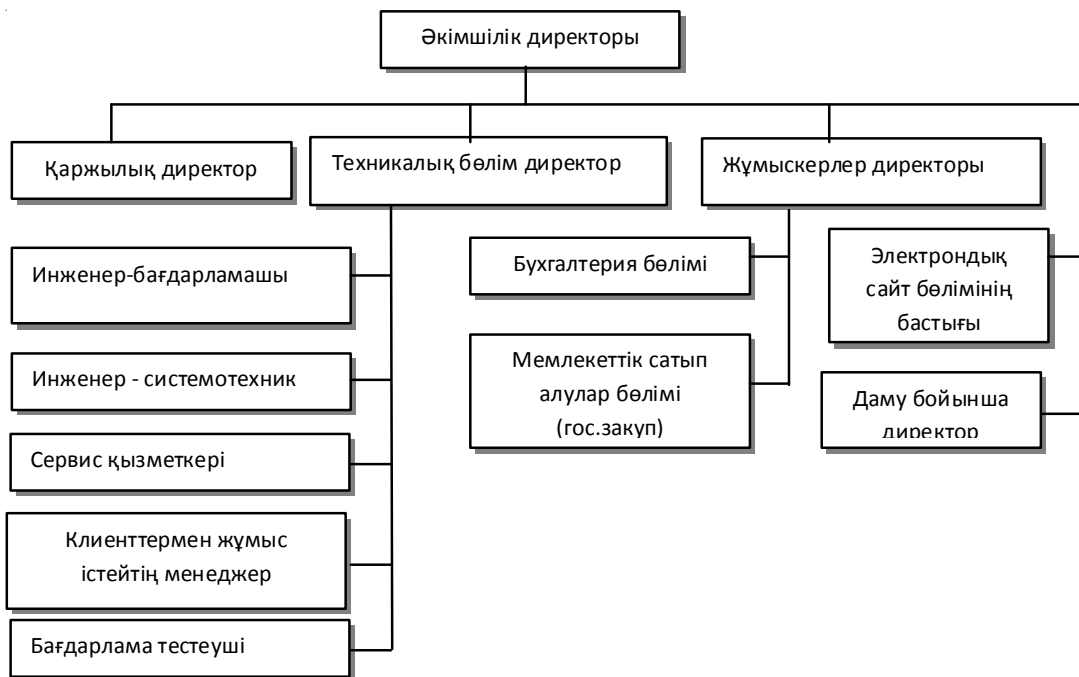
-бағдарламалау тілінің қысқаша сипаттамасын беру;

-жөндеу жұмыстарының орындап акт тіркеу;

-жобаны құрастыруға, техникалық қамтамасыздандырудан және енгізуге кеткен экономикалық шығындарды есепке алу

Зеріттеу жобаның пәндік аймағы ретінде "ArtsonBuildInvest" жауапкершілігі шектеулі серіктестігін қарастырдым. "ArtsonBuildInvest" нарығында ақпараттық технологиялар көшбасшыларларының бірі болып табылады. Дұрыс

жобаланған инфрақұрылым кез келген компанияның табыстылығын арттыратын маңызды фактор болып табылады. Себебі оны еңгізу бизнес-үдерістерді толық автоматтандыруға, техникалық ресурстармен жұмыс тиімділігін арттыру және корпоративтік желіге қызметкерлерімен жұмыс ыңғайлылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. "Artson Build Invest" компаниясының ұйымдық құрылымы сурет 1 көрсетілген.

Сурет 1. "ArtsonBuildInvest" компаниясының ұйымдық құрылымы

Инженер-бағдарламашы - "ArtsonBuildInvest" компаниясының жұмысымен байланысты бағдарламалық қамтамасыздандыруды өңдейді жобалауға бағытталға сонымен қатар компьютерлерді жөндеп қызметтер көрсетіледі.

Инженер-бағдарламашы жұмыс бағыттары:

- математикалық модельдер және экономикалық және басқа есептердің шешімінің алгоритмдарын талдаудың негізінде алгоритмның орындауын мүмкіндік және есептеуші техниканың қаржысын тиісінше қойылған есеп, олардыңның тестеуі және талқылау өткізеді қамтамасыз ететін бағдарлама өңдейді;

- ақпарат өңдеуінің барлық кезеңдері бойымен есептің шешімінің технологиясын өңдейді;

- алгоритмдар және мәліметтердің құрылымдарының жазбасы үшін бағдарлама жасау тілінің таңдауын жүзеге асырады, деректер базасын жобалайды;

- анықтайтын мәліметті, есептеуші техниканың қаржысымен жататын өңдеуге, оныңның көлемдері, құрылымды, макеттер және енгізудің сұлбасы, өңдеу, сақтау және қорытынды, оныңның бақылауының әдістері;

- талқылауға бағдарламаларының әзірлеуі бойымен жұмысты орындайды және талқылау өткізеді;

- олардың функционалдық тағайындауына бағдарламалардың сәйкестігінің өте толық тексеру

қамтамасыз ететін бақылау мысалдардың мәліметтерін көлем және мазмұнды анықтайды;

- келісім бағдарламалардың іске қосуы және қойылған есептердің жағдай анықталатын бастапқы мәліметтерді енгізуді жүзеге асырады;

- мәліметтердің демалыстарын талдауды игерілген негіз тіліндегі программасының түзетуін өткізеді;

- бағдарламалармен жұмыс бойымен нұсқау өңдейді, қажетті техникалық құжаттаманы ресімдейді;

- даяр программалық өнімдердің қолдануының мүмкіндігін анықтайды;

- бағдарламалар және программалық құралдардың енуін бақылап отыруды жүзеге асырады;

- бағдарламалардың дұрыстықтың автоматты тексеруін жүйесі, бір үлгідегі және үйреншікті программалық қаржыларды өндеп енгізеді, информация өңдеуінің технологиясын құрайды;

- бір ізге салу және есептеуіш процестерді типтелу арналған жұмысты орындайды;

- тізімдемелер және үйреншікті программалардың картотекаларының жасауында, құжаттардың пішіндерін әзірлеуге, жататын машина өңдеуінде, есептеуші техника қолдану облысын кеңейтуге мүмкіндік беретін бағдарламалардың жобалауында араласады.

"ArtsonBuildInvest" портфелінде бағдарламалық-аппараттық қамтамасыз ету және сервистік IT-өнім қызметтері мен шешімдері бар. "ArtsonBuild Invest"

калыпты лицензияларды сатып алу арқылы аппараттық және бағдарламалық жеткізуді ұсынады. Әдетте мәміле алдында консультациялар мен үздік өнім таңдау жүргізіледі. "Artson Build Invest" қызметтері сатып алынған шешімдерді тиімді пайдалануға көмек көрсетеді.

"Artson Build Invest" компаниясы техникалық шешімдер жиынтығы болып табылатын инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру жөніндегі қызметтерді ұсынады:

- аппараттық шешімдер;
- деректерді беру жүйелері;
- IT - инфрақұрылымның аудиті;
- IT - инфрақұрылымды виртуализациялау;
- сақтаулы көшірме жасау және мұрағаттау;
- IT басқару жүйесі;

деректерді жіберу жүйесі.

Кез-келген IT-инфрақұрылымын негізі ретінде аппараттық қамтамасыз ету болып табылады. "Artson Build Invest" кез келген күрделі деңгейдегі кәсіпорын инфрақұрылымының негізін құру үшін қажетті құралдарына ие болады. Бұл шешімдер кешенді тәсілдер арқылы IT-инфрақұрылымын құрылуындағы сапалы қызмет көрсету арқасында шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

Кешенді жобалар аясында бұл компания шешімдердің толық циклін жүзеге асырады, соның ішінде құжаттамаларды зерттеу және өңдеу, аппараттық қамтамасыз етуді жобалау және іске асыру, техникалық қолдау.

Қазіргі заманғы компьютерлерді қарастырған кезде, олардың бұрынғы есептеуіш машиналардан бір маңызды ерекшелігін байқаймыз: қажетті бағдарламаларды қолдану арқылы кез-келген компьютер басқа бір компьютердің әрекеттерін орындай алады. Осылайша, қазіргі заманғы компьютерлер болашақта құрылатын кез-келген есептеуіш техниканың жұмысын эмуляциялай алады деп есептеледі. Бұл қабілет арқылы жалпы мақсаттағы компьютерлерді және арнайы мақсаттағы құрылғыларды ажыратуға болады.

IT-жүйесінде қызмет көрсетуді тағайындалуы-тапсырыс берушімен біріге отырып, техникалық тапсырма негізінде жасаушымен бағдарламалық өнім ұйымда өңделеді. Бас орындаушы-жасаушы болап есептеледі.

Жөндеу жұмыстарын жүргізбес бұрын, жөндеу жабдықтарын қабылдап алады. Ол үшін, жөндеу жабдықтарын көріп, тексеріп клиентке қандай ақауларын барын айтып, талон беріліп, мына құжаттарды толтырады:

Келісім шарт-клиенттермен мәміле кезінде жасалады. Егер тұрақты клиент болса, бірнеше мәмілеге бір келісімшарт толтыруға болады, әрі құрал-бөлшектердің қызметін мәлімдей отырып: төлем тізімін, құрал-жабдықтар демалысын, жұмыстың орындалуын және қызмет көрсету шартын.

IT-жүйесінде қызмет көрсетуді орталықтарда компьютерге сервистік қызмет көрсету. Жалпы, сервистік (ағылшынша service-қызмет) - құрал - жабдықтарды өткізумен және пайдаланумен байланысты қызметтер кешенін қамтамасыз ететін

маркетинг атқарымы. IT-жүйесінде қызмет көрсетуді қызмет көрсетудің сапасы өнімнің бәсекеге жарамдылығына ықпал етеді, сұранысты фирманың беделін кктереді. Сатудың алдындағы және сатудан кейінгі (кепілдікті) сервис түрлеріне бөлінеді:

-пайдаланушыға қызмет көрсетуге арналған құралдар жиынтығы;

-жоғары деңгейдегі объектіге осы деңгейлердің арасындағы интерфейс арқылы қатынас құруды жасақтайтын есептеу желісінің бағдарламалық құрылымы деңгейлерінің біріндегі қызметтердің жиынтығы.

Кәсіпорындар мен ұйымдарда құжаттар бірнеше кезеңнен өтеді. Олар: жасалу немесе толтырылу, есепке алыну, тексерілу немесе өңделу, бухгалтерлік есепте операцияларды айқындау, мұрағатқа өткізу және тағы басқа да кезеңдер. Сонымен құжат айналымы дегеніміз кәсіпорындардағы құжаттардың қозғалысы немесе басқаша түрде олардың жасалуынан (құрылуынан), яғни толтырылуынан бастап олардың қызметінің аяқталуы және мұрағатқа өткізілу кезеңін айтады.

Құжат айналымының ережесі және есептік құжаттың өңделу технологиясы кәсіпорынның қабылдаған есептік саясатында көрсетіліп бекітіледі. Құжат айналымын басқарудың жүйесі кәсіпорында келесі кезеңдерді қамтиды:

-жөндеудің себебі;

-орындалу актісі;

-талондар;

-есептік құжатты өңдеу технологиясын құру;

-істің номенклатурасын құру және құжатты ағымдағы сақтау тәртібі;

-құжаттың бағалы сараптамасы (экспертизасы) және істі ұзақ сақтауға дайындау.

Құжат айналымының ұжым арасында құжаттың жасалуы мен келіуі, сілтеме, есептеме және аналитика, криптировка, сандық қол негізгі қызметі болып табылады.

Толтырылатын (қарастырылатын) орнына байланысты құжаттар кіріс және шығыс болып бөлінеді.

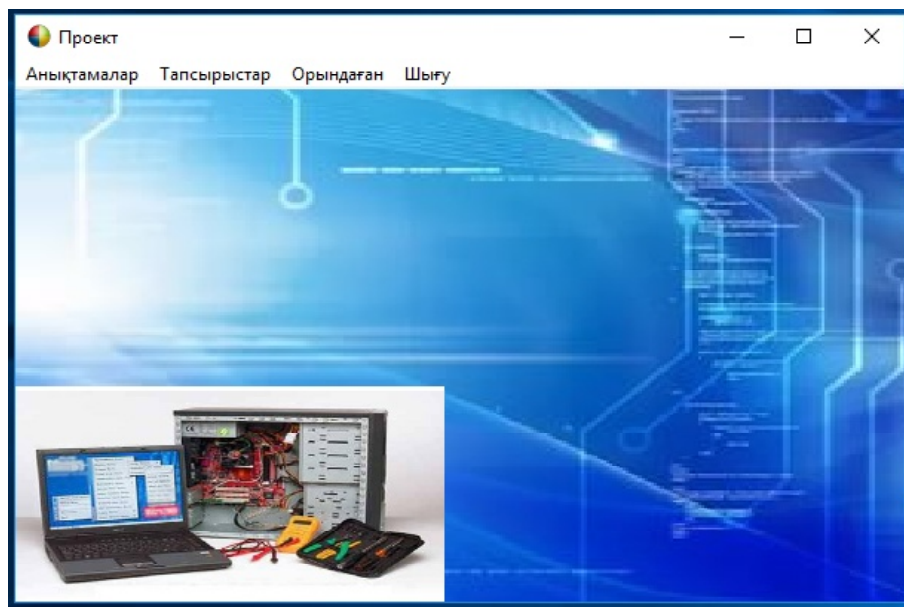
Шығыс құжаттар дегеніміз белгілі бір кәсіпорында толтырылып оның ішінде жүргізілетін құжаттар болып табылады. Құжаттардың бұндай түрі арқылы қандайда бір кәсіпорынның ішкі операциялары құжатталады. Ондай құжаттардың қатарына кәсіпорынның халыққа хабарландыруы, кәсіпорынның жарғысы және тағы басқа құжаттарды жатқызуға болады.

Кіріс құжаттар-кәсіпорынға басқа ұйымдардан келіп түскен түрлі операциялар бойынша жіберген құжаттарын жатқызамыз. Олардың қатарына жабдықтаушы кәсіпорындардан келіп түскен құрал-жабдықлы-материалдық қорлар бойынша толтырылған шот-фактураларды, сенімхаттарды және тағы басқа құжаттарды жатқызуға болады.

Ғылыми зеріттеу жобасының тақырыбына байланысты, құрған бағдарлама "Artson Build Invest" жауапкершілігі шектеулі серіктестігіне сервистік қызмет көрсету үшін қажет. Бағдарлама минималды аппараттық және бағдарламалық құралдармен жұмыс істей алады: Windows XP

операциондық жүйесі, колданбалы бағдарламалық пакеттермен жұмыс істейді. Құрастырған жүйені орнату үшін қолданушының компьютерінің жергілікті қатты дискісіне ұсынып отырған тасығыштан барлық файлдарды көшіруді ұсынады. Бағдарлама

компьютердің қатты дискіне көшірілгеннен кейін оны іске қосу үшін Project1.exe файлы ашамыз. Бағдарлама арнайы орнатуды қажет етпейтіндіктен қолданушының графикалық интерфейсі экранға бірден жүктеледі. Бағдарламаны ашу терезесі 2 суретте көрсетілген.

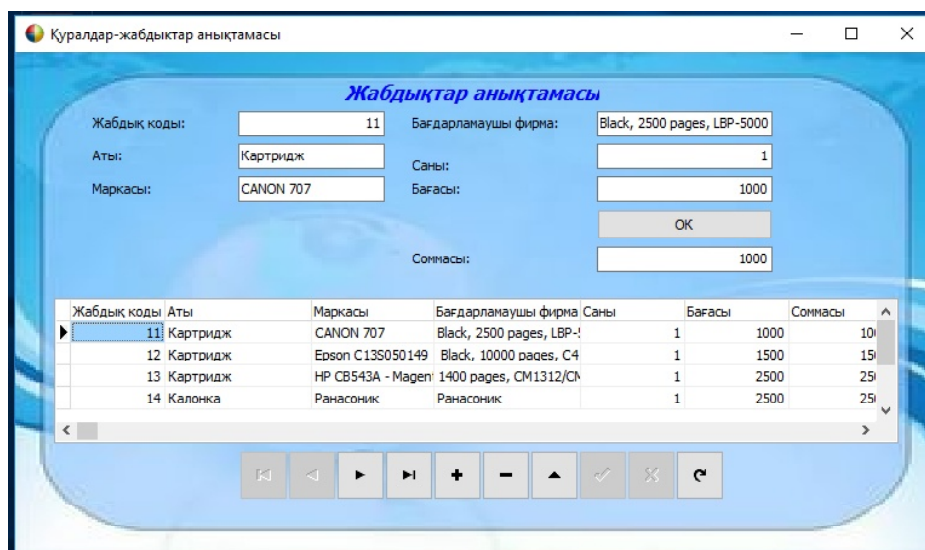
Сурет 12. Бағдарлама терезесі

Көріп тұрғанымыздай, сервистік қызмет бағдарламасы, төрт бөлімнен тұрады: анықтамалар, тапсырыстар, орындаған, шығу. Келген клиентке, немесе тапсырыс беруші жайында мәлімет толтыруымыз үшін анықтамалар ұяшығына кіреміз.

Анықтамалар ұяшығы көріп тұрғанымыздай негізгі бөлімнен тұрады: жабдық, жабдықтаушы, клиенттер, жұмыскерлер, қызметтер. Келген клиенттерге немесе жабдық қабылдау үшін, тапсырыс беруші және жұмыскерлер тізімін құру

үшін, қызметтер көрсету үшін осы анықтама ұяшығына кіреміз.

Келесі 3-суретте анықтамалар ұяшығын басқанда жабдық терезесі ашылады. Жабдық ұяшығының кнопкасын басқанда, құрал-жабдықтар анықтамасы терезесі ашылады. Құрал-жабдықтар анықтамасы терезесі ашылады. Яғни, мұнда жабдықтың коды, аты, маркасы, бағдарламаушы фирма, бағасы деген ұяшықтар болады. Құрал-жабдықтар туралы мәліметтерді тіркейміз.

Сурет 3. Құрал-жабдықтар анықтамасы

Сурет 3-ге берілген терезеде астында орналасқан кнопкаларға келер болсам, + ол келген құрал-жабдықты қосу үшін, - қате ұяшықты өшіру үшін. Қалған кнопкалар астына жанына жүргізу үшін.

Құрал-жабдықтар қабылдау - тапсыру (орнын ауыстыру) актісі негізгі құралдар құрамына жекелеген объектілерді негізу үшін; қолданылып жүрген заңға сәйкес олардың енгізілуі ерекше

тәртіпшен рәсімделуге тиіс жағдайлардан басқасы, оларды пайдалануға берілуін рәсімдеу үшін; негізгі құрал - жабдықтардың бір цехтан (бөлімнен, учаскеден) екіншісіне орын ауыстыруын рәсімдеу үшін; негізгі құралдарды қоймадан (қордан) пайдалануға берілуін рәсімдеу үшін, сондай - ақ басқа да субъектілерге берілген кезінде (жарғылық капиталға қосқан үлестерді, сатуды, сыйларды) оларды негізгі құралдардың құрамынан шығару үшін қолданылады.

Негізгі құрал-жабдықтар қабылдауды рәсімдеу кезінде субъект жетекшісінің өкімімен тағайындалған қабылдау комиссиясы әрбір жекелеген объектіге бір данадан акт жасайды. Негізгі құралдардың бірнеше объектісін қабылдау - тапсыру актісін жасауға тек шаруашылық мүлкінің, құрал - сайманның, жабдықтардың және т.б. объектілердің есебін жүргізген кезде, егер бұл объектілер бір типті болса, құндары бірдей болып, бір календарлық ай ішінде қабылданған болса ғана жол беріледі. Рәсімделгеннен кейін осы объектіге қатысты техникалық құжаттама қоса тіркеліп акт бухгалтерияға беріледі, бас бухгалтер қол қойып, субъект жетекшісі немесе соған өкілетті

адамдар бекітеді. Құрал-жабдықтар кәсіпорын ішіндегі орын ауыстыруын рәсімдеу үшін актіні екі дана етіп тапсырушы жөндеу (бөлім) қызметкері толтырады. Қорыта келе, бағдарламам қазақша тілде, және оны пайдалу жұмыскерлерге өте ыңғайлы болады. Бағдарламам кез-келген компьютер, ноутбуктерді еш кедергісіз, қолайлы пайдалана алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Молдабекова Б.К., "Деректер базалары және сараптық жүйелері": оқу құралы - Қарағанды : ҚҚЭУ, 2013.
2. Омарова Ш. Е. Базы данных в ИС Карагандинский Экономический университет Казпотребсоюза, 2014 - 195с.
3. Гради Б. "Объектно-ориентированный анализ и проектирование." -М.: Издательство Бином, 2014.
4. Джордж Шеперд: Microsoft ASP.NET 3.5 (+ CD-ROM).- Санкт-Петербург: ЭКОМ, 2014.
5. Буч Г. Объектно-ориентированное проектирование с примерами применения / Г. Буч; пер. с англ. - М.: Конкорд, 2014.

Азиз ЗУЛХАРНАЙ, экономика ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ-сы., Академиялық көшесі 9, aziz_-_90@mail.ru +77024669986

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІ

Аталмыш мақалада Қазақстан Республикасы экономикасының нақты секторының ағымдағы жағдайы аймақтық аспект бойынша кеңінен және жан-жақты талданған және әр аймақтың әлеуетіне баға берілген.

Түйінді сөздер: нақты сектор, өнеркәсіп, экономика салалары

Азиз ЗУЛХАРНАЙ, магистр экономических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, aziz_-_90@mail.ru +77024669986

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В данной статье рассматривается текущее состояние в региональном аспекте реального сектора экономики Республики Казахстан и определен потенциал каждого региона.

Ключевые слова: реальный сектор, промышленность, отрасли экономики

Aziz ZULKHARNAY, Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Akademicheskaya str 9, aziz_-_90@mail.ru +77024669986

ANALYSIS OF THE STATE OF THE REAL SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: THE REGIONAL ASPECT

In this article the current state in the regional aspect of the real sector of the economy of the Republic of Kazakhstan is considered and the potential of each region.

Keywords: real sector, industry, sphere of economy

Экономиканың нақты секторы Қазақстан Республикасы экономикасы өсуінің негізгі көзі болып табылады. Мемлекет экономикасының нақты секторы қаншалықты тиімді ұйымдастырылуынан, оның субъектілерінің қызметі қаншалықты тиімді қызмет етуінен және олардың мемлекеттің реттеушілік белгілері мен құралдарына қаншалықты адекватты жауап беретінінен жалпы экономикалық-әлеуметтік прогресі мүмкінді түрде тәуелді болатынын сөзсіз айқын. Заманауи жағдайларда және экономикалық және қоғамдық жаңғырту талаптары негізінде экономиканың нақты секторын басқару механизмдерін жетілдіру сұрақтары күннен-күнге ерекше өзектілікке және арнайы зерттеушілік күш-жігер жұмсауға алып келуде.

Экономиканың нақты секторы тұтынуға дайын өнімдер шығаратын және өндірістік-шаруашылық сипатта жұмыстар мен қызмет көрсетулерді жүзеге асыратын материалдық өндіріс салаларында қызмет ететін кәсіпорындар және басқа да шаруашылық субъектілері жиынтығын білдіреді. Өздірінің қызметтері нәтижесінде кәсіпорындар пайда алады және сол алынған пайданың бір бөлігін салық ретінде аймақтық және мемлекетті бюджет қалыптасуы үшін септігін тигізеді.

Экономиканың нақты секторына өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, құрылыс, көлік және байланысты жатқызамыз. Оған сонымен қатар салааралық өндірістік-шаруашылық кешендер, мысалы агроөнеркәсіп кешені, әскери-өнеркәсіптік кешен, машина жасау, жанармай-энергетикалық, химия-орман шаруашылығы кешендері және т.б. жатқызуға болады.

Өнеркәсіп саласын қалыптастыру мен дамытудың экономикалық негізі әлеуметтік-экономикалық әлеуетті көтереді және нарықтық қатынастарды дамыту болып табылады. Оңтүстік Қазақстан облысындағы нарықтық қатынастардың бүгінгі таңдағы даму жағдайын талдай отырып, өндіріс саласы әлеуетінің дамығанын, әлеуметтік-экономикалық жағдайдың жақсарып келе жатқанын көре аламыз.

Қазақстан Республикасы "Қазақстан-2050" ұзақ мерзімді бағдарламасы және 2019 жылға дейінгі арналған индустриялық-инновациялық даму стратегиялық жоспарына сәйкес ілгері дамып, бүкіл әлемдік қауымдастық алдында беделі өсіп келеді. Сонымен қатар, соңғы жылдары экономикалық жаңа талаптарға сай өндірістік инфрақұрылымды жетілдіруге, өңдеуші және өндіруші өнеркәсіптерінің, агроөнеркәсіп секторларының дамуы айқындалуда [10. 376.].

2016 жылғы қаңтар-желтоқсанда қолданыстағы бағалармен 14 634,5 млрд. теңгеге өнеркәсіп өнімі өндірілді, яғни 2015ж. деңгейіне 98,4% құрады. Өндіріс көлемдерінің төмендеуі Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Қызылорда, Маңғыстау, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында байқалды. Өсу республиканың 8 өңірінде тіркелді.

Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерлерді қазуда 2015 жылғы қаңтар-желтоқсанда 2015 жылмен салыстырғанда нақты көлем индексі 97,5% құрады.

Өңдеу өнеркәсібінде 2016 жылғы қаңтар-желтоқсанда 2014 жылғы деңгейіне нақты көлем индексі 100,2% құрады.

Металлургия өнеркәсіп өнімдері - 14,4%-ға, резеңке және пластмасса бұйымдарын өндіру - 8,5%-ға, өзге де металл емес минералдық өнімдер - 4,8%-ға және химиялық өнеркәсіп өнімдері - 2,6%-ға өндірісі артты.

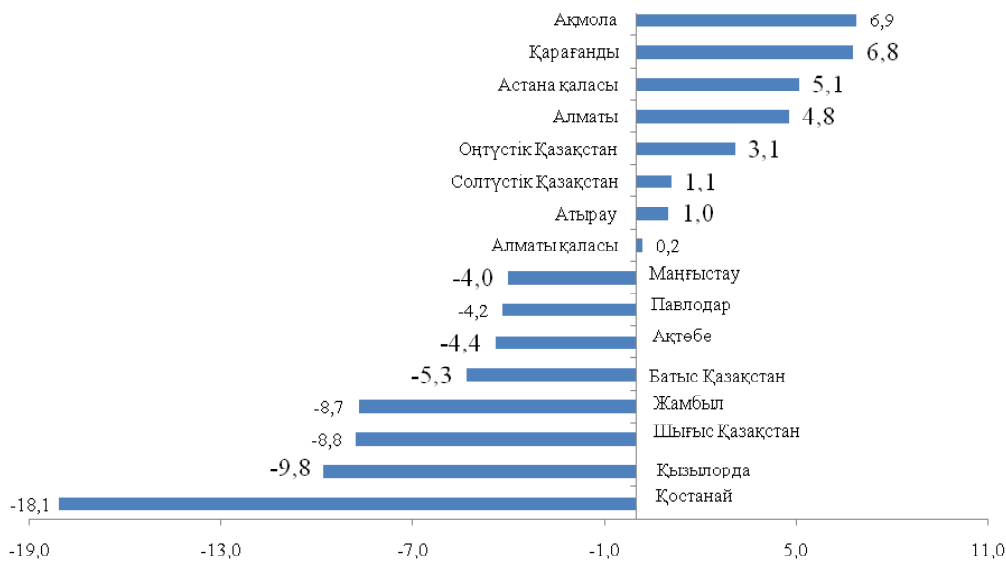
Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптауда негізінен бу беру және ауа баптау жүйелері - 2,4%-ға және электр энергиясын өндіру, беру және бөлу - 1,7%-ға төмендеуі есебінен 2016 жылғы қаңтар-желтоқсанда 2015 жылмен салыстырғанда нақты көлем индексі 98,4% құрады.

Сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылауда 2016 жылғы қаңтар-желтоқсанда 2015 жылмен салыстырғанда нақты көлем индексі 91,1% құрады. 2016 жылғы қаңтар-желтоқсандағы 2015 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индексі 98,4%-ды құрады. Өндіріс көлемдерінің

төмендеуі Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Қызылорда, Маңғыстау, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында байқалды. Өсу республиканың 8 өңірінде тіркелді.

Ақмола облысында құрамында алтыны бар кендер жоғарылады, пестицидтер, Доре қорытпасындағы алтын, өңделмеген алтын және астық жинайтын комбайндар өндірісі өсті (106,9%).

Қарағанды облысында мыс қойыртпалары, мыс қойыртпасындағы мыс өндірісі өсті, тазартылған мыс, таза емес мыс және тазартылған күміс өндірісі жоғарылады (106,8%). Астана қаласында тауарлық бетон, тазартылған алтын, бетоннан жасалған тақтайшалар, тақталар, алюминийден жасалған есік, терезе блоктары және макарон өнімдері өндірісі жоғарылады (105,1%).

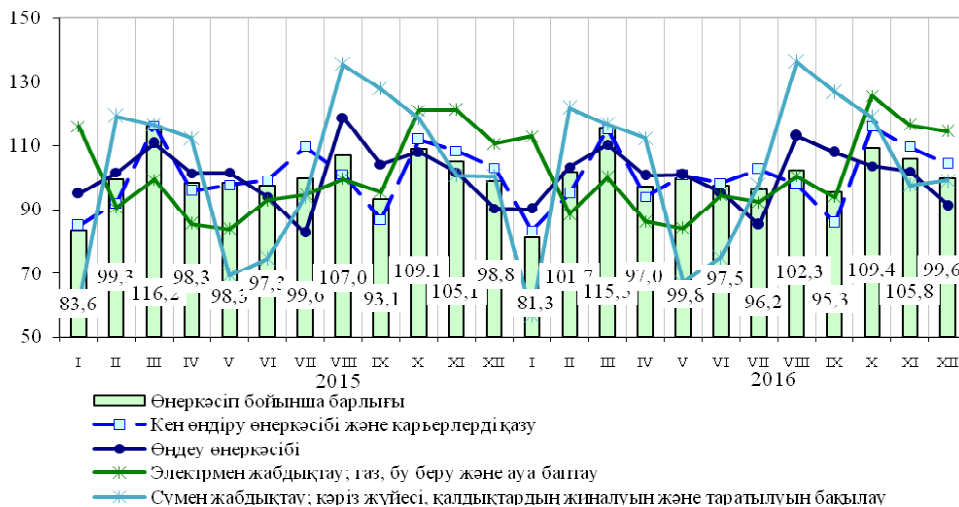
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері негізінде автормен құрастырылған [2]

Сурет 1 - 2016 ж. өңірлер бойынша өнеркәсіп өнімі көлемдерінің өзгеруі өткен жылға %-бен

Алматы облысында өңделген сүт, қант, ғаныштан жасалған бұйымдар, тауарлық бетон және бөлу қалқандары өндірісі өсті (104,8%). Оңтүстік Қазақстан облысында уран және торий кендерін өндірісі жоғарылады, табиғи уран, дәрі-дәрмектер, пластмассадан жасалған өнімдер және ұн өндірісі өсті

(103,1%). Солтүстік Қазақстан облысында жүк вагондары, болат құбырлар, қышқыл сүт өнімдері, тауарлық бетон және электр энергия өндірісі өсті (101,1%).

Атырау облысында мұнай өндірісі жоғарылау есебінен нақты көлем индексі 101,0% құрады.

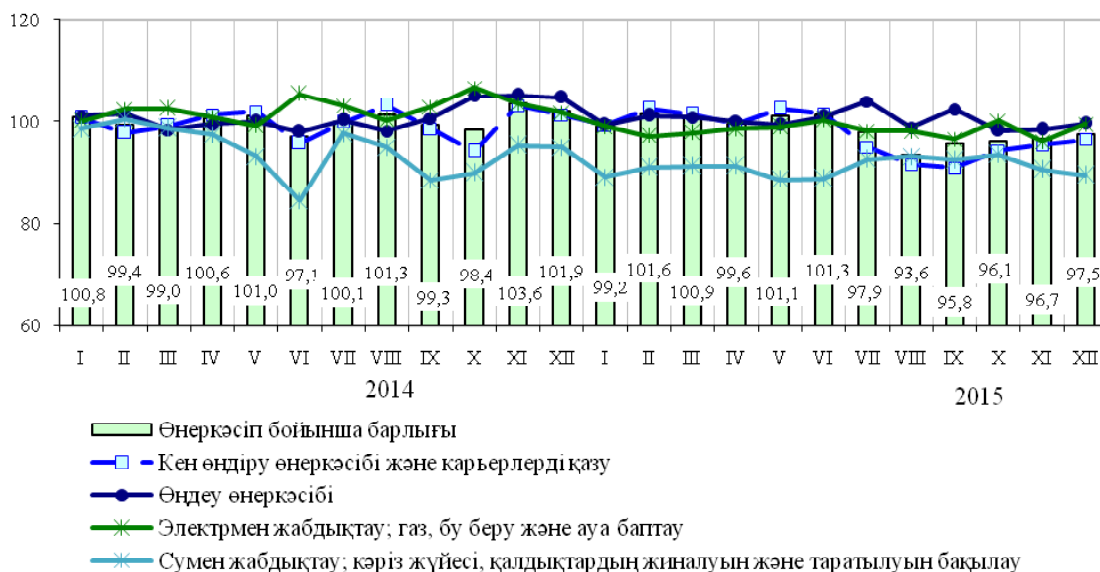
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері негізінде автормен құрастырылған [2]

Сурет 2 - 2016 ж. өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индекстері (өткен айға %-бен)

Алматы қаласында тауарлық бетон, бетоннан жасалған құрылыс конструкциялары, дәрі-дәрмектер, сыра және болат профильдер өндірісі өсті (100,2%)[11.536]. Маңғыстау облысында мұнай өндіру көлемінің төмендеуі, оттық мазут, мұнай битумдары, орталықтан тепкіш сорғылар және өнеркәсіптік сипаттағы қызметтер өндірісі қысқару есебінен нақты көлем индексі 96,0%-ды құрады. Павлодар облысында тас көмір өндірісі қысқарды, ферросиликохром, керосин, дизельдік отын және электр энергия өндірісі төмендеді (95,8%). Ақтөбе облысында мұнай, мыс кендері мен қойыртпалары, мыс қойыртпасындағы мыс және хром қойыртпалары өндірісі төмендеді (95,6%). Батыс Қазақстан облысында газ конденсаты, мұнай және

дизельдік отын өндірісі қысқарды (94,5%). Жамбыл облысында мыс кендерінің өндірісі төмендеді, қант, фосфор, ортофосфор қышқылы және натрий үшфосфаты өндірісі қысқарды (91,3%).

Шығыс Қазақстан облысында қорғасын-мырыш кендері, мырыш қойыртпасы өндірісі қысқарды, өңделмеген мырыш, тазартылған алтын және жеңіл автомобильдер өндірісі төмендеді (91,2%). Қызылорда облысында негізінен мұнай өндіру көлемінің төмендеуі есебінен нақты көлем индексі 90,2%-ды құрады. Қостанай облысында біріктірілген темір кендері, теміркенді шекемтастар және қойыртпалар өндірісі қысқарды, жеңіл автомобильдер және Доре қорытпасындағы алтынның өндірісі төмендеді (81,9%).

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері негізінде автормен құрастырылған [2]

Сурет 3 - 2016 ж. өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индекстері (өткен жылғы тиісті айға %-бен)

Есепті кезеңде кен өндіру өнеркәсібінде және қарьерлерді қазуда нақты көлем индексі 97,5%-ды құрады. Мұнай (98,3%), көмір және лигнит (92,8%) және темір кендері (78,0%) өндірісі төмендеді.

Өңдеу өнеркәсібінде өндіріс 0,2%-ға өсті.

Негізгі бағалы және түсті металдар (123,6%), резеңке және пластмасса бұйымдары (108,5%), өзге де металл емес минералдық өнімдер (104,8%) және химиялық өнеркәсіп өнімдері (102,6%) өндірісі жоғарылады. Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптауда электр энергиясын өндіру, беру және бөлуде - 1,7%-ға және бу беру және ауа баптау жүйелерінде 2,4%-ға өндіріс көлемінің төмендеуі есебінен нақты көлем индексі 98,4%-ды құрады. Сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылауда 2015 жылғы қаңтар-желтоқсандағы нақты көлем индексі 91,1%-ды құрады.

2016 ж. өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индекстері (өткен жылғы тиісті кезеңге %-бен) 2015 жылмен салыстырғанда өзгерістерді байқауға болады. Өзгерістердің көбі оң нәтижені көрсетуде

Ақмола облысында өңделмеген алтын, пестицидтер, ұн, мойынтіректер және табиғи уран өндірісі жоғарылады (125,7%).

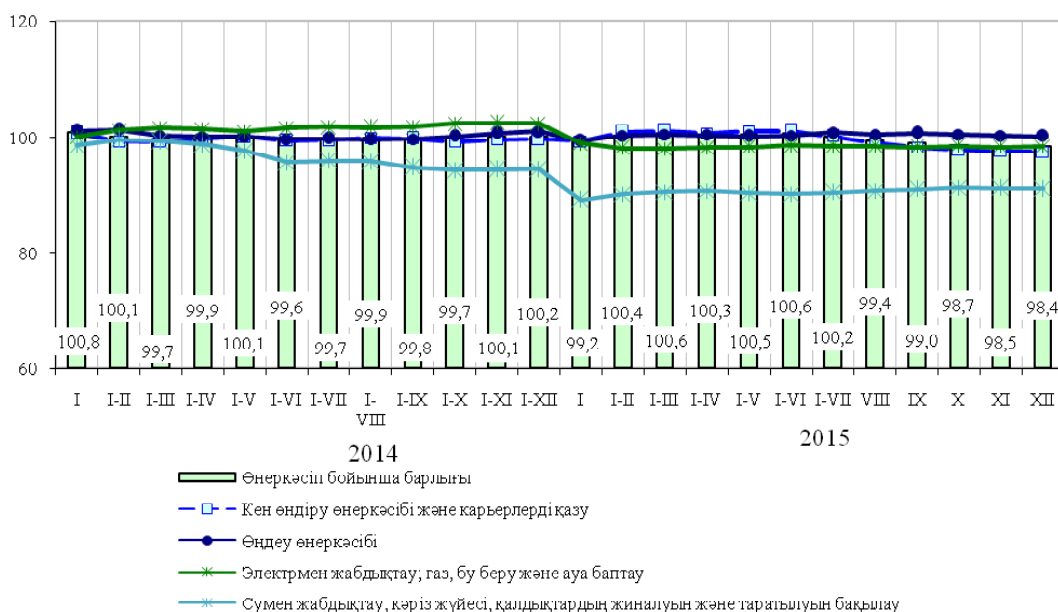
Астана қаласында тазартылған алтын, алюминийден жасалған есік, терезе блоктары, құрылыс ерітінділері, металдан жасалған конструкциялар және ұн өнімдері өндірісі өсті (119,7%).

Қарағанды облысында мыс қойыртпалары, тазартылған мыс, легіріленбеген болат, жазық илек және тазартылған алтын өндірісі жоғарылады (106,1%). Оңтүстік Қазақстан облысында уран және торий кендерін өндірісі өсті, табиғи уран, дәрі-дәрмектер, оттық мазут және бензин өндірісі өсті (103,3%). Атырау облысында мұнай өндірісі жоғарылау есебінен нақты көлем индексі 103,1% құрады. Алматы облысында өңделген сүт, кондитерлік өнімдер, алкогольсіз сусындар, ғаныштан жасалған бұйымдар және тауарлық бетон өсті (102,6%). Батыс Қазақстан облысында згаз конденсаты, табиғи газ өндірісі жоғарылады, болат құбырлар өндірісі өсті (101,9%).

Жамбыл облысында мыс кендерінің өндірісі өсті, фосфатты шикізат, қант, фосфор және Доре қорытпасындағы алтын өндірісі жоғарылады (101,2%). Солтүстік Қазақстан облысында қышқыл сүт өнімдері, ұн, сары май, жылу энергия және электр энергия өндірісі жоғарылады (101,0%).

Маңғыстау облысында мұнай өндіру көлемінің төмендеуі, портландцемент және өнеркәсіптік сипаттағы қызметтер өндірісі қысқару есебінен нақты көлем индексі 98,0%-ды құрады. Алматы қаласында шоколад өнімдері, тауарлық бетон, мыстан жасалған дайындаулар, электр энергия және жылу энергия өндірісі қысқарды (97,7%). Ақтөбе облысында мұнай, хром кендері мен қойыртпалары, мыс қойыртпалары және мыс қойыртпасындағы мыс өндірісі төмендеді (94,7%). Павлодар облысында тас көмір өндірісі қысқарды, ферросиликомарганец, керосин, дизельдік отын және электр энергия өндірісі төмендеді (91,8%).

Қызылорда облысында негізінен мұнай өндіру көлемінің және өнеркәсіптік сипаттағы қызметтер көлемінің төмендеуі есебінен нақты көлем индексі 85,1%-ды құрады. Шығыс Қазақстан облысында мыс-мырыш кендері, мыс қойыртпалары өндірісі қысқарды, жеңіл автомобильдер, тазартылған алтын және күміс өндірісі төмендеді (82,1%). Қостанай облысында темір кендері, теміркенді шекемтастар және қойыртпалар өндірісі төмендеді, болаттан жасалған шыбықшалар және Доре қорытпасындағы алтынның өндірісі қысқарды (79,3%).

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері негізінде автормен құрастырылған [2]

Сурет 4 - 2016 ж. өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индекстері (өткен жылғы тиісті кезеңге %-бен)

Кесте 1- Өңірлер бойынша өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индекстері

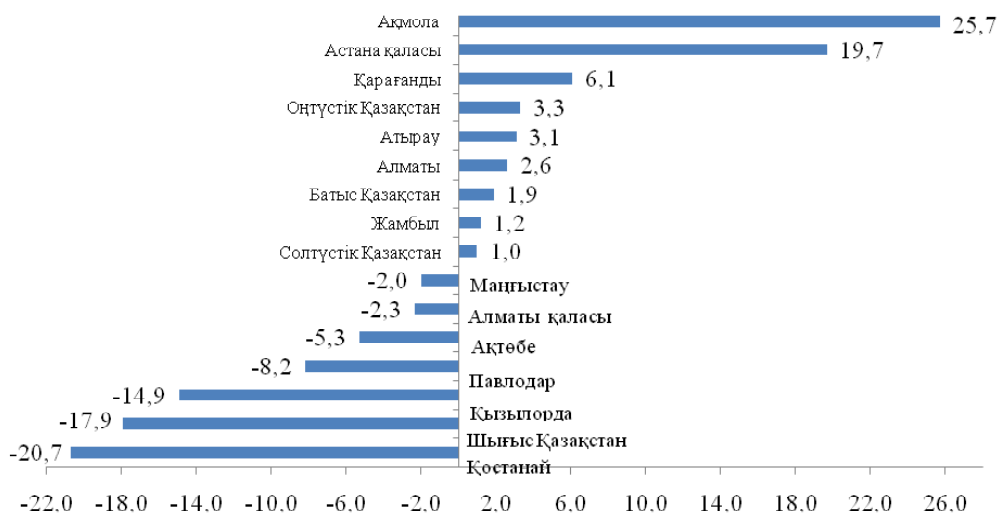
пайызбен

	2016 ж. қаңтар-қараша 2015 ж қаңтар-қарашаға	2016 жылғы желтоқсан		2016 ж. қаңтар- желтоқсан 2015 ж.
		2016 ж қарашаға	2015 ж желтоқсанға	
Қазақстан Республикасы	98,5	99,6	97,5	98,4
Ақмола	106,8	96,1	108,5	106,9
Ақтөбе	95,9	102,9	91,7	95,6
Алматы	104,7	96,2	106,4	104,8
Атырау	101,0	101,9	100,4	101,0
Батыс Қазақстан	94,5	100,5	96,9	94,7
Жамбыл	90,6	101,5	98,4	91,3
Қарағанды	107,9	102,1	95,2	106,8
Қостанай	82,8	103,3	72,5	81,9
Қызылорда	90,5	103,1	87,4	90,2
Маңғыстау	95,5	101,0	101,9	96,0
Оңтүстік Қазақстан	103,9	91,0	94,8	103,1
Павлодар	94,5	101,3	109,5	95,8
Солтүстік Қазақстан	101,3	84,8	99,4	101,1
Шығыс Қазақстан	91,5	102,4	88,4	91,2
Астана қаласы	105,4	101,9	102,3	105,1
Алматы қаласы	100,9	100,1	93,0	100,2

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері негізінде автормен құрастырылған [2]

2016 жылғы қаңтардағы 2015 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индексі 99,3%-ды құрады. Өндіріс көлемдерінің төмендеуі Ақтөбе, Қостанай, Қызылорда, Маңғыстау,

Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарында және Алматы қаласында байқалды. Осу республиканың 9 өңірінде тіркелді.

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері негізінде автормен құрастырылған [2]

Сурет 5 - 2016 ж. өңірлер бойынша өнеркәсіп өнімі көлемдерінің өзгеруі өткен жылға %-бен

Есепті кезеңде кен өндіру өнеркәсібінде және карьерлерді қазуда нақты көлем индексі 98,6%-ды құрады. Мұнай (99,5%), көмір және лигнит (92,6%) және темір кендері (67,3%) өндірісі төмендеді.

Өңдеу өнеркәсібінде өндіріс 0,4%-ға өсті. Металлургия өнеркәсібі өнімдер (109,3%), химиялық өнеркәсіп өнімдер (103,4%), тамақ өнімдер (103,3%) және негізгі фармацевтикалық өнімдер (101,3%) өндірісі жоғарылады.

Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптауда электр энергиясын өндіру, беру және бөлуде - 1,3%-ға өндіріс көлемінің төмендеуі есебінен нақты көлем индексі 99,4%-ды құрады. Сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын

және таратылуын бақылауда 2016 жылғы қаңтардағы нақты көлем индексі 94,5%-ды құрады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Промышленность Казахстана и его регионов. 2014-2016гг стат. сборник. Агентство РК по статистике; под. ред. К. Абдиева.- Алматы: ТОО "Казстатинформ" 2016-212 стр
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті деректері www.stat.gov.kz
3. Қарағанды облысының әлеуметтік-экономикалық дамуының қорытындысы // Қарағанды, 2016 №1

Клара ИБИТАНОВА, *ст. преподаватель кафедры: "Экономика и предпринимательства"*
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республики Казахстан,
г.Караганда, ул. Академическая 9, Klara-gagash@mail.ru +7721244-16-34(185)

АНАЛИЗ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ ПИВНОГО РЕСТОРАНА "LINE BREW"

В статье рассматриваются состояния и развития пивного ресторана "LINE BREW", предоставляемая услуга, ассортиментная политика, показатели объёма производства и объёма реализации продукции, затраты ресторана в целом и по статьям расходов, влияния степени выполнения плана товарооборота на затраты и пути снижения себестоимости продукции на предприятии.

Ключевые слова: ресторан, услуга, ассортимент, производство, реализация, конкуренция, затраты, издержки, себестоимость, рентабельность.

Клара ИБИТАНОВА, *"Экономика және кәсіпкерлік" кафедрасының аға оқытушысы: Қазтұтынуодағының*
Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы,
Академическая көшесі 9, Klara-gagash@mail.ru +7721244-16-34(185)

ӨНІМНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ТАЛДАУ СЫРА МЕЙРАМХАНАСЫ "LINE BREW"

Мақалада жай-күйін және даму сыра мейрамханасының "LINE BREW", берілетін қызмет, ассортиментная политика, көрсеткіштері өндіріс көлемінің және өнімді сату көлемінің шығындарды мейрамхананың жалпы және шығыстар баптары бойынша, әсер ету дәрежесін жоспардың орындалу тауар айналымының шығындары және жолдары өнімнің өзіндік құнын төмендету кәсіпорын.

Түйін сөздер: мейрамхана, қызметі, түрлері, өндіру, іске асыру, бәсекелестік, шығындар, шығындар, өзіндік құн, рентабельділік.

Klara IBITANOVA, *senior lecturer of the Department "Economics and enterprise" Karaganda economic*
University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str 9, Klara-
gagash@mail.ru +7721244-16-34(185)

THE ANALYSIS OF THE PRODUCTION COSTS OF THE BEER RESTAURANT "LINE BREW"

The article discusses the condition and development of the beer restaurant "LINE BREW", the service provided, the product policy, indicators of volume of production and volume of sales, cost of restaurant in General and object of expenditure, the effect of the degree of implementation of the plan of turnover on costs and ways of reducing the cost of production in the enterprise.

Keywords: restaurant, service, range, production, sales, competition, costs, costs, cost, profitability.

В современных условиях снижение себестоимости продукции является основой для конкурентоспособности хозяйствующего субъекта.

Деятельность ресторанного бизнеса зависит от формирования себестоимости предлагаемых продуктов и услуг [1].

Экономические факторы отражают основные направления деятельности предприятия по снижению издержек, повышению производительности, внедрению современного оборудования и технологий, эффективному использованию оборудования, снижению затрат на закупку и правильному использованию объектов труда, сокращению административно-управленческих и других накладных расходов, устранение непроизводительных затрат и потерь [2]

Ресторан "LINE BREW" первый в Караганде бельгийский ресторан, юридическое название - ТОО

"STELLA AR", был открыт в 2006 году, расположен по адресу г. Караганда, Бульвар Мира 24. Основные направления ресторана "LINE BREW": европейская и азиатская кухня, бельгийское пиво и казахстанское пиво под торговой маркой LINE BREW.

В ресторане "LINE BREW" имеются горячие, салатные, кондитерские и гриль цеха, где они производят и продают горячие и холодные напитки, хлебобулочные и мучные кондитерские изделия, горячие блюда и кулинарные продукты, блюда, приготовленные как для потребления в ресторане, так и для доставки на дом, а также некоторые покупные товары.

Документация, используемая для ресторана, - технические и технологические карты и сборники рецептов. Производственная программа основана на план-меню. Основная характеристика пивного ресторана "LINE BREW" отражена в таблице 1.

Таблица 1 Характеристика пивного ресторана «LINE BREW»

Организационно-правовая форма	Товарищество с ограниченной ответственностью
Тип:	Ресторан
Кухня:	Европейская, азиатская
Идеальное место для:	Деловых встреч, Романтических свиданий, Светской жизни, Семейных выходов, Туристов
Количество залов:	Два зала
Часы работы:	С 12.00 до 2.00
Средняя стоимость счета на 1 чел.	4800 тг
Кредитные карты:	Master Card, Visa, Visa Electron, Visa Maestro
Примечание: составлено автором	

Пивной ресторан "LINE BREW" в Караганде способствует удовлетворению потребностей отдыхающих и туристов в качественном и недорогом отдыхе. В связи с увеличением количества мест для отдыха и питания в ресторане "LINE BREW", повысив уровень обслуживания в городе, ресторан может выделиться на фоне конкурентов. Пивной ресторан "LINE BREW", с одной стороны, компания, предоставляющая услуги населению, а с другой - промышленное и торговое предприятие в нашем городе.

Конкурентоспособность ресторана "LINE BREW" зависит от качества предоставляемых услуг и эффективности организации бизнес-процессов.

Анализ показателей объема производства и продаж начинается с обнаружения отклонений в фактических значениях для каждого вида деятельности (или группы ассортимента) по фактическим данным [3].

Показатели динамики изменения объема реализации продукции ресторана "Line Brew" отражены в таблице 2.

Таблица 2 Показатели динамики изменения объема реализации продукции

Показатель	Единица измерения.	Факт 3 кв 2016г.	Факт 3 кв 2017 г.	3 кв 2016 к 3 кв 2017 г, %
Выручка от реализации	тыс.тенге	12000	13500	112,5
Полная себестоимость продукции	тыс.тенге	8 960	9 564	106,7
в т.ч.				
Затраты на персонал	тыс.тенге	2400	2450	102,1
Электроэнергия, отопление, водоснабжение	тыс.тенге	972	1046	106,6
Реклама и сбыт	тыс.тенге	20	24	120
Итого постоянные издержки	тыс.тенге	3620	3754	103,7
Материалы, сырье	тыс.тенге	4600	5000	109
Ремонт оборудования	тыс.тенге	136	152	112
Хозяйственный инвентарь	тыс.тенге	70	74	106
Прочие расходы	тыс.тенге	62	68	110
Итого переменные издержки	тыс.тенге	4868	5294	109
Налоги	тыс.тенге	700	750	107,1
Прибыль	тыс.тенге	3040	3936	129,5
Рентабельность	%	25,3	29,2	
Примечание: составлено автором по материалам сайта: www.mykrq.kz/line-brew				

Согласно таблице 2, можно сделать следующие выводы:

- выручка от продажи продукции в 3 квартале 2017 г по сравнению с 3 кварталом 2016 года увеличился на 12,5%;

- с изменением объема продаж продукции в 3 квартале. В 2017 году произошло изменение направления увеличения общей стоимости производства, что по сравнению с 3 кварталом 2016 года увеличилось на 6,7%;

- по видам себестоимости продукции и реализации продукции мы можем отметить следующее:

1) сумма фиксированных затрат в 3 квартале 2016 г по сравнению с 3 кварталом 2017 года увеличился на 3,7%;

2) сумма переменных затрат в 3 кв. 2016 г по сравнению с 3 кварталом 2017 года увеличился на 9%;

3) в 3 квартале 2017 года произошло увеличение следующих расходов: реклама и продажа продукции на 20%; коммунальные расходы (электричество, отопление, водоснабжение) на 6,6%; ремонт оборудования на 12%; сырья, материалов на 9%.

Анализируя полученные данные, можно сделать следующий вывод: если объем продаж увеличился на 12,5%, затраты на производство и продажу продукции ресторана увеличились на 0,7%.

Увеличение произошло из-за постоянных издержек, в основном из-за подорожания статей "Электричество, отопление и водоснабжение" на 6,6%. В то же время следует отметить, что в третьем квартале 2017 года прибыль ресторана увеличилась по сравнению с соответствующим периодом 2016 года и, соответственно, повысилась рентабельность. Что касается удельного веса затрат, существенного изменения доли отдельных статей в общих издержках

производства не произошло. Минимальная потребность в оборотном капитале была покрыта прибылью, уставным капиталом, резервным капиталом, фондом накопления и целевым финансированием ресторана. Однако из-за инфляции, роста объемов производства, задержек с оплатой счетов клиентов, ресторан имел временные дополнительные требования к оборотному капиталу. Оценим реализацию плана по ассортименту продукции. В меню ресторана "LINE BREW"

предлагается широкий выбор холодных закусок, различные салаты по оригинальным рецептам, карпаччо из конского мяса, стейки и шашлыки, десерты, бельгийское и казахское пиво, вина и безалкогольные напитки. Данные об изменении объема продаж по группам ассортимента представлены в таблице 3. Изменение в ассортиментной политике оказывает определенное влияние на экономические показатели в целом для предприятия

Таблица 3 Анализ структуры объема реализации продукции

Ассортиментная группа	Факт 3 кв. 2016 г.		Факт 3 кв. 2017 г.		Изменение структуры, %
	тыс.тенге	%	тыс.тенге	%	
Мясные деликатесы	4800	40	5500	41	1
Рыбные деликатесы	800	7	945	7	-
Салаты, закуски и пр.	1140	10	1060	8	-2
Кондитерские изделия	520	4	405	3	-1
Фрукты, соки, коктейли	1520	13	1215	9	-4
Слабоалкогольные напитки	700	6	595	4	-2
Алкогольные напитки	2520	20	3780	28	8
Всего	12000	100	13500	100	112,5

Примечание: составлено автором по отчетным данным за периоды 3 квартал 2016-2017 г

Анализируя полученные данные таблицы 3, можно сделать следующие выводы: структура ассортиментных групп в 3-м квартале 2016 года несколько отличается от данных, полученных в третьем квартале 2017 года, а именно, доля алкогольных напитков увеличилась, но доля

слабоалкогольных напитков, фруктов и салатов уменьшилось, незначительно увеличилась доля мясных деликатесов. Расчет влияния количественных и качественных факторов, влияющих на объем продаж в ресторане, производится методом цепных подстановок на основе данных таблицы 4.

Таблица 4 Расчет динамики показателей, влияющих на объем выпуска продукции

Показатели	Ед. изм.	3 кв. 2016 г	3 кв. 2017 г	Отклонение (+; -)	3 кв. 2017 г к 3 кв. 2016 г, %
Валовая продукция	тыс. тенге	12000	13500	+ 1500	112,5
Выработка на одного работающего	тыс. тенге	480	540	+ 60	112,5
Среднесписочная численность работающих	чел.	25	25	-	-

Примечание: составлено автором

По данным таблицы 4, можно отметить, что объем валовой продукции в 3 кв. 2017 г по сравнению с 3 кв. 2016 г возросла на 12,5% или на 1500 тыс.тенге (13500 - 12000).

Выработка на одного работника в 3 кв. 2017 г по сравнению с 3 кв. 2016 г. возросла на 12,5% или на 60 тысяч тенге (540-480), хотя среднесписочная численность работников не изменилась, осталось на уровне прошлого года, т.е. 25 работников. В системе оценки конкурентоспособности ресторана первостепенное значение имеет анализ

ассортимента товаров и их формирование. Ширина ассортимента определяется количеством товарных групп, подгрупп и наименований товаров, включенных в ассортиментный список фирмы, а глубина - количеством разновидностей товаров для каждого наименования [3]. Поэтому фактическая полнота ассортимента и его динамика служат доказательством компетентной политики ассортимента, проведенной в ресторане "LINE BREW", отраженной в таблице 5.

Таблица 5 Ширина ассортимента ресторана "LINE BREW"

Ассортимент	ресторан
Собственного производства	
- широта ассортимента	14
- глубина ассортимента	106
Покупных товаров	
- широта ассортимента	7
- глубина ассортимента	209
Итого	315

Примечание: составлено автором

Как видно из таблицы 5 в ресторане, существует достаточно широкий и глубокий ассортимент продукции собственного производства. Следует отметить, что, хотя ассортимент приобретенных товаров довольно глубокий, он недостаточно широк, глубина ассортимента обеспечивается в основном за счет большого выбора алкогольной продукции.

Таблица 6 Широта и глубина ассортимента

Ассортимент	Ресторан
Блюда	100
Холодные блюда, закуски	18
Салаты	17
Горячие закуски	4
Первые блюда	12
Горячие блюда	8
Гарниры	6
Блюда, приготовленные на гриле	14
Соусы к «грилю»	6
Десерты	15
Напитки собственного производства	8
Чай	8
Кофе	1
Напитки покупные:	65
Алкогольные напитки	50
Пиво	6
Прохладительные напитки	3
Соки	6
Прочие товары покупные	10
Сигареты	10
Примечание: составлено автором	

Самый широкий и полный ассортимент ресторана "LINE BREW" представлен блюдами - 100 наименований в таблице 6. В этой группе имеет самый широкий ассортимент холодные блюда и закуски (18 предметов), первые блюда (21 шт.), салаты (17), блюда на гриле (14 предметов), десерты (15 предметов).

Ассортимент напитков собственной продукции намного ниже - всего 8 представлены чаем.

В этом случае следует отметить и недостаточный ассортимент приобретенных напитков - всего 6 видов соков и 3 вида безалкогольных напитков.

Ассортимент десертов довольно широк - 15 видов.

Таблица 7 Оценка широты ассортимента покупателями

Ассортимент	очень широкий	широкий	узкий	затрудняюсь ответить
(%)				
Блюда, изготовленные в ресторане				
Холодные блюда, закуски	32,5	45,0	7,5	15,0
Салаты	22,5	55,0	12,5	10,0
Горячие закуски	7,5	10,0	67,0	5,0
Первые блюда	17,5	67,5	10,0	5,0
Горячие блюда	42,5	30,0	17,5	10,0
Гарниры	20,0	47,5	22,5	10,0
Блюда, приготовленные на гриле	25,5	50,0	11,5	13,0
Десерты	40	37,5	10,0	12,5
Напитки, изготовленные в ресторане	17,5	30,0	35,0	17,5
Покупные товары				
Алкогольные напитки	42,5	47,5	5,0	5,0
Пиво	-	50,0	45,0	5,0
Прохладительные напитки	12,5	37,5	40,0	10,0
Соки	12,5	35,0	40,0	12,5
Кондитерские изделия	62,5	20,0	12,5	5,5
Примечание: составлено автором				

Чтобы оценить широту ассортимента, был проведен опрос клиентов, данные которых отражены в таблице 7. Как показано в анализе таблицы 7, большинство респондентов считают, что ассортимент блюд, производимых в ресторане, будет широким, одновременно с этим оценивается узкий ассортимент

горячих закусок, напитков и ряд купленных товаров. Анализ ассортиментной политики ресторана "LINE BREW" основан на опросе посетителей и обработке этих данных, которые отражены в предлагаемых таблицах 8 и 9, и предложен их анализ.

Таблица 8 Анализ факторов выбора блюда

Фактор выбора блюда	Удельный вес, %
Скорость приготовления	7,5
Продуктовый состав	25,0
Описание в меню	7,5
Совет официанта	17,5
Совет знакомых	5,0
Цена	12,5
Собственный вкус	22,5
Иное	2,5
Итого	100,0
Примечание: составлено автором	

Таблица 8 показывает, что для большинства респондентов (25%) продуктовый состав блюда имеет первостепенное значение, 22,5% посетителей руководят своим вкусом при выборе блюда, около 18% посетителей ориентируются на совет

официантов. При выборе блюда цена важна для 12,5% респондентов. Другие факторы играют менее значительную роль в формировании заказа. Группировка продукции собственного производства по времени приготовления отражена в таблице 9.

Таблица 9 Группировка продукции собственного производства по времени приготовления

Время приготовления, мин.	Ассортиментные позиции	Доля, %
15	Холодные блюда Салаты	25,0
30-40	Горячие закуски Блюда, приготовленные на гриле Десерты	37,5
30-40	Первые блюда Горячие блюда Гарниры	37,5
Итого	8	100,0
Примечание: составлено автором		

Как видно из данных таблицы 9, основная часть продукции, представленных в меню, имеет время приготовления 30-40 минут.

Затраты предприятия питания приведены в таблице 10.

Таблица 10 Затраты ресторана «LINE BREW»

Показатели	3 кв 2017		Отклонение от плана (+;-)	% выполнения
	план	факт		
Валовой товарооборот, млн тенге	13000	13500	+ 500	103,8
Затраты на производство продукции, млн тенге	9300	9654	+ 264	102,8
Уровень затрат (расходов), %	71,5	70,8	-0,7	-
Примечание: составлено автором				

Из таблицы 10 видно, что абсолютная стоимость издержек производства составила 264 тыс. Тенге (9564-9300), но валовой оборот перевыполнен на 3,8%, а сумма затрат увеличилась на 2,8%, что привело к снижению уровня затрат. Размер снижения уровня затрат составил 0,7% от оборота (70,8-71,5). Эта ситуация указывает на эффективность

использования текущих затрат. Темп снижения уровня затрат по сравнению с планом составил 0,98% (0,7: 71,5 x 100). Для ресторана относительная экономия затрат на производство составила 94,5 млн. тенге. (13 500 x (-0,7): 100). Анализ затрат предприятия питания был проведен в соответствии статьей расходов в таблице 11.

Таблица 11 Анализ затрат ресторана «LINE BREW» по статьям расходов

Статьи затрат	3 квартал 2017 год				Отклонение	
	план		факт			
	Сумма, тыс. тг	% к т/об	Сумма, тыс. тг	% к т/об	по сумме	в %
Затраты на персонал	2350	18,1	2450	18,1	+100	-
Аренда и транспорт	-	-	-	-	-	-
Электроэнергия, отопление, водоснабжение	1008	7,75	1046	7,75	+38	-
Реклама и сбыт	20	0,15	24	0,18	+4	+0,03
Материалы, сырье	4800	36,9	5000	37	+200	+0,1
Ремонт оборудования	150	1,1	152	1,1	+2	-
Хозяйственный инвентарь	72	0,5	74	0,5	+2	-
Налоги	730	5,6	750	5,6	+20	-
Прочие расходы	60	0,5	68	0,5	+8	-
Накладные расходы	-	-	-	-	-	-
Всего расходов	9190	70,6	9564	70,7	+374	+0,1
Валовой товарооборот	13000	-	13500	-	+500	103,8
Примечание: составлено автором на основе данных предприятия за 3 квартал 2017г						

Как показано в анализе таблицы 11 по ресторану "LINE BREW" по статьям расходов, за исключением рекламы и сбыта, расходов на хозяйственный инвентарь, ремонта оборудования, наблюдается небольшой темп роста по сравнению с планом. Стоимость материалов и сырья увеличилась на 200 тысяч тенге, расходы на персонал - 100 тысяч тенге, электричество и водоснабжение - на 38 тысяч тенге, налоги - на 20 тысяч тенге.

Анализируя данные из таблицы 11 можно сделать следующие выводы, с увеличением объема продаж в 12,5%, расходы ресторана увеличились на 6,7%, увеличение произошло из-за постоянных затрат, в

основном из-за более высоких коммунальных расходов по статьям "Электричество, отопление, водоснабжение", "Затраты на персонал".

Для объективной оценки реализации плана и динамики затрат в ресторане "LINE BREW" было изучено влияние объема оборота на переменные и постоянные издержки. Расчеты проводились по статьям затрат на производство, которые были разделены на две группы (постоянные и переменные), а соответствующие расчеты проводились для каждой группы.

По данным таблицы 12 был сделан расчет степени выполнения оборота на затраты ресторана.

Таблица 12 Анализ влияния степени выполнения плана товарооборота на затраты за 3 кв. 2017 года

Затраты	По плану		По плану пересчитанному на факт. товарооборот		Влияние степени выполнения плана товарооборота на затраты	
	Сумма, тыс. тенге	% к т/об	Сумма, тыс. тенге	% к т/обо	На сумму, в тыс. тенге	На уровень в % к т/об
Постоянные	2 638	20,1	2 638	19,5	-	-0,6
Переменные	5 082	39,1	5 279	39,1	+197	-
Всего	7 720	59,2	7 917	58,6	+197	-0,6
Примечание: составлено автором						

Перевыполнение плана оборота привело к увеличению издержек производства и обращения за 197 тыс. тенге и снижению уровня на 0,6% к товарообороту. Основываясь на опыте конкурентов, открытие летней террасы на территории, прилегающей к ресторану, в период с мая по сентябрь, т.е. пять месяцев увеличили продажи на 10-15%. Основываясь на анализе себестоимости продукции 3-го квартала 2017 года в ресторане "LINE BREW", мы рекомендуем следующие виды деятельности: 1. Мероприятием, направленной на снижение себестоимости продукции, может стать сокращение расходов на мойку посуды. Установка профессиональной посудомоечной машины снизит стоимость оплаты труда на 15%. Капитальные затраты на реализацию мероприятия составят 670000 тенге (стоимость покупки посудомоечной машины).

2. Мероприятие по оптовой покупке товаров включает в себя подписание контрактов с поставщиками для оптовой закупки мясных продуктов, овощей, фруктов. Подписав

такие контракты, компания сможет получить скидку на приобретенные товары в размере от 3 до 10% в зависимости от категории товаров и объема покупок. В результате реализации предлагаемого мероприятия материальные затраты предприятия будут сокращены на 4%.

Список литературы:

1. Радченко Л.А. Организация производства на предприятиях общественного питания. - Ростов н/Д: Феникс, 2011. - 320 с.
2. Барнгольд С.Б., Мельник М.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта. - М.: Финансы и статистика, 2010. - 372 с.
3. Кравченко Л.И. Анализ хозяйственной деятельности предприятий общественного питания: Учеб.-практ. пособ. - Мн.: ООО "Новое знание", 2011. - 640 с.
4. Официальный сайт ресторана "LINE BREW". - Режим доступа - www.mykrq.kz/line-brew

Abylai ILYASOV, graduate student, Karaganda economic university Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, str. Academicheskaya, 9, ablyas@mail.ru, +77784996670

Zaure SALZHANOVA, Doctor of Economic Sciences, Karaganda economic university Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, str. Academicheskaya, 9

STRATEGY OF ENTERPRISE DEVELOPMENT: TOOLS, METHODS AND TECHNOLOGY OF FORMATION

The article examines the tools used for the enterprise development strategy, methods and technologies for the development of the enterprise development strategy, describes the stages in the formation of the enterprise development strategy.

Key words: Strategy, strategic analysis, mathematical programming.

Абылай ИЛЬЯСОВ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, ablyas@mail.ru, +77784996670

Зауре САЛЬЖАНОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая, 9

КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫ СТРАТЕГИЯСЫ: ҚҰРАЛДАР, ӘДІСТЕР ЖӘНЕ ФОРМАТТАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Мақалада кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын, кәсіпорындарды дамыту стратегиясын әзірлеу әдістері мен технологияларын, кәсіпорындарды дамыту стратегиясын қалыптастыру кезеңдерін сипаттайды.

Түйінді сөздер: Стратегия, стратегиялық талдау, математикалық бағдарламалау.

Абылай ИЛЬЯСОВ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, ablyas@mail.ru, +77784996670

Зауре САЛЬЖАНОВА, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ: ИНСТРУМЕНТЫ, МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье рассматриваются инструменты, применяемые для стратегии развития предприятия, методы и технологии формирования стратегии развития предприятия, приводятся этапы формирования стратегии развития предприятия.

Ключевые слова: Стратегия, стратегический анализ, математическое программирование.

In the practice of strategic management of enterprises in the Republic of Kazakhstan, a system of methods has been developed that allow planning long-term position in the market of goods and services. This method can be called a tool for strategic management.

Currently, tools are being developed at various enterprises to plan their future strategic position, aimed at providing competitive advantages. There are many strategic methods that can be used in a wide variety of situations. Many of them can not be used in other enterprises, because they are based on the specificity of the specific production system. Others, on the contrary, are universal.

Studying the works of well-known foreign and domestic researchers in the field of strategic management, we considered the process of strategy formation technology at domestic enterprises, consisting of the following key stages:

Stage 1: Strategic analysis of the enterprise;

Stage 2: Identification of strategic alternatives;

Stage 3: Development of an enterprise strategy;

Stage 4: Implementation of the enterprise strategy.

Let's consider each stage of the strategy formation process in more detail.

The stage "Strategic analysis" allows you to take into account external and internal factors that favor the development of the enterprise or inhibit it. At this stage, the analysis of the macroenvironment and the immediate environment, strengths and weaknesses of the enterprise, potential opportunities and development reserves, financial position is carried out. All this will allow us to present the situation in which the analyzed enterprise is currently located, and also to conduct the trajectory, following which it could most fully, use the opportunities and minimize the shortcomings.

The "Defining strategic alternatives" phase includes the division of the mission, setting goals for further development, identifying ways and means to achieve them. The definition of the basic orientations of business activity and the announcement of the corresponding message in which it is informed of its mission (mission) is important, because on this basis a form of strategy implementation is established and its final choice is made. The main idea and entrepreneurial

philosophy are necessary for the establishment of strategic goals of the enterprise.

The third stage of "Strategy development" is to choose from a variety of possible options for developing the most successful, formulating a general strategy and developing business projects, plans and programs for its further implementation.

After making a decision on a particular strategy, the company implements it. At this stage, the strategy is implemented through the implementation of previously developed plans, linked to each other and consistent with the content of the strategy in general for all the main functional areas of economic activity of the enterprise.

After the completion of the final stage of the strategy development process, it is necessary to establish a monitoring mechanism that would allow an enterprise to evaluate the effectiveness of the implemented development strategy. This stage includes a number of features: the definition of criteria for evaluating the results; comparison of the actual indicators with the targets; the analysis of deviations between actual and planned indicators; making adjustments to the strategy if necessary.

Such a monitoring mechanism implies a feedback system and, depending on the results, can serve to revise the mission enterprise, strategic goals or general strategy. An important aspect of performance evaluation is the quality of the strategy being implemented, therefore, all the results of the process of developing and implementing strategic decisions: technical, economic, social, environmental, etc., must be measured and evaluated in the implementation of the strategy.

Judgments about the success of the implementation of the enterprise development strategy involve not only measuring, but also evaluating the result. As you know, for the assessment, you need to choose the basis for comparison. The latter can be: an alternative version of the enterprise development project; comparison with the set goal of the enterprise and individual sub-goals of the functional units formed for each individual stage of the development strategy implementation; comparison with a certain state.

The following mathematical methods have received the most wide application at present when choosing a strategy for enterprise development: mathematical programming and simulation modeling.

Methods of mathematical programming are aimed at solving optimization problems. This determines a number of their features. First, the calculation of some "optimal" set of parameters that maximize a given target criterion (control criterion), sets fairly rigid requirements for the structure of the model. Secondly, the methods of mathematical programming are aimed at finding solutions for some given parameter values.

Thanks to this, mathematical programming methods are a powerful analytical tool. However, the number of real problems that can be formulated in such a way that there are no contradictions to the assumptions underlying these methods is relatively small, and concerns the adoption of more tactical decisions. For this reason, these models can only be used in stable operation conditions of enterprises. The problem of the stability of the obtained results in the study of complex

systems is currently successfully solved by simulation modeling. The idea of the method is that, based on the description of the interrelations between inputs, outputs and subsystems, an algorithm is constructed that reflects the sequence of changes in the state of the object in time, and then the behavior of the object under study is "played" on the computer. The essence of this method consists in constructing an imitational model of the economic system and allows to reveal the influence of various factors of the external environment on the system under study.

Along with other methods in management, when developing management decisions, forecasting is widely used. It is a method in which both the experience accumulated in the past and current assumptions about the future are used to determine it. The result will be a picture of the future, which can be used as a basis for planning [2, p. 93]. The following methods of forecasting are distinguished: expert (intuitive) forecasting; functional-logical forecasting; structural forecasting; mathematical forecasting; prediction by analogy.

Expert prediction methods are based on intuitive knowledge about the prediction object that exist at the level of premonitions, but are not sufficiently conscious to be expressed in spoken language. Among the intuitive methods, the most popular methods now are: round table, Delphi, program prediction, heuristic forecasting, collective generation of ideas. Functional-logical forecasting, in turn, allows you to forecast the activity of an enterprise with a minimum amount of information at a high complexity of the forecasting object and the environment. It includes compilation of the forecast scenario and morphological analysis. Functional-logical forecasting allows a qualitative assessment of the degree of development or trend of development of a process or phenomenon. When using this method, the control object can be represented by some sign model - enumeration of the sets of effect parameters. This set of effect parameters can be divided into subsets: economic characteristics of the production-technological basis, social, psychological parameters. In the analysis, subsets that deteriorate are excluded. Structural forecasting is used in system and situational approaches to management and allows finding a solution to the problem while preserving functions, but changing the structure and (or) values of the parameters of the prediction object during the lead time. The method allows to predict the structure of an object or process and their changes. The best known of this group is the method of constructing the goal tree. Mathematical prediction methods use knowledge of mathematical dependencies between parameters and statistical data on parameters. Among these methods, spectral analysis and factor analysis are well known and practical in practice.

When developing any strategy, it is also necessary to take into account that even if there is a well-developed model of strategy formation, the company will be able to achieve success only if a qualified management team is formed, uniting the efforts of managers and the whole team, mobilizing the creative potential of employees to achieve strategic goals.

An important role in the formation of the strategy should also be given to the proper selection and use of tools and methods of strategic management and the

development of an enterprise strategy. In Western countries, for example, methods for selecting promising areas of enterprise development based on the use of strategic matrices are well developed.

When analyzing each market, the factors most relevant to its specifics are singled out and evaluated from the point of view of the given enterprise in three levels: low, medium, high.

On this basis, the place of the enterprise or its structural subdivision in one of the squares of the matrix is determined, which makes it possible to develop a development strategy:

- to invest in order to maintain an occupied position and follow the development of the market;

- Invest in order to improve the position occupied, moving the matrix to the right, towards increasing competitiveness;

- Invest in order to restore the lost position. Such a strategy is difficult to implement if the attractiveness of the market is weak or average;

- reduce the level of investment and "harvest";

- Deinvest and leave the market.

The variety of methods of enterprise development strategy, confuses and confuses real opportunities, it is difficult to give preference to any one, because each of them has its own shortcomings and advantages. For example, in the course of optimization modeling, it is possible to obtain more quantitative estimates of the potential of different enterprises than in the case of portfolio analysis. Simulation modeling allows to investigate various factors, the influence of which could later have a negative impact on the system under study. However, it should be noted that the methods of mathematical modeling also suffer from a significant drawback, since only quantitative parameters are

analyzed in the course of the analysis. A number of significant qualitative factors may remain outside the scope of the study. Therefore, it is necessary to be able to combine different methods when developing a strategy.

Thus, the development of a strategy is the most important component of the life of a modern organization. And now the main goal of the strategy is to achieve long-term competitive advantages that will ensure the survival and sustainable operation of the enterprise in the future. There are many approaches to understanding the strategy. Taking into account the opinions of different authors, the strategy is a coherent set of interrelated strategic decisions that determine the priority directions of the enterprise's activities in the implementation of its mission, goals and objectives.

In its content, the strategy takes into account the basic basic processes at the enterprise and in its external environment, the potential for growth of strategic potential. And because each company is unique in its kind, and the process of developing a strategy for each enterprise is also unique. The study and analysis in this study of the successful implementation of strategic enterprise management tasks made it possible to identify those management schemes and approaches that can help an organization succeed in the market.

List of references:

1. Диверсификация как способ борьбы с конкуренцией [Электронный ресурс] / Сайт по маркетингу "PowerBranding.ru". - URL: <http://powerbranding.ru/marketing-strategy/diversification>
2. Коновалов А.Н., Сычева Н.В. Выбор стратегии предприятия //Научное обозрение, 2015, №5.

Назгуль КАСЫМОВА, докторант PhD Международной университет Кыргызстана, г.Бишкек,
Кыргызская Республика, nazgul.kassymova@inbox.ru

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

В государствах-участниках Евразийского экономического союза по ряду приоритетных направлений сформирован современный научно-технический потенциал, который при его эффективном использовании и обновлении должен стать важнейшим источником ускорения социально-экономического развития. Установлено, что наряду со стандартными формами, такими как СЭЗ, промышленные парки, технопарки, научно-технические центры и научно-исследовательскими организациями, также присутствуют территории опережающего социально-экономического развития, зоны территориального развития, инновационные и промышленные кластеры, наукограды, что в целом характерно для российской практики инфраструктурного обеспечения.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, инновационная инфраструктура, центры коллективного пользования.

Назгуль КАСЫМОВА, Кыргызстандын халыкаралык университетинин PhD докторанты
Бишкек қ., Кыргыз Республикасы nazgul.kassymova@inbox.ru

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУДЫҢ БАСЫМДЫ БАҒЫТТАРЫ

Еуразиялық экономикалық одақтың қатысушы-елдерінде негізгі басымды бағыттар бойынша заманауи ғылыми-техникалық әлеует қалыптасқан, және оны тиімді пайдаланып жаңартып отырған жағдайда әлеуметтік-экономикалық дамуды жеделдетудің қайнар көзі болуы керек. Олардың ішінде ЕЭА, индустриалды парктер, технопарктер, ғылыми-техникалық орталықтар мен ғылыми-зерттеу ұйымдары сияқты дәстүрлі нысандарымен қатар, әлеуметтік-экономикалық дамудың алдыңғы қатарлы территориялары, территориялық даму зоналары, инновациялық және өнеркәсіптік кластерлер, ғылыми қалашықтар тәрізді ресей тәжірибесіне тән үлгілері қарастырылған.

Түйінді сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ, инновациялық инфрақұрылым, ұжымды қолдану орталықтары.

Nazgul KASYMOVA, doctoral student PhD International University of Kyrgyzstan, Bishkek, Kyrgyz Republic,
nazgul.kassymova@inbox.ru

PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE INFRASTRUCTURE OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

In the member states of the Eurasian Economic Union, a modern scientific and technical potential has been formed in a number of priority areas, which, with its effective use and renewal, should become the most important source of accelerating social and economic development. It is established that along with standard forms, such as SEZ, industrial parks, industrial parks, scientific and technical centers and research organizations, there are also territories of advanced social and economic development, territorial development zones, innovative and industrial clusters, science cities, which in general is typical for Russian practice of infrastructure provision.

Keywords: Eurasian Economic Union, innovation infrastructure, centers for collective use.

В условиях ускорения мировых процессов научно-технического и технологического развития и значительного усиления конкуренции на мировых рынках высокотехнологичной продукции перед всеми государствами стоит важная задача интенсивного обновления и эффективного использования материально-технической базы НИОКР.

Процессы внедрения инноваций, активно продвигаемые последние годы, в условиях текущего периода нестабильности и неопределенности оказались в новой экономической реальности

Евразийского экономического союза. Особенность нашего времени - формирование новых приоритетов, новых вызовов и новых подходов к решению проблем, возникающих перед Казахстаном и другими странами Евразийского экономического союза (ЕАЭС) [1]. Масштабные изменения, происходящие сегодня в мировой экономике и напрямую влияют не только на ситуацию в экономике и политике, но и в научно-инновационной сфере. Они создают новые возможности для ускоренного инновационного развития, но и одновременно устанавливают ограничения, с которыми приходится

считаться всем субъектам инновационной деятельности. Инновационные планы и стратегии предприятий всех уровней подвергаются переоценке и корректировке. Исходя из этого, основной задачей текущего этапа исследований явилось получение оперативной оценки актуальности проведения инновационных изменений в условиях новой экономической реальности стран Евразийского экономического союза.

Понимание того, что только инновации являются ключом к интенсивному развитию национальных экономик, и что только эффективные НИС способны содействовать быстрому опережающему росту,

находит отражение в программно-целевых документах и научных публикациях ученых-экспертов всех изучаемых стран ЕАЭС [2, 3].

В государствах-участниках ЕАЭС по ряду приоритетных направлений сформирован современный научно-технический потенциал, который при его эффективном использовании и обновлении должен стать важнейшим источником ускорения социально-экономического развития. В таблице 1 приведен перечень существующих объектов инновационной и промышленной инфраструктуры стран ЕАЭС в 2016г. структурированных по их специализации.

Таблица 1 – Объекты инновационной и промышленной инфраструктуры стран ЕАЭС в 2016г.

Наименование объекта инновационной и промышленной инфраструктуры	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
Особые (специальные) экономические зоны (ОЭЗ, СЭЗ)	3	7	10 + 57 свободных складов	4	33 (из них 19 промышленного назначения) + 1 Крым
Территории опережающего социально-экономического развития (ТОР)					14
Зоны территориального развития					20
Индустриальные (промышленные) парки	5	6	15	1	190
Технопарки	3	10	23	3	160
Бизнес-инкубаторы	3	16	50	3	200
Инновационные кластеры					25
Промышленные кластеры					59
Наукограды					14
Свободный порт					1 (план 5)
Научно-технические центры	Около 15	Около 140	Около 70	Около 10	Более 200
Организации, выполняющие исследования и разработки	20	530	350	30	3 570
Примечание: Источник [4]					

Наряду со стандартными формами, такими как СЭЗ, индустриальные парки, технопарки, научно-технические центры и научно-исследовательскими организациями, также присутствуют территории опережающего социально-экономического развития, зоны территориального развития, инновационные и промышленные кластеры, наукограды, что в целом характерно для российской практики инфраструктурного обеспечения. Также это свидетельствует о широкой системе поддержки в России региональных инновационных систем, что необходимо активно использовать в практике остальных стран-участниц ЕАЭС. Среди материально-технических ресурсов, используемых в науке, особое место принадлежит современным комплексам научного оборудования, сложным уникальным экспериментальным установкам и приборам. Создание инфраструктуры научных исследований - почти исключительная зона ответственности государства, которому принадлежит до 80 и более процентов парка научных приборов и оборудования, а с учетом совместной собственности (с частными предприятиями и зарубежными

организациями) - превышает 90%. Нарращивание и модернизация материально-технической базы науки в ЕАЭС осуществлялись, во многих случаях, без привязки к решению масштабных социально-экономических и научных задач. В результате загрузка дорогостоящего оборудования не всегда оптимальна. Кроме того, бюджетные ограничения затрудняют процесс обновления основных фондов науки, приводят к необходимости использования морально и физически изношенного оборудования. Существуют проблемы полной загрузки приборов, экспериментального оборудования и уникальных научных установок (УНУ), связанные с неразвитостью кооперационных связей и недостатков планирования НИОКР, проблемы создания и вывода на рынок услуг сложных аналитических и измерительных комплексов взамен разрозненных приборов. Систематически возрастает стоимость оборудования, которая превышает возможности одной организации для его приобретения и модернизации. Учреждения вынуждены во многих случаях ориентироваться на приобретение недорогого оборудования, не вносящего

принципиальных изменений в технологические возможности исследований. По этим причинам получать значимые научные результаты и осуществлять прорывные опытно-конструкторские разработки становится все более проблематичным.

Решение этих проблем лежит в русле создания и поддержки центров коллективного пользования научным оборудованием, в которых загрузка оборудования существенно выше за счет активного привлечения к работе с его использованием исследователей страны пребывания и других государств-участников ЕАЭС. Создание сетевой структуры центров коллективного пользования как нового института кооперации в сфере использования материальной и интеллектуальной базы научно-технического сотрудничества на пространстве ЕАЭС позволит увеличить эффективность и качество НИОКР, существенно снизить затраты на их проведение, повысить реальную фондовооруженность исследовательских организаций и наукоемкость инновационной продукции.

Формирование межгосударственной сети организаций ЕАЭС осуществляется на основе точек концентрации знаний, компетенций и технологических возможностей, элементов и накопленного опыта функционирования инновационных инфраструктур государств-участников ЕАЭС и европейского опыта. Для формирования такой сети предусматривается выявление специализированных организаций-лидеров в государствах-участниках ЕАЭС, обладающих универсальными научными установками, опытно-экспериментальным оборудованием, испытательными стендами, полигонами и т.п. Исходя из этого, рекомендуется создание сети центров коллективного пользования (ЦКП), которые будут призваны обеспечить возможность проведения исследований широкому кругу ученых и научных коллективов из государств-участников ЕАЭС на современном и дорогостоящем оборудовании, в том числе на уникальных научных установках, а также возможность повышения эффективности использования такого оборудования.

В рамках формирования сети ЦКП предусматривается выявление специализированных организаций-лидеров в государствах-участниках ЕАЭС, обладающих универсальными научными установками, опытно-экспериментальным оборудованием, испытательными стендами, полигонами и иными уникальными фондами, наличие сетевых структур центров коллективного пользования и формирование на их основе единой инновационной исследовательской инфраструктуры ЕАЭС.

Основной целью формирования межгосударственной сети центров коллективного

пользования в сфере инновационного сотрудничества государств-участников ЕАЭС является создание условий для:

1) доступа исследователей к современной инфраструктуре проведения НИОКР по приоритетным направлениям инновационного развития на принципах коллективного пользования научным оборудованием;

2) поддержки развития научных школ ЕАЭС на научно-методической и материально-технической базе ЦКП;

3) повышения уровня научных исследований и качества образования путем формирования сети современных исследовательских комплексов, отвечающих мировым стандартам по техническим и эксплуатационным характеристикам приборного парка.

Межгосударственный формат сотрудничества научных коллективов способствует повышению межгосударственной конкурентоспособности и привлекательности самих ЦКП. Результатом данной деятельности является формирование между национальными ЦКП и научными партнерами на пространстве ЕАЭС межгосударственной исследовательской сети.

В совокупности с другими рекомендуемыми мероприятиями создание сети центров коллективного использования оборудования будет способствовать становлению системы межгосударственного взаимодействия инновационных инфраструктур и позволит выйти на качественно новый уровень глобальной конкурентоспособности национальных экономик Евразийского экономического союза.

Список литературы:

1. Глазьев С., Ткачук С. Перспективы развития евразийской экономической интеграции: от ТС - ЕЭП к ЕЭС (концептуальный аспект) // Российский экономический журнал. 2012. № 4. С. 3-12.

2. Кашбразиев Р.В., Кукушкина Ю.М. Таможенный союз России, Беларуси и Казахстана: перспективы использования зарубежного опыта региональной интеграции // Финансы и кредит. 2013. № 45. С. 25-36.

3. Исследование мирового опыта открытых инноваций и оценка потенциала государств-членов ЕАЭС для создания сетевых структур по поддержке трансфера технологий. - / Евразийская экономическая комиссия, 2017. - Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act> Дата обращения: 14.12.2017г.

4. Объекты инновационной и промышленной инфраструктуры стран ЕАЭС. - / Евразийская экономическая комиссия, 2017. - Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act> Дата обращения: 14.12.2017г.

Данияр КАУЫРОВ, магистрант КЭУК, специальность "Туризм", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, den_man_utd@bk.ru, 87015506882

Нуржан КЕНЖЕБЕКОВ, кандидат экономических наук, доцент, kenzhebekov@mail.ru, 87003074713

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены приоритетные направления развития транспортной инфраструктуры индустрии туризма Республики Казахстан. Особое внимание уделяется проблемам воздушного, железнодорожного и автомобильного транспортов, а также возможные пути их решения.

Ключевые слова: туризм, транспортная инфраструктура, индустрия туризма.

Данияр ҚАУЫРОВ, ҚҚЭУ магистрант, мамандық "Туризм", Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, den_man_utd@bk.ru, 87015506882

Нұржан КЕНЖЕБЕКОВ, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, kenzhebekov@mail.ru, 87003074713

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТУРИЗМ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМЫТУДЫҢ ПРИОРИТЕТТЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасының туризм индустриясының көлік инфрақұрылымын дамытудың басым бағыттары қарастырылған. Әуе, теміржол және автомобиль көлігі мәселелеріне, сондай-ақ оларды шешу жолдарына ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: туризм, көлік инфрақұрылымы, туризм өнеркәсібі.

Daniyar KAUYROV, master of KEUK, speciality "Tourism", Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, den_man_utd@bk.ru, 87015506882

Nurzhan KENZHEBEKOV, candidate of economic sciences, docent, kenzhebekov@mail.ru, 87003074713

PRIORITIES OF DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF TOURISM INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The priority directions of development of the transport infrastructure of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan are considered in the article. Particular attention is paid to the problems of air, rail and road transport, as well as possible solutions.

Keywords: Tourism, transport infrastructure, tourism industry.

Начиная с 2007 года, инвестиционная привлекательность стран мира в целях развития туристского бизнеса находится под наблюдением Всемирного экономического форума (ВЭФ), или Давосского форума. Данная крупнейшая международная неправительственная организация каждый год представляет отчет о конкурентоспособности туристского сектора национальных экономик в тесной кооперацией с основными международными отраслевыми организациями и ассоциациями: Международной ассоциацией воздушного транспорта, UNWTO, Всемирным советом по путешествиям и туризму и Всемирным союзом охраны природы. В 2015 году он охватил 141 страну. [1].

Для Казахстана, занимающего 9 место в мире по размерам территории, с транспортом связано развитие регионов, исключение не составляет и индустрия туризма. Однако, по глобальному индексу конкурентоспособности в сфере туризма и

путешествий в 2015 году, Казахстан занимал 85-ю позицию из 140 стран, что выше показателей 2013 года всего на три позиции.

Наша республика обладает большим природным и культурно-историческим потенциалом. По этому показателю Казахстан выше лидеров вышеописанного рейтинга. Однако, низкий уровень развитости инфраструктуры, в первую очередь транспортной и гостиничной (по качеству дорог 1113-е место, по густоте автомобильных - 1135-е и асфальтированных трасс - 1102-е, наличию крупных компаний по аренде автомобилей - 1120-е), а также малоэффективная государственная политика в области туризма стали основной причиной слабой конкурентоспособности туристского сектора, экономики и инвестиционной привлекательности страны.

Для решения этих вопросов, 26 ноября 2013 г. была принята государственная программа развития инфраструктуры транспортной системы до 21020 года. Ведущими задачами программы

обозначили формирование на территории Казахстана современной транспортно-логистической системы, которая позволит обеспечить высокую и эффективную транспортную связность внутри страны, увеличение грузопотоков по территории республики и координация функционирования всех видов наземного, морского и воздушного транспорта.

Помимо этого, в планах усовершенствовать местную транспортную инфраструктуру в регионах, а также обеспечить интеграцию в мировую транспортную систему.

В государственной программе развития "Нұрлыжол", утверждённой Указом Президента Республики Казахстан от 6 апреля 2015 года, одной из ключевых программ является развитие туристской инфраструктуры. Казахстан обладает большим потенциалом для развития туризма, для полноценного раскрытия которого требуется, в том числе, развитие транспортной инфраструктуры.

Глава государства Н.А. Назарбаев в Стратегии "Казахстан-2050" четко определил, что "инфраструктура должна расширять возможности экономического роста" [2]. В связи с этим необходимо развивать магистрали в регионах. Концепцией установлено, что пять "прорывных" туристских кластеров будут сформированы в регионах, состоящих, в большинстве своем, из сельских населенных пунктов [3]. Всем известно, что подобная территория в основном не обладают высокой безопасностью дорог, подъездными путями к туристским объектам и не в состоянии обеспечить высокие объемы поставки туристских потоков.

Одно из основных значений, при организации туристских путешествий, имеет воздушный транспорт. Данные Всемирной туристской организации показывают, что большинство туристов в 2015 году путешествовали по воздуху (152%), а остальные отправлялись наземным транспортом (148%), в том числе 140% воспользовались автомобилем или автобусом, 16% морскими и речными судами, 12% железнодорожным транспортом.

Для принимающих стран денежные поступления от международного туризма являются экспортом и включают сделки совершенные как однодневными посетителями, так и теми, кто остается в стране на более длительный срок. Однако, они не включают поступления от международных пассажирских перевозок, полученные транспортными компаниями за пределами страны постоянного проживания туриста, что учитывается в отдельной категории (международный пассажирский транспорт).

Также как и во всем цивилизованном мире, в Казахстан туристы прибывают в основном воздушным транспортом. Для этого в Казахстане имеется 122 крупных аэропорта, из которых 114 обслуживают международные перевозки. Так как Казахстан является страной с обширной территорией (19 место в мире), значение воздушного транспорта трудно переоценить. Крупнейшим аэропортом страны является аэропорт Алматы, построенный в 1935 году. Однако, желающие осуществить свои

путешествия с помощью самолетов сталкиваются с рядом проблем и трудностей:

- высокие цены, как на авиабилеты, так и на услуги служб аэропорта, а также в кафе и рестораны расположенных в пассажирском терминале;

- слабая система пограничного контроля и досмотра пассажиров;

- ограниченное количество стоек регистрации пассажиров и багажа, что приводит к большим очередям;

- отсутствие гостиниц на территории аэропортов;
- в некоторых аэропортах (Семей, Уральск, Костанай) состояния взлетно-посадочных полос не соответствуют требованиям безопасности;

- существует необходимость развития инфраструктуры на региональных аэропортах, с целью стимулирования внутреннего авиа-сообщения;

- в столичном аэропорту отсутствуют ангары для самолетов, что в условиях климата, приводит к замерзанию техники в зимнее время года.

В июле 2013 были приняты поправки в закон "Об использовании воздушного пространства РК и деятельности авиации". Поправки гласят о том, что в Казахстане фактически были запрещены чартерные рейсы иностранных авиакомпаний.

По прошествии достаточного продолжительного времени с момента принятия тех поправок, мы можем наблюдать, что мало что изменилось. Положительным моментом можно назвать попытку увеличить отечественную составляющую на рынке чартерных воздушных перевозок. Что, к большому сожалению так и осталось попыткой. Что касается отрицательных моментов, к ним можно отнести искусственное ограничение конкуренции, создание монополии на рынке чартерных перевозок, неудачная попытка повысить ответственность авиакомпаний и т.д. Это стало причиной финансовых проблем у турфирм, работавших с запрещенными авиакомпаниями. Доходы аэропортов упали на 115-116%. Например, Международный аэропорт Алматы только в 2014 году потерял 1196 млн. тенге из-за запрета иностранных чартеров. Аэропорты, расположенные в регионах, потеряли международные рейсы.

В настоящее время основной пассажиропоток в стране производится в аэропортах Астаны и Алматы. Региональные аэропорты в этом плане неконкурентоспособны, по причине слабо развитой инфраструктуры, не соответствующей мировым стандартам. Большинство государственных аэропортов в стране работают в убыток. В связи с проведением международной выставки ЭКСПО - 2017 в городе Астана, которую посетило до 13 миллионов туристов, появилась еще большая необходимость развивать инфраструктуру аэропортов страны. С этой целью была разработана стратегия развития сети государственных аэропортов, а также в структуре АО "Национальная компания "Қазақстан Темір Жолы" создана компания по управлению сетью государственных аэропортов ТОО "AirportManagementGroup" (AMG) с участием стратегического партнера -

Zurich Airport International AG. Новая компания занимается поиском и продвижением путей, направленных на совершенствование работы аэропортов, улучшение качества обслуживания пассажиров и дальнейшее их развитие. AMG взяло покровительство над 111 государственными аэропортами. Первая цель AMG - скоординировать, в соответствии со стандартами Международной организации гражданской авиации, ситуации по безопасности полетов и авиационной безопасности во всех государственных аэропортах. Вторая цель - увеличение финансовых показателей и улучшение финансовой стабильности в государственных аэропортах.

Для развития туризма необходимо сподвигнуть заинтересованные авиакомпании на снижение цен на авиабилеты, сформировать конкурентную среду для малобюджетных авиаперевозчиков, развить малую авиацию, путем создания предпосылок для раскрытия туристского потенциала регионов.

Беря во внимание тот факт, что большинство путешествий совершается с использованием авиатранспорта, возникает необходимость в обновлении авиапарка, расширении географии пассажирских авиаперевозок, установлении взвешенной ценовой и тарифной политики, улучшении качества обслуживания, в целях увеличения туристского потока.

Международный опыт показывает, что страны со слабо развитой сетью автомобильных дорог, цены на предоставление населению услуг в 12-13 раза выше, чем в странах с развитой инфраструктурой.

Если говорить о состоянии дорожной инфраструктуры в нашей стране, через Казахстан проходят 15 международных автомобильных маршрутов, общей протяженностью 123 тыс. км. Автомобильные магистрали:

-Алма-Ата - Астана - Костанай (трасса М-136) с выходом на Челябинск

-Алма-Ата - Петропавловск с выходом на Омск

-Алма-Ата - Семей - Павлодар (трасса М-138) с выходом на Омск

-Алма-Ата - Шымкент (трасса А12) с выходом на Ташкент

-Шымкент - Актобе - Уральск (трасса М-312) с выходом на Самару

В 21009 году на территории страны начато строительство автобана "Западная Европа - Западный Китай", призванного объединить Европу и Азию. На данный момент работы на территории Казахстана в целом завершены, за исключением участка "г.Шымкент Жамбылской области" протяженностью 137 км, работы на данном отрезке будут завершены к началу 2018 года.

Основными проблемами автодорожной отрасли являются: высокая степень изношенности используемой дорожно-эксплуатационной техники, потребность в большом капитале при восстановительных работах, недостаточное финансирование улучшения автодорожных сетей республиканского значения и соблюдения межремонтных сроков службы дорог, не высокие технические параметры существующих автодорог,

несоответствующие высоким стандартам автомобильные дороги областного и районного значения, по причине слабого финансирования из местных бюджетов. В ходе осуществления Послания Главы государства народу Казахстана "Нұрлыжол - Путь в будущее" предусматривается масштабное развитие транспортно-логистической инфраструктуры, что создает мощную базу для развития туризма. Проводятся работы по строительству и реконструкции улично-дорожной сети Щучинско-Боровской курортной зоны.

В рамках реализации "Международного транспортного коридора Западная Европа - Западный Китай" планируется разработка туристской инфраструктуры, соответствующей нормам сегодняшних дней, для проживания, отдыха и получения потребных сервисных услуг туристами с привязкой к уникальным объектам туризма в регионах, и с соответствующими условиями на западных и восточных "пограничных воротах" республики.

Следует разработать список дорог, которые необходимо реконструировать, а также план повышения качества инфраструктуры центральных автовокзалов поселков Бурабай, Щучинска, Караганды, Алматы, Капшагая, Усть-Каменогорска, Риддера, Кызылорды, Байконура, Шымкента, Тараза и Актау.

Для развития внутреннего туризма предлагается поиск и внедрение стандартов качества местных услуг такси, включающих формирование остановок с указателями для такси, автомобилей, обозначенных знаками такси. Рекомендуются разработать программы развития уличной инфраструктуры (указателей и вывесок, тротуаров, малых архитектурных форм, общественных туалетов, элементов благоустройства для людей с ограниченными возможностями) в крупных городах, кластерных центрах, центрах существующих курортных зон на основе современных стандартов.

Помимо авиа и авто транспорта, для Казахстана большое значение имеет железнодорожный транспорт. Казахстанские железные дороги обеспечивают 68 % всего грузооборота и свыше 57 % пассажиропотока страны. Протяженность железных дорог в республике составляет свыше 15 тыс. км. 116 стыковых пунктов (111 с Россией, 12 с Узбекистаном, 11 с Киргизией, 12 с Китаем) соединяют железнодорожную систему Казахстана с соседними государствами.

Однако и железнодорожную сферу Казахстана характеризуют наличие ряда проблем, таких как: недостаточное развитие сети железных дорог, высокий уровень износа основных средств, дефицит пассажирского подвижного состава, низкий уровень сервиса и отсутствие конкуренции, недостаточное финансирование усовершенствования железнодорожного транспорта, действующие принципы тарифообразования и механизм регулирования исключают ориентированность перевозчика на клиента.

Наряду с вышеперечисленными проблемами, крупным недостатком является организационно-

технологическое несовершенство перевозочного процесса, что отражается в невысоких скоростях движения и простоях вагонов.

Однако, помимо отрицательных сторон, железнодорожный транспорт в стране имеет и ряд преимуществ в развитии туристской сферы. Это регулярность, безопасность, невысокая стоимость перевозки.

Это позволяет задействовать ресурсы АО "Казакстантеміржолы" для внесения мобильности в сферу обслуживания туристов, а именно в части бронирования групповых билетов, групповых перевозок, а также расширить карты маршрутов, включая международные.

Следует провести совершенствование инфраструктуры имеющихся железнодорожных вокзалов в городах Алматы, Актау, Усть-Каменогорск, Шымкент, Кызылорда, Шу, Щучинск, Капшагай, Байконур, а также поселке Жанаозен, приграничных станций, пунктов пропуска через Государственную границу страны и в прочих кластерных центрах и основных точках туристского интереса.

Для устранения недостатков в транспорте, Казахстану не будет лишним учесть опыт зарубежных стран. Так, 128 марта 2011 года в странах Европы была принята "Транспортная стратегия Евросоюза", рассчитанная до 2050 года. В стратегии в рамках трех глобальных направлений - 1) внедрение новых видов топлива и двигателей; 2) оптимизация функционирования мультимодальных логистических сетей с использованием более экономических видов транспорта; 3) повышение эффективности использования транспортной инфраструктуры благодаря развитию информационных сервисов - было сформулировано 110 целей [3, с. 144].

К 2020 году запланировано:

- обеспечить полномасштабное функционирование модернизированной инфраструктуры управления воздушным транспортом (SESAR) в Европе и завершить создание Единого европейского воздушного пространства; внедрить аналогичные системы для дорожного и водного видов транспорта (ERTMS, ITS, SSN и LRIT, RIS); развернуть европейскую глобальную навигационную систему (Galileo);

- создать инфраструктуру для систем информирования, управления и сбора платежей для мультимодальной транспортной системы.

К 2030 году предполагается:

- снизить в два раза использование традиционных (с двигателем внутреннего сгорания) личных автомобилей в городах; значительно снизить объем выбросов углекислого газа транспортной системой крупнейших городов (к 2050 году прекратить использование традиционных личных автомобилей в городах);

- обеспечить функционирование мультимодальной трансевропейской транспортной сети TEN-T на территории всей Европы (к 2050 году обеспечить высокое качество и пропускную

способность сети TEN-T с соответствующим набором информационных услуг);

- перевести 130% (а к 2050 году - 150%) автомобильных грузовых перевозок дальностью свыше 1300 км на другие виды транспорта (железнодорожный, водный); обеспечить функционирование "экологических" транспортных коридоров для грузового транспорта, что потребует создания соответствующей транспортной инфраструктуры).

К 2050 году планируется:

- завершить создание европейской системы скоростных железных дорог (к 2030 году предполагается утроить протяжность скоростных железнодорожных путей, увеличив плотность покрытия территории всех стран - членов Евросоюза; к 2050 году большинство пассажирских перевозок на средние расстояния должно осуществляться железнодорожным транспортом);

- связать все основные аэропорты с железнодорожной сетью, предпочтительно скоростной, обеспечить связь всех крупнейших морских портов с грузовыми железнодорожными сетями, а где возможно - с внутренними речными транспортными сетями;

- повысить до 140% долю топлива с низким содержанием углерода на авиационном транспорте; снизить на 140% (по возможности на 150%) уровень загрязнения мазутом на водном транспорте;

- приблизиться к нулевому уровню смертности на дорогах Европы (к 2020 году количество погибших в дорожно-транспортных происшествиях должно быть снижено вдвое); обеспечить Европе лидерство в области безопасности на всех видах транспорта;

- продолжить внедрение на транспорте принципов платы за пробег и платы за уровень выбросов, приобщать частный сектор к инвестициям в развитие транспорта. [3, с. 145].

По итогу можно резюмировать важнейшие пути развития транспортной инфраструктуры туризма Казахстана. Первым делом это устранение проблем: а) изношенности и старения существующей инфраструктуры; б) финансирования ее модернизации, либо создания новых объектов. В данное время основные элементы туристской инфраструктуры Казахстана используются с превышением нормативного срока использования (в среднем 110-115 лет), при этом в некоторых моментах просрочка доходит до трехкратного уровня. Одной составляющей данной проблемы является отсутствие механизма стратегического управления развитием инфраструктуры туризма в регионах.

Вместе с тем следует четко понимать, что инфраструктура одна из самых хлялых сфер, приносящая небольшой доход и требующая больших капиталовложений, а также сфера имеющая высокую чувствительность к рискам. Учитывая эти факторы, регионы сталкиваются с трудностями, касаясь привлечения инвестиций для развития инфраструктуры туризма. Организация частного капитала - нелегкая задача, потребная в большом труде, и невыполнимая, если государство не в

состоянии гарантировать подходящий инвестиционный климат для воплощения долговременных проектов.

Тем не менее, анализ нынешнего состояния туристской сферы развитых стран дал понять, что полное обеспечение и решение инфраструктурной проблемы в сфере туризма недостижимо одними лишь частными инвестициями. Следует найти единый, многоуровневый подход к преодолению этой сложности. Достичь этого можно при условии взаимодействия всех уровней государственной власти республики и частного бизнеса.

Потребность в инвестициях на развитие инфраструктуры туризма в регионах настолько огромна, что оплачивание инвестиционных проектов полностью за счет частных или государственных финансов может оказаться несостоятельным. Становится ясным, что глобальное инфраструктурное преобразование туристской отрасли будет возможно только на основе кооперации большого числа участников, что подразумевает разработку развитой системы долевого участия, объединяющей бюджетные и внебюджетные источники в единый фонд финансирования инфраструктуры. В связи с неурегулированностью вышеуказанных проблем, очевидна несостоятельность инфраструктурных мощностей туризма в большинстве регионов Казахстана. Разборчивей туристской инфраструктуры дал понять, что имеет местозначительный дефицит мощностей в различных секциях, обеспечивающих размещение, питание, оздоровление и досуг потребителей регионального туристского продукта.

Вне всяких сомнений, совершенствование туризма взаимосвязано с эволюцией туристской дестинации. Развитие туристских дестинаций набирает обороты с развитием транспортной системы.

Дестинация не может находиться в отрыве от спроса, маркетинга индустрии. Спрос на туризм в большинстве своем определяет природу развития в дестинации, когда профессионализм индустрии, и особенно транспортная система и общественный сектор, могут сформировать или разрушить дестинацию.

Дестинация проявляется также средоточием средств и служб, необходимых для удовлетворения потребностей туристов. В большинстве своем дестинации представляют собой совокупность следующих компонентов, которые могут быть охарактеризованы как:

достопримечательности (attractions);
доступность (access) - местный транспорт;
удобства (amenities) - средства размещения, питания и развлечения, торговые и другие услуги;
вспомогательные службы (ancillary services) - DMO, CVB.

Помимо всего прочего, важнейшим шагом на пути преодоления трудностей с транспортом в Казахстане является создание Технического комитета по стандартизации "Интеллектуальные транспортные системы (ИТС)" в конце 2015г.

ИТС - это системная интеграция современных информационных и коммуникационных технологий и средств автоматизации с транспортной инфраструктурой, транспортными средствами и пользователями, ориентированная на повышение безопасности и эффективности транспортного процесса, комфортности для водителей и пользователей транспорта.

По словам президента НИИ транспорта и коммуникаций Мурата Бекмагамбетова, опубликованных в статье "Развитие транспортной отрасли Казахстана", внедрение ИТС - технологий позволит обеспечить:

- контроль состояния инфраструктуры;
- мониторинг процессов реконструкции, капитального и среднего ремонта дорог;
- координация безопасности движения;
- руководство недвижимостью.

Улучшение работы автотранспорта на основе ИТС-технологий может проводиться в следующих направлениях:

- формирование систем оповещения водителей в режиме реального времени о дорожных и метеорологических условиях, помощь при выборе возможных маршрутов движения;
- разработку систем информирования водителей о пунктах размещения, характеристиках объектов придорожного сервиса, о наличии свободных мест в гостиницах, охраняемых стоянках, ценах на горючее и пр.[4, с.44]

Внедрение ИТС - технологий выгодно проявится не только на сфере транспорта, но и в отраслях, которые активно пользуются транспортными услугами. Одной из крупнейших подобных отраслей является индустрия туризма. Благодаря ИТС - технологиям туристы смогут:

- безопасно путешествовать в пределах республики, так как ИТС обеспечивают контроль над транспортом в случаях образования аварийных ситуаций, катастроф или возникновения мероприятий, оказывающих влияние на движение транспорта.
- благодаря расширению пропускной способности и нормированному ранжированию транспортных потоков в сети во времени и пространстве, экономить время в пунктах таможенного и пограничного контроля, а также сократить время пребывания в пути;
- обладать информацией о гостиницах, о наличии свободных мест, стоянках и т.д.

Бывший министр по инвестициям и развитию РК Асет Исекешев положительным результатом внедрения ИТС назвал возможность запуска программы туризма вдоль Шелкового пути.

Практика зарубежных стран показывает, что интеллектуальные транспортные системы станут катализатором развития транспортной инфраструктуры, так как помогут в решении ряда проблем, что в конечном итоге положительно повлияет и на развитие туризма в стране. Для стабильного функционирования ИТС - технологий необходимо:

- построить инфраструктуру для систем информирования, управления и сбора платежей для мультимодальной транспортной системы;
- заинтересовать зарубежных и местных инвесторов для привлечения инвестиций;
- сформировать специализированный научный центр, который будет решать вопросы ИТС.
- создание единой со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства системы технических регламентов и стандартов в области ИТС.

Список литературы:

1. Негостеприимный Казахстан. - Режим доступа: <https://forbes.kz>
2. Стратегия Казахстан-2050. - Режим доступа: <http://strategy2050.kz/ru/>

3. White Paper. Roadmap to a Single European transport area. - Towards a competitive and resource efficient transport system. European Commission. 28.03.2011. - Brussels: COM. 2011. 144 Final.

4. World Tourism Day 2015. Tourism opens doors for women. Gender: issues Brief // World Tourism Organization (UNWTO) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unwto.org>.

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 года № 192 О проекте Указа Президента Республики Казахстан "Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года".

6. Бекмагамбетов М. Развитие транспортной отрасли Казахстана / Мысль 2014 №4. -С. 44-48.

7. Википедия - свободная энциклопедия. - Режим доступа - www.ru.wikipedia.org

Владислав КИРЕЙ, магистрант Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, v.kirey@mail.ru

МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА, ОСНОВНЫЕ МОМЕНТЫ СЕГОДНЯ

Данная статья рассматривает молодежную политику страны, на современном этапе. Особое внимание уделяется вовлечению молодежи в системы молодежной политике, а также структуре государственного управления в данной сфере.

Ключевые слова: молодежь, политика, управления, государство.

Владислав КИРЕЙ, магистранты Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі, v.kirey@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАСТАР САЯСАТЫ, БҮГІНГІНІҢ НЕГІЗГІ СӘТТЕРІ

Бұл мақалада еліміздің қазіргі кездегі жастар саясаты қарастырылады. Жастар саясатының жүйесіне жастарды тарту, сондай-ақ осы саладағы мемлекеттік басқару құрылымына ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: жастар, саясат, басқарма, мемлекет.

Vladislav KIREY, master student of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, the Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya Street, v.kirey@mail.ru

YOUTH POLICY OF KAZAKHSTAN, BASIC MOMENTS NOWADAYS

This article considers the country's youth policy nowadays. Particular attention is paid to the involvement of the youth to the system of youth policy, as well as the structure of state governance in this field.

Key words: youth, politics, government, state.

Кардинальные изменения, происходящие в социально-экономическом укладе, изменение роли и значения различных социальных институтов, криминализация всех сфер жизни, резкая дифференциация социальных групп, появление асоциальных лидеров и новых личностных образцов для подражания порождает социальное напряжение в обществе, приводит к обострению молодежных проблем и сопровождается кризисом ценностного сознания молодежи.

Молодежь - одна из крупных социально-демографических групп современного общества, постоянно пополняющая экономически активное население страны. Справедливо замечено, что молодежь - важный субъект социальных перемен, огромная инновационная сила. Как использовать эту силу, на достижение каких целей направить, от решения этой задачи зависит благополучие нашего общества. В силу своего статусного состояния молодежь своей деятельностью как бы включает закономерности прошлого в настоящее и тем самым обуславливает переход в будущее.

Одно из первых определение "молодежь" в 1968 г. дано В. Т. Лисовским: "Молодежь - поколение людей, проходящих стадию социализации, усваивающих образовательные, профессиональные, культурные и другие социальные функции; в зависимости от конкретных исторических условий возрастные критерии молодежи могут колебаться от 16 до 30 лет" [1, с.9].

По мнению М.И. Фроловой, "молодежь - это социально-демографическая группа, переживающая период становления социальной зрелости, вхождение в мир взрослых, адаптацию к нему и будущего его обновления" [2, с.5].

В последнее время признанной формой взаимодействия поколений стала молодежная политика, успешная реализация которой способна обеспечить возможности инновационного развития общества и государства. Однако молодежная политика Казахстана реализуется в сложных экономических и социальных условиях.

Признанными фактами являются сокращение молодежной популяции в связи с деформациями естественного движения населения, ухудшение медико-биологических показателей состояния здоровья молодого поколения. Расширяется география и интенсивность заболеваний молодежи наиболее опасными болезнями (туберкулез, СПИД, половые инфекции). Указанные проблемы порождают деформацию жизненных ситуаций, повышенную чувствительность и эмоциональность, провоцируют эскалацию социальной напряженности.

В сложившихся условиях назрела государственная необходимость в придании молодежной политике нового уровня общенациональной значимости. В данном случае представляет особый интерес высказывание О. А. Раковской о том, что

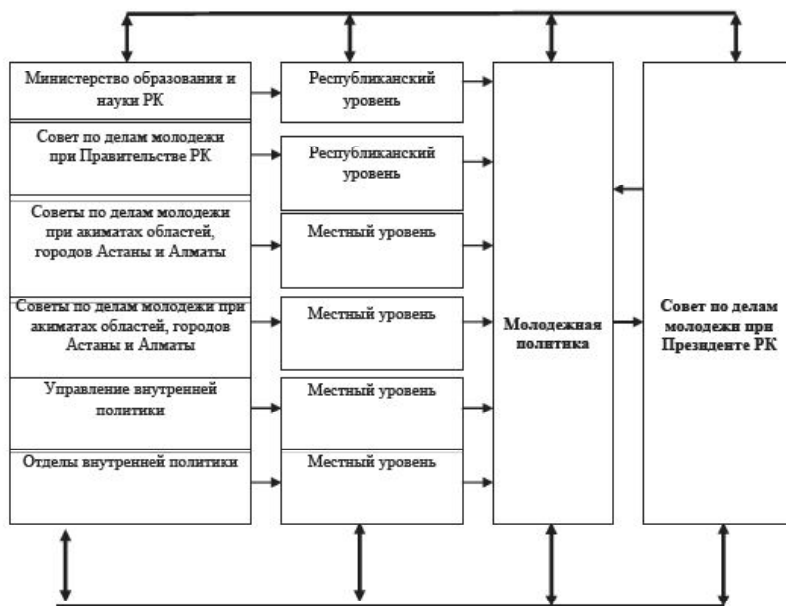
"молодежная политика должна быть адекватной современному положению и перспективам государства" [3, с.13].

Молодежная политика - сложная, многогранная система отношений, в которой можно вычлнить такие структурные элементы, как совокупность идей, концепций, принципов, функций, приоритетов, основных направлений, стратегии и тактики социального развития молодежи. Профессор А.П. Скробов считает, что "государственная молодежная политика - это деятельность государства по выработке концептуальных направлений деятельности и обеспечению целостной системы по созданию социально-правовой защищенности

(гарантий) молодого поколения, реализации его права на свободное социальное развитие, творческую инициативу в соответствии с учетом их интересов и современным состоянием общества" [4, с.13].

В свою очередь А. В. Прудник заявляет, что "государственная молодежная политика - это интегрирование отдельных программ и проектов, касающихся молодежи, в единое целое при усилении регулирующей роли современного государства" [5, с.18].

В Республике Казахстан молодежная политика реализуется на нескольких уровнях - республиканском, областном, городском и районном.

Примечание - составлено автором по данным [adlit.kz]

Рисунок 1 - Структура управления молодежной политикой в РК

При Правительстве РК функционирует Совет по делам молодежи, консультативно-совещательный орган, возглавляемый МОН РК. В состав Совета входят представители исполнительных, представительных органов власти и некоммерческих организаций. Структурными подразделениями, отвечающими за реализацию государственной молодежной политики в городах и районах, являются отделы внутренней политики, культуры и языков [2].

В Казахстане за период независимости было сформировано достаточное количество молодежных движений и организаций. Среди них: "Жас Отан", "Ассоциация юных лидеров", "Молодежный парламент Казахстана", "Молодежный медиа-союз Казахстана", "Кайсар", "Кахар", "Союз патриотической молодежи Казахстана", "Абырой" и др. Одни из них выдержали испытание временем, другие распались. Однако на сегодняшний день нет в Казахстане массовой молодежной организации, способной реально защищать интересы молодежи. Вместе с тем, большинство из существующих организаций в основном государственного характера и соответственно носят провластный характер. Анализ законодательства, посвященного государственной молодежной политике, изучение структуры и деятельности органов, формирующих и реализующих молодежную

политику в Казахстане, позволяет сделать вывод об активизации государства в этом направлении в последние 5 лет.

Однако нельзя судить о качестве государственной молодежной политики по количеству правовых актов, проведенных мероприятий и созданных органов по ее реализации. Важным является объективная расстановка приоритетов в проведении молодежной политики в соответствии с социально-экономической и политической действительностью. Правомерным представляется выделение краткосрочных и долгосрочных приоритетов, в зависимости от которых и должно осуществляться финансирование тех или иных молодежных программ. Чему отдать предпочтение сегодня в Казахстане? Что является наиболее важным: профессиональная, социальная включенность молодежи; формирование гражданственности и патриотизма; решение жилищной проблемы и помощь незащищенным слоям молодежи; реализация потенциала молодежи? Данный вопрос требует большой объективности, знания молодежных проблем, умения успевать за изменениями в молодежной среде, которые происходят стремительно. В связи с расставленными приоритетами органы, реализующие молодежную политику в Казахстане, должны проводить реальные дела. Ниже представлено исследование молодежной политики в 2015 году в рамках

проекта "Анализ и мониторинг эффективности реализации молодежной политики в Республике Казахстан". Молодежными организациями, исполнителями проекта, проведено анкетирование молодежных неправительственных организаций, представителей местных исполнительных государственных органов, ответственных за реализацию молодежной политики, из 12 областей.

В организации, связанные с реализацией молодежной политики, были высланы письма-запросы в центральные и местные исполнительные органы. Центральными органами, которые стали получателями писем-запросов, были Министерство образования и науки, Министерство финансов и Министерство экономики и бюджетного планирования. Среди местных исполнительных органов получателями стали Областные управления и городские отделы образования, внутренней политики, а также и вузы, представленные в областных центрах и городе Алматы. Работа с молодежью реализуется в соответствии с принципами комплексности, инновации, ориентации на реальные потребности молодежи и при ее непосредственном участии. Реализация молодежной политики предусматривает пять основных направлений:

- патриотическое и духовно-нравственное воспитание детей и молодежи, укрепление института семьи;
- формирование гражданской позиции, обеспечение взаимодействия с политическими институтами, развитие социальной активности молодежи;
- социально востребованная профессиональная ориентация, организация временной занятости несовершеннолетних, развитие деловой активности и конкурентоспособности молодых специалистов;
- развитие творческого и интеллектуального потенциала, содействие самореализации детей и молодежи в художественной, научной и технической деятельности;
- создание системы информационной, аналитической, научной и методической поддержки; обеспечение технических, организационных и кадровых условий в сфере молодежной политики.

Эффективность работы с молодежью в значительной степени определяется ее вовлеченностью в систематическую, организованную деятельность по различным направлениям.

Примечание - Составлено автором по данным [2, 4]

Рисунок 2 - Доля молодежи, вовлеченной в сферу реализации молодежной политики, в %

Молодежная политика с точки зрения перспективы должна быть сориентирована на восприимчивость к социальным новшествам прежде всего потому, что в обществе она не имеет достаточных традиций и опыта эффективного функционирования. На вопрос "От кого в первую очередь зависит улучшение молодежной политики?" эксперты, как и молодежь, единогласно ответили "от самой молодежи". Вероятно, это связано с тем, что на молодежь возлагается ответственность за будущее страны.

Государственная молодежная политика должна носить интегративный характер, выражающийся в выработке и реализации стратегии развития всех областей с максимальным привлечением молодежи к участию в реформировании, обновлении общества и своих регионов.

Стратегия и политика социального развития молодежи должны строиться на базе принципиально новых подходов, в частности на основе самореализации молодого поколения в процессе самостоятельности, социального творчества, предприимчивости, осуществления инновационных проектов, программ при активной поддержке государственных и общественных институтов. Таким образом, эффективная организация работы с молодежью позволит преодолеть духовно-нравственный кризис в обществе, достигнуть гражданского согласия и создать предпосылки для процветания сильного Казахстана.

Список литературы:

1. Лисовский В. Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи. СПб.: СПбГУП, 2000. 519 с.
2. Фролова М. И. Формирование и реализация региональной молодежной политики в условиях трансформирующегося общества. 22.00.08 / М. И. Фролова. Владивосток, 2004. С. 47.
3. Раковская О. А. Социальные ориентиры молодежи: тенденции, проблемы, перспективы. М.: Наука, 2004. С. 43.
4. Скробов А. П. О некоторых новых подходах к молодежной политике в условиях реформ // Социальная политика. 1998. № 3. С. 111-112.
5. Прудник А. В. Молодежь и общество // Стенограмма заседания "Нижегородского экспертного клуба". 2009. С. 19.

Наталья КОЗЛОВА, магистр математики, магистр менеджмента, старший преподаватель кафедры высшей математики Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, koznata@mail.ru, +77051799027

О ПРИМЕНЕНИИ АЛГОРИТМА "ОТЛОЖЕННОГО СОГЛАСИЯ" В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

В статье приводятся основные результаты теории двухсторонних рынков, подробно описывается алгоритм "отложенного согласия", предложенный Д. Гейлом и Л. Шепли. Обсуждается, как алгоритм "отложенного согласия" может быть использован для повышения эффективности при закреплении студентов выпускных курсов КЭУК за научными руководителями для написания дипломного проекта.

Ключевые слова: двухсторонний рынок, мэтчинг, устойчивое разбиение, алгоритм отложенного согласия.

Наталья КОЗЛОВА, математика магистрі, менеджмент магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, жоғарғы математика кафедрасының аға оқытушысы, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9 көшесі, koznata@mail.ru, +77051799027

ЖОҒАРҒЫ МЕКТЕПТЕ "КЕЙІНГЕ ҚАЛҒАН КЕЛІСІМ" АЛГОРИТМІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Мақалада екі жақты нарықтар теориясының негізгі нәтижелері келтірілген. Сонымен қатар Д.Гейл мен Л.Шепли ұсынған "кейінге қалған келісім" алгоритмі толық сипатталады. Дипломдық жұмыстарды жазу үшін ҚҚЭУ-нің бітіруші курс студенттеріне ғылыми жетекшілерді тағайындау тиімділігін арттыру мақсатында осы алгоритмнің қолданысы талқыланды.

Түйінді сөздер: екі жақты нарықтар, мэтчинг, тұрақты бөлу, кейінге қалған келісім алгоритмі.

Natalya KOZLOVA, master of Mathematics, master of Management, senior teacher of the Chair of Advanced mathematics in Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, koznata@mail.ru, +77051799027

ABOUT THE APPLICATION OF THE "DEFERRED ACCEPTANCE" ALGORITHM IN HIGHER EDUCATION

The article gives the main results of the two-sided markets theory and detailed description of the "deferred acceptance" algorithm that was suggested by D. Gale and L. Shapley. There is described the way the "deferred acceptance" algorithm can be used to improve efficiency of the process of assigning graduates of KEUK to scientific supervisors in order to write a graduation project.

Key words: two-sided markets, matching, stable matching, "deferred acceptance" algorithm.

В настоящее время широкий интерес приобрели работы связанные с исследованием, так называемых двухсторонних рынков. На одной стороне рынка находятся агенты (например, продавцы какого-либо товара), которые взаимодействуют только с некоторым небольшим числом агентов находящихся на другой стороне, и важным является то, кто с кем в итоге будет связан.

Можно привести следующие классические примеры двусторонних рынков, которые встречаются в различных областях экономической науки: женщины - мужчины, работники - фирмы, студенты - университеты, производители - магазины, а также доноры - больные, нуждающиеся в пересадке органов. Такие взаимодействия обычно называют рынком, хотя как таковой торговли на них нет и цены на "товар" может и не существовать. На двухсторонних рынках возникает естественный вопрос: "Кто с кем окажется в паре?" То есть необходимо определить, какие связи будут сформированы в результате взаимодействия агентов. Но еще больший интерес вызывают ответы на вопросы: будет ли

сформированное размещение устойчивым (стабильным мэтчингом) и следует ли ожидать, что именно оно сложится в реальной жизни?

Мэтчинг это ситуация одновременного и взаимного парного выбора, при котором образуются соответствия между элементами двух множеств, имеющих свои предпочтения. Мэтчинг будет называться стабильным, если не существует пары, которая хотела бы поменяться элементами или вообще разорвать образовавшуюся связь.

Математическая модель двухсторонних рынков была предложена в 1962 году американскими учеными Д. Гейлом и Л. Шепли. Ими было доказано, что стабильные размещения существуют и предложен алгоритм по их поиску, который получил название алгоритм Гейла-Шепли или алгоритм "отложенного согласия" [1, с. 10]. Дальнейшее развитие теория мэтчинга получила в трудах американского ученого Э. Рота, который разработал практические механизмы на основе алгоритма Гейла-Шепли. Эти механизмы были внедрены в деятельность больниц по набору врачей и интернов, в правила многих

американских профессиональных спортивных ассоциаций по набору спортсменов в команды. В соответствии с предложенными институциональными механизмами организации набирают сотрудников на работу, родители находят подходящие школы для детей. Процедуры регулирования мэтчинга в настоящее время активно применяются в Соединенных Штатах, Великобритании, Канаде, Японии, Израиле и других странах [2, с. 3].

Практическое применение алгоритма "отложенного согласия" принесло ему большую славу. Особенно это касается современных рынков труда, где существует много проблем, в том числе рынков, на которые в массовом порядке выходят желающие найти работу, например выпускники вузов и колледжей. И дело не в количестве одновременно выходящих на рынок специалистов - работодатели могут специально создавать рабочие места в соответствии с этим процессом. Дело в сложности координации одновременного поиска работы и работников [3, с. 6]. В данной статье рассматривается применение алгоритма "отложенного согласия" для распределения студентов выпускного курса одной из специальностей КЭУК по научным руководителям, для написания дипломного проекта.

Алгоритм Гейла-Шепли был применен для двух множеств состоящих из следующих элементов (агентов):

$S = \{s_i, i = \overline{1, 8}\}$ - студенты выпускного курса 2016-2017 учебного года одной из специальности КЭУК;

$T = \{t_i, i = \overline{1, 4}\}$ - преподаватели, которые могут осуществлять научное руководство студентами рассматриваемой специальности.

Для каждого элемента из S элементы из T , отсортированы в некотором порядке. То есть мы можем говорить, какие элементы T для данного элемента s из S являются более предпочтительными, а какие менее. Сортировки для каждого элемента могут быть свои. Аналогичные предпочтения введены и для элементов из T .

Для определения предпочтений студентов был проведен опрос на предмет выбора наиболее предпочтительного научного руководителя. Предпочтение преподавателей, одно для всех, было определено нами на основе балла GPA студентов, то есть каждый преподаватель заинтересован выбрать наиболее сильных студентов. В результате были получены следующие предпочтения:

$P(s_1)$	$t_1 \phi t_2 \phi t_3 \phi t_4$
$P(s_2)$	$t_1 \phi t_2 \phi t_3 \phi t_4$
$P(s_3)$	$t_2 \phi t_1 \phi t_4 \phi t_3$
$P(s_4)$	$t_1 \phi t_2 \phi t_3 \phi t_4$
$P(s_5)$	$t_1 \phi t_2 \phi t_4 \phi t_3$
$P(s_6)$	$t_1 \phi t_2 \phi t_4 \phi t_3$
$P(s_7)$	$t_2 \phi t_1 \phi t_4 \phi t_3$
$P(s_8)$	$t_2 \phi t_1 \phi t_3 \phi t_4$
$P(t_i)$	$s_6 \phi s_5 \phi s_2 \phi s_1 \phi s_8 \phi s_7 \phi s_4 \phi s_3$
$i = \overline{1, 4}$	

Например, для первого студента наиболее предпочтительным является первый преподаватель, затем следует второй и третий, наименее предпочтителен - четвертый.

Кроме того, известно, что преподаватель t_1 может быть научным руководителем четырех студентов, t_2 - двух студентов, а преподаватели t_3 и t_4 могут осуществлять научное руководство только одним студентом.

Суть задачи сводится к распределению студентов, элементов множества S среди преподавателей, элементов множества T . При этом в результате мы должны получить не просто разбиение, а стабильное разбиение.

Стабильность - общее понятие для теории игр, которое в данном конкретном случае означает, что отсутствуют пары (s, t) и (s', t') , обладающие следующим свойством: для s элемент t' является предпочтительнее t , а для t' элемент s является предпочтительнее s' .

Алгоритм "отложенного согласия" в случае, когда первыми предложения делают студенты, будет состоять из следующих шагов:

1) студенты делают предложение наиболее предпочтительному преподавателю;

2) каждый преподаватель из всех поступивших предложений выбирает наилучшее и отвечает на него "возможно", на все остальные отвечает "нет";

3) студенты, получившие отказ, обращаются к следующему преподавателю из своего списка предпочтений, студенты, получившие ответ "возможно", ничего не делают;

4) если преподавателю пришло предложение лучше предыдущего, то он прежнему претенденту (которому ранее сказал "возможно") говорит "нет", а новому претенденту говорит "возможно";

5) если преподавателю пришло наилучшее предложение (первое в ряду предпочтений), то он прежнему претенденту (которому ранее сказал "возможно") говорит "нет", а новому претенденту говорит "да" и далее предложений не принимает;

6) шаги повторяются до тех пор, пока у всех студентов не исчерпается список предложений, в этот момент преподаватели отвечают "да" на те предложения "возможно", которые у них есть в настоящий момент.

В результате мы получим наилучший стабильный мэтчинг для студентов и наихудший из стабильных мэтчингов для преподавателей.

Необходимо отметить, что результат работы алгоритма не зависит от того, делают студенты предложения последовательно или одновременно, и если последовательно, то в каком порядке, а также от того, в каком порядке преподаватели отказываются от худших предложений. Главное, чтобы среди тех, кто должен совершить действие (сделать предложение или отвергнуть его), кем-то такое действие было выполнено.

Возможен и второй вариант алгоритма, когда первыми предложение делают преподаватели. В этом случае мы получим наилучший стабильный мэтчинг для преподавателей и наихудший стабильный мэтчинг для студентов.

Следует отметить, что начинающая сторона в алгоритме Гейла-Шепли всегда оказывается в наиболее выигрышном (в некотором смысле) положении.

Сложность полученного алгоритма вполне приемлема для определения оптимального распределения потребуется порядка n^2 операций, где n - максимальное число из количества студентов и преподавателей. В нашем случае максимальное число шагов может составить: $8^2 = 64$.

Используя обе разновидности алгоритма "отложенного согласия" для двух рассматриваемых множеств S и T , были получены следующие два стабильных мэтчинга:

- наилучший стабильный мэтчинг для студентов:

s_1	s_2	s_3	s_4	s_5	s_6	s_7	s_8
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
t_1	t_1	t_4	t_3	t_1	t_1	t_2	t_2

- наилучший стабильный мэтчинг для преподавателей:

s_1	s_2	s_3	s_4	s_5	s_6	s_7	s_8
↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑
t_1	t_1	t_4	t_3	t_1	t_1	t_2	t_2

В нашем случае предпочтения в двух множествах были определены так, что мы получили два

одинаковых стабильных мэтчинга, то есть не имеет значение, кто первым делает предложение студенты или преподаватели.

Реальное закрепление студентов за научными руководителями было осуществлено следующим образом:

s_1	s_2	s_3	s_4	s_5	s_6	s_7	s_8
β	β	β	β	β	β	β	β
t_4	t_3	t_1	t_1	t_2	t_1	t_2	t_1

Сравнивая два распределения, полученных с помощью алгоритма "отложенного согласия", с реальным, отмечаем, что совпадение наблюдается всего лишь в двух из восьми пар, это пары: (s_6, t_1) , (s_7, t_2) .

Таким образом, очевидно, что способ закрепления студентов, рассматриваемой специальности, за научными руководителями не отвечает в полной мере ни предпочтениям студентов, ни предпочтениям преподавателей. При распределении студентов учитывались какие-то субъективные, латентные факторы.

Список литературы:

1. Gale D. and Shapley L. S. College admissions and the stability of marriage // American mathematical monthly. - 1962. - Vol. 69, No 1. - pp. 9-15.
2. Берк М. Люди в экономике. Мастер // Финансы и развитие. - 2014. - №4(51). - С. 2-5.
3. Железова Е., Измалков С., Сонин К., Хованская И. Теория и практика двусторонних рынков // Вопросы экономики. - 2013. - №1. - С. 4-26.
4. Захаров А.В. Теория игр в общественных науках: учебник для вузов. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. - 304 с.

Жанна КОСЕ, к.э.н., доцент кафедры "Менеджмент и инновации" Карагандинского Экономического Университета Казпотребсоюза, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9
sortirovka.e@mail.ru, +77017202746

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены ориентиры современных образовательных учреждений, такие как самостоятельность, конкурентоспособность и партнерство. Рассмотрены основные направления деятельности руководителя образовательного учреждения в условиях рынка. Выделенные направления деятельности руководителя образовательного учреждения в современных условиях позволяют рассмотреть такой феномен, как маркетинговая компетентность руководителя образовательного учреждения, и актуализируют процесс становления и развития маркетинговой компетентности современного руководителя образовательного учреждения.

Ключевые слова: рынок, конкурентоспособность и партнерство, экономическая независимость, устойчивое развитие, руководитель учебного заведения.

Жанна КОСЕ, э.ғ.к., "Менеджмент және инновациялар" кафедрасының доценті Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., Академика көшесі, 9, sortirovka.e@mail.ru,
+77017202746

ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ДАМУЫН БАСҚАРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БІЛІМ БЕРУ ОРНЫ НАРЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙДА

Мақалада бағдарлары қазіргі заманғы білім беру мекемелері, мұндай дербестік, бәсекеге қабілеттілік және әріптестік. Қаралды қызметінің негізгі бағыттары білім беру мекемесі басшыларының нарық жағдайында. Бөлінген бағыттары білім беру мекемесі басшыларының қазіргі жағдайда қарауға мүмкіндік береді мұндай феномен ретінде маркетингтік құзыреттілік білім беру мекемесі басшыларының және өзектілендіреді қалыптасу процесі және дамыту маркетингтік құзыреттілігін современного руководителя образовательного учреждения.

Түйінді сөздер: нарық, бәсекеге қабілеттілік және әріптестік, экономикалық тәуелсіздік, тұрақты даму, оқу орнының басшысы.

Zhanna KOSE, c.e.s, associate Professor of the Chair "Management and Innovations" of the Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya Str., 9
sortirovka.e@mail.ru, +77017202746

REGIONAL DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

The article describes the landmarks of modern educational institutions, such as independence, competitiveness and partnership. The basic directions of activity of the head of the educational institution in conditions of the market. Selected areas of activity the head of educational institution in modern conditions allow us to consider this phenomenon as a marketing competence of the head of the educational institution, and actualize the process of formation and development of modern marketing competence of the head of the educational institution.

Keywords: market, competitiveness and partnership, economic independence, sustainable development, the head of the institution.

Динамизм внешней и внутренней среды учреждения подчеркивает актуальность вопроса эффективного управления учебным заведением в современных рыночных условиях. Приоритетными направлениями являются достижение финансовой независимости и социального статуса, конкурентоспособность и формирование стратегических партнерств.

Также можно подчеркнуть, что появление новых ценностей, таких как потребности, качественное обслуживание, открытость повышает значимость личностного фактора в процессе управления и развивающий характер управления.

В 21 веке появляются новые тенденции в управлении организациями. К примеру, А. И. Наумов считает, что в двадцать первом веке, произойдут следующие изменения в управлении организациями: переход от функционального подхода к процессному управлению (на основе выделения ключевых процессов и управления); от рабочих групп к групповой работе (групповая работа на основе лидерства и ролевого поведения, главное-доверие: таким образом, группа создается как один ключевой работник); переход от принятия решения к поиску причин проблем (превентивное управление, которое направлено на предотвращение

проблем); от власти над людьми к власти людей (способность влиять на людей имеет две основы - властную и авторитетную, третий тип власти основывается на общности целей лидера и подчиненных, в то время как, по мнению автора, сила и эффективность личной власти гораздо выше организационной, особенно в условиях информационного общества и развития творческого потенциала подчиненных); движение к глобализации локального контекста, от знаний к управлению знаниями, от ученика к обучению [1].

Эти тенденции поднимают вопрос о характере управления организацией и о новых качествах руководителей образовательных учреждений, обеспечивающих их эффективное развитие в условиях рынка.

Как отметил О.С. Виханский, в новых условиях встает вопрос о нетрадиционном мышлении лидеров. Важнейшим фактором является не прогноз того, что компания будет делать в будущем, а какого партнера она выберет [1].

Прослеживается тенденция к пониманию стратегии выбора ключевых стратегических партнеров и выстраивания отношений, стратегических альянсов. Ключевым стратегическим вопросом является позиционирование компании не только на рынке, но гораздо шире в социальной среде, в обществе в целом, а также по отношению к партнерам. Также важно позиционирование компании по отношению к государству.

Далее, в качестве основных целевых групп организации называют: государство, деловых партнеров, сотрудников, акционеров, местное сообщество и потребителей.

На современном этапе выделяются некоторые особенности управленческой деятельности: а) предметом и объектом управленческой деятельности являются люди, что означает деятельность в плоскости "субъект- субъект"; б) управленческая деятельность превращается в метадеятельность, сутью которой является организация деятельности других людей, или "деятельность по организации деятельности"; в) многообразие направлений деятельности руководителя: от разработки и реализации стратегии развития, маркетинга, оперативного управления и управления персоналом, до разработки методических рекомендаций и алгоритмов выполнения тактических задач. Данные тенденции поднимают вопрос об управлении содержанием деятельности руководителя учебного заведения. Например, А.М. Моисеев выделяет следующие тенденции в модернизации содержания управления в школе: обогащение и разнообразие функций управления; активный рост функций, нацеленных на развитие школы; необходимость концентрации внимания к координации, аналитической и прогностической функций; развитие функций стратегического управления, взаимосвязь функций; отказ от прямого управления образовательными процессами; рост различий в составе и структуре управленческих функций в различных школах [5]. Обеспечение соответствия выявленных направлений

деятельности образовательных учреждений подразумевает соответствующую иерархию лидерства, поскольку развитие менеджмента возможно только путем включения в этот процесс всей административной команды, члены которой на разных уровнях управления понимают и принимают общую стратегию развития, а значит, могут реализовать поставленную цель и выполнить необходимые задачи в зависимости от уровня и функциональности.

А. Карпов, под руководством понимает "принадлежность руководителя к одному из трех основных значений общего "континуума управления" - высшему, среднему или низовому" [3].

В зависимости от размера образовательного учреждения различают несколько уровней управления, но традиционно все уровни делятся на три категории: высший уровень (руководитель образовательного учреждения); средний уровень (члены администрации образовательных учреждений, заместители директоров, руководители рабочих групп); низовой (технический) уровень (отвечает за конкретные процессы, которые важны для образовательных учреждений).

В контексте данной статьи мы считаем, что управление развитием учебного учреждения реализуется через высший и средний уровни управления при активном взаимодействии с руководителями технического уровня.

К современным руководителям образовательных учреждений в последнее время возрастают требования и можно выделить основные из них: соответствие модели управления сложности объекта и реальным возможностям субъекта; наличие (или создание) системы непрерывной обратной связи; наличие и рациональное использование всех видов ресурсов; оптимальный выбор критериев оценки качества управления; наличие и учет человеческого фактора [6], развитие инновационного потенциала, его постоянное развитие и обеспечение конкурентоспособности.

Прежде чем осветить особенности управления развитием образовательных учреждений, следует осветить понятие "развитие". Ссылаясь на А. Гапоненко, "развитие - это движение вперед, формирование новых черт, развитие новых структурных характеристик объектов. Развитие означает его эволюцию, улучшение, совершенствование, прогресс, а также рост и расширение. Применительно к организации развитие означает устойчивые изменения направления деятельности выполняемых функций, структуры организации, уровня эффективности и качества деятельности организации" [2].

Объектом стратегии функционирования является сама организация, однако вектором стратегии развития являются наращивание инновационного потенциала и, как следствие, усиление конкурентных преимуществ организации на рынке. На рынке представлены четыре типа стратегий развития: стратегия роста, стратегия умеренного роста, стратегия сокращения и комбинированная стратегия.

Стратегию роста зачастую используют компании-новички на рынке, у которых основная задача в этот период - занять свою нишу на рынке. Компании интенсивно используют нововведения в свою деятельность, таким образом развивая свои конкурентные преимущества. Компании с более традиционной сферой деятельности используют стратегию умеренного роста, суть которой сводится к постепенному, планомерному развитию всех направлений своей деятельности. Стратегию сокращения, в том числе масштабов или направлений деятельности компании используют, когда осознают нецелесообразность или невостребованность тех или иных услуг на рынке. Например, реорганизация или закрытие различных образовательных услуг, не пользующихся спросом. Очень часто компании используют комбинированную стратегию, включающую в себя элементы вышеназванных стратегий. Использование комбинированной стратегии позволяют компании определять темпы развития, отдавать предпочтение наиболее приоритетным направлениям в своей деятельности, регулировать уровень развития тех или иных направлений деятельности.

Как и в любых сферах, управление стратегическим развитием образовательного учреждения подразумевает разработку и реализацию стратегического плана, разработку или переформулирование миссии, стратегических приоритетов и целей, анализ различных факторов внешней и внутренней среды, проведение стратегического конкурентного анализа как самого учреждения, так и конкурентов, разработку конкурентных, маркетинговых стратегий и стратегий развития образовательных услуг, определение рыночной позиции учреждения и др.

Еще один важный аспект в деятельности руководителя образовательного учреждения заключается в необходимости эффективно выстроить систему взаимодействия на рынке, в первую очередь, с основными потребителями в лице самих обучающихся, их опекунов, общества, государства. Это необходимость вызвана желанием учреждений добиться не только высоких образовательных результатов, но и желанием иметь стабильные финансовые потоки, возрастающий контингент обучающихся, высококлассный профессорско-преподавательский состав, стать на рынке лидером и иметь статус стабильного, процветающего учреждения с отличной репутацией.

Согласно А.М. Моисееву в качестве важных элементов социальной среды образовательного заведения выступают: сами обучающиеся и их семья, активные представители местного населения и общественных организаций, органы местного и государственного управления, другие образовательные организации, представители бизнес-среды, учреждения здравоохранения и социальной сферы, культурные, право-

охранительные, религиозные организации, местные и национальные средства массовой информации и др. [4].

В качестве условий, способствующих формированию и развитию этой атмосферы, следуют: создание системы внутреннего маркетинга; превращение образовательного заведения в самообучающуюся организацию, развитие системы формирования высокого человеческого потенциала с одновременным внедрением системы материальной и нематериальной мотивации (измерение уровня удовлетворенностью работой, счастье, творчество и успех, уважение, возможность принимать участие в решении значимых вопросов, корпоративная лояльность); "содействие" в реализации маркетинговой стратегии (содействие в разработке, презентации, публичных выступлениях, выступлениях в СМИ и т. д.).

Таким образом, мы определили основные направления деятельности руководителя образовательного учреждения на рынке. По нашему мнению, они включают:

- 1) разработку и реализацию стратегии развития образовательных организаций в условиях тенденций рынка образовательных услуг;
- 2) реализация маркетинговых задач по взаимодействию с ключевыми партнерами образовательной организации;
- 3) создание условий для эффективной маркетинговой деятельности педагогического коллектива.

Избранные направления деятельности руководителя образовательного учреждения в современных условиях позволяют рассматривать это явление как маркетинговую компетенцию руководителя учебного заведения, а также актуализировать процесс формирования и развития современной маркетинговой компетенции руководителя учебного заведения.

Руководитель образовательных учреждений с маркетинговой компетенцией, способный обеспечить конкурентоспособность и автономию образовательных учреждений на рынке, поскольку маркетинговая компетентность руководителя образовательного учреждения включает в себя не только управление, эффективное управление маркетинговой деятельностью и ее реализацию в стратегических направлениях и стратегии развития в контексте маркетинговых отношений со стратегическими партнерами.

Список литературы:

- 1 Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание, управление. М.: ЮНИТИ, 2007. - 432 с.
- 2 Гудушуари Г.В., Литвак Б.Г. Управление современным предприятием. М.: Дело, 2008. - 250 с.
- 3 Поташник М.М. Управление развитием школы: пособие для руководителей образовательных учреждений. М.: Новая школа, 1995.

Мирас ҚҰТТЫБАЙ, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің PhD докторанты,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көшесі, 9

ҚАЗАҚСТАНДА ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ЖАНДАНДЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ РОЛІН АРТТЫРУ

Мақалада Қазақстанда мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетіктерін қолдану арқылы инвестициялық белсенділікті жандандырудың жағдайлары мен алғышарттары қарастырылған. Қазіргі уақытта мемлекеттік-жекеменшік әріптестік бүкіл әлемде ұлттық экономиканың басымды бағыттарына инвестициялық ресурстарды тартудың басты тетігі ретінде қолданылады. Мемлекет инвестициялық ресурстарды салудың басымды бөліктерінде жеке кәсіпкерлерге арнайы жағдайлар жасау арқылы қаржылық-экономикалық дағдарыстарға қарамастан инвестициялық белсенділікті жандандыруға мүмкіндік алады. Қазақстанда өңірлерде мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын жүзеге асыру қызметі әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларға жүктелген және солардың біреуінің тәжірибесі осы мақалада қарастырылған.

Түйінді сөздер: мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, инвестициялық процесс, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар.

Мирас ҚҰТТЫБАЙ, докторант PhD, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РАЗВИТИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены условия и предпосылки повышения инвестиционной активности в Казахстане через использование механизмов государственно-частного партнерства. На современном этапе государственно-частное партнерство признанный во всем мире механизм привлечения инвестиционных ресурсов в приоритетные направления развития национальных экономик. Государство создает специальные условия привлекательности приоритетных сфер вложения инвестиционных ресурсов частных предпринимателей, что позволяет наращивать инвестиционную активность даже при условиях финансово-экономических кризисов. В Казахстане функции реализации региональных проектов государственно-частного партнерства возложены на социально-предпринимательские корпорации, опыт одного из них рассмотрен в данной статье.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инвестиционный процесс, социально-предпринимательские корпорации.

Miram KUTTYBAI, doctoral, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of
Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9

INCREASE THE ROLE OF THE STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITY IN KAZAKHSTAN

The article considers the conditions and prerequisites for increasing investment activity in Kazakhstan through the use of public-private partnership mechanisms. At the present stage, public-private partnership is a recognized worldwide mechanism for attracting investment resources to priority areas of development of national economies. The state creates special conditions for the attractiveness of priority areas for investment of private entrepreneurs' investment resources, which makes it possible to increase investment activity even under the conditions of financial and economic crises. In Kazakhstan, the functions of implementing regional projects of public-private partnerships are assigned to socio-entrepreneurial corporations, the experience of one of them is examined in this article.

Keywords: public-private partnership, investment process, social-entrepreneurial corporations.

Инвестициялық саясаттың негізгі мақсаты - мемлекеттік емес секторлардың инвестициялық белсенділігін жоғарлатуға, отандық жеке меншік және шетелдік инвестицияларды кәсіпорындарға тартуға, сондай-ақ капиталдық салым тиімділігінің жоғарлауына байланысты әлеуметтік сфералар мен тұрмысқа қажетті маңызды өндірістерге қолдау көрсететін мемлекеттік бағдарламаларға бағытталған қолайлы ортаны қалыптастыру болып табылады.

Мемлекет инвестициялық процестің белсенді қатысушысы болуға тиіс. Экономиканың белгілі бір салаларын мемлекеттің тікелей инвестициялау жеке меншік инвестор салымдарын жүзеге асыруға қолайлы жағдай жасайды. Осыған байланысты, біріншіден мемлекет инвестициялық процестің қатысушысы мен бастамасы болса, екінші жағынан экономикалық-құқықтық қадағалау арқылы мемлекет жеке меншік инвесторлардың мүддесін

ескере отырып, оның жүзеге асырылуын қадағалап отырады.

Мемлекеттің жиынтық инвестициялық саясатты жүргізудегі бағыты инвестициялық қызметтің экономикалық механизмін жандандыру мен отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қолдауға арналғанын көреміз, бірінші кезекте оған халықаралық нарықта бәсекелестік артықшылықты қалыптастыра алатын өндіріс сегменті мен өндірістің соңғы өнімін дайындап шығару жатады.

Соңғы әлемдік дағдарыс көрсеткедей Қазақстанда және басқа да ТМД мемлекеттерінде байқалған интенсивтік экономикалық өсім негізінен қолайлы ішкі экономикалық конъюнктураның уақытша салдары болып табылады [1]. Қол жеткізілген экономикалық өсім қарқынын күшейту үшін қиындықтарға төтеп бере алатын және мықты инвестициялық даму қажет.

Біздің көзқарасымыз бойынша оңтайлы экономикалық саясат монетаристік теорияға емес, кейнсиандық теория тұжырымдарына сүйенуі қажет. Бұл тұжырымдама екі түрде қарастырылады:

1. Экономикалық өсім қарқынын ойдағыдай қамтамасыз ету үшін тұтынушылық және инвестициялық ұсыныстың белгілі бір деңгейін ұстану қажет, бұл қызмет мемлекеттің бюджеттік қаражаттар есебінен жүзеге асырылады;

2. Тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз етудегі негізгі қиындықтар инвестицияның тұрақсыздығынан туындайды.

Инвестиция мөлшері ставкаға кері пропорционал болса, тиімділік шегіне тура пропорционал. Егер инвестицияның тиімділік шегі жоғары болса, онда пайыздық ставкалардың өскеніне қарамастан инвестициялар өседі, ал егер де инвестицияның тиімділік шегі төмен болса, онда пайыздық ставканың төмендегеніне қарамастан олардың көлемі азаяды. Сондықтан да пайыздық ставкамен амалдар жасау және ақшалай ұсыныс (ақша-несие саясатының құралдары) инвестиция көлемінің жоғарғы деңгейін ұстап тұруға жеткіліксіз болып табылады. Инвестиция көлемі азайған сайын, мемлекеттің инвестор ретіндегі рөлі арта түседі. Сондықтан да экономиканы реформалаудың либералдық-монетарлық тұжырымдамасының отандық нұсқасы да дәрменсіз, ол қаржылық тұрақтылыққа жету мен экономикадағы мемлекет рөлін азайтуға негізделген.

2015 жылғы ғаламдық экономикалық дағдарыс қалыптасқан қаржылық жүйенің құлдырауының нәтижесі болып табылады, оның негізінде үлкен тәуекелдерді қадағалаудың төмен сапада жүргізілгендігі анықталды. Сол кезеңде әлемдік нарықтарда "commodities қашу" деп аталатын үрдіс (процесс) жүріп жатты: инвесторлар өз қаражаттарын ипотекалық қағаздар мен акцияларға салғылары келмеді, себебі бұл жағдай үлкен тәуекелге бару болып есептелді. Сондықтан нарықтардағы commodities деп аталатын ойындарға үлкен қаражаттар салына бастады, Commodities - бұл сатып алуға келісім шарттарды биржалық құралдар құрайтын тауарлар. Олардың көбі биржада жанама түрде сатылады (мысалы, Brent маркалық мұнайы және WTI, бидай, болат және т.б.). Әр түрлі тауарларға келісім-шарт құны да жоғарлайды.[2].

Шикізат пен басқа да тауарларға бағаның өсу салдары өндіріс көлемінің артуына әкеліп соқтырды, әсіресе өндіріс көлемін ұлғайтуға бағытталған инвестициялық жобаларды ойлап табу.

Жаңа зауыттарды құруда немесе жаңа өндіріс орындарын зерттеу туралы шешім қабылдайтын кезде, компания басшылығы болашақтағы зауыт немесе кеніш өнімінің бағасын болжауға жіті көңіл бөледі. Кейбір тауарлар мен шикізаттарға бағаның күрт өсуі, көп инвесторларды бағаның жоғарғы деңгейінің сақталуына, баяу тербелістермен ғана айқындалып, ешқандай сәтсіздіктердің болмайтынына сендірді.

Тауарларға баға мен сұраныстың төмендеуі көптеген әрекет етіп жатқан жобалардың пайдасыздығын көрсетті. Мұндай құрылыстарға салынған қаражаттар мен жаңа өндіріс орындарын игеру қиындыққа әкеліп соқтырды. Бұл өз кезегінде компанияның өнімдеріне бағаның төмендеуінен, акцияларға баға белгілеуден, несиелерді қайта қаржыландырудан және т.б. туындаған компанияның қаржылық жағдайына кері әсерін тигізді.

Қазақстанның дағдарыстан шығу мен дағдарыс жағдайларын болдырмау модельдері жылдамдатылған индустриалдық-инновациялық даму саясатына негізделді. 2015 жылдың бірінші қаңтарынан бастап, Қазақстан жылдамдатылған индустриалдық-инновациялық дамудың 2-ші бес жылдығын бастайды деп мәлімдеді Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев. "Әлемнің барлық мемлекеттері өткен ғасырдың соңында индустриаландыруды бастан кешірді, Совет Үкіметінде индустриаландыру 30-шы жылдарда болды - бұл индустриаландыру бізге жарамсыз. Біз инновациялық индустриаландыру жайлы айтамыз", - деді мемлекет Басшысы, сондай-ақ ол мыналарды атап өтті: "біздегі индустриаландыру қазіргі экономикалық дамумен сәйкес келуі керек, ал бұл мүлдем басқа жағдай. Қазақстанды индустриаландыру үшін біз қазіргі мүмкіншілігімізді барынша пайдалануға тиіспіз". [3].

Тиімділікті арттырудың көптеген экономикалық және әлеуметтік бағыттарының ішінде тиімділігі жоғары шаруашылық пен нарықтық экономика жағдайындағы басым түсетін форманың дамуының негізі болып есптелетін, өндірістің интенсивтік дамуын ынталандыратын ұйымдық-экономикалық қатынастарды құру, ғылыми-техникалық және ұйымдық-шаруашылық жағдайларды іздестіру жатады. Қазақстандағы өндірістің даму тәжірибесі, басқа да мемлекеттердің тәжірибесі көрсеткендей дамудың интенсивтік формасына өтудің міндеттелген шарты болып, өндірістік қатынастарды жетілдіру мен өндірістің дамуында ұйымдық-экономикалық факторлардың артықшылықтарын пайдалану болып табылады.

Индустриалдық-инновациялық даму ұзақ мерзімдік әрі тұрақты өсім потенциалын қалыптастыратын, болашақта тұрмыс деңгейін жақсартатын мәселелерді шешу мүмкіндігін, экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігіне қол жеткізетін және мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қазақстандық экономика моделін қалыптастырудың құралы болып табылады.

Осыған байланысты, мемлекеттегі инвестициялық үрдістер бірінші кезекте индустриалдық-инновациялық дамуды қамтамасыз етуге бағытталған, бұл дамуда көптеген жетістіктерге қол жеткізілді: ірі импортты алмастыратын және ғылымды қажет ететін жобалардың жүзеге асуы, мемлекеттің даму институты мен Ұлттық компаниялардағы маңызды инвестициялық ресурстарды шоғырландыру, жобаларды аймақтар дифференциалдау және т.б. Бірақта, қалыптасқан индустриалдық-инновациялық даму мен оның әрі қарай даму механизмін қамтамасыз ететін инвестициялық жүйе көптеген шешілмеген мәселелерге байланысты түзетулер енгізуді қажет етеді. Осыған байланысты, индустриалдық-инновациялық дамуды инвестициялық қамтамасыз етуге қалыптасқан жағдайдың ерекшелігін ескере отырып, Қазақстандағы инвестицияларды басқару жүйесінің жетілдіру механизмі мен приоритеттік бағыттары айқындалды.

Анықталған басымдықтарға сәйкес, Қазақстандағы инвестициялық басқару жүйесін жетілдіру үшін инвестициялық жобаларды жүзеге асыратын мемлекеттік-жеке меншік серіктестігінің механизмін дамыту қажет. Қазіргі кезде экономиканы тиімді басқарудың бірден-бір ажырамас бөлігі болып, мемлекет пен бизнестің өзара қарым-қатынасы болып табылады. Бұл қатынастардың ерекшелігі, тәсілдері мен нақты формалары әр түрлі мемлекеттердегі нарықтық қатынастардың өзгеше ерекшеліктеріне байланысты бір-бірінен ажыратылады. Соңғы онжылдықта дамыған және дамушы елдер экономикасында мемлекеттік - жеке әріптестік (МЖС) деп аталатын қатынастар байланысы қарқынды даму үстінде деп айтуға болады. Әріптестіктің бұл түрінде қолданылатын сфералардың, механизмдер мен формалардың әр түрлілігі ұзақ мерзімдік бағдарламаларды шешуде әріптестікті әмбебап механизм ретінде көрсетеді. Бұл бағдарламалар экономика мен технологияның әр түрлі сфераларында қолданылады: инфрақұрылымның құрылуы мен дамуынан бастап, жаңа перспективалық технологиялар мен қызметтер түрін өңдеп, бейімделуге дейін.

Қазіргі жағдайда барлық әлем ғаламдық дағдарыс мәселесіне тап болып, соған сәйкес үнемдеуге көшті. Бір жағынан алып қарасақ, қатал бюджеттік шектеулерге байланысты бүкіл әлемде МЖС тақырыбы қозғала басталды. Инфрақұрылым - капиталды өте қажет ететін сала, ешқандай мемлекеттің, аймақтың немесе қаланың жол құрылысын, инженерлік инфрақұрылымды, әлеуметтік инфрақұрылымды қазіргі экономика талабына сәйкес игеруге бюджеті жетпейді. Қаражаттарды тиімді пайдалану қажет. Қазіргі жағдайда ақшалар экономикадан жоғалған жоқ, тек нарықтағы контрагенттер арасында, әсересе банктік сфераларда сенімсіздік мәселесі туындады, егер де, мемлекет өзінің жобаларына деген сенімділікті арттыратын қадамдар жасайтын болса, инфрақұрылымдық жобаларға жеке меншік қаражаттарды тарту мүмкіндігі туады. Тарихтан мысал келтірсек: Ұлы депрессия кезінде американдықтар жолдар салды, сол кездердегі

құрылыстарға мемлекет ақшаны қарызға алды, ол өз кезегінде құлдырап жатқан банктер мен тоқырауға ұшыраған қор нарықтары үшін маңызды баламалы таңдау болып табылды.

Мемлекеттік-жеке әріптестіктің қазіргі әлемдік тәжірибесі МЖС негізінде жобаларды жүзеге асырудың экономикалық тиімділігі мен шынайы перспективаларын қолдайды. XX ғасырдың 90-жылдарынан бастап, "өтпелі экономикасы бар мемлекеттер мен дамушы елдерде және инфрақұрылым сфераларында 2700-ден астам МЖС құрылған" [4].

Британдық қаржылық қызметтер экспорттарын қолдаумен айналысатын Лондонның халықаралық қаржылық қызметінің есеп беруіне сәйкес, МЖС негізделген жобалар қазіргі кезде әлемнің 60 мемлекетінде өңделеді.

"Мемлекеттік-жеке әріптестік" термині (МЖС, Public Private Partnership) 90 жылдардың басында пайда болды. Ол "британдық модельдің" МЖС-не байланысты. 1992 жылы Д.Мейджора үкіметі мемлекеттік меншікті басқарудың модернизацияланған тұжырымдамасын, яғни "меншікті қаржылық бастамасын" жариялады (Private Finance Initiative - PFI). PFI-дың негізгі әрекетін келесілер құрады: мемлекеттік жеке әріптестіктің келісім-шарт негізінде жеке меншік секторға мемлекет меншігіндегі әлеуметтік-мәдени және өндірістік инфрақұрылым объектілерінің (құрылыс, қайта құрылыс, эксплуатация, басқару және т.б.) қызмет ету функцияларын беру болып табылады. Ұлыбританиядағы мемлекеттік басқару жүйесінің түбегейлі өзгеруі институтционалдық ортаның, сондай-ақ мемлекеттік аппараттар мен жеке бизнестің қарым-қатынастарының өзгеруіне алып келді.[5, 6].

Әлемнің барлық аймақтарындағы МЖС-тің әр түрлі формаларының интенсивтік дамуын ескере отырып, бұл формалардың қарым-қатынасын қазіргі аралас экономиканың ерекшеліктеріне жатқызуға болады.

Мемлекеттік-жеке әріптестіктің (ағылшын тіліндегі әдебиеттерде - Public Private Partnership, PPP) экономикалық әдебиеттерде бірыңғай анықтамасы жоқ. Сондай-ақ бұл термин басқа формада да қолданыла береді, мысалы жеке-мемлекеттік әріптестік. Менің көзқарасым бойынша, қазақстандық экономиканың ерекшеліктерін мен МЖС механизмінің қалыптасуы мен дамуындағы мемлекеттің маңызды ролін ескере отырып, "мемлекеттік-жеке әріптестік" терминін қолданған дұрыс сияқты. [6].

Жалпы МЖС-ті маңызды мәселелерді ұтымды шешетін мемлекет пен жеке бизнестің орташа және ұзақ мерзімдік формаларының қарым қатынастар жиынтығы ретінде қарастыруға болады.

МЖС-тің базалық нышандарына келесілерді жатқызуға болады:

- МЖС-тің тараптарына мемлекет пен жеке бизнес жатады;
- екі жақтың қарым-қатынасы арнайы және заңды негізде бекітіледі;
- екі жақтың әрекеті тепе-теңдік жағдайда жүзеге асырылады;

- МЖС жарияланымды және қоғамдық бағытқа негізделген;

- МЖС негізінде жүзеге асырылатын жобалар үрдісінде екі жақтың ресурстары мен салымдары біріктіріледі;

- қаржылық тәуекелдер мен шығындар, сондай-ақ қол жеткізілген нәтижелер алдын-ала айқындалған пропорциялар негізінде екі жаққа бөлінеді.

Мемлекеттік-жеке әріптестік формаларының әр түрлілігіне қарамастан, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, бөлу қызметі арқылы қарым-қатынастар жүйесінде тепе-теңдік пен әріптестіктің жетістігін қамтамасыз ететін айрықша функциялармен үлестірілген.

Мемлекет жобаның тараптарының бірі бола отырып, МЖС бойынша тікелей емес (басқару мен билік органдары арқылы), мемлекеттік корпорациялар, агенствалар мен мекемелер арқылы қатысады. Билік органдары берген өкілеттікті ұйымдар сәйкесінше нормативтік актілерді қабылдау жолымен жүзеге асырады. Әрбір серіктес жобаға өз салымын кіргізеді. Бизнес қаржылық ресурстарды, кәсіпқой тәжірибелерді, тиімді басқаруды, шешім қабылдаудағы икемділік пен оперативтілікті, жаңа тауарларға икемделуді қамтамасыз етеді. Мемлекет болса өз қарамағынан меншік иесінің құқықтық өкілеттілігін, салықтық және басқа да жеңілдіктерді, кепілдемелерді, сондай-ақ материалдық және қаржылық ресурстарды қамтамасыз етеді. МЖС-тің қоғамдық сапалы қызметті пайдалану барысында, тұтынушы қызметін атқаратын қоғам ең соңында жеңіске жетеді.

Атап өткендей, МЖС бойынша мемлекет, мемлекеттік корпорациялар, агенствалар, мекемелер және т.б. арқылы әрекет етеді, сонымен қатар Қазақстанда МЖС дамуының формасы ретінде ірі әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар (ӘКК) формасын бірден енгізе бастады. Ұйымдық-құқықтық форма бойынша ӘКК коммерциялық емес корпорациялар түрінде құрылады, бірақ аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын инвестициялау мен табыстарды есептеп шығару сияқты мәселелерді шешуге ат салысады. Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың коммерциялық корпорациялардан айырмашылығы - алған табысты сол аймақтың әлеуметтік жобаларына қайта инвестициялау. Сонымен қатар, әлеуметтік жауапкершілік ретінде әлеуметтік жобаларға табыстарды инвестициялау ғана емес, бәсекеге қабілетті бизнесті құру мен жүргізу, тиімсіз кәсіпорын базасы негізінде жаңа өндірістерді құру, мемлекеттік меншікті тиімді пайдалану жатады. Бұл корпорациялардың әрқайсысы кооперациялардың күшеюіне мүмкіндік беретін дамудың аймақтық институты болуы тиіс.

Қазақстанның аймақтық даму институтының өзіндік ерекшелігіне белгілі бір статус пен регламентке ие федералдық және жергілікті билікпен байланысы бар мамандандырылмаған агенствалар жатпайды, оған аймақтық кәсіпорындардың жұмысын жандандыратын, үйлестіретін қандай да бір холдинг болып табылады.

Холдинг үлгісі ұлттық корпорацияның әкімшілік ресурсы ретінде әрекет етуіне икемді болып

табылады, сондай-ақ мемлекеттік-жеке әріптестіктегі жеке бизнестің еншілес қатысушылары мен сенімді басқармалары көбіне кәсіпорындарға тәуелсіз болып есептеледі. Мұндай құрылым "Сарыарқа" ӘКК-де әрекет етеді, оған қазіргі кезде 10 еншілес кәсіпорындар, 12 тәуелсіз және 17 қауымдастық кәсіпорындар жатады.

Корпорациялардың холдингтік құрылымы мен мемлекеттің ӘКК қызметіне белсенді қатысуы қазақстандық әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациядағы тәжірибенің әлемдік тәжірибеден жалғыз ғана айырмашылығы емес.

Тұжырымдамалардағы ӘКК-ның басымды мәселелері анықталды:

- энергетикалық және өндірушілік емес секторлардағы жаңа нарықтарды дамыту;

- саудалық маркалар мен интеллектуалдық меншік құқығы мен қорғалған тауарлардың өндірісіне жағдай жасау;

- фермерлік шаруашылықты дамыту;

- кәсіпкерлік өнімнің ішкі және сыртқы нарықтағы қозғалысы;

- кластерлерді құру және әрекет етуші кәсіпорындарды кластерлерге біріктіру, жер учаскелерін және инфрақұрылым объектілерін жүзеге асуына мүмкіндік жасау;

- инвестицияларды тарту және инновацияны енгізу;

- маркетингтік базаларды құру, шикізаттарды көтерме бағамен сатып алу арқылы өнімнің өзіндік құнын түсіру;

- өнімді өндіру мен соңғы өнімді жүзеге асырудың халықаралық стандарттарының қауіпсіздігі.

Атап өтетін жайт, ӘКК-ның шетелдік аналогтарында мәселелердің бағыттары басқаша анықталған. Шетелдік корпорацияларда негізгі бағыты жаңа тұрақты жұмыс орындарын құруға, тұрғындардың табысының жоғарлауына, жеке инвестициялау есебінен жаңа кәсіпорындарды құру барысында салықты базаларды кеңейтуге бағытталады. Жаңа және әрекет етуші бизнесті қолдау мен әрекет етуші бизнесті кеңейтуді ынталандыру, экономикалық дамуға мүмкіндік беретін бағдарламаларды енгізу, жұмысбастылық пен инвестициялау мүмкіндігін қамтамасыз ететін жергілікті экономиканы құру мен жүзеге асыру әлеуметтік корпорациялардың негізгі бағыттары болып саналады.

Даму тұжырымдамасында көрсетілген ӘКК қызметінің негізгі әрекеттерін және соңғы бес жылдағы нәтижелерін талдай келе, қазіргі кезде ӘКК-нің негізгі қызметі негізінен аймақтағы бизнесті дамытуға жәрдемдесуге емес, қызмет етуші бизнеске бағытталғанын көреміз, ол өз кезегінде шетелдегі әлеуметтік корпорациялардың негізгі функциясы болып табылады. Сондай-ақ ӘКК-нің негізгі функцияларының бірі кластерлік бастамалардың жүзеге асырылуына негізделген. Кластерлік бастама шағын және орта бизнес сфераларын дамытуда мемлекеттік саясаттың негізі болуы тиіс. Мемлекеттегі кластерлік дамудың шешуші рөлі жеке бастамаларға, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар мен жергілікті атқарушы органдарға байланысты

әрекет етеді. Бұл жағдай әрекет етуші бастамалардың аумақтық нышандары мен аймақтық жобалардың дамуына ӘКК бағыттарының арасындағы байланыс үлкен рөл атқарады. Кластерлік бастамалардың жүзеге асуы экспорттық "еңіске" (күшті бәсеке үшін тым аз немесе әлі ешкім жайғаспаған тауарлар мен қызметтер нарығы) шығу үшін шағын және орта компаниялардың бірігуінің есебінен жүргізілуі керек, бұл жерде аймақтар (немесе жақын орналасқан бірнеше аймақтар) потенциалдық және бәсекелестік артықшылыққа ие. ӘКК-ның негізгі тапсырмаларының бірі болып жобалардың жеке құрылымдармен бірге әрекет етуі жатады. Бірақ ӘКК-да әріптестікті таңдау құқығы әрекет етуші кәсіпорынға беріледі. Қорытындылай келе, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар мемлекеттік жеке әріптестіктің дамуында маңызды рөл ойнайтынын айтуға болады, ол ҚР Үкіметінің дербес әзірлемесі болып табылады, себебі берілген құрылымның аймақтық органдары әлемде кездеспейді. ӘКК-ның құзырына барлық аймақтың жер қойнауымен иелік ету құқығы берілген (Республикаға маңызы бар стратегиялардан басқа), сонымен қатар ӘКК-ның мемлекеттік және коммуналдық кәсіпорындары мен инфрақұрылым объектілері аймақтық экономиканың дамуында маңызды потенциалға ие болып саналады, сондай-ақ жеке бизнеспен тығыз өзара қарым-қатынасты жүзеге асырады.

ӘКК-да қолданылатын құрылым (холдингтік құрылым) ӘКК-ға еншілес кәсіпорындарды немесе біріккен кәсіпорындарды құруға және қауымдасқан кәсіпорындарға инвестицияларды қатыстыратын экономиканың нақты секторларына қатысуға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, атап кететін жайт, ӘКК-ны құрудағы құжаттарда көрсетілген алға қойылған тапсырмалар (ӘКК-ның дамуының тұжырымдамасы) бағытынан әлдеқайда ерекшеленеді. Жалпы алғанда, егер де ӘКК-ның негізгі ерекшеліктері мен оның МЖС-дің рөлін жинақтасақ, онда ӘКК-ның қызметтері негізінен әрекет етуші бизнестің дамуына бағытталғанын көруге болады, ал жаңа субъектілерді құрудағы ынталандыру мен ӘКК қызметінің әлеуметтік аспектісі екінші дәрежелі ерекшелікке ие (мысалға, батыстық корпорациялардың негізгі тапсырмалары болып жаңа жұмыс орындарын құру, аймақтағы тұрғындардың табысын жоғарлату және т.б.).

МЖС механизмі мемлекет жауапкершілігінде әрекет ететін ұлттық сфераларындағы жобаларды жүзеге асыру үшін инвестицияларды тартудың бірден-бір маңызды құралы бола отырып, біріншіден қосымша қызметтер үшін жаңа нишаларды ашса,

екіншіден жеке сектордың ресурсы мен интеллектуалдық потенциалын пайдалану үшін мүмкіндіктерді құрады. Ал қоғам болса, өз кезегінде жеделдетілген инфрақұрылымдық даму формасындағы "бонусқа" ие болады.

Потенциалдық инвесторға мемлекеттік ұйымдармен бірге отырып мәселелерді шешу мен өндірістерді ұйымдастырумен байланысты барлық сұрақтар бойынша жан-жақты көмек көрсетілетін болады. Инвестор өндірісті өзі қаржыландырады, құрады және жүзеге асырады немесе АҚ "ҰК" ӘКК "Сарыарқа" бірге біріккен кәсіпорын құрады. Индустриалдық парк инвесторға парк ішіндегі барлық талаптарға сәйкес келетін және қолайлы инфрақұрылымға ие жерді мезгілсіз жалға береді.

Қазіргі кезде көптеген қазақстандық кәсіпорындар бірінші кезекте экономиканың базалық салаларында жоғарғы инновациялық және өндірістік потенциалды құрды. Сондықтан да олардың инновациялық әрекет ету стратегиясы бірінші кезекте индустриалдық-инновациялық кластердің қалыптасуындағы бірлескен немесе әртараптандырылған өсімге бағытталған. Қорытындылай келе, бұл жағдай әлемдік нарықтағы өнімге бәсекеге қабілетті өндірісті қамтамасыз етуге әсерін тигізеді, артынан отандық кәсіпорындардың тиімділігі мен оның одан әрі өсу потенциалына барлық жағдай жасалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Хусаинов Б. Международная миграция капитала и развитие национальных экономик. - Алматы: Экономика.- 2005.- 286с., 266.
2. Искалиев Е. Как Казахстан привлекает инвестиции. // Экономика и бизнес. - 2010.-№1- с.23
3. Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874 "Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы и о внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 "Об утверждении Перечня государственных программ". - Рижим доступа: <http://online.zakon.kz/>
4. Savas E. S. Privatization and Public Private Partnerships. N. Y.: Chatham House Publishers, Oxford University Press, 2000. 368 p.
5. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере: мировой опыт и перспективы России [Текст] / Р. М. Нижегородцев [и др.]; под ред. Р. М. Нижегородцева, С. М. Никитенко, Е. В. Гоосен. - Кемерово: ООО "Сибирская издательская группа", 2012. - 482 с.
6. Savas E. S. Privatization and the New Public Management // Fordham Urban Law Journal. 2000. Volume 28. Issue 5. Article 8. PP. 1730-1737.

Асемгүль МУСАТАЕВА, *PhD, старший преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, m_assem1984kz@mail.ru, +77014307984*

Ляззат АКИЛЬЖАНОВА, *магистрант специальности "Государственное и местное управление", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, +77057778808*

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В статье рассматриваются особенности обеспечения жильем в таких странах, как Турция, США, Германия, Украина, Россия. Делается анализ государственного участия в процессах функционирования рынка арендного жилья в зарубежных странах. Проводится сравнительная оценка доступности жилья в Казахстане с развитыми странами и странами СНГ.

Ключевые слова: обеспечение населения жильем, законодательство, программа, строительство, социальное жилье

Әсемгүл МҰСАТАЕВА, *PhD, аға оқытушы, Казтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академиялық көшесі, 9 үй, m_assem1984kz@mail.ru, +77014307984*

Ляззат АКИЛЬЖАНОВА, *"Мемлекеттік және жергілікті басқару" мамандығының магистранты, Казтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академиялық көшесі, 9 үй, +77057778808*

ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ХАЛЫҚТЫ ТҰРҒЫН ҮЙМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аталмыш мақала Түркия, АҚШ, Германия, Украина, Ресей сияқты елдердегі тұрғын үймен қамтамасыз етудің ерекшеліктерін қарастырады. Мақалада шет елдердегі тұрғын үйді жалға алу нарығына мемлекеттің қатысуы талдауға алынған. Дамыған елдер және ТМД елдерімен салыстырғанда Қазақстандағы тұрғын үйдің қолжетімдігіне салыстырмалы баға берілген.

Түйінді сөздер: халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету, заңнама, бағдарлама, құрылыс, әлеуметтік баспана

Assemgul MUSSATAYEVA, *PhD, senior teacher, Karaganda economic university of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic Kazakhstan, Karaganda c., Academicheskaya str., 9, m_assem1984kz@mail.ru, +77014307984*

Lyazzat AKILZHANOVA, *undergraduate of specialty "Public and Local Administration", Karaganda economic university of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic Kazakhstan, Karaganda c., Academicheskaya str., 9, +77057778808*

FEATURES OF PROVIDING THE POPULATION WITH HOUSING IN THE FOREIGN COUNTRIES

In article features of providing with housing in such countries as Turkey, the USA, Germany, Ukraine, Russia are considered. The analysis of the state participation in processes of functioning of the market of rent housing in the foreign countries becomes. Comparative assessment of availability of housing in Kazakhstan with the developed countries and the countries of the CIS is carried out

Key words: providing population with housing, legislation, program, construction, social housing

Высокий уровень социальной ответственности в Посланиях Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана определяет политическую значимость обеспечения населения достойным жильем. Данная задача имеет принципиальное значение для достижения главной цели - "К 2050 году войти в число 30-ти самых развитых государств мира" [1].

Рыночная экономика обусловила, необходимость формирования нового хозяйственного механизма в

обеспечении населения достойным жильем, что подразумевает, решение сложного комплекса вопросов, связанных, в том числе, с созданием фонда социального жилья.

В Послании Главы государства народу Казахстана от 10 января 2018 года "Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции" говорится о том, что обеспеченность жильем на одного жителя выросла в последние 10 лет на 30% и составляет сегодня 21,6 квадратных метра, и

поставлена задача довести данный показатель в 2030 году до 30 квадратных метров [2].

С помощью социального жилья государство будет стремиться достичь общей сбалансированности на рынке жилья с целью обеспечения надлежащим жильем нуждающихся групп населения, не имеющих возможности арендовать жилье на свободном рынке по социальным или иным причинам.

Государственный патернализм, охватывая практически всех членов общества, гарантирует определенный уровень удовлетворения потребностей населения в жилье, услугах здравоохранения, образовании и культуре, обеспечении занятости. Основы такого типа хозяйствования сложились в Западной Европе в послевоенный период в процессе постепенного продвижения по пути экономического строительства и социального сотрудничества. Конечно, каждая страна развивается во взаимодействии с остальным миром, перенимая те или иные модели экономической, социальной политики и институциональной системы. Однако существует и свой собственный в чем-то неповторимый путь, присущий каждому государству [3].

В настоящее время во исполнение поручения лидера нации Казахстана активно изучает и планирует применить весьма прогрессивный опыт Турции по строительству социального жилья. Так, в рамках плана действий Правительства Турции с 2003 года проводятся мероприятия по обеспечению жильем слоев населения с низким уровнем дохода и переселению жителей ветхих домов в современные жилищные комплексы. Согласно информации руководства управления по развитию жилищного строительства Турции Администрация жилищного строительства к концу 2011 года построила примерно 202 000 домов для граждан Турции со средним достатком и 140 000 домов для малообеспеченных и бедных семей. Планируется, что Администрация жилищного строительства Турции к 2023 году построит в Турции 500 000 жилых домов [4].

Для неимущих слоев населения, не имеющих постоянного дохода или с низким уровнем дохода, предусмотрено жилье площадью от 45 до 65 кв. метров с ежемесячной оплатой в размере 80 \$ США со сроком погашения в течение 20 лет. При этом оплата жилья производится только через 2 года после заселения. Семьям погибших военнослужащих, инвалидам войны, их вдовам и сиротам выдаются беспроцентные займы на жилищное строительство. Срок строительства объектов составляет не более 12-14 месяцев.

Кроме того, Администрация жилищного строительства Турции в период с января по август 2011 года продала с аукциона 368 объектов недвижимости, что принесло ей 1,21 млрд. турецких лир. Выручка от продаж была направлена на финансирование объектов жилищного строительства, предназначенных для жителей Турции с низким уровнем доходов, а также на реализацию социальных проектов. Таким образом, Администрация жилищного строительства изыскала денежные средства, необходимые для строительства,

не обращаясь к государственному бюджету. Действующее турецкое законодательство позволяет Администрации жилищного строительства использовать земли, принадлежащие государству, а также брать в свое владение неиспользуемую или проблемную государственную собственность.

В плату за государственную землю Администрация жилищного строительства строит различные общественные здания - школы, больницы, жилье и административные центры. Ту собственность, которая не подходит для реализации ее проектов, администрация продает, обеспечивая тем самым себя финансами, необходимыми для строительства.

Основная функция Администрации жилищного строительства - обеспечение предложений на рынке жилья для лиц с низкими и средними доходами путем финансирования строительных проектов.

Одной из главных сфер деятельности Администрации жилищного строительства является программа "Преобразование трущобных районов/ Проекты по обновлению городских районов Турции". Администрация жилищного строительства застраивает районы, в которых местные администрации сносят или предполагают сносить трущобы.

Интересной является финансовая модель, разработанная Администрацией жилищного строительства, чтобы реализовать правительственные решения в отношении существующей политики жилищного строительства и приобретения жилья. Финансовая модель названа моделью "перераспределения доходов", при которой жильем обеспечивается группа населения с высокими доходами путем строительства жилья на участках земли, принадлежащих ТОКі, в сотрудничестве с частным сектором, чтобы полученные доходы направить на проекты по строительству жилья для групп населения с низкими и средними доходами.

Эта модель основана на разделении доходов от продаж с частным партнером.

Социальная программа Администрации жилищного строительства по строительству жилья направлена на людей с низкими и средними доходами, которые в существующих рыночных условиях не могут приобрести в собственность жилье.

Распределение жилищных проектов, осуществляемых Администрацией жилищного строительства:

1) 14 процентов - проекты по программе "Сбор средств методом перераспределения доходов";

2) 86 процентов - проекты по программе "Социальное жилье". Бенефициарии проектов социального жилья ТОКі делают первый взнос в начале строительства, и затем они продолжают платить ежемесячно согласно плану выплат, приведенному к единому показателю. Для большинства проектов этот показатель является индексом заработной платы в государственном секторе.

Сроки выплат кредитов ТОКі устанавливаются равными 10-15-20 лет в среднем, в зависимости от финансовых возможностей целевых групп. Сектор строительных материалов в Турции развит очень

хорошо, и доля турецких товаров и оборудования в строительстве составляет более 95 %.

Необходимо сказать, что исследование рынка жилья в зарубежных странах показывает наличие в них значительной доли арендного жилья.

В странах, имеющих более развитый рынок жилья, минимальное государственное регулирование рынка недвижимости, высокий уровень развития экономики, а, следовательно, свободное ценообразование и высокую мобильность трудовых ресурсов, доля жилого фонда, находящегося в аренде, выше.

Основной контингент арендаторов - это студенты, иногородние и иностранные сотрудники организаций, внутренние и внешние мигранты, приезжающие в надежде найти хорошую работу, семьи с доходом, не позволяющим приобрести жилье в собственность.

В зависимости от исторически сложившихся условий владения и перераспределения жилого фонда арендодателями, в основном, выступают:

- государственные структуры (Китай, Украина, Чехия);

- региональные образования, штаты и территории (Австралия);

- муниципалитеты (США, Чехия, Великобритания);

- кооперативы (Чехия, Нидерланды, Канада);

- работодатели (Аргентина);

- общественные фонды и жилищные ассоциации (Великобритания, Нидерланды, Австралия);

- физические лица - собственники жилья и девелоперы (практически, все страны).

Наибольшим спросом на рынке аренды жилья в зарубежных странах пользуются одно-двух комнатные квартиры эконом-класса, как своеобразная отправная точка, позволяющая получить приемлемый уровень удобства и комфорта отдельного жилья за сравнительно небольшие деньги.

Государственное участие на рынке аренды в основном проявляется в следующих сферах:

- регулирование арендной платы (Чехия, США, Аргентина);

- субсидирование малоимущих (США, Великобритания, Австралия) или предоставление им в аренду социального жилья (США, Австралия);

- субсидирование арендодателей, предоставляющих жилье малоимущим (США);

- предоставление кредитов на оплату залога за аренду, на оплату аренды, погашение задолженности (Австралия);

- контроль над использованием арендованного социального жилья (США, Чехия, Австралия);

- регулирование развития рынка аренды фискальными методами (Украина, Чехия);

- привлечение общественных организаций и кооперативов для управления арендуемым социальным жильем (Нидерланды, Канада, Великобритания);

- выделение на льготных условиях земельных участков для строительства жилых многоквартирных домов для социальной и коммерческой аренды (США, Китай, Украина, Бразилия);

- прямой запрет на сдачу в аренду жилья отдельным категориям граждан (Чехия, Австралия);

- субсидирование строительства жилья для социального найма (Канада, Чехия, Китай);

- привлечение частных инвесторов к строительству арендуемого жилья на условиях его последующего перевода в частную собственность (Чехия);

- организация фондов финансирования строительства и сдачи жилья в наем (Бразилия, США) и т.д.[5].

Государство приступает к активному регулированию арендных отношений под угрозой социальных потрясений вследствие кризиса на жилищном рынке или гиперинфляции. Во многих городах США, существуют ограничения на рост цен сдаваемого в аренду жилья. В рамках программы доступного жилья власти Нью-Йорка выделяют землю для строительства (в основном, на месте закрывшихся промышленных предприятий и портовых сооружений) и создают механизмы для привлечения частных инвесторов в создание недорогого жилья. Кроме того, через специальный фонд власти планируют затраты в объеме \$200 млн. на приобретение земли и зданий, находящихся в частных руках. После того, как эти здания будут конвертированы в доступное жилье, около 30 тысяч квартир будет продано частным инвесторам или непосредственно малообеспеченным семьям. Стоимость аренды и приобретения жилья в рамках этой программы предположительно будет субсидироваться. Особые надежды мэр Нью-Йорка возлагает на застройку прибрежной полосы Квинса. Есть намерения на 24 акрах построить самый большой из возведенных за последние 30 лет жилищный комплекс для среднего класса. Пять тысяч квартир этого комплекса будут предназначаться для семей, зарабатывающих от 60 до 145 тысяч долларов в год, а стоимость аренды будет колебаться в пределах от 1,200 до 2,500 тысяч долларов в месяц.

На данный момент на рынке жилья Германии прослеживаются следующие тренды: превалирование арендного жилья, смещение потребительских предпочтений от сельского жилья к городскому, уменьшение интереса к собственным домам в пользу квартир.

Несмотря на то, что собственное жилье - мечта любого человека, большинство жителей Германии не в состоянии ее осуществить. Мешает этому несколько факторов. С одной стороны, идет сворачивание государственных программ стимулирования покупки жилья частными лицами. С другой стороны, регулирование государством цен на рынке аренды и удержание их на низком уровне.

В соответствии с законодательством в Германии жилье подразделяется на три категории:

- жилье социального найма;

- жилье коммерческого найма;

- жилье частных собственников.

Социальное жилье выделяется гражданам по строго определенному критерию - уровню дохода - с ограничениями по занимаемой площади. По качеству такое жилье не отличается от жилья, предоставляемого при коммерческом найме, но плата за его содержание субсидируется муниципалитетом. Оно убыточно для жилищных

предприятий. В последнее время жилищными предприятиями ведется политика по возмездной приватизации жилья категории коммерческого найма. Государство по-прежнему остается главным проводником в решении этих задач. Всем желающим приватизировать жилье в собственности предлагается несколько вариантов. Во-первых, получение фиксированной беспроцентной ссуды сроком на 10 лет. Во-вторых, получение льготной ссуды в рамках существующих норм жилищной обеспеченности на одного члена семьи. Площадь, превышающая норму, будет уже оплачиваться по рыночной стоимости. При этом в сделке должны участвовать и собственные средства покупателя, составляя от 10 до 15% от суммы всех затрат при покупке и оформлении сделки.

Согласно статистическим данным, в собственности граждан сегодня находится около 40% квартир жилого фонда Германии. Частный жилой фонд - это многоквартирные, двух- и односемейные дома и спаренные коттеджи - когда ряд коттеджей примыкает друг к другу и границы раздела проходят по общим капитальным стенам. Каждый такой дом или коттедж имеет земельный участок. Жилищные предприятия ведут строительство такого жилья для продажи в собственность.

И хотя демографические сдвиги, низкие ипотечные ставки и гибкая кредитная политика постепенно изменяют ситуацию, на данный момент лишь 43 % немцев имеют собственное жилье. Данный показатель ниже среднего уровня по Европейскому союзу.

Жилищная политика очень тесно связана с государственной поддержкой исключительно "уязвимых групп", таких как многодетные семьи, одинокие родители и т.п. При этом упор сделан не на строительство, а на предоставление субсидий для аренды жилья. На сегодняшний день в Германии больше половины населения арендует жилье.

Необходимо сказать, что в Германии серьезное внимание уделяется внедрению новых технологий в строительную отрасль и производство строительных материалов. Одними из крупных промышленных компаний Германии в строительной отрасли являются фирмы "B.T. innovation GmbH" и "EBAWE". Основная деятельность компаний - разработка и поставка оборудования для заводов железобетонных изделий под различные методы строительства зданий.

Что касается опыта постсоветских государств, то для стимулирования строительства в Республике Беларусь были созданы следующие условия:

- освобождение от НДС строительных компаний;
- бесплатное предоставление земельных участков для строительства жилья;
- фиксированная стоимость строительных материалов;
- фиксированная маржа строительных компаний - не более 5 %;
- долевое строительство через государственные строительные компании [6].

Строительство жилья в Республике Беларусь осуществляется, в основном, за счет средств населения через систему жилищно-строительных кооперативов и долевое строительство. Государство участвует в строительстве жилья посредством

выдачи льготных кредитов населению (ставка вознаграждения от 1 % до 5 % годовых на срок от 20 до 40 лет) и строит социальное жилье в небольших объемах для целевых категорий граждан, которое остается в собственности у государства.

В Украине из 1 216 000 семей и одиночек, которые находились на квартирном учете (как нуждающиеся в жилье) на конец года в 2008 году жилье получили лишь 17 000, в 2009 г. из 1 174 000 - 11 000, в 2010 г. из 1 139 000 - 11 000. Согласно Закону Украины "О жилищном фонде социального значения" жилищный фонд социального назначения формируется органами местного самоуправления путем строительства нового жилища, реконструкции существующих жилых домов, а также переоборудования нежилых домов в жилье, получения жилища, переданного в дар органам местного самоуправления украинскими и иностранными юридическими и физическими лицами, международными общественными организациями, а также передачи в коммунальную собственность жилища, изъятого на основании судебных решений или признанного в установленном законом порядке бесхозным или выморочным, передачи застройщиками местным советам доли жилой площади в новостроенных домах на основаниях, предусмотренных законодательством, передачи из государственной в коммунальную собственность социального жилища, построенного за счет средств государственного бюджета, использования на договорных началах частного жилищного фонда, приобретения права собственности на жилище на иных основаниях, не запрещенных законом. При этом передача жилья из жилищного фонда социального назначения в другие жилищные фонды, определенные законом, не допускается. Временные минимальные нормы обеспечения социальным жильем и порядок расчета платы за социальное жилье утверждаются Кабинетом Министров Украины [7].

В Российской Федерации реализуется Национальный проект "Жилье" - программа по улучшению жилищных условий граждан. В целях содействия развитию жилищного строительства и формированию рынка доступного жилья, иному развитию территорий создан Федеральный фонд содействия развитию жилищного строительства, и принят Федеральный закон "О содействии развитию жилищного строительства".

По сведениям Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации на начало 2010 г. на учете в качестве нуждающихся в жилых помещениях состояло 2,82 млн. семей (5,5% от общего числа семей). Получили жилые помещения и улучшили жилищные условия за 2010 год 244 тысяч семей (8,6% от числа, состоявших на учете на начало 2010 г.). В их числе - 82,1 тысячи семей участников Великой Отечественной войны и членов семей погибших (умерших) участников Великой Отечественной войны, что в 2,8 раза превышает число семей указанных категорий, состоявших на учете на начало 2010 г., 9,2 тысяч семей ветеранов боевых действий, инвалидов и семей, имеющих детей-инвалидов (4,2% от их числа,

состоявших на учете на начало 2010 г.) [8]. Важным направлением реализации Национального проекта РФ является обеспечение жильем молодых семей. В 2010 г. число молодых семей, получивших жилые помещения и улучшивших жилищные условия, составило 29,2 тысяч (на 4,3% меньше, чем в 2009 г.), из них 10,6 тысяч (более одной трети от числа молодых семей) - проживающих в сельской местности. Число молодых семей, состоящих на учете в качестве нуждающихся в жилых помещениях, в 2010 г. составило 408,4 тыс. (на 2% больше, чем в 2009 г.), из них 129,9 тысяч - проживающих в сельской местности (32% от числа молодых семей). В 2010 г. из 10,8 тысяч семей молодых специалистов, проживающих в сельской местности и состоявших на учете в качестве нуждающихся, получили жилые помещения и улучшили жилищные условия более 2 тысяч семей.

В рамках подпрограммы "Выполнение государственных обязательств по обеспечению жильем категорий граждан, установленных федеральным законодательством" Федеральной целевой программы "Жилище" на 2002-2010 гг., утвержденной постановлением Правительства РФ от 17.09.2001 № 675, за счет реализации государственных жилищных сертификатов, выданных гражданам, уволенным с военной службы, органов внутренних дел, и приравненных к ним лиц, в 2010 г. приобретено 3,1 тысячи квартир (на 62,8% больше, чем в 2009 г.). Общая площадь приобретенных жилых помещений составила 160,4 тысячи кв.метров, на их приобретение использовано средств в объеме 5196,5 млн. рублей, в том числе за счет предоставленных социальных выплат - 4909,4 млн. рублей и за счет собственных или заемных (кредитных) средств -287,1 млн. рублей.

В данное время в России реализуется Государственная программа "Обеспечение доступным и комфортным жильём и коммунальными услугами граждан Российской Федерации", целью которой является повышение доступности жилья и качества жилищного обеспечения населения; повышение качества и надежности предоставления жилищно-коммунальных услуг населению [9]. В целом, зарубежный опыт обеспечения населения жильем

показывает, что в развитых странах наблюдается значительная доля арендного жилья. В постсоветских государствах приоритетным направлением в данной сфере является обеспечение жильем молодых семей.

Список литературы:

1. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства: Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана от 14.12.2012. <http://www.akorda.kz>

2. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана от 10.01.2018 "Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции", <http://www.akorda.kz>

3. Айтбембетова А.Б., Аубакирова Ж.Я. Социальная функция государства в современном обществе. G-Global// www.group-global.org

4. Управления по развитию жилищного строительства Турции Администрация жилищного строительства (ТОКИ)//<http://www.TOKI.gov.tr/en/index.html>

5. Народное обсуждение: Материалы к Парламентским слушаниям "О состоянии и перспективах обеспечения населения доступным жильем" // www.zakon.kz

6. Подрезенок Г.П. Правовые меры, принятые в Республике Беларусь за последние годы для обеспечения прав граждан в социальной сфере // www.pravo.by

7. Закон Украины. О жилищном фонде социального назначения // от 12 января 2006 года № 3334-IV

8. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации. Опережающие индикаторы по видам экономической деятельности. Строительство // www.gks.ru

9. Государственная программа "Обеспечение доступным и комфортным жильём и коммунальными услугами граждан Российской Федерации", утвержденная постановлением Правительства от 30 декабря 2017 года №1710

Айнұра ОМАРОВА, доцент, PhD кафедры "Менеджмента и инноваций" Карагандинского Экономического Университета Казпотребсоюза, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9 ainuraphd@mail.ru +77781088696

НАЛОГОВОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА В СТРАНАХ ЕАЭС

В результате исследования проведен анализ форм и методов стимулирования инновационной деятельности с акцентом на финансовые и налоговые инструменты стимулирования, определена возможность введения нового специального режима налогообложения и отдельных налоговых льгот для субъектов инновационной деятельности, проведен анализ развития СЭЗ в РК и разработана модель прогнозирования показателей инновационного развития региона и налоговых поступлений от субъектов инновационной деятельности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, инновационная деятельность, налоговое стимулирование, налоговые преференции, налоговые льготы

Айнұр ОМАРОВА, Менеджмент және инновациялар кафедрасының доцент, PhD, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, Қараганды қ., Академика көшесі, 9, ainuraphd@mail.ru +77781088696

ЫНТАЛАНДЫРУҒА, ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕАЭО САЛЫҚТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Зерттеу нәтижесінде талдау нысандары мен әдістерін инновациялық қызметті ынталандыруға назар аударатырып, қаржылық және салықтық құралдар ынталандыру, анықталған енгізу мүмкіндігі, жаңа салық салудың арнайы режимін және жекелеген салық жеңілдіктері үшін индустриалды-инновациялық қызмет субъектілерінің, талдау АЭА-ны дамыту және моделі әзірленді көрсеткіштерін болжау инновациялық даму және субъектілерінен түскен салық түсімдерінің инновациялық қызметі.

Түйінді сөздер: бәсекеге қабілеттілігі, инновациялық қызмет, салықтық ынталандыру, салық жеңілдіктері

Ainura OMAROVA, Assistant professor, PhD of the Chair "Management and Innovations" of Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya 9 street, ainuraphd@mail.ru +77781088696

TAX STIMULATION OF INNOVATIVE ACTIVITY OF KAZAKHSTAN IN THE UNITED KINGDOM COUNTRIES

As a result of the research, the analysis of forms and methods of stimulating innovation activity was made with an emphasis on financial and tax incentive tools, the possibility of introducing a new special taxation regime and certain tax incentives for innovation entities was determined, an analysis of the development of FEZ in the Republic of Kazakhstan was made and a model for forecasting the indicators of innovation development of the region and tax revenues from subjects of innovation.

Keywords: competitiveness, innovative activity, tax incentives, tax preferences, tax incentives

В Казахстане, как и в большинстве стран мира, налоговая система рассматривается не только как инструмент, обеспечивающий формирование доходной части бюджета, но и как механизм макроэкономического регулирования, позволяющий стимулировать развитие экономики в заданном направлении. В настоящее время отечественная экономика достигла переломной фазы своего развития: назрела необходимость сменить сырьевой сценарий развития на инновационную модель [1].

Конкуренция экономических сообществ за привлечение налогоплательщика стимулирует применение в рамках конкретного сообщества однотипных подходов к формированию налоговых систем. Вместе с тем, налоговая гармонизация

должна предусматривать не только сохранение определенных особенностей налогового регулирования, но и объективно должна ставить своей целью в среднесрочной перспективе приведение к полной стандартизации систем налогообложения и порядка взимания налогов и сборов в Таможенном союзе и в рамках ЕАЭС. Актуальность исследования обусловлена необходимостью проведения теоретического анализа воздействия налогообложения на экономическое стимулирование инновационной деятельности, оценки эффективности реализуемой государством налоговой политики, а также разработки обоснованных предложений по совершенствованию механизма налогового стимулирования инновационной деятельности, в условиях вхождения в

интеграционные сообщества, в том числе, с учетом имеющегося зарубежного опыта. Целью исследования является анализ финансового стимулирования инновационной деятельности, обоснование лучших результатов зарубежного опыта налогообложения инновационной деятельности и на этой основе разработка практических рекомендаций по совершенствованию налоговой поддержки инновационного развития Казахстана в условиях ЕАЭС. Зарубежная практика свидетельствует, что в условиях нестабильных экономических систем, характеризующихся высоким уровнем инфляционных процессов и их сильного влияния на поведение экономических агентов, рычаги прямого стимулирования со стороны государства (дотации из бюджета, субвенции) должны отступить на второй план. Решающая роль здесь принадлежит рычагам косвенного стимулирования [2].

Среди косвенных методов стимулирования следует выделить активное применение налоговых инструментов. Повышение удельного веса льгот, обеспечивающих благоприятный инновационный климат, является общей тенденцией.

Изучив множество зарубежных источников нами выделены наиболее распространенные виды поддержки и стимулирования инноваций на практике в различных странах:

- прямое финансирование расходов на создание новых продуктов и технологий, составляющее до 50% его общей суммы (США, Франция);

- предоставление новаторам беспроцентных ссуд - Швеция;

- налоговые льготы в виде снижения налоговых ставок, установления упрощенного режима налогообложения, предоставления налоговых кредитов;

- создание фондов внедрения инноваций для снижения рисков - Германия, Швейцария, Франция, Нидерланды;

- предоставление безвозмездных ссуд, обеспечивающих до 50% затрат на внедрение новых проектов - Германия;

- снижение государственных пошлин для индивидуальных изобретателей, отсрочка по уплате пошлин, если изобретение связано с экономией энергии - Австрия, Германия, США;

- бесплатные услуги патентных поверенных и услуги делопроизводства по заявкам изобретателей-одиночек - Германия, Нидерланды;

- различные дотации, гарантии по займам, программы конкурсной поддержки, программы налоговых кредитов, применяемые во многих странах.

Несмотря на большое количество форм и методов финансового стимулирования инновационной активности, на сегодня, существует множество проблем, препятствующих развитию инновационной деятельности, как в Казахстане, так и в других странах ЕАЭС. В области налогообложения инновационного сектора в Республике Казахстан выявлены ряд проблем, так:

- несмотря на существование льготных налоговых режимов в Республике Казахстан, большая часть инновационных предприятий уплачивает налоги по традиционной системе налогообложения;

- инновационная продукция обладает большой добавочной стоимостью, и в совокупной налоговой нагрузке этих организаций велика доля налога на добавленную стоимость (НДС);

- высокий уровень совокупной налоговой нагрузки (особенно с учетом корпоративного подоходного налога, налога на имущество организаций и земельного налога). Для изменения сложившейся ситуации необходимо использовать весь спектр финансовых инструментов, прежде всего налоговое стимулирование.

Анализ развития СЭЗ и их роли в развитии инновационного потенциала Казахстана показал незавершенность формирования инфраструктуры СЭЗ, что является следствием отсутствия достаточного финансирования. Также недостаточная развитость транспортно-логистической, энергетической и другой инфраструктуры страны является барьером для развития секторов промышленности [3].

Однозначно, надо признать, что в Казахстане нет ведомств, которые перевоплощают накопленные знания и технологии в побочные эффекты. Некоторые инновационные технологии не защищены авторскими правами и, следовательно, их использование не требует наличия лицензии, а это, в свою очередь, негативно отражается на объеме инвестиций со стороны других новаторов. Объем инвестиций очень скуден, в некоторых СЭЗ и вовсе их нет (Химический парк Тараз).

Принимая во внимание вышесказанное, мы считаем, что следует провести моделирование финансового и социально-экономического развития специальной экономической зоны в регионах с учетом всей широты взаимовлияющих факторов финансовой и социально-экономической базы и для выражения "эффекта целостности" данной системы необходимо объединить исследуемые показатели по СЭЗ в отдельные совокупности или информационные блоки.

В предлагаемой нами модели наблюдается общая тенденция развития специальной экономической зоны и инновационной активности в регионе страны (на примере Карагандинской области), за анализируемый период, выраженная показателями финансового и социально-экономического развития в их единстве и взаимосвязи, а также трендовый расчет прогноза поступлений от субъектов инновационной деятельности, которые будут применять предлагаемый новый специальный (упрощенный) режим налогообложения.

Основные индикаторы мониторинга финансовой и социально-экономической статистической базы инновационного развития в Карагандинской области приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Индикаторы мониторинга финансовой и социально-экономической статистической базы инновационного развития в Карагандинской области

Индикаторы	Ед. изм	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7
Валовой региональный продукт Карагандинской области (млн.тг)	тг	2397919,6	2576849,4	2621888,8	2899976,8	3101158,4
Общая сумма поступивших налогов и платежей СЭЗ Сарыарка (тыс.тг)	тг	97301,21	110861,04	124420,9	137980,7	142306,2
Уровень активности инноваций в % в Карагандинской области	%	7,2	3,8	7,6	8,4	9,2
Кол-во предприятий всего в Карагандинской области, имеющих инновации (единиц)	ед.	71	78	148	159	216
Налог по специальному налоговому режиму (СНР) (млн.тг)	тг	-	-	-	-	-
Объем произведенной инновационной продукции в Кар области (млн.тг)	тг	14388,6	30891,5	53731,2	21578,1	18442,5
Внутренние затраты на научные исследования и разработки по Карагандинской области (млн.тг)	тг	1528,4	2947,0	3407,7	4048,9	3597,8
Объем произведенной инновационной продукции в РК (млн.тг)	тг	235962,7	379005,6	578263,1	580386,0	377196,7
Примечание –Составлено по данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [4]						

Далее систематизируем и обозначим факторы финансовой и социально-экономической статистической базы инновационного развития в Карагандинской области, которые, представлены в таблице 2.

Таблица 2 - Факторы финансовой и социально-экономической статистической базы инновационного развития в Карагандинской области

№ п/п	Обозначение	Наименование фактора	Ед. изм.
1	2	3	4
1	Y	Валовой региональный продукт Карагандинской области (млн.тг)	тг
2	X ₁	Общая сумма поступивших налогов и платежей СЭЗ Сарыарка (тыс.тг)	тг
3	X ₂	Уровень активности инноваций в % в Карагандинской области	%
4	X ₃	Кол-во предприятий всего в Карагандинской области, имеющих инновации (единиц)	ед.
5	X ₄	Налог по специальному налоговому режиму (СНР) (тыс.тг)	тг
6	X ₅	Объем произведенной инновационной продукции в Карагандинской области (млн.тг)	тг
7	X ₆	Внутренние затраты на научные исследования и разработки по Карагандинской области (млн.тг)	тг
8	X ₇	Объем произведенной инновационной продукции в РК (млн.тг)	тг
Примечание – Составлено автором			

По нашему мнению, из существующих методов среднесрочного прогнозирования наиболее приемлемой является метод трендовых прогнозных расчетов.

Проведем количественный анализ прогнозирования на базе формализованного трендового метода, который базируется на фактически имеющемся информационном материале, показателях экономического развития по методу экстраполяции по аналитическому выравниванию тренда.

Прогнозы на основе экстраполяции рядов динамики можно представить в виде определенного значения функции:

$$Y_{t+l}^* = f(y_i, l, a_j), \quad (1)$$

где Y_{t+l}^* - прогнозируемое значение ряда динамики;

l - период упреждения;

y_i - уровень ряда, принятый за базу экстраполяции;

a_j - параметр уравнения тренда.

Произведя сглаживание временного ряда методом наименьших квадратов, получаем линейную трендовую зависимость вида:

$$\hat{Y}_t = f(t), \quad (2)$$

Экстраполяция осуществляется путем подстановки в уравнение тренда значения независимой переменной t , соответствующей величине периода упреждения (прогноза). Экстраполяция дает возможность получить точечное значение прогноза, т. е. оценку прогнозируемого показателя в точке по уравнению, описывающему тенденцию прогнозируемого показателя. Он является средней оценкой для прогнозируемого интервала времени.

Величина доверительного интервала экстраполяции тренда определяется следующим образом:

$$Y_{t+l}^* \pm K^* \cdot S_y, \quad (3)$$

$$t = n, \quad l = 1, 2, \dots, L$$

где Y_{t+l}^* - точечный прогноз на момент $(t+l)$;

S_y - средняя квадратическая ошибка тренда;

- множитель, определяемый по таблице с заданной вероятностью.

Значение K^* зависит только от числа наблюдений (числа уровней ряда n) и l (периода упреждения). С ростом n значения K^* уменьшаются, а с ростом l увеличиваются. Следовательно, достаточно надежный прогноз получается при достаточно большом числе наблюдений (для линейного тренда, например, не менее 6 и период упреждения не очень большой. При одном и том же n с ростом l доверительный интервал прогноза увеличивается.

Стандартная (средняя квадратическая) ошибка оценки прогнозируемого показателя S_y определяется по формуле:

$$S_y = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{n - m}}, \quad (4)$$

где, y - фактическое значение уровня;

$\hat{y}$ - расчетная оценка соответствующего показателя по модели;

n - размер выборки;

m - число параметров в зависимости $f(t)$.

Теснота связи показателя с фактором определялась коэффициентом корреляции:

$$r = \frac{\frac{1}{n} \sum y_i x_i - \bar{x} \bar{y}}{\sigma_x \sigma_y}, \quad (5)$$

где, $\sigma_x \sigma_y$ - средние квадратические отклонения,

которые вычисляются следующим образом:

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum (x_i - \bar{x})^2},$$

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum (y_i - \bar{y})^2},$$

$\bar{x}, \bar{y}$ - средние арифметические значения фактора x и показателя y .

Проиллюстрируем использование этого метода на примере прогнозирования исследуемых показателей. Для проведения вычислений воспользуемся данными временного ряда, представленными в таблице 3. Проиллюстрируем использование этого метода на примере прогнозирования исследуемых показателей. Для проведения вычислений воспользуемся данными временного ряда, представленными в таблице 3.

Таблица 3 - Уравнения трендовых моделей прогнозируемых показателей, на период 2016-2020 гг

Расчетный показатель	Уравнение трендовой модели	Средне квад. ошибка оценки	Коэф-т детерм. r^2_{yx}	Коэф-т Фишера F-критерий	Критерий Дарбина-Уотсона, d
1	2	3	4	5	6
Валовой региональный продукт Карагандинской области (млн.тг)	$Y_t = 2159211,60 + 144783,000 t$	87890,2	0,88	14,22	1,72
Общая сумма поступивших налогов и платежей СЭЗ Сарыарка (тыс.тг)	$Y_t = 82299,549 + 10303,522 t$	4485,0	0,94	29,15	2,16
Уровень активности инноваций в % в Карагандинской области	$Y_t = 5,493 + 0,497 t$	1,79	0,43	0,06	2,07
Кол-во предприятий всего в Карагандинской области, имеющих инновации (единиц)	$Y_t = 17,933 + 30,257 t$	22,24	0,84	9,22	2,08
Объем произведенной инновационной продукции в Кар области (млн.тг)	$Y_t = 28168 - 120,56 t$	2564,6	0,28	0,51	1,45
Внутренние затраты на научные исследования и разработки по Карагандинской области (млн.тг)	$Y_t = 1533,8 + 524,07 t$	134,3	0,74	7,46	2,08
Объем произведенной инновационной продукции в РК (млн.тг)	$Y_t = 203926,393 + 55391,354 t$	127839,1	0,27	0,13	1,55
Примечание - Составлено и рассчитано автором					

В результате решения уравнения трендовых моделей прогнозируемых показателей, получаем следующие данные (Таблица 4).

Таблица 4 - Прогнозные значения показателей, на период 2016-2020гг

Показатели	2016г	2017г	2018г	2019г	2020г
Валовой региональный продукт Карагандинской области (млн.тг)	3172692,60	3317475,60	3462258,60	3607041,60	3751824,60
Общая сумма поступивших налогов и платежей СЭЗ Сарыарка (тыс.тг)	154424,20	164727,72	175031,24	185334,77	195638,29
Уровень активности инноваций в % в Карагандинской области	8,97	9,47	9,97	10,47	10,96
Кол-во предприятий всего в Карагандинской области, имеющих инновации (единиц)	229,73	259,99	290,25	320,51	350,76
Объем произведенной инновационной продукции в Кар области (млн.тг)	27444,64	27324,08	27203,52	27082,96	26962,40
Внутренние затраты на научные исследования и разработки по Карагандинской области (млн.тг)	4678,22	5202,29	5726,36	6250,43	6774,50
Объем произведенной инновационной продукции в РК (млн.тг)	591665,87	647057,23	702448,58	757839,94	813231,29
Примечание – Составлено и рассчитано автором					

Модель, на основе которой осуществлялся прогноз, с полученными уровнями вероятности R2 позволяет утверждать, что при сохранении сложившихся закономерностей развития прогнозируемая величина попадает в расчетное значение выявленной тенденции изменения показателей.

Таким образом, на базе построенной эконометрической модели и проведенных прогнозных расчетов, можно осуществлять планирование регионального развития, оценивать влияние инновационной активности предпринимателей на рост экономических показателей региона, а также осуществлять прогнозирование налоговых поступлений как отдельно по субъектам инновационной деятельности, или по территории СЭЗ, так и в целом по области.

Для достижения инновационного развития в Казахстане необходимо рассмотреть возможность внесения изменений в систему налогообложения инновационного сектора, в частности необходимо: предоставлять инвестиционный налоговый кредит соответственно на 3-5 лет или на весь период реализации инновационного проекта; освободить от налога на добавленную стоимость и ввозных таможенных пошлин импортируемые оборудование, сырье, материалы, лицензии, ноу-хау, необходимые для реализации инвестиционного проекта и не являющиеся конкурентами отечественным производителям для проектов по прорывным приоритетам, либо понизить налоги и пошлины на 50-75% по социально ориентированным приоритетам; снять ограничения на ускоренную амортизацию научного и технологического оборудования, исходить при определении амортизационного срока службы из морального, а не физического износа; при исчислении налога на имущество не включать в налогооблагаемую базу

промышленных предприятий стоимость машин, оборудования, опытных образцов, макетов и других изделий, переданных для испытаний и экспериментов научной организации в процессе выполнения заказа на создание научно-технической продукции в соответствии с условиями договора.

Но при этом, все льготы на инновационную деятельность должны предоставляться "условно", в случае не реализации инновационного проекта налоги должны быть уплачены с начислением пеней за несвоевременную уплату налога, а льготные кредиты - возвращены с уплатой повышенных процентов. Среди прочих мер налогового стимулирования следует выделить такой вид, как специальный (упрощенный) налоговый режим для инновационного сектора, который рекомендуется ввести в казахстанскую практику налогообложения субъектов инновационной деятельности. В рамках указанного специального налогового режима предлагается освободить научные и инновационные организации от уплаты подоходного налога с организаций, социального налога, НДС, налога на имущество организаций и земельного налога. Таким образом, основным результатом введения нового специального налогового режима могло бы стать, в первую очередь, снижение общего налогового бремени на организации инновационной сферы.

Результаты исследования могут занять место в реализации программ инновационного развития и поддержки инновационной деятельности в стране, быть использованы в дальнейших научных исследованиях в области государственной поддержки и стимулирования развития инновационной деятельности, и при совершенствовании документов стран-участниц ЕАЭС, которые регулируют финансово-экономические отношения между государствами в налоговой сфере. Результаты проведенного исследования позволили разработать условия и

механизм применения специального режима налогообложения субъектами инновационной деятельности, обосновать введение отдельных налоговых льгот для организаций, занимающихся инновационной деятельностью в Казахстане и странах ЕАЭС, провести анализ развития СЭЗ в РК и рассчитать показатели инновационного развития региона и прогнозирования налоговых поступлений с помощью экономико-математического моделирования.

Список литературы:

1 Стимулирование инновационной деятельности (прямое и косвенное). Опыт стран -

лидеров. Инновационные фонды. - Режим доступа: [http:// www. studopedia.ru](http://www.studopedia.ru)

2 Степаненко Д.М. Налоговое стимулирование инновационной деятельности: зарубежный опыт и российские реалии // Вестник Уральского института экономики, управления и права.- 2010. - № 2-11. - С. 36-46.

3 Тастанбекова К.Н., Учкампилова А.Б. Мировая практика создания и функционирования СЭЗ и технопарков. <http://www.rusnauka.com>

4 Официальная статистическая информация Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. - Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>

Martin PELUCHA, PhD, Associate Professor of Faculty of Economics and Public Administration (Regional Studies) of the University of Economics, Prague, Czech Republic, e-mail: martin.pelucha@vse.cz
Yelena STAVBUNIK, doctoral specialty 6D051000 "State and local management", Karaganda Economic University Kazpotrebsyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9, sea826@yandex.kz, +77014027493

REGULATION OF RELATIONS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH AND EXPERIMENTAL DESIGN DEVELOPMENT AS A PART OF THE JOINT INNOVATION POLICY OF MEMBER COUNTRIES OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

The article contains a comparative analysis of indicators reflecting the importance of research and development in developing a joint innovation policy in Kazakhstan and other countries of the Eurasian Economic Union. It was revealed that none of the participating countries corresponds to the level of developed countries in the organization and financing of research and development. A number of measures have been proposed to integrate the national innovation systems of the member countries of the Eurasian Economic Union with a view to creating a common innovation system.

Key words: scientific-research and R&D work, National Innovative Systems (NIS), Eurasian Economic Union (EAEU).

Мартин ПЕЛУХА, PhD, Прага экономикалық университетінің экономика және мемлекеттік басқару факультетінің ассоциацияланған профессоры, Прага қ., Чехия Республикасы. e-mail: martin.pelucha@vse.cz

Елена СТАВБУНИК, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің, 6D051000 "Мемлекеттік және жергілікті басқару" мамандығының докторанты, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көшесі, 9, sea826@yandex.kz, +77014027493

ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ-ҚҰРАСТЫРУШЫЛЫҚ ЖҰМЫС САЛАСЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚҚА МҮШЕ-ЕЛДЕРДІҢ МЕМЛЕКЕТТІК ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ

Мақалада Қазақстан және ЕАЭО елдеріндегі мемлекеттік инновациялық саясатты іске асырудағы ғылыми-зерттеу және тәжірибе-құрастырушылық жұмыс (ҒЗТҚЖ) саласының маңыздылығын аңғартатын көрсеткіштер талданған. ЕАЭО елдерінің ешқайсысы ҒЗТҚЖ саласын ұйымдастыру және қаржыландыру бойынша дамыған мемлекеттердің талаптарына сай емес екені анықталды. Жалпы инновациялық жүйе құру мақсатында Еуразиялық экономикалық одаққа мүше-елдердің ұлттық инновациялық жүйелерін (ҰИЖ) интеграциялау бойынша бірнеше ұсыныстар келтірілді.

Түйінді сөздер: ғылыми-зерттеу және тәжірибе-құрастырушылық жұмыс (ҒЗТҚЖ), ұлттық инновациялық жүйе (ҰИЖ), Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО).

Мартин ПЕЛУХА, PhD, ассоциированный профессор факультета экономики и государственного управления Пражского экономического университета, г. Прага, Чешская Республика, martin.pelucha@vse.cz

Елена СТАВБУНИК, докторант специальности 6D051000 "Государственное и местное управление", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, sea826@yandex.kz, +77014027493

РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ И ОПЫТНО-КОНСТРУКТОРСКИХ РАЗРАБОТОК КАК ЧАСТЬ СОВМЕСТНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Статья содержит сравнительный анализ показателей, отражающих важность научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок в выработке совместной инновационной политики Казахстана и других стран Евразийского экономического союза. Выявлено, что ни одна из стран-участниц не соответствует уровню развитых стран в вопросах организации и финансирования сферы научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок. Предложен ряд мер по интеграции национальных инновационных систем стран-членов Евразийского экономического союза с целью создания общей инновационной системы.

Ключевые слова: научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР), национальная инновационная система (НИС), Евразийский экономический союз (ЕАЭС).

Foreign experience clearly shows that there is no state has an innovation system been formed by the market or the private sector on its own. In all developed and intensively developing countries, the state and public administration play a primary role on the basis of an integrated approach to the creation of an innovative system with a social orientation to enhance the competitiveness of the national economy.

The economic growth in countries with a developed political and socio-economic system is usually based on the use of scientific knowledge and technology, while the sphere of research and development receives significant state support in a wide range of forms, including active participation of state institutions in organizing and financing scientific research. The need for such regulation of research developments is associated with the peculiarities of scientific "production" and its "product". Among them - the unpredictability of scientific research results, the complexity and the temporary delay in obtaining profits, even from highly effective commercial projects with the current system of copyright protection.

Kazakhstan is a participant in a large number of integration associations. The most urgent issue at the moment is the adaptation of our country and other participants in the common space within the framework of the Eurasian Economic Union. Since January 1, 2015, its permanent members are the Republic of Belarus, Kazakhstan and Russia, since January 2 - Armenia, since August 12 - Kyrgyzstan. One of the priority goals of its creation was the development of relations in the sphere of scientific, technological and innovation activities. However, the member countries of the Eurasian Economic Union (EAEU) haven't yet achieved positive results in joint cooperation and continue to lag behind

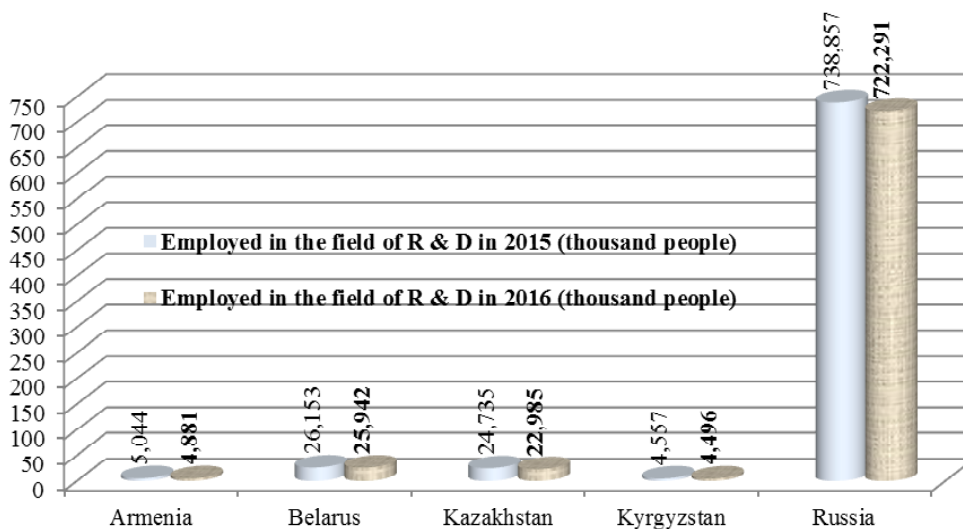
the level of innovative development from the leading developed countries. Of course, it's very difficult to achieve mutual success for a relatively short period of operation of the EAEU. The process of "mutual grinding" continues. In this regard, in the context of economic integration, in order to strengthen the position of the EAEU in the world economic community, the member countries need to pay special attention to the modernization of not only their national innovation systems (NIS), but also to create a supranational innovation system with an effective innovation infrastructure that takes into account the characteristics of the social, economic, technological development of the countries-participants of the EAEU. Also fundamental role in this process is played by political stability and features of bilateral relations between the members of the EAEU [1, p. 868].

According to statistics on the countries of the Eurasian Economic Union for 2015 and 2016, of the number of people employed in the economy, Russia has the largest number of specialists, researchers and support staff in R&D - 738,857 in 2015 and 722,291 in 2016, which is 12 times more than all the other participating countries combined (60,489 in 2015 and 58,304 in 2016) (table 1). It should be noted that the total population prevails in the Russian Federation, which, accordingly, influenced the size of the employed population. For example, according to the statistics of the EAEU member countries, the number of employed in the Russian economy in 2016 was 72.4 million, which is 72 times more than in Armenia (the number of employees employed in 2016 is 1 million people) 16.5 times more than in Belarus (4.4 million people), almost 8.5 times higher than in Kazakhstan (8.6 million people) and 30 times more than in Kyrgyzstan (2,4 million people).

Table 1 - Indicators of the ratio of total employment and employment of specialists in the sphere of R&D in the countries of the Unified Energy System

The member state of the Eurasian Economic Union	2015		2016	
	Employed in the sphere of R&D (thousand people)	Share of employed in the sphere of R&D in total employment, %	Employed in the sphere of R&D (thousand people)	Share of employed in the sphere of R&D in total employment, %
Armenia	5,044	0,5	4,881	0,48
Belarus	26,153	0,6	25,942	0,59
Kazakhstan	24,735	0,3	22,985	0,27
Kyrgyzstan	4,557	0,2	4,496	0,2
Russia	738,857	1	722,291	1
EAEU	799,346	0,5	780,595	0,5

Calculated by the authors according to sources: [2; 3; 4; 5, c. 150-152; 6; 7, c. 279-281; 8].

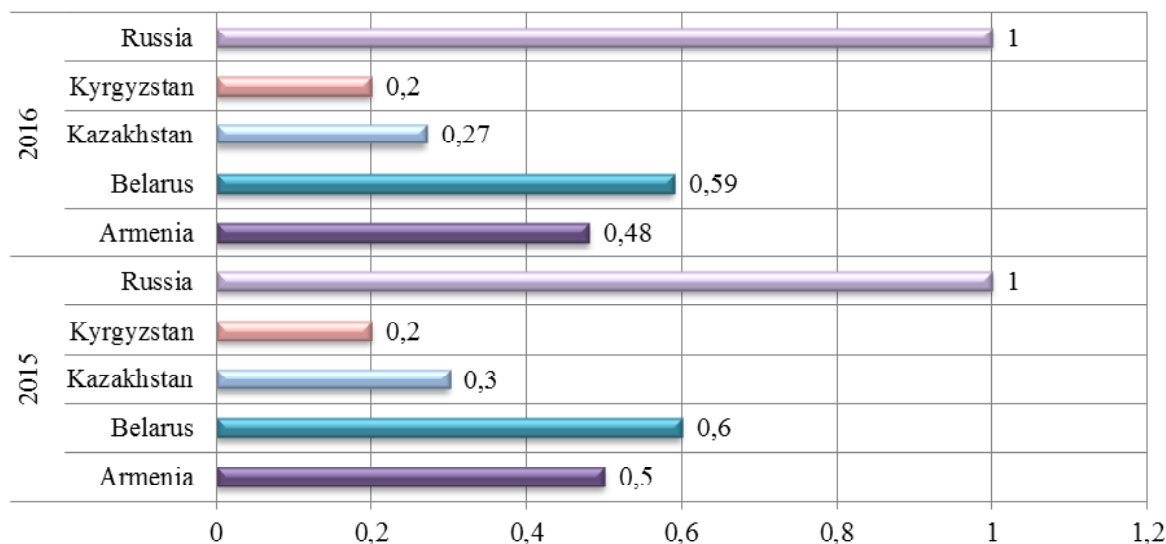
Compiled according to the table 1.

Figure 1 - Number of employed in R&D in the EAEU countries in 2015 and 2016

From the above material it can be seen that, according to the official statistics of the EAEU countries, the number of scientific personnel in the Republic of Kazakhstan has decreased to a greater extent. According to experts, this is due to the fact that in 2016 the inflow of funds directed to the modernization of fixed assets in the sphere of scientific and technical activity slowed (and, according to all investment sources). Compared to 2015, funding has decreased by about 30% per year. The problem of financing negatively affected the sectoral labor market and became one of the main reasons for the reduction of scientific personnel in Kazakhstan's science [9].

The share of employed in R&D, as well as employment in other industries, represents a certain part of total employment in the EAEU countries. Therefore, Russia,

being the largest country in terms of population in general, and in terms of employment, in particular, has the largest share of R&D workers, accounting for 1% of the total number of people employed in the economy in both 2015 and 2016 (the highest indicator in the EAEU). In Belarus, this figure is 0.6% and 0.59% in 2015 and 2016, respectively, and in Armenia - 0.5% and 0.48%. Below, the share of research and development work done in 2015 was in Kazakhstan (0.3% in 2015 and 0.27% in 2016) and Kyrgyzstan (0.2% in 2015 and 2016) (Figure 2). The reasons for this, as a general rule, are the migration of "minds" and the reduction of investments in scientific research, the inadequacy of the demand and supply of scientific personnel in the labor market, low wages, the aging of scientific personnel.

Compiled according to the table 1

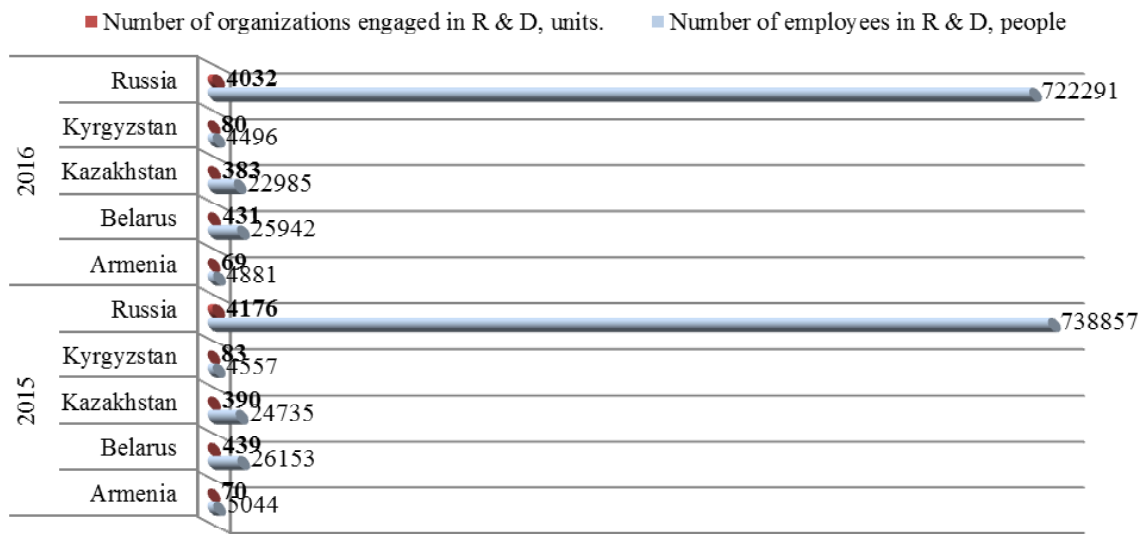
Figure 2 - Percentage of employed in R&D in 2015 and 2016, as % of total employment in the EAEU countries

Comparing the number of organizations performing R&D in 2015 and 2016 in the EAEU countries, there is also an undoubted priority for Russia (4,176 organizations in 2015 and 4,032 organizations in 2016). It should be noted that Russia has traditionally been active in providing scientific personnel to all its subjects of the federation and

the Russian Academy of Sciences has a large number of branches of scientific organizations in the regions. The second position belongs to Belarus (439 organizations in 2015 and 431 in 2016), the third - Kazakhstan (390 organizations in 2015 and 383 in 2016). 83 organizations engaged in R&D in 2015 in Kyrgyzstan, and approximately

80 in 2016 (no official information is available in official statistical data of the Kyrgyz Republic for 2016). The last,

the fifth, position was taken by Armenia, in which 70 scientific organizations worked in 2015, and in 2016 - 69 (figure 3).

Compiled according to source [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Figure 3 - Number of employees engaged in scientific activities and the number of scientific organizations in 2015 and 2016 in the countries of the EAEU

If we compare the average supply of scientific personnel per organization, Russia will again lead by this indicator - 177 people per organization in 2015, 179 people - in 2016 (Table 2). The analysis also shows that

if in 2015 and 2016 the EAEU member countries carried out R&D on a joint space, the average number of workers in this sphere could be 155-156 people.

Table 2 - Ratio of the number of employed in R&D and the number of organizations performing R&D in 2015 and 2016 (for the EAEU countries)

The country-participant of the EAEU	2015			2016		
	Number of employees in the sphere of R&D, people.	Number of organizations of R&D, units	Average number of employees in R&D per organization	Number of employees in the sphere of R&D, people.	Number of organizations of R&D, units	Average number of employees in R&D per organization
Armenia	5044	70	72	4881	69	71
Belarus	26153	439	60	25942	431	60
Kazakhstan	24735	390	63	22985	383	60
Kyrgyzstan	4557	83	55	4496	80*	56
Russia	738857	4176	177	722291	4032	179
EAEU	799346	5158	155	780595	4995	156

Calculated by the authors according to the sources [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

It should be noted that the issue of cooperation in the field of R&D is one of the main problems for today, since the conduct of interstate joint R&D in the EAEU hasn't yet been properly developed, in particular because of financial aspects. It was supposed that one of the main supranational structures within the framework of the EAEU should be the Foundation for Economic and Scientific and Technical Cooperation, whose existence will be carried out at the expense of the contributions of each member state of the EAEU. Its main activities are:

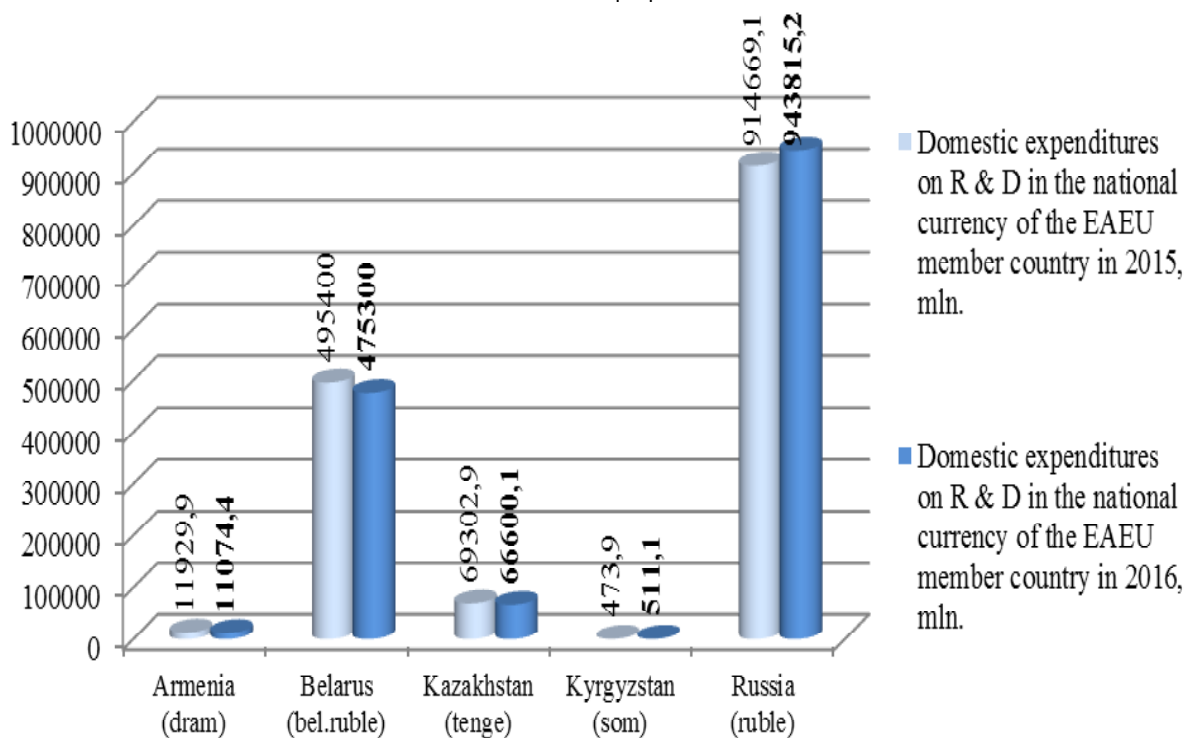
- assistance in solving environmental, financial, legal and other problems arising in the process of uniting the interests of the participating countries;
- financing of promising science-intensive scientific and technical programs implemented in the framework of scientific cooperation. However, at the moment, such a supranational structure of the EAEU still doesn't

function and the Eurasian Economic Commission, which performs more than 130 functions within the framework of the Unified Energy System, is engaged in cooperation and coordination of scientific and technical activities. Therefore, the development institutions of the EAEU countries can play a major role in overcoming the backlog in R&D and the creation of a common cooperative scientific space, thus creating a starting supra-national innovation infrastructure in which the state's participation and state authorities are an active regulator of processes (Ministries and departments). For example, in Armenia, the development institutions are: the Enterprise Incubator Foundation (EIF), whose goals are to seek links with research communities and develop start-ups, the Armenian Renewable Energy and Energy Saving Fund, etc.; in the Republic of Belarus is the Bank for Development of the Republic of Belarus,

the Belarusian Innovation Fund (Belinfond), industrial park networks, special economic zones, etc.; in the Republic of Kazakhstan is the Park of Innovative Technologies, the Development Bank of Kazakhstan, the National Agency for Technological Development (NATD), the Damu Entrepreneurship Development Fund, special economic zones, etc.; in Kyrgyzstan is the international organization "Russian-Kyrgyz Development Fund", regional special economic zones, etc.; in Russia - the Agency for Strategic Initiatives for the Promotion of New Projects, the Russian Venture Company, the Russian Fund for Technological Development, numerous special economic zones and regional development agencies, etc. [10].

It's well known that not only government agencies and, accordingly, public finances participate in creating a favorable innovation climate. Indeed, financing R&D from public funds is one of the most significant methods of influencing this sphere. However, at present, the behavior of other participants in the investment process in innovation and, in particular, in the sphere of R&D, is also of great importance. So, in 2015 and 2016 all the EAEU member

countries invested in R&D. Nevertheless, the comparative analysis presented below (Figure 4) may not reflect the objective difference in the amount of financing, as shown in the national currencies of each country, the data can be used to examine the dynamics of costs for two years within countries. So, since the formation of the EAEU, the volume of financing in research and development has grown in Russia and Kyrgyzstan, the rest of the participants have reduced investment flows. In Armenia, for example, the reduction of funding for science was accepted by the government in connection with the crisis phenomena, and this trend will continue in the next few years. In Kazakhstan, the decline in investment in R&D is also related to the position of the state. But, we note that in 2016 the country launched the state program for the development of education and science for 2016-2019 with a total funding of 1.4 trln tenge, so in the coming years the funding situation should change in a positive way. In Belarus, the reduction in the financing of the scientific sphere is attributed to a decline in the quality of scientific and innovative development and a decrease in the number of scientists [11].

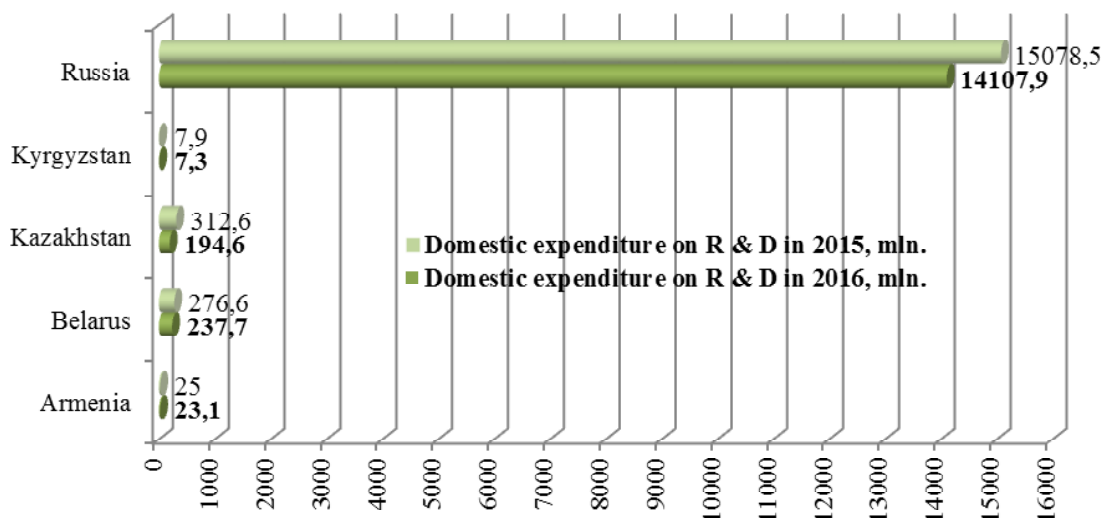
Compiled according to sources [6, 7, 8, 9, 10]

Figure 4 - Expenditure on R&D in the states of the Eurasian Economic Union in 2015 and 2016 (million conventional monetary unit of national currencies of countries)

In order to compare the costs of research and development work among the member countries of the EAEU, consider this indicator in US dollars (Figure 5). The problem is that in the EAEU countries the bulk of trade transactions are carried out in US dollars and have a high level of dollarization. Therefore, the resulting data is ambiguous, since it largely reflects the dependence of the

EAEU countries on the situation in the domestic foreign exchange market and the currency policy of the state, which reflects the impact of many internal and external factors. One of these factors, for example, is a weak mechanism for coordinating the exchange rates of the national currencies of the member states of the EAEU, which constrains commodity exchange and impedes the acceleration of intercountry Eurasian integration [12].

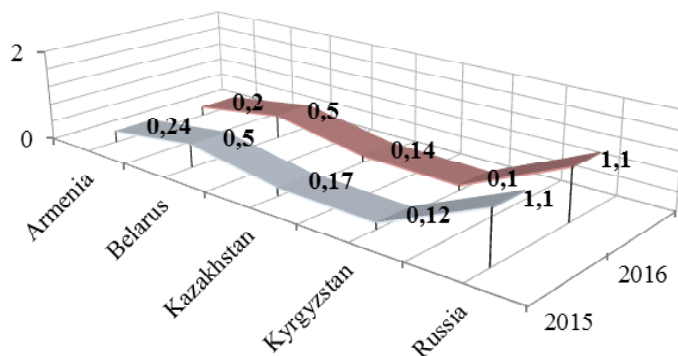

Compiled according to data on weighted average dollar exchange rates against the national currencies of the EAEU countries in 2015 and 2016

Figure 5 - Expenditure on R&D in the states of the Eurasian Economic Union in 2015 and 2016 (USD, mln)

The above data reflect not only the heterogeneity and different scales of economic processes in the EAEU countries, but also fluctuations in the exchange rates of national currencies in domestic currency markets. Undoubtedly, Russia is the leader in terms of its physical format, which is ahead of its partners in the amount of R&D funding in the EAEU (\$ 1,578.5 mln in 2015 and \$ 14107.9 mln in 2016). And fluctuations in the exchange rate have a greater impact on socio-economic results in the Republic of Kazakhstan. In particular, this is evidenced by changes in the financing of R & D, expressed in dollars (\$ 312.6 mln in 2015 and \$ 194.6 mln in 2016). For a more complete assessment of the indicators related to the implementation of the state policy in the sphere of scientific research, let us consider the share of domestic R&D expenditures in the gross

domestic product of the EAEU member countries. Based on the world practice, we note that for the effective functioning of the innovation sector and the implementation of a full-fledged investment in new research and development, the cost of R&D should be at least 3% of the country's gross domestic product (GDP). Having carried out calculations based on the data of the EAEU member countries in 2015 and 2016, we find that none of the countries of the Eurasian Economic Union is in line with world trends, at least at this stage of developing their own national innovation systems and forming a common innovation space (Figure 6). In addition, in 2016 compared to the previous year, the share of R&D expenditures in Armenia decreased from 0.24% to 0.2%, in Kazakhstan (from 0.17% to 0.14%) and in Kyrgyzstan (from 0.12% to 0.1%).

Compiled and calculated according to the source [3, 4, 5, 6, 7].

Figure 6 - The share of R&D expenditures in the total GDP of the member countries of the EAEU in 2015-2016

Thus, having considered research and development as an important area of interaction between countries, it's possible to single out the following important problems arising on the path of development and integration of innovative processes in the Eurasian Economic Union:

1. Internal problems specific to an individual member state of the EAEU:

- Insufficient employment and staffing of the scientific and technical sphere;
- Underdevelopment of the network of organizations involved in R&D included in the innovation infrastructure;
- Insufficient financing of the R&D sphere by all subjects of innovative processes, including the state,

as the main initiator and stimulator of innovations in this period of time;

-Strong dependence of the R&D sphere on the macroeconomic state of the country.

2. External problems, characteristic for the EAEU, as an integration association:

-Disproportionate development of relations forming national innovation systems in the countries of the Eurasian Economic Union, which hampers the creation of a common innovation system within the framework of the EAEU;

-The low rate of unification of integration processes that contribute to equalizing the development rates of not only innovation systems, but in general the economies of the states of the Eurasian Economic Union.

In each state included in the EAEU, the NIS development strategy is defined by the state macroeconomic and innovation policy, normative legal documents, direct and indirect government and regulation instruments, the availability of scientific and technological and industrial potential, the development of domestic commodity markets, labor markets, and also, importantly, historical and cultural traditions and customs. In addition, the national innovation systems of the countries are influenced by such determinants as import of foreign technologies, patent and licensing activities, technological consortiums between entrepreneurs-innovators of different countries, foreign direct investments, etc. Therefore, national innovation systems of the EAEU countries have significant differences from each other, and the effectiveness of their functioning is also different [1, p. 869].

In general, cooperation in the implementation of joint R&D in the framework of projects proposed by the members of the Eurasian Economic Union is of great importance in the embodiment of the common and national interests of the participating states. The main thing now is to decide how to use the country's scientific and technological potential more quickly and efficiently, so that this will help coordinate the ongoing policy of unification and development of cooperation between Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Russia, and help improve national innovation systems.

It should be noted that in early 2016 the Eurasian Economic Commission presented the first draft of the Regulation on the Formation and Functioning of Eurasian Technological Platforms (ETP). The document contains a description of the mechanisms of interaction between the state, business, civil society organizations and science while creating mutually beneficial incentives for continuous technological modernization and application of innovations by national industrial structures [13].

And, as the experts note, for the time being, 12 Eurasian technological platforms have already been deployed in the Eurasian Economic Union in priority research areas, to which the greatest interest has been shown by Kazakh and Belarusian researchers and developers.

Drawing a conclusion on the above, it should be noted that the spectrum of the considered concerns only a part of the issues of improving and developing

cooperation in the field of R&D among the participants of the EAEU, that further fundamental and applied research, proportionality of R&D financing in various sectors of the national economy, programs that promote the development of the economies of countries, in general, and the national innovation system, in particular, the role of public organizations in innovation processes, etc.

But while, within the framework of the analysis, in order to resolve the identified problems, the following is proposed:

1. The state authorities of the member countries of the Eurasian Economic Union, in carrying out state policy and implementing state programs aimed at increasing the economic and innovative level of development, contribute to raising the importance of the scientific sphere and the results of its activities both within a single country and in the process of interaction between countries.

2. To pay attention to the problem of employment in the sphere of research and development, to develop mechanisms for active interaction with the labor market in order to increase incentives and interests in research activities, effectively allocating the labor potential of countries, and to create conditions for increasing the number of organizations engaged in R&D.

3. Consider the possibility of increasing the amount of funding for R&D not only at the expense of state funds, but also increase the flow of investment from own means of business interested in economic and innovative development.

4. The Eurasian Economic Commission to initiate and organize joint financing of research and innovation projects in the priority sectors of the EAEU member countries implemented by both state institutions and the business sector.

5. To pay special attention to the mechanism of functioning of the unified innovation infrastructure within the framework of the EAEU, to solve the issues of coordination of actions of country development institutions, joint technology parks and platforms for cooperation in the sphere of R&D, providing them with equal legal, financial and resource opportunities.

6. Improve joint program documents for the development of the Eurasian national innovation system and coordination of national missions and interests in the sphere of scientific and innovation activities within the framework of the Eurasian Economic Union.

7. To take into account the heterogeneity of the development of national innovation systems and, in general, the innovation processes in the Eurasian economic space, and to establish relations for the exchange of experience and specialists to improve innovative processes in the most successful countries and accelerate the formation of an innovative system in the backward countries of the EAEU.

References:

1. Ivanitskaya A.E., Nazvanova K.V. Formation of the integrated innovation system of the Eurasian Economic Union: problems and prospects // *Fundamental research*. - 2016. - No. 12-4. - P. 868-872; Access mode: <https://fundamental-research.ru/ru/>

article/view?id=41185 (date of the application: 07.01.2018) [in Russian].

2. Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Committee on Statistics. Official statistical information (by industry). Science and innovation. Access mode: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersScience?_afLoop=2039230522576937#%40%3FafrLoop%3D2039230522576937%26_adf.ctrl-state%3Dn7sjomgpl_50 (date of the application: 07.01.2018) [in Russian].

3. Statistics of the EAEU. Access mode: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/science.aspx (date of the application: 05.12.2017).

4. Eurasian Economic Union in figures: a brief statistical compilation; The Eurasian Economic Commission. - Moscow: 2017. - 204 p. [in Russian].

5. Statistical Yearbook of. Yerevan, 2017 [in Russian].

6. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Official statistics. Science and innovation. Access mode: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/nauka-i-innovatsii/> (date of the application: 05.12.2017) [in Russian].

7. National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. Kyrgyzstan in figures. Statistical collection. Bishkek, 2017 [in Russian].

8. Federal Service of State Statistics. Official statistics. Science and innovation. Access mode: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/science_and_innovations/science/ (date of the application: 05.12.2017) [in Russian].

9. The number of workers in Kazakhstan's science has decreased to a minimum. Access mode: <https://otyrar.kz/2016/12/chislennost-rabotnikov-v-kazaxstanskoj-nauke-snizilas-do-minimuma/> (date of the application: 06.12.2017) [in Russian].

10. The Eurasian Economic Commission. Institutes of development of the countries of the EAEU. Access mode: http://eec.eaeunion.org/ru/act/finpol/dobd/ir/Documents/%D0%B5%D1%8D%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%80001-106_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.pdf (date of the application: 07.01.2018) [in Russian].

11. A. Lavrukhin. State program of innovative development: returning to the old track // Belarusian Yearbook, 2017. Access mode: <http://nmnby.eu/yearbook/2017/page18.html> (date of the application: 07.01.2018) [in Russian].

12. Tavadyan A. On the impact of monetary policy on the competitiveness of the EAEU countries. Access mode: <http://eurasian-studies.org/archives/4316> (date of the application: 07.01.2018) [in Russian].

13. The EEC Department has developed a document on cooperation of the EAEU countries in the scientific and technical sphere. Access mode: http://www.inform.kz/ru/departament-eek-razrabotal-dokument-o-sotrudnichestve-stran-eaes-v-nauchno-tehnicheskoy-sfere_a2873259 (date of the application: 07.01.2018) [in Russian].

Сағадат САБИТОВА, бизнес - тренер, коуч. ООН, ЮНФПА - национальный эксперт. Республика Казахстан, г. Алматы. мкр. Аксай 4, дом 10. saga_ictc@mail.ru + 77017661796

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ МОЛОДЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены вопросы оценки компетенции молодых предпринимателей в Казахстане. Рассматривается западная и казахстанская практика и ее результаты оценки компетенции. Особый фокус делается на методы и инструменты оценки компетенции начинающих и действующих молодых предпринимателей.

Ключевые слова: компетенции, оценка компетенции, знания, обучение предпринимателей, молодые предприниматели.

Сағадат САБИТОВА, бизнес-жаттықтырушы, коуч. БҰҰ, БҰҰХК - ұлттық сарапшы, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, Ақсай 4 и.а., 10 үй, saga_ictc@mail.ru + 77017661796

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАС КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТІН БАҒАЛАУДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Мақалада қазақстандағы жас кәсіпкерлердің құзіретін бағалау мәселелелері қарастырылған. Батыс және қазақстандық тәжірибелермен оның құзіреттігін бағалау нәтижелері қарастырылған. Жас және жас кәсіпкерлердің құзіреттілігін бағалау әдістері мен құралдарына ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: құзіреттілік, біліктілікті бағалау, білім, кәсіпкерлерді оқыту, жас кәсіпкерлер.

Sagadat SABITOVA, business coach, coach. UN, UNFPA - national expert. The Republic of Kazakhstan, Almaty. md. Aksay 4, house 10. saga_ictc@mail.ru + 77017661796

ACTUAL QUESTIONS OF ASSESSMENT OF COMPETENCIE YOUNG ENTREPRENEURS IN KAZAKHSTAN

In the article questions of an estimation of the competence of young entrepreneur in Kazakhstan are considered. The western and Kazakhstani practice and its results of competence assessment are considered. A special focus is on methods and tools for assessing the competence of starting and active young entrepreneurs.

Keywords: competences, competence assessment, knowledge, entrepreneurs training, young entrepreneurs

В настоящее время вопрос молодёжного предпринимательства поднимается в приоритет при рассмотрении проблем развития отечественного малого и среднего бизнеса. В молодежных кругах Казахстана возрастает актуальность вопросов открытия собственного бизнеса. Молодые люди все чаще в качестве перспективы своего развития и профессиональной деятельности выбирают путь предпринимательства или хотя бы задумываются на эту тему. Уже никому не нужно доказывать, что в современной экономике развитых стран мира малый и средний бизнес представляет собой основу конкурентоспособности и опору для развития национальной экономики страны - на него приходится более 50% ВВП и, для сравнения, порядка 18% этот показатель в Казахстане [1].

К числу быстрорастущих сегментов казахстанской экономики, с растущей долей занятости молодежи, является ресторанный и гостиничный бизнес, финансы, а самый быстрорастущий сегмент это интернет-бизнес [2, с.86].

В глазах молодых людей предпринимательство в первую очередь связано со свободой, в том числе финансовой, а также со способностью реализовать

свое креативное начало. Следует отметить, что социум современных стран уже давно выделил молодежь как наиболее активную часть общества. Она обладает способностью оперативной реакции на разного рода события и изменения в укладе и жизни социума. Благодаря этой оперативности и, а также имеющейся гибкости мышления, молодежь характеризуется наличием большого потенциала и способности чем прочие возрастные группы к осуществлению деятельности в качестве предпринимателя. В тоже время наличие такого потенциала не гарантирует автоматически успешной его реализации.

Потому как, феномен молодёжного предпринимательства связан с действием множеством сложных факторов и лежит в зоне ответственности как бизнес-сообщества так и государства. От такого внимания и правильной поддержки зависит развитие молодёжного предпринимательства как в целом в стране, так и в регионах.

Следует отметить, что в ряде государственных программ предусмотрена поддержка молодёжного предпринимательства. В проекте "Бизнес-советник"

национальной программы "Дорожная карта бизнеса - 2020", а также в "Программе финансирования лизинговых сделок субъектов малого и среднего предпринимательства", проект "Даму-Комек" Фонда развития предпринимательства "Даму". Программа развития моногородов на 2012-2020 годы также предусматривает поддержку молодежного предпринимательства в различных аспектах.

По своему характеру молодежь более склонна к инновациям и экспериментам. В то же время происходящие изменения в мире, глобализация, стремительное развитие технологий накладывают свой отпечаток на общество и среду, в которой развивается молодежное предпринимательство. Это нашло отражение в большом интересе молодежи к start up - проектами, особенно в IT-сфере и различными проектами в интернете.

В то же время молодежное движение в Казахстане встречает еще множество проблем при реализации бизнес-проектов. Эти трудности и вопросы представляют собой целый ряд факторов, которые можно разделить на несколько категорий:

- трудности финансирования,
- недостаток знаний,
- отсутствие специальных навыков,
- отсутствие практики и опыта,
- отсутствие деловых связей,
- отсутствие деловой репутации.

Вышеперечисленные преграды отпугивают начинающих казахстанских бизнесменов и порождают страх и неуверенность в своих силах.

В свете данных тенденций видится актуальным рассмотреть возможные подходы для решения вышеперечисленных проблем. Первостепенной задачей видится выработка механизмов для развития компетенций молодых предпринимателей.

В данном аспекте, на наш взгляд, целесообразно прибегнуть к методологии компетенций получившей распространение благодаря имени исследователя Дэвида МакКлелланда, заложившему ее основы. Именно он в начале семидесятых годов прошлого столетия опубликовал знаменитую статью *Testing for Competence Rather Than Intelligence*, положившей начало понятию "компетенций" в современной психологической науке [3, с.4].

МакКлелланд произвел обширное исследование, из которого следовало, что тестирование, ставшее на тот момент времени традиционным способом определяющим уровень знания предметов, а также определения способностей не прогнозировали (прим. авт. - т.е. не давали гарантий) эффективного выполнения человеком работы или достижения жизненного успеха, и несли в себе предубеждение против меньшинства.

Данные заключения МакКлелланда стали основой методики определения переменных компетенций, прогнозирующих уровень исполнения человеком той или иной деятельности, при этом без влияния социально-экономических половых и расовых факторов. Методика опирается на такие принципы, как:

- Определение оперантных мыслей и поведения, причинно связанных с успешным результатом.

-Использование критериальных выборок.

Примечательно, что первой для испытания этой методики к исследователю обратилась государственная служба США. Так апробация началась с персонала соцобслуживания штата Массачусетс и дипломатической информационной службы Госдепартамента Соединенных Штатов Америки [4, с.17].

После успешной обкатки, методология компетенций была принята к использованию при прогнозировании образовательных программ, а также тренингов федеральными и местными властями США.

В целях более глубокого понимания определения компетенции, мы произвели его рассмотрение в трактовке различных авторов и источников. Так, определение компетенции как "базового качества индивидуума, имеющего причинное отношение к эффективному и/или наилучшему на основе критериев исполнению в работе или в других ситуациях" дано авторами Сайном М. Спенсером и Лайлом М. Спенсером [5, с.134].

Толковым словарем Д.Н. Ушакова, определено, что "компетенция - круг вопросов, явлений, в которых данное лицо обладает авторитетностью, познанием, опытом", а также это "круг полномочий, область подлежащих чьему-нибудь ведению вопросов, явлений" [6, с.356].

Не смотря на существующие программы предусматривающие поддержку молодым предпринимателям, научное и тем более законодательное определение термина "молодой предприниматель" отсутствует как таковое. А ведь важно конкретное закрепление возрастных границ и прочих характеристик, говорящих о наличии имеющегося опыта и навыков. В тоже время в Закона РК "О государственной молодежной политике" закреплено понятие "молодежь", согласно Закона это "граждане Республики Казахстан от четырнадцати до двадцати девяти лет" [7].

В целях научного рассмотрения методологии компетенций применительно к аспектам молодежного предпринимательства в Казахстане, наш взгляд, назрела необходимость дать научное определение понятию "молодежное предпринимательство". Для этого рассмотрим различные толкования касательно того что представляет собой термин "предпринимательство".

Рассмотрим определение слова "предприниматель". Согласно толкового словаря В.И. Даля, слово "предпринимать" означает: "затевать, решаться исполнить какое-либо новое дело, приступить к совершению чего-либо значительного". Исходя из чего "предприниматель" это тот, кто "предпринял" что-либо. Что в первую очередь связывает это определение с проявлением инициативы, совершением действий, т.е. предприниматель это человек действия и зачинатель нового.

Р. Кантильон впервые сформулировал тезис, согласно которому рыночная разница между предложением и спросом предоставляет возможность отдельным субъектам рыночных

отношений приобретать товары дешевле, а затем продавать их дороже. И этим субъекта рынка Р. Кантильон дал название - предприниматели / посредники (фр. entrepreneur) [8, с.330]

Согласно ст. 10 Гражданского кодекса РК "предпринимательство - это инициативная деятельность граждан и юридических лиц, независимо от формы собственности, направленная на получение чистого дохода путем удовлетворения спроса на товары (работы, услуги), основанная на частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя" [9].

На основании чего, мы вводим авторское определение "молодежного предпринимательства". На наш взгляд, молодежное предпринимательство - это инициативная деятельность граждан в возрасте не старше 29 лет, и юридических лиц (учредители, средний возраст которых не более 29 лет), основанная направленная на удовлетворения спроса на товары (работы, услуги) с получением чистого дохода.

Следует отметить, что обоснование методики, позволяющей производить отбор наиболее перспективных молодых предпринимателей, имеющих наибольший потенциал для успешной в реализации проектов при государственной и негосударственной поддержке является достаточно актуальной проблемой на сегодняшний день.

Методика оценки успешности потенциальных предпринимателей явилась результатом выработки обобщенной модели компетенций для предпринимателей, полученной в рамках проведенного изучения компетенций предпринимательства Агентством международного развития Соединенных Штатов Америки (USAID) в 1983 году [5, с.104].

Следующим этапом явилась разработка модели компетенций для рабочих исходя из проведенного исследованию по влияния навыков на успешность по различным отраслям экономики, опубликованного минтруда США в 1991 году. Помимо данных по успеваемости бизнес-школам предложили к использованию методики компетенций для фиксирования полученных результатов обучения студентов в аттестатах при проведения оценки компетенций.

Считаем, что успешно зарекомендовавшая себя за океаном методология оценки компетенций может быть образцом для создания ее казахстанского аналога и могла бы стать эффективным инструментом для принятия решений при оценке проектов молодежного предпринимательства в Казахстане.

Возвращаясь к рассмотрению модели компетенций применительно к молодому предпринимателю, следует учесть шести общих блоков компетенций, это:

1. Образование.
2. Взаимодействие и отношения.

3. Личностные возможности.
4. Лидерство.
5. Предпринимательское мышление.
6. Успехи и достижения.

Такой перечень ключевых компетенций является фактически универсальным как для действующих, так и для начинающих и молодых предпринимателей. Такой подход также давно себя зарекомендовал в HR-среде при найме отборе персонала. В развитых странах данный инструмент используется при скорринге кредитных заявок молодых предпринимателей, тем самым значительно снижая риски для кредитно-финансовых организаций (как государственных, так и частных). Используя модель компетенций также возможно выявление слабых зон для определения индивидуального плана развития молодого предпринимателя [5, с.144].

Принципиально важно, при оценке компетенций (если используются анкеты-вопросники):

-произвести разделение вопросов для опытных и начинающих предпринимателей;

-наличие вопросов о причинах и мотивах побудивших молодого предпринимателя пойти в бизнес;

-производить такое обследование как можно раньше, начиная со средней образовательной школы.

Также на наш взгляд следует использовать такие эффективные инструменты оценке компетенций, как case study (кейс метод), и самооценка. Кейс-метод уже давно используется всеми ведущими бизнес-школами для подготовки профессиональных управленцев по программам MBA. В данный момент в Казахстане уже имеет место практика разработки собственных отечественных сборников бизнес-кейсов. В 2015 году был разработан и представлен бизнес сообществу первый казахстанский сборник из 30 реальных бизнес-кейсов, связанных с деятельностью казахстанских компаний [10].

Другим эффективным инструментом оценки компетенций является фокусное интервью. Министерство труда США успешно практикует данный инструмент, с помощью которого в ходе опроса предлагается смоделировать свое поведение в конкретных ситуациях опираясь на прошлый опыт [5, с.301].

Исходя из вышеизложенного, залогом успешности молодежного предпринимательства в Казахстане мы видим в построении последовательной системы диагностики и развития компетенций предпринимателей, соблюдая принцип преемственности, начиная со средней школьной и продолжая на этапе специального, высшего и дополнительного образования.

Список литературы:

1. Джолдыбаева Г. Развитие бизнеса - основа устойчивого экономического роста/ Бизнес.life. [ЭР]/ <http://www.bizlife.kz/article/show/id/297>.
2. Статистический сборник "Молодежь Казахстана"/ Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан/ www.stat.gov.kz / Астана 2014, 126 с.

3. McClelland, D.C. (1973), Testing for competence rather than for intelligence, *American Psychologist*, 28, 1-14.
4. McClelland, D.C., & Fiske, S. T. (1974), Report to the Executive Office of Manpower Affairs on validation of a human service worker test, Boston: McBer.
5. Лайл М. Спенсер-мл., Сайн М. Спенсер. Компетенции на работе. Модели максимальной эффективности работы. Перевод с англ., М.: Издательство ГИППО, 2010. - 384 с.
6. Толковый словарь русского языка/ Под ред. Д.Н. Ушакова. - М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.)
7. Закон Республики Казахстан "О государственной молодежной политике" / 9 февраля 2015 года №285-V, Астана/ http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31661446
8. Советский энциклопедический словарь. - М. : Советская энциклопедия, 1979. - 602 с. 2 Хизрич Р.
9. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г. [ЭР] // ИС "Параграф", Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
10. В Казахстане выпущен первый сборник бизнес-кейсов. Forbes Kazakhstan [ЭР] // Режим доступа: <http://forbes.kz>.

Султан САЙЛАУБАЕВ, магистрант, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: sultan_24_94@mail.ru.

Шолпан ОМАРОВА, к.э.н., профессор, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: sheo_1953@mail.ru.

Бакыт СПАНОВА, к.э.н., доцент, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: sbg789@mail.ru.

Татьяна ТЕН, д.т.н., профессор, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: tentl@mail.ru.

РЫНОК ИНФОРМАЦИОННОЙ ПРОДУКЦИИ И УСЛУГ

В статье представлена рынок информационной продукции и услуг. Сформированы основные существенные элементы информационного рынка. Представлены сравнение по численности республиканских государственных журналов до 1990 года и до сегодняшнего времени. В том числе входят государственные и негосударственные журналы, газеты, теле и радиоканалы.

Цель статьи показать уровень рынка страны по информационной продукции и услуг.

Для решения с поставленной целью используются следующие методы: теоретическая и практическая, анализируемая.

Существующим основными массовыми информациями были показаны процентность по каждому издающим информацию газетов, журналов, теле и радиоканалов.

В результате информационной сфере формируется крупные медиа-предприятия, которые могут входить телерадиовещательные компании печатные издания, издательства, компании по предоставлению компьютерных и сетевых информационных услуг, немедийные предприятия. Создаются национальные, транснациональные корпорации. Которые владеют и осуществляют контроль над предприятиями разных профилей на территории одного или многих государств.

В Республике Казахстан сделаны механизмы государственной финансовой поддержки СМИ. Функционирующие системы государственного заказа на важнейших тем для общества. Национальный информационный рынок можно сказать как неконкурентный. Потому что на нем не действуют полном объеме принципы рыночной экономики.

Ключевые слова: информационный рынок, информационный продукт, информационные услуги, средство массовой информации.

Султан САЙЛАУБАЕВ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, e-mail: sultan_24_94@mail.ru.

Шолпан ОМАРОВА, э.г.к., профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, e-mail: sheo_1953@mail.ru.

Бакыт СПАНОВА, э.г.к., доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, e-mail: sbg789@mail.ru.

Татьяна ТЕН, т.г.д., профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, e-mail: tentl@mail.ru.

АҚПАРАТТЫҚ ӨНІМДЕР МЕН ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ НАРЫҒЫ

Мақалада ақпараттық өнімдер мен қызметтер нарығы ұсынылған. Ақпараттық нарығының негізгі элементтері қалыптасады. 1990 жылға дейін және осы уақытқа дейін республикалық мемлекеттік журналдардың санын салыстыру жүргізілді. Оның ішінде мемлекеттік және мемлекеттік емес журналдар, газеттер, телерадио арналары.

Мақаланың мақсаты ақпараттық өнімдер мен қызметтер нарығындағы елдің деңгейін көрсету.

Бұл мәселені шешу үшін келесі әдістер пайдаланылады: теориялық және тәжірибелік, талдануда.

Қолданыстағы негізгі массивтік ақпарат әрбір газет шығаратын ақпараттың, журналдардың, теле- және радиоарналардың пайызын көрсетті.

Ақпараттық сала нәтижесінде теле- және радиохабарлар компаниялары баспа басылымдарын, компьютерлік және желілік ақпараттық қызметтерді ұсынатын компанияларды, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарын қамтитын ірі медиа-компанияларды құруда. Ұлттық, трансұлттық корпорациялар құрылуда. Бір немесе бірнеше мемлекеттің аумағында түрлі профиль кәсіпорындарын иеленетін және басқаратын профильдер.

Қазақстан Республикасында бұқаралық ақпарат құралдарына мемлекеттік қаржылық қолдау тетіктері жасалды. Қоғам үшін ең маңызды тақырыптарға мемлекеттік тапсырыстың жұмыс істеу жүйесі. Ұлттық ақпарат нарығын бәсекеге қабілетсіз деп айтуға болады. Себебі ол нарықтық экономиканың қағидаларын толығымен қолданбайды.

Түйінді сөздер: ақпараттық нарық, ақпараттық өнім, ақпараттық қызмет, бұқаралық ақпарат құралдары

Sultan SAILAUBAEV, master, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: sultan_24_94@mail.ru.

Sholpan OMAROVA, candidate of economic sciences, professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: sheo_1953@mail.ru.

Bakyt SPANOVA, candidate of economic sciences, associate professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: sbg789@mail.ru.

Tatyana TEN, doctor of technical sciences, professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: tentl@mail.ru.

THE MARKET OF INFORMATIONAL PRODUCTION AND SERVICES

The article presents the market of information products and services. The main essential elements of the information market are formed. A comparison is made of the number of republican state journals before 1990 and until now. Including state and non-state magazines, newspapers, TV and radio channels. The purpose of the article is to show the level of the country's market in information products and services.

To solve this problem, the following methods are used: theoretical and practical, analyzed.

The existing basic mass information showed the percentage of each newspaper issuing information, magazines, TV and radio channels.

As a result of the information sphere, large media enterprises are being formed, which can include television and radio broadcasting companies printed publications, publishing houses, companies providing computer and network information services, and non-media enterprises. National, transnational corporations are being created. Who own and control the enterprises of different profiles in the territory of one or many states.

In the Republic of Kazakhstan, mechanisms for state financial support for the media have been made. Functioning systems of state order on the most important topics for society. The national information market can be said to be uncompetitive. Because it does not fully apply the principles of a market economy.

Keywords: information market, information product, information services, mass media.

Информационный рынок Казахстана все еще развивается по продукции и услугам в информационной сфере. Рынок информационной продукции и услуг это система экономических, правовых и организационных отношений по торговле продуктами интеллектуального труда на коммерческой основе. Но сейчас отличие от торговли в место товара входят информационные продукты и услуги.

Сегодня в Казахстане сформированы основные, существенные элементы информационного рынка. Так, если до 1990 года в республике издавались всего 10 республиканских государственных газет и журналов, выходил в эфир 21 теле и радиоканал, то по состоянию на 1 июня 2006 года в Республике Казахстан зарегистрировано 7281 средство массовой информации. Доля негосударственных СМИ составляет около 78 процентов. Из общего числа зарегистрированных СМИ на постоянной основе функционируют 2479 СМИ.

В стране имеет место широкая тематическая дифференциация СМИ. В настоящее время доля печатных СМИ составляет 50 процентов от общего числа масс-медиа, общественно-политических - 16 процентов, научных - 9 процентов, рекламных - 10,5 процента, детских, молодежных, женских и религиозных - приблизительно по 2 процента изданий каждое.

В Республике Казахстан действуют 212 электронных СМИ. Охват территории Республики Казахстан крупнейшими общенациональными электронными СМИ на 1 июня 2006 года составляет: телеканалы "Хабар" - 95,70 процента, "Казахстан" - 96,25 процента, "Ел арна" - 75,50 процента, "Первый канал-Евразия" - 78,60 процента, Казахское радио -

86,99 процента. Функционирует спутниковый канал "Caspionet", осуществляющий вещание на территории стран Центральной Азии, Среднего Востока, Европы и Северной Африки.

В стране действует более 80 операторов сетей кабельного и эфирно-кабельного телевидения, предоставляющих услуги вещания отечественных и зарубежных электронных СМИ, крупнейшими из них являются "Алма-ТВ" (вещает в 13 городах страны), "Казинформтелеком", "Секател" и "Казцентр-ТВ" (по 5 городов), "КВК" (4 города).

На внутреннем казахстанском информационном рынке распространяется 2392 иностранных СМИ, включая 2309 газет и журналов, 83 телерадиопрограммы. Посредством систем спутникового телевидения и компьютерной передачи данных в Республике Казахстан можно осуществить прием информационной продукции до тысячи иностранных телеканалов, неограниченного числа печатных СМИ в электронном формате. В Республике Казахстан аккредитованы более 80 представителей зарубежных средств массовой информации. Около 90 процентов от общего числа наименований иностранных СМИ распространяется в республике на русском языке, 5 процентов - на английском, 5 процентов - на других языках мира.

Крупнейшими сетями распространения иностранных СМИ на территории Республики Казахстан являются акционерное общество (далее - АО) "Казпочта", товарищество с ограниченной ответственностью (далее - ТОО) "Совместное предприятие "АиФ-Казахстан", АО "Евразия-пресс", АО "Алма-ТВ", ТОО "Секател", "Казцентр-ТВ", "Кателко +". Совокупный объем распространяемых этими структурами масс-медиа составляет 70

процентов от общего объема. В Казахстане чрезмерно большое внимание уделяется общенациональному "эшелону", зачастую в ущерб всем другим, в первую очередь локальному. Подобный подход обуславливает неразвитость местного и регионального информационного рынков и СМИ, отсутствие системной работы на внешнем информационном рынке.

В Республике Казахстан отработаны некоторые механизмы государственной финансовой поддержки СМИ, включая функционирование системы государственного заказа на освещение социально значимых и важнейших для общества тем [1].

Национальный (казахстанский) информационный рынок по своей нынешней природе можно определить как неконкурентный, так как на нем не действуют в чистом виде и полном объеме принципы рыночной экономики.

В этой связи на информационном рынке наблюдается ряд явлений негативного характера:

- отсутствие достаточного количества специалистов-профессионалов, соответствующих требованиям современного информационного рынка, - менеджеров, творческих работников, журналистов, аналитиков, телеведущих, стрингеров, технологов, юристов и других;

- слабое техническое оснащение субъектов информационного рынка, в первую очередь СМИ, что вызвано недостаточно современной материально-технической базой по производству и распространению информационной продукции; ограниченный доступ к телекоммуникациям и каналам распространения информации, особенно в регионах;

- субъекты информационного рынка, в первую очередь СМИ, функционируют с крайне низкой рентабельностью, во многих случаях находятся в прямой финансовой зависимости от государства и/или финансово-промышленных групп и в своей деятельности зачастую отражают интересы последних;

- малая емкость рынка, в том числе рекламного; недостаточно высокая платежеспособность части населения, что объясняет низкие расходы физических и юридических лиц на информационную продукцию;

- неразвитость локальной, региональной и общенациональной телекоммуникационной инфраструктуры и инфраструктуры передачи и распространения информации, что вызвано, в том числе, состоянием на рынках передачи и распространения информации, близким к монопольному.

Особо выделяется вопрос своевременного совершенствования законодательной базы по дальнейшему формированию внутреннего информационного рынка в соответствии с достигнутым уровнем развития.

Эти стратегические проблемы надо последовательно решать, создавая условия для дальнейшей либерализации и развития отечественного медиа-рынка.

Понятие конкуренции в информационном пространстве РК. Важнейшей характеристикой

современного информационного рынка является конкуренция, уровень которой различается для разных типов рыночных структур. Конкурентоспособность - это сложная экономическая категория.

Конкурентоспособность информационного продукта (услуги) - комплекс потребительских, ценовых и качественных характеристик информационного продукта (услуги), определяющих его успех как на внутреннем, так и на внешнем рынке. Конкурентоспособность товара (услуги) можно определить только в сравнении с аналогичными товарами (услугами).

В информационной сфере на основе этой стратегии формируются крупные медиа-предприятия, в которые могут входить телерадиовещательные компании, печатные издания, издательства, компании по предоставлению компьютерных и сетевых информационных услуг, немедийные предприятия. В результате создаются национальные конгломераты и транснациональные корпорации, владеющие и осуществляющие контроль над предприятиями разных профилей на территории одного или многих государств.

Рынок локальный, представляющий собой рынок одного населенного пункта (главным образом, города) и прилегающих районов [2].

В Казахстане на этом рынке представлены областные, городские и районные СМИ: газеты "Алматы акшамы", "Вечерний Алматы" и другие, телеканалы "Телевидение города Астаны", "Эра ТВ" и другие.

Рынок внутренний региональный, он представлен СМИ, распространяющими информацию для зрительской аудитории прилегающих и близких друг к другу (по составу населения, историческому прошлому, мировоззрению) территорий.

На этом рынке в Казахстане представлены такие СМИ, как телеканалы "КТК", "31 канал", "Рахат ТВ", "Телевидение города Астаны" и другие.

Рынок общенациональный, представленный СМИ, распространяющими информацию для общенациональной аудитории.

На этом рынке в Казахстане представлены такие СМИ, как газеты "Казахстанская правда", "Егемен Қазақстан", "Панорама", журналы "Континент", "Мысль", телеканалы "Казахстан", "Хабар", "Ел арна", МТРК "Мир" и другие.

Рынок внешний региональный представлен СМИ, распространяющими информацию для аудиторий сопредельных территорий двух и более государств.

На этом рынке частично функционируют такие отечественные СМИ, как телеканалы "Казахстан", "Хабар", "Ел арна", более 10 лет по созданию положительного имиджа Республики Казахстан успешно работает МТРК "Мир".

Рынок континентальный представлен СМИ, распространяющими информацию на уровне нескольких сопредельных регионов.

Казахстан на этом рынке представлен пока единственным спутниковым каналом "Caspionet".

Рынок глобальный представлен СМИ, распространяющими информацию для глобальной аудитории, в основном элитной, носящую, соответственно, элитный характер.

На глобальном рынке отечественные СМИ не представлены. Конкурентоспособность в информационной сфере (информационная конкурентоспособность) связана с национальной конкурентоспособностью в целом и определяется ею.

В заключении, хочется отметить что новыми ключевыми факторами, оказывающими непосредственное влияние на конкурентоспособность в информационном пространстве государств в целом и профессиональных участников информационного рынка в частности, в современных условиях ускоренной глобализации и формирования информационного общества являются:

- увеличение количества доступной информации, превышающего все разумные пределы и биологические возможности осмысления человеком. Это определяет тенденции фрагментации информационного массива, максимально возможного упрощения и детализации информации с целью, с одной стороны, охвата широчайших масс, а с другой стороны, создания для людей возможности быстро и эффективно сортировать информационный поток, т.е. очень конкретно реализуется право личности на осознанный (и неосознанный) выбор;

- расширение неограниченного доступа масс к любой информации за счет трансграничности информационных потоков, удешевления информационно-телекоммуникационных технологий и услуг, предлагающих все более совершенные каналы для мгновенной и качественной передачи информации;

- постепенная сегментация внутреннего (национального) информационного пространства на две параллельно существующие части - массовое (доступно исключительно местное аналоговое и, иногда, кабельное телевидение; локальные печатные СМИ) и элитное (глобальное спутниковое

телевидение, информационные агентства, печатные издания). Уже сейчас во всех без исключения странах мира очевидно наличие в обществе двух принципиально разных мировоззрений и моделей поведения - массового и элитарного;

- перевод содержательной части информации (контента) в удобный для восприятия массами формат развлекательного шоу, в том числе новостного, политического, социального, культурного. В то же время усиливается интеллектуальный заряд контента развлекательного формата (юмор, ток-шоу, познавательные программы), который имеет тенденцию политизироваться;

- закрепление англо-американского (англосаксонского) формата в качестве базового и доминирующего формата глобального и национального информационного пространства как в смысле языка, мышления и стереотипов, так и используемых регламентации, механизмов и инструментов.

- эти факторы определяют появление новых угроз и вызовов, а также обуславливают обострение конкуренции на всех уровнях глобального информационного пространства.

Список литературы:

1. Сметанникова Л.М., Жараспаева К.М., Жараспаева С.М.. Основы экономической теории. Методические указания к семестровым работам для всех специальностей. - Алматы: АИЭС, 2010.

2. Электронная библиотека студента. - Режим доступа: <http://bibliofond.ru>

3. Международная ассоциация ученых, преподавателей. специалистов. - Режим доступа: <http://www.rae.ru>

4. ЭОС: система электронного документообмена. - Режим доступа: <http://www.eos.ru>

*Айдана СМАИЛ, магистрант гр. Мн-21НП Карагандинского Экономического Университета
Казпотребсоюза, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9 aidana1557@mail.ru,
+77761531700*

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

В статье рассмотрены основные моменты при разработке бизнес-планов на предприятии, выделены основные этапы бизнес-планирования и факторы, влияющие на успешность реализации бизнес-плана. Тематика статьи очень многогранна, так как процесс бизнес-планирования индивидуален для каждого предприятия и зависит от множества факторов.

Ключевые слова: бизнес-план, бизнес-планирование, новый продукт, бизнес-проект

*Айдана СМАИЛ, магистрант т. Мн-21 ФП Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті,
Қарағанды қ., Академика көшесі, 9, aidana1557@mail.ru, +77761531700*

ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ БИЗНЕС-ЖОСПАРЛАУ КӘСІПОРЫНДАҒЫ

Мақалада негізгі кезеңдерін әзірлеу кезінде бизнес-планов арналған предприятия, бөлінген негізгі кезеңдері бизнес-жоспарлау және экономикалық факторларды іске асырудың табыстылығы, бизнес-жоспар. Тақырып - өте көп қырлы, сондықтан бизнес-жоспарлау үдерісі жеке тұлға үшін, әрбір кәсіпорын көптеген факторларға байланысты.

Түйінді сөздер: бизнес-жоспар, бизнес-жоспарлау, жаңа өнім, бизнес-жоба

*Aidana SMAIL, master student gr.Mn-21SP of the Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Republic
of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya Str., 9 aidana1557@mail.ru, +77761531700*

THE ORGANIZATION OF THE PROCESS OF BUSINESS PLANNING IN THE ENTERPRISE

The article describes the main moments in the development of biznesplanov on predpriatii, the basic stages of business planning and the factors influencing the successful implementation of the business plan. The theme of the article is very multifaceted, as the process of business planning is individual for each company and depends on many factors.

Keywords: business plan, business planning, new product business project

Современные темпы изменений и увеличения знаний настолько серьезны, что планирование - это единственный способ предсказать реальные будущие вызовы и возможности. Более того, планирование также обеспечивает основу для принятия эффективных управленческих решений. Когда известно, чего хочет достичь организация, легче найти наиболее подходящие действия. Использование бизнес-планов предприятий помогает снизить риски при принятии решений. Принятие обоснованных решений по планированию может серьезно снизить риск ошибок из-за неполной или неточной информации о возможностях предприятия или внешней деловой ситуации. Особенно важна роль бизнес-планирования в области инновационного предпринимательства.

Бизнес-план - это план построения бизнеса, и к нему следует относиться с должным вниманием. Призыв к бизнес-плану, как правило, возникает, когда компания нуждается в изменении, и когда для их реализации недостаточно ресурсов [1].

Существует четыре основных причины составления бизнес-плана.

1. Возможность обнаруживать проблемы на бумаге до их возникновения.

2. Отсутствие бизнес-плана затрудняет привлечение инвестиций.

3. Бизнес-план является некоторой визитной карточкой компании и соответствует требованиям со стороны цивилизованного рынка.

4. Бизнес-план - это инструмент контроля и управления.

Процесс бизнес-планирования - логическая презентация системных документов, убеждающая инвестора в прибыльности проекта. При разработке бизнес-плана определяется жизнеспособность и будущая стабильность компании или проекта, а также просматриваются различные типы рисков и определяются перспективы бизнеса с использованием количественных и качественных показателей. Бизнес-планирование помогает сфокусировать стратегический взгляд на бизнес-проект, фирму и ее рабочую среду на основе опыта планирования. Ключевыми элементами бизнес-планирования являются анализ и оценка таких аспектов бизнес-проекта, как:

- 1) возможность, необходимость и объем выпуска;
- 2) анализ существующих и потенциальных потребителей;
- 3) исследование конкурентоспособности продукции на внутреннем и внешнем рынках;
- 4) определение своего сегмента рынка;
- 5) расчет показателей коммерческой, региональной и бюджетной эффективности;
- 6) изучение наличия собственных средств и возможных источников финансирования.

Бизнес-планирование нуждается в тщательной организации. Прежде чем приступить непосредственно к планированию, следует особое внимание обратить на содержание и процесс, а также последовательность планирования. Это способствует разработке схем планирования. Схема планирования может иметь другую форму (диаграммы, таблицы, графики, цепные графические пирамиды) и воспроизводит процесс планирования в последовательности календаря. Данный подход способствует лучшему пониманию процессу планирования и позволяет организовать контроль на каждом этапе работы.

Процесс бизнес-планирования последовательно проходит через несколько этапов. Традиционно выделяются следующие основные этапы процесса бизнес-планирования:

- 1) подготовительный;
- 2) разработка бизнес-плана;
- 3) продвижение бизнес-плана;
- 4) осуществление бизнес-плана.

Ключевым моментом подготовительного этапа является разработка перспективных бизнес-идей, это могут быть идеи по созданию нового продукта или услуги, а также решения технического, организационного или экономического характера. Каждый бизнес-план следует рассматривать как проактивный экономический план. Как показывает теория и практика, отправной точкой бизнес-деятельности и планирования развития существующего или нового предприятия является идея нового продукта (услуги), который компания намерена производить. Это связано с тем, что реализация любого бизнеса всегда основана на некоторой идее. Поэтому поиск новых бизнес-идей является одной из важных функций предпринимателя. Выбор правильной бизнес-идеи имеет решающее значение для любого бизнеса, имеет важное значение для будущего успеха нового коммерческого проекта или, наоборот, его неудачи.

Бизнес-идея - это начало процесса предпринимательства. Толчком к появлению бизнес-идеи может служить знание предпринимателя, его личный и профессиональный опыт и способность применять их в реальной ситуации. Бизнес-идея может быть повторением уже существующего бизнеса, однако успех на рынке связан с инновационными идеями. Инновационная идея - это существующая возможность выпуска оригинальных продуктов, продуктов, услуг или их улучшенных вариантов (модификаций), а также новых брендов[2].

Чтобы сформулировать инновационную идею, которая позволит предпринимателю добиться успеха в бизнесе, необходимо:

- 1) определить и создать новый способ создания полезной ценности для потребителей;
- 2) создать комбинацию специальных возможностей, обеспечивающих создание этой утилиты;
- 3) найти уникальную формулу, которая может быть использована для достижения максимально возможной коммерческой прибыли.

Очевидно, это требует хорошего понимания их потенциальных клиентов и их потребностей; четко понимать, каковы его способности удовлетворять спрос; уметь выражать, как и какими средствами можно получить предпринимательскую маржу.

Конкретными источниками новых бизнес-идей могут быть:

- 1) потребители - с точки зрения потребительских исследований;
- 2) научные кадры в случае, если они занимаются изобретением или ищут новые материалы, коммерческие свойства, которые могут привести к созданию новых продуктов или услуг;
- 3) конкуренты (фактические или потенциальные) - с позиции их стратегий и деятельности, связанных с изучением потребительского спроса;
- 4) продавцы, дилеры и другие посредники;
- 5) непосредственно персонал предприятия, который целесообразно максимально привлечь в осуждению бизнес-идей.

По словам известного эксперта в области теории и практики управления П. Друкер, подтолкнуть предпринимателя к активному поиску новых бизнес-идей могут следующие факторы:

- 1) непредвиденное событие: успех, неудача, форс-мажор во внешней бизнес-среде;
- 2) конгруэнтность: несоответствие действительности, как она есть на самом деле, и наши представления об этом (как это должно быть);
- 3) инновации, основанные на потребности процесса (в соответствии с требованиями процесса в этом случае относятся существующие недостатки рабочего процесса на предприятии, которые необходимо устранить);
- 4) изменения в структуре промышленности или рынка;
- 5) демографические изменения;
- 6) изменения в восприятии, отношениях или ценностных ориентациях потребителей;
- 7) появление новых знаний, как научных, так и ненаучных.

Основными вопросами, которые требуют ответов на предварительном этапе, являются следующие:

- 1) в чем сущность бизнес-идеи (продукта, услуги, сервиса);
- 2) какова новизна бизнес-идеи;
- 3) кто является пользователем (покупателем) товаров (услуг);
- 4) какие ресурсы необходимы для начала реализации бизнес-идеи;

5) с какими препятствиями придется столкнуться в процессе практической реализации бизнес-идей;

Если после анализа ответов на эти вопросы, как правило, часть новых бизнес-идей не потеряет своей привлекательности, а скорее станет еще более важной, необходимо приступить к более подробной

оценке и выбрать те, к которым желательно уделить большое внимание. В то же время следует иметь в виду, что не каждая на первый взгляд хорошая или даже "блестящая" бизнес-идея может быть успешна в реализации. Это зависит от многих факторов, среди которых наиболее важными являются навыки и умения в выбранной области работы, организационные навыки, практические новые идеи, наличие ресурсов.

Как показывает практика, одним из наиболее серьезных препятствий для предпринимателей, особенно малого бизнеса, является нехватка финансовых ресурсов для внедрения новых бизнес-идей.

Чтобы оценить жизнеспособность бизнес-идеи, необходимо ответить на следующие вопросы:

- 1) были ли серьезные причины поиска новых идей (услуг) продукта;
- 2) существует ли потребность в создании нового продукта;
- 3) есть ли необходимость заменить один продукт другим;
- 4) является ли новый продукт (услуга) продолжением предыдущего ассортимента продукции;
- 5) как и где можно реализовать на рынке новый продукт (услугу);
- 6) делает ли новый продукт любой рыночной нише;
- 7) кто реализовывал ранее подобные идеи, если да, то насколько успешно;
- 8) не началось, если кто-либо в ближайшей среде реализовал подобные бизнес-идеи;
- 9) выиграет ли компания от внедрения новых бизнес-идей и каково соотношение прибыль-затраты на его реализацию.

В современных условиях разработка бизнес-планов должна быть ориентирована на конкретные потребности рынка. Иногда производители могут стремиться к очень высокому уровню параметров нового изделия, что не всегда соответствует реальным требованиям потребителей и может даже привести к снижению прибыльности продукта. Таким образом, в процессе бизнес-планирования, мнения потребителей должны быть более тщательно рассмотрены с момента разработки концепции и послепродажного обслуживания [3].

При формировании перспективных бизнес-идей необходимо учитывать приоритеты отраслевого развития, включая информационные технологии, электронику, промышленные технологии, транспорт, топливо, энергетику, новые материалы, химическую продукцию и другие направления производства и услуг. Поскольку развитие этих направлений осуществляется в рамках государственных научно-технических программ, крупных национальных, международных и региональных программ и проектов, реализация бизнес-идей в этих отраслях может получить соответствующую финансовую поддержку.

В последние годы все больше внимания уделяется потребительскому мнению, поскольку конечной целью производства является удовлетворение потребностей потребителей. Следует отметить, что

предпринимательство, особенно среднее и низкое, связано с высокой степенью риска. Поэтому на первом этапе малый и средний бизнес должен всегда иметь в своем арсенале "портфель" бизнес-планов, чтобы поддерживать конкурентоспособность предприятия на высоком уровне и быстро и гибко переориентировать свой бизнес в ответ на изменения внешних условий, соответствующих научно-техническим разработкам и требованиям заказчика.

Убедившись в перспективности бизнес-идеи, мы приступаем непосредственно к разработке всех разделов бизнес-плана. Второй этап бизнес-планирования предполагает сбор и анализ информации о продукции, аналогах, рынках, клиентах, конкурентах и посредниках, возможностях предприятия реализовать идею и потребности в различных видах ресурсов. На этом этапе осуществляется поиск источников финансирования и оценка эффективности проекта. Особое значение имеет анализ рисков и выбор способов их снижения.

На третьем этапе бизнес-планирования идеи продвигаются путем представления бизнес-плана. Презентация бизнес-плана необходима для резюме основных положений бизнес-плана для переговоров с инвесторами и потенциальными партнерами. Доклад охватывает семь ключевых положений, таких, как:

- 1) компания, ее продукты и услуги;
- 2) описание рынка, потребителей и конкурентов;
- 3) маркетинговая стратегия;
- 4) основные финансовые цели;
- 5) проект команды;
- 6) финансирование использования средств;
- 7) условия и условия инвестирования.

Презентация предшествует началу переговоров с потенциальными инвесторами и партнерами, таким образом, происходит согласование сроков и выполнение контрактов. На этом этапе необходимо провести аудит бизнес-планирования, то есть изучить основные характеристики проекта. Должна быть оценена "компания-заявитель" и отрасль ее деятельности, условия инвестиционного соглашения; все формы финансовой отчетности; произведена оценка управленческой команды и выявленные особенности проекта. Аудит проводится, как правило, общим анализом бизнес-плана, в результате которого будет принято решение об инвестиционном проекте или отказе.

Четвертый этап реализации бизнес-плана охватывает период от принятия решения об инвестировании до начального этапа практической реализации проекта, включая коммерческое производство. Для реализации бизнес-плана для выполнения всех рабочих задач внутри фирмы и за ее пределами необходимо для перевода бизнес-проекта со стадии бизнес-плана к реальному производственному процессу. Некоторые виды деятельности, связанные с различными этапами бизнес-планирования, имеют параллельный характер.

Процесс бизнес-планирования неразрывно связан с развитием новых предпринимательских проектов. Для начинающего предпринимателя овладение искусством бизнес-планирования является одним из

важнейших условий для достижения успеха в бизнесе. Разработка и внедрение новых и перспективных бизнес-проектов может значительно повысить экономический и инвестиционный климат; способствовать экономическому росту, чтобы укрепить конкурентные позиции страны на мировом рынке.

Бизнес-планирование неразрывно связано с развитием инновационных бизнес-проектов. При разработке и реализации новых проектов фундаментальной важности определяется определение целей и задач. В целом, планирование и определение целей проекта в его содержании можно сравнить с утверждением проблемы. Для того, чтобы разрешить проблемы, компания не может ограничиться только абстрактной формулировкой желаемого результата, необходимо найти ответы на следующие вопросы:

1) что должно быть результатом проекта (характеристики);

2) что следует учитывать при реализации проекта (требования и ограничения).

Поиск цели проекта - это самый важный этап в разработке концепции. После определения целей начинаются поиск и оценка способов его достижения.

Чтобы определить степень достижения целей проекта, необходимо выбрать соответствующие критерии для оценки альтернативных решений для достижения конечных результатов. Таким образом, можно отметить, что цели проекта должны быть четко определены и иметь четкий смысл, результаты должны быть измеримыми, определенные лимиты являются адекватными, а требования возможны, т. е. цель должна быть в пределах приемлемых решений для проекта. Обычно эта область ограничена временем, бюджетом и желаемым качеством результатов. Могут быть и другие ограничения.

Следует отметить, что цели проекта не должны рассматриваться как неизменные. В ходе реализации под влиянием изменений в окружающей среде или в зависимости от внутреннего процесса и получения промежуточных результатов конечная цель может измениться. Поэтому постановку целей следует рассматривать как непрерывный динамический процесс, который анализирует текущую ситуацию и тенденции ее развития.

Определение цели - творческий процесс и требует изучения различных источников, которые могут содержать желаемую информацию об окружающей среде и целях предприятия, требованиях и ограничениях на потенциальный проект. В описании целей проекта должны отражаться результаты, сроки, затраты и цели развития. Описание цели проекта определяет его сущность и является основой для дальнейшей работы.

Бизнес-план - это многомерный инструмент управления, который обеспечивает решение как стратегических, так и тактических задач, стоящих перед предприятием, независимо от его функциональной ориентации. Он предлагает включить организационную, управленческую и финансовую оценку предприятия; выявлять потенциальные

возможности для бизнеса, анализировать сильные и слабые стороны своих сторон; формирование инвестиционных целей на период планирования.

В бизнес-плане обосновываются общие и конкретные элементы функционирования предприятия в рыночных условиях, выбор стратегии.

В целом можно заключить, что эти методы планирования очень похожи и в основном дополняют друг друга, рассматривают бизнес-план с разных точек зрения и выделяют различные этапы планирования в качестве основного. Следует отметить общие аспекты, которые представлены во всех представленных методах и без которых невозможно выполнить внутреннее планирование.

1. Планирование - это непрерывный процесс, симбиоз целей, реализации и анализа результатов.

2. Обязательная обратная связь при планировании. Данные о выполнении определенных задач поступают на начальный этап, чтобы скорректировать план.

3. Бесспорным является природа декомпозиции (разбивка основной цели на задачи и подзадачи). Меньшие задачи могут не совпадать и в некотором роде противоречат друг другу, но в конечном итоге они служат для достижения главной цели [4].

Следует отметить, что процесс бизнес-планирования активно помогает координировать деятельность партнерских компаний, организовывать совместное планирование развития групп предприятий, связанных с сотрудничеством и производством одной или дополнительных продуктов.

Как уже говорилось, бизнес-планирование является важным элементом в процессе развития бизнес-проектов, успешная реализация которого представляет интерес для разных групп участников:

1) инвесторы получают возврат инвестированного капитала и предоставляют дивиденды;

2) владелец получает завершенный проект и доход от него;

3) проектная команда получает плату в соответствии с контрактом, дополнительное вознаграждение по результатам работы и повышению профессионального уровня;

4) пополняется бюджет региона путем сбора налогов со всех участников экономической деятельности, а также удовлетворения социальных и других потребностей в определенной области;

5) потребители получают нужную и востребованную продукцию.

Список литературы:

1 Горемыкин, В.А. Бизнес-план: методика разработки. 25 реальных образцов бизнес плана / В.А. Горемыкин.-[3-е изд].-М.: Ось-89, 2004.-576 с.

2 Методика составления разделов бизнес-плана / В. А. Горемыкин // Бизнес-план: методика разработки. 25 реальных образцов бизнес-плана / В. А. Горемыкин. - М., 2004.-С. 46-118.

3 Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. - М.: ИНФРА-М, 2010 г. - 336 с.

4 http://ftp.coollib.net/b.fb2/Shash_Biznes-planirovanie_dlya_SSUZov.269493.fb2.zip

Бақыт СПАНОВА, к.э.н., доцент, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: sbg789@mail.ru.

Султан САЙЛАУБАЕВ, магистрант, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: sultan_24_94@mail.ru.

Шолпан ОМАРОВА, к.э.н., профессор, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, e-mail: sheo_1953@mail.ru.

Анна ЦИЦИНА, магистр кафедры информационно-вычислительных систем, преподаватель, vsif-anna@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОГРАММНЫЕ ПАКЕТЫ РЕАЛИЗУЮЩИЕ МЕТОДЫ МАРКЕТИНГОВОГО АНАЛИЗА И ПЛАНИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОДУКТОВ И УСЛУГ

В статье представлена современные программные пакеты реализующие методы маркетингового анализа и планирования по информационным продуктам и услугам. Представлены обзор возможностей современных прикладных программ для проведения маркетинговых исследований.

Цель статьи с помощью программных пакетов анализировать и планировать маркетинговых методы, информационных продуктов и услуг.

Для решения с поставленной целью используются следующие методы: теоретическая и практическая, анализируемая.

Маркетинговые анализы и планирования были проведены ряд программ: Forecast Expert, Marketing Expert, Marketing Analytic.

В результате анализа и планирования маркетинговым методом данные представлены в табличном и графическом виде. А также данные сохранились в файле. Результаты анализа можно распечатать в виде отчета и перенести в электронные таблицы или текстовые файлы dbf формата. Данные в программах могут представлены в различных временах. То есть день, рабочий день, неделя, месяц, квартал, год, условная единица. А еще можно настроить индивидуальный рабочий календарь, учитывающий такие праздники, например Новый год, День Победы и другие.

Разработанный Казахстанским информационным продуктом показал одним из лучших способов анализа и планирования для маркетингового исследования. В дальнейшем эти исследования могут быть еще улучшаться год за годом.

Ключевые слова: информационные продукты, информационные услуги, маркетинговое исследование, маркетинговый анализ.

Султан САЙЛАУБАЕВ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, e-mail: sultan_24_94@mail.ru.

Шолпан ОМАРОВА, э.г.к., профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, e-mail: sheo_1953@mail.ru.

Бақыт СПАНОВА, э.г.к., доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, e-mail: sbg789@mail.ru.

Анна ЦИЦИНА, Ақпараттық және есептеу жүйелерінің кафедрасының магистрі, преподаватель, vsif-anna@mail.ru

ЗАМАНАУИ БАҒДАРЛАМАКЕШЕНІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БОЙЫНША АҚПАРАТТЫҚ ӨНІМДЕР МЕН ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ МАРКЕТИНГТІК ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ ЖОБАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Мақалада ақпараттық өнімдер мен қызметтерді маркетингтік талдау және жоспарлау әдістерін жүзеге асыратын заманауи бағдарламалық пакеттер ұсынылған. Маркетингтік зерттеулер жүргізу үшін заманауи қосымшалардың мүмкіндіктері туралы қысқаша шолу келтірілген.

Мақаланың мақсаты маркетингтік әдістерді, ақпараттық өнімдер мен қызметтерді талдау және жоспарлау үшін бағдарламалық пакеттер арқылы.

Бұл мәселені шешу үшін келесі әдістер пайдаланылады: теориялық және тәжірибелік, талдануда.

Маркетингтік талдау және жоспарлау, бірқатар бағдарламалар жүргізілді: болжау сарапшысы, маркетинг жөніндегі сарапшы, маркетингтік аналитика.

Қазақстанның ақпараттық өнімі әзірленген, маркетингтік зерттеулерді талдау мен жоспарлаудың ең жақсы тәсілдерінің бірі болып табылады. Болашақта бұл зерттеулер жылдан жылға жақсартылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: ақпараттық өнімдер, ақпараттық қызметтер, маркетингтік зерттеулер, маркетингтік талдау.

Sultan SAILAUBAEV, master, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: sultan_24_94@mail.ru.

Sholpan OMAROVA, candidate of economic sciences, professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: sheo_1953@mail.ru.

Bakyt SPANOVA, candidate of economic sciences, associate professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail: sbg789@mail.ru.

Anna TSITSINA, teacher, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, e-mail:anna@mail.ru

MODERN SOFTWARE PACKAGES IMPLEMENTING METHODS OF MARKETING ANALYSIS AND PLANNING OF INFORMATION PRODUCTS AND SERVICES

The article presents modern software packages that implement methods of marketing analysis and planning for information products and services. An overview of the capabilities of modern applications for conducting marketing research is presented.

The purpose of the article is through software packages to analyze and plan marketing methods, information products and services.

To solve this problem, the following methods are used: theoretical and practical, analyzed.

Marketing analysis and planning, a number of programs were conducted: Forecast Expert, Marketing Expert, Marketing Analytic.

Developed by the Kazakhstan information product has shown one of the best ways of analysis and planning for marketing research. In the future, these studies can be further improved year after year.

Keywords: information products, information services, marketing research, marketing analysis

В настоящее время в Казахстане сопровождается конкурентность между компаниями по маркетинговой среде, что требует предпринимательской и маркетинговой деятельности для анализа информационных продуктов и услуг. Поэтому рассмотрено несколько современных программ для маркетингового анализа и планирования.

Обзор возможностей современных прикладных программ для проведения маркетинговых исследований: Forecast Expert, Marketing Expert, Marketing Analytic.

Специализированные программы для маркетинговых исследований позволяют при построении тренда явным образом учитывать сезонность. Примером таких программ является Forecast Expert.

Программа разработана российской компанией Про-Инвест Консалтинг и предназначена для построения прогнозных оценок в различных сферах человеческой деятельности и, в частности, в экономике. Она помогает прогнозировать:

- объем продаж и доходы компании;
- спрос на услуги и изделия;
- курсы валют, акций и фьючерсов;
- рейтинги кредитоспособности фирм;
- деловую активность участников рынка;
- остатки денежных средств на корреспондентских счетах;
- климатические, социальные или иные значимые показатели.

Применение программы Forecast Expert при управлении большими коммерческими проектами позволяет сократить риски необдуманных решений и максимизировать прибыль.

В программе реализована сезонная модель авторегрессии интегрированного скользящего среднего (сокращенно АРИСС, а по имени создателей - модель Бокса-Дженкинса), которая

широко признана в мировой практике прогнозирования.

Результаты работы представляются в табличном и графическом виде, а также сохраняются в файле. Результаты анализа могут быть распечатаны в виде отчета, перенесены в электронные таблицы, текстовые файлы или файлы DBF-формата. Данные могут быть представлены в различных временных интервалах ? день, рабочий день, неделя, месяц, квартал, год, условная единица. Можно настроить индивидуальный рабочий календарь, учитывающий такие праздники, как Новый год, Рождество, День Победы и любые другие.

Forecast Expert позволяет выбрать вероятность доверительного интервала (из диапазона 50 % ? 95 %), определяющую положение верхней и нижней границ, между которыми будут находиться действительные значения прогнозируемой величины в будущем с заданной вероятностью.

Иногда для практических целей верхняя или нижняя границы доверительного интервала важнее прогноза. Например, прогнозируя объем продаж изделия, следует выбрать вероятность доверительного интервала 95 %. При определении плана производства следует ориентироваться на верхнюю границу прогноза объема продаж, чтобы избежать упущенной выгоды.

Если поведение ряда, прогноз которого необходимо получить, зависит от поведения другого ряда, Forecast Expert позволяет построить прогноз с учетом этой зависимости. Такая возможность оказывает незаменимую услугу при прогнозе стоимости изделия, в ценообразовании которого один фактор играет главенствующую роль, например ? стоимость стального проката в зависимости от цены на электроэнергию.

При прогнозировании ряда можно также отслеживать соотношение между получаемым прогнозом одного ряда и рассчитанным ранее

прогнозом другого ряда. Эта возможность полезна, когда требуется сравнить, например, прогноз цены на внутреннем рынке с прогнозом цены на внешнем рынке, чтобы определить дату их совпадения, а также для решения многих других задач. Forecast Expert строит прогноз цены на внешнем рынке в ценах экспортера и пересчитывает его во внутреннюю валюту в соответствии с прогнозом курса валют. Затем строится прогноз цены на внутреннем рынке с учетом условия, что этот прогноз ограничен прогнозом цены на внешнем рынке во внутренней валюте. Дата совпадения прогнозов будет решением задачи [1].

Marketing Expert. Система была разработана компанией Про-Инвест Консалтинг с использованием принятых во всем мире известных аналитических методик (GAP-анализ, Сегментный анализ, SWOT-анализ, Portfolio-анализ) и решает повседневные практические маркетинговые задачи. Marketing Expert ? это консультант руководителя предприятия, коммерческого директора или руководителя службы сбыта, позволяющий на практике применить основные принципы и методы маркетингового анализа и планирования.

С помощью пакета Marketing Expert можно решать следующие задачи:

- сегментация рынка, формирование территориально-сбытовой структуры-компании, посредством установления связи между товарами, потребителями, каналами сбыта;
- оценка рентабельности продукции, доходности и прибыльности отдельных сегментов рынка;
- выбор оптимальных каналов сбыта и вариантов реализации продукции;
- оценка конкурентоспособности компании (SWOT - анализ);
- выбор цели маркетинга и разработка наиболее эффективной стратегии ее достижения ? снижение издержек, выпуск новых товаров, освоение новых рынков (GAP-анализ);
- оценка рисков, связанных с реализацией каждой из стратегий;

- разработка тактического плана маркетинга, формирование оптимального портфеля товаров и мероприятий marketing mix (Portfolio-анализ);

- решение обратной задачи -расчета вариантов для группы товаров по заданной прибыли;

- расчет коэффициента эластичности спроса и прогноз продаж;

- формирование маркетинговой части бизнес-плана в соответствии с международными стандартами.

Пакет Marketing Analytic - предназначен для информационно-аналитической поддержки процесса управления маркетинговой и сбытовой деятельностью предприятия.

Marketing Analytic решает задачи сбора, накопления и анализа маркетинговых данных различной природы. На основе Marketing Analytic могут быть построены Маркетинговая Информационная Система и Маркетинговая Система Поддержки Принятия Решений (МИС и МСППР), поддерживающие процессы планирования и контроля маркетинговой и сбытовой деятельности.

Модуль с-Commerce реализует следующие функции.

Оперативное управление продажами и контрактами:

- быстрый доступ к полной информации о клиенте и истории работы с ним;

- отслеживание выполнения взаимных обязательств участниками сделки;

- планирование и контроль действий сотрудников, участвующих в работе с клиентами и поставщиками.

Сбор и накопление данных для маркетингового анализа:

- характеристики клиентов;

- история взаимоотношений с клиентами;

- потребительские свойства товаров и услуг;

- заключенные и планируемые сделки;

- мероприятия по продвижению.

Хранилище построено по схеме "звезда". Все "качественные" (неколичественные) характеристики объектов анализа собираются в справочниках, все количественные характеристики - в Таблице фактов (рис.1).

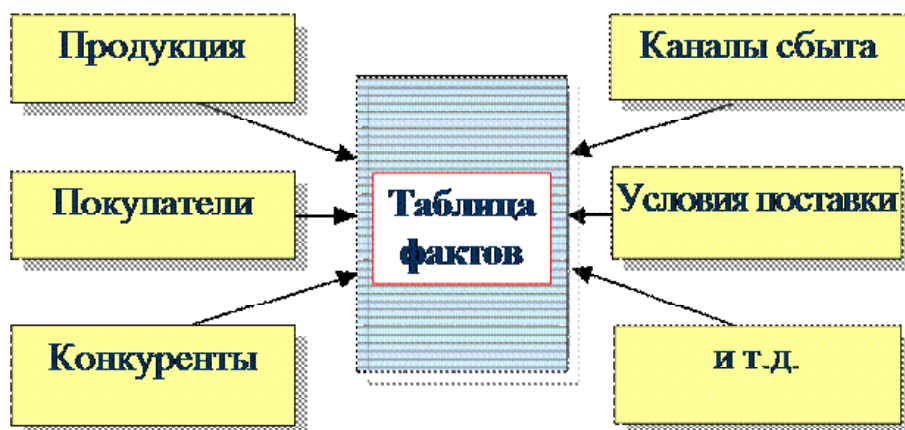

Рисунок 1. Хранилище данных

С интеграцией экономики Казахстана в мировую, с увеличением уровня денежных доходов населения - появляются новые рынки, исчезают старые и рождаются существующие.

Новые рынки - это новые возможности для роста и генерации доходов. А это, как известно, невозможно достичь без маркетингового исследования. Так, за короткое время, на рынке Казахстана появились крупные торговые сети; международные фармацевтические компании; мировые производители автомобилей; заинтересованность в реализации продуктов проявляют иностранные компании из различных секторов; за счет развития постиндустриальной сферы, все чаще объектами маркетинговых исследований становятся интернет-проекты. Традиционно, инвесторов привлекают проекты, связанные с недропользованием.

Особенности проведения маркетингового исследования в Казахстане

Казахстан - девятая страна в Мире по площади (2,7 млн. кв. км.), 184-ая по плотности населения (6,5 чел./кв.км.), не имеет выхода к открытому океану и граничит на севере и западе с Россией, на востоке с Китаем, на юге с Киргизией, Узбекистаном и Туркменистаном. Области Западного Казахстана имеют свою специфику, также как Южные, Северные регионы и другие регионы. К числу главных особенностей Казахстана, которые влияют на проведение маркетинговых исследований, относятся:

Небольшое количество крупных (Алматы, Астана, Шымкент, Караганда, Актобе, Тараз), но своеобразных городов в Казахстане, делает маркетинговое исследование в разрезе областей и городов особенным.

Менталитет, особенности ведения бизнеса, кровно-родственные связи и многие другие факторы отличают Казахстан от стран СНГ, не говоря уже о странах Западного мира.

Низкий уровень доступности рыночной информации реально усложняет и удорожает процесс маркетингового исследования. Информацию приходится собирать буквально по крупицам, несколько раз перепроверять данные.

В 2014 году создан собственный программный ресурс для обработки больших данных рыночного характера - KazDATA. С помощью его базы данных можно оценивать (исследовать) рынки самостоятельно, быстро и недорого. То, что раньше отнимало много времени, особенно, поиск и сбор данных - часы и дни - сейчас, занимает секунды [2].

Были проведены маркетинговые исследования с помощью программного пакета KazDATA. При проведении исследования агентство использует современные, проверенные и надежные методики сбора информации - как полевые, так и кабинетные методы. Все зависит от задачи, которую необходимо решить Заказчику.

Они постоянно изучают современные тренды маркетинговых исследований, улучшаем процесс проведения исследования и являемся действительными членами таких профессиональных ассоциаций, как:

Казахстанская ассоциация профессиональных исследователей общественного мнения и рынка (КАПИОР)

Каждый исследовательский опыт и навык, мы используем для того, что бы сделать информацию доступнее и понятнее. Мы используем только проверенные и зарекомендованные методы для сбора и обработки данных.

Основные сферы и тематика исследований в Казахстане

Большая часть выполняемых рыночных исследований в Казахстане касается производственной сферы - мы выполняем маркетинговые исследования для:

- строительного рынка;
- крупных торговых сетей;
- предприятий металлургии;
- производства строительных материалов;
- международных фармацевтических компаний;
- телекоммуникации;
- производителей продуктов питания;
- фармацевтических компаний;
- и многие другие исследования.

Кризисные явления в экономике изменили многие тренды на рынке Казахстана, наступило время для анализа изменений в различных областях деятельности. Мы готовы провести анализ ситуации на рынке, интересующем вашу компанию и подготовить отчет с рекомендациями и прогнозами.

Результаты маркетингового исследования. Прибыль, конкурентное преимущество, победа - вот следствие грамотного использования полученной информации и инсайтов при принятии стратегических решений компании в вопросах маркетинга:

- по продукту;
- цене;
- каналам сбыта;
- продвижению;
- упаковке;
- целевой аудитории.

Глубокое знание рынка, понимание ценностей и процесса принятия решений у целевой аудитории, рыночный потенциал - все это, в идеале, результаты маркетингового решения.

Маркетинговое исследование в Астане и Алматы. Маркетинговые исследования рынка Казахстана предоставят вам необходимую информацию для принятия решений, связанных с планированием и развитием бизнеса в Казахстане. После проведения этих и подобных исследований, вы сможете оказаться на несколько шагов впереди ваших конкурентов, и умело воспользоваться любой рыночной ситуацией.

Проведя исследование рынка, мы узнаем:

- Ёмкость и структуру рынка;
- Основные сегменты рынка;
- Тенденции рынка;
- Потенциал рынка;
- Основных игроков рынка;
- Товарооборот (импорт/экспорт).

Принимаем решения основанные на достоверной и актуальной рыночной информации.

Маркетинговые исследования товара могут ответить на любые вопросы. Исследовать можно всё: товары, услуги, работы, спрос и предложение, емкость рынка, цены, мнения потребителей и их предпочтения, уровень клиентской удовлетворенности и лояльности.

Главное, правильно ставить вопросы и выбирать подходящие методики и инструменты для проведения исследования. Мы используем только проверенные и эффективные методы.

- Исследования компании (примеры из опыта);
- Сегментация рынка;
- Маркетинговое исследование спроса;
- Исследование предложения;
- Оценка доли рынка;
- Оценка импорта/экспорта;
- Мониторинг и динамика цен;
- Анализ закупок;
- Анализ поставщиков;
- Исследование и анализ конкурентов;
- Оценка качества обслуживания (услуга "Тайный покупатель");

- Оценка клиентской удовлетворенности;
- Оценка лояльности;
- Оценка бренда и узнаваемости.

С помощью программы KazDATA были получены следующие результаты. Объем розничной торговли в Казахстане демонстрирует восходящий тренд за период 2014-2016 годы, прирост составил 24,3% в абсолютных значениях. В первом квартале 2017 года объем розничной торговли находится на уровне 55% от объема 2016 г. Что касается ИФО, то в 2015 году значение показателя минимально в рассматриваемый период времени (97,5%). В 2016 году происходит стабилизация объемов розничной торговли в стране (ИФО - 100,8%).

Объем розничной торговли увеличивается за счет сегмента непродовольственных товаров (доля которого составляет порядка 80%, остальные 20% приходятся на продовольственный сегмент). Среднее значение индекса физического объема продовольственных товаров за 2014-2016 годы составил 103,5%, непродовольственных товаров - 108,8%.

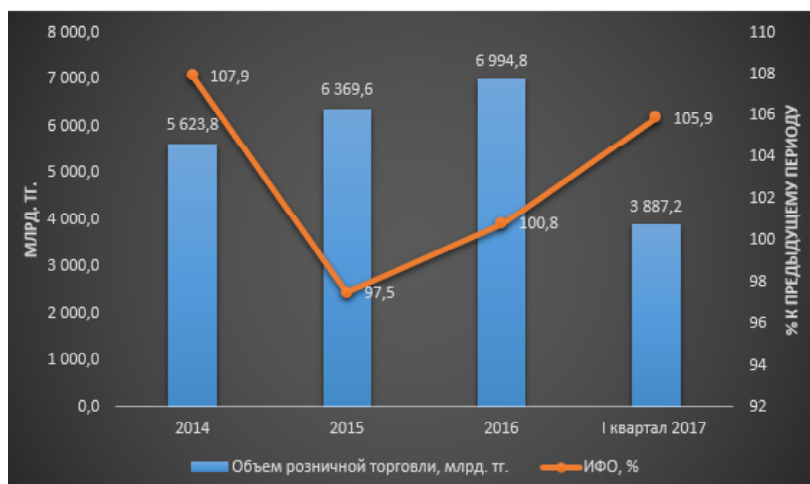

Рисунок 2. Динамика розничной торговли в Казахстане

Потребление значимых групп продуктов питания в Казахстане. Объем потребления на одного человека основных групп продуктов питания в Казахстане стабилен, существенных преобразований структуры потребления в период кризиса не произошло. Первое место по потреблению всех 10 групп продовольственных товаров принадлежит Карагандинской области - 232,1 кг продовольственных

товаров в среднем приходится на одного жителя области за 1 квартал 2017 г. На втором месте располагается Павлодарская - 230,6 кг и ВКО - 229,4 кг.

Менее других продукты питания потребляют жители Кызылординской, Актюбинской и Жамбылской областях, соответственно 188,3 кг, 184,5 кг, 177,9 кг.

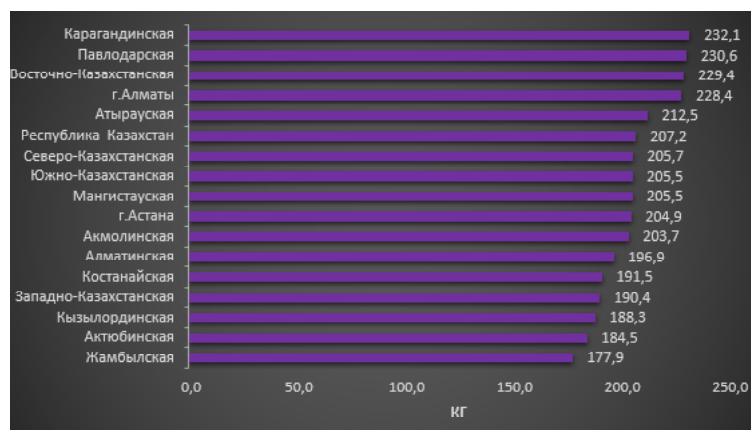

Рисунок 3. Ранжирование потребления по областям Казахстана (Общее среднее потребление всех 10 групп продуктов питания в РК за 1 квартал)

В заключении, программный пакет KazDATA который является Казахстанским информационным продуктом показал свою состоятельность, так как с помощью него были получены необходимые результаты для дальнейших маркетинговых исследований. Его можно рекомендовать как состоявшийся программный продукт.

Список литературы:

1. Архив текстов. - Режим доступа: <http://textarchive.ru>

2. Территория бизнеса/единый портал. - Режим доступа: <https://business.gov.kz>

3. Маркетинговые исследования. Практическое руководство Н.К. Малхотра. Изд. "Вильямс", 2007 г.

4. Каменева Н.Г., Поляков В.А. Маркетинговые исследования. - М.: Вузовский учебник, 2005 г.

5. Каменева Н.Г., Черкасова И.И. Маркетинговые исследования, КОПР -2007 г.

Сайран УЛАКОВ, декан факультета Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, e-mail: Ulakov_C@mail.ru

ПРОДУКТОВЫЙ РИТЕЙЛ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ СЕГМЕНТ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрены состояние продуктового ритейла в Республике Казахстан (РК), проблемы и перспективы его развития как инновационный сегмент экономики Казахстана. Сегодня ритейл стал конкурентной отраслью, которая ищет и внедряет инновации, является одним из самых быстроразвивающихся сегментов экономики, который вносит существенный вклад развитие страны. Глобальные тренды инноваций в мировом ритейле приходят и в Казахстан. Продуктовый ритейл полон потенциала, но в то же самое время, постоянно ставит новые проблемы. Они связаны, главным образом, с особенностями страны: низкая плотность населения, недостаточно развитая логистическая инфраструктура и т.д.

Ключевые слова: ритейл, инновационный ритейл, продуктовый ритейл, розничная торговля, глобальные тенденции ритейле, торговые сети ритейла.

Сайран УЛАКОВ, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университетінің факультет деканы, e-mail: Ulakov_C@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БӨЛІГІ РЕТІНДЕГІ ӨНІМ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы азық-түлік бөлшек саудасының жағдайы, Қазақстан экономикасының инновациялық сегменті ретінде оның даму проблемалары мен келешегі қарастырылады. Бүгінде бөлшек сауда инновацияларды іздейтін және енгізетін бәсекеге қабілетті салаға айналды, ол елдің дамуына айтарлықтай үлес қосатын экономиканың ең қарқынды дамып келе жатқан сегменттерінің бірі болып табылады. Әлемдік бөлшек саудадағы инновацияның әлемдік үрдістері Қазақстанға келеді. Азық-түлік бөлшек саудасы әлеуетке толы, бірақ сонымен қатар, ол үнемі жаңа проблемаларды тудырады. Олар негізінен елдің ерекшеліктеріне байланысты: тұрғындардың тығыздығы төмен, жеткілікті дамыған логистикалық инфрақұрылым және т.б.

Түйінді сөздер: бөлшек, инновациялық бөлшек, азық-түлік бөлшек сауда, бөлшек сауда, жағандық бөлшектік трендтер, бөлшек сауда желілері.

Sairan ULAKOV, *Dean of the Faculty of Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz*, e-mail: Ulakov_C@mail.ru

FOOD RETAIL AS AN INNOVATIVE SEGMENT OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

The article examines the state of food retail in the Republic of Kazakhstan (RK), problems and prospects of its development as an innovative segment of the economy of Kazakhstan. Today, retail has become a competitive industry that seeks and implements innovations, is one of the fastest growing segments of the economy that makes a significant contribution to the development of the country. Global trends of innovation in the world of retail and are coming to Kazakhstan. Grocery retailing is full of potential, but at the same time, constantly presents new challenges. They are associated mainly with the characteristics of the country: low population density, underdeveloped logistics infrastructure, etc.

Keywords: retail, innovative retail, food retail, retail trade, global trends retail, retail trade network.

Введение. Розничная торговля сегодня - одна из самых развитых сфер реального сектора, которая значительно усилила влияние на экономику страны и производителей. В последние годы темпы увеличения объемов розничной торговли в Республике Казахстан (РК) значительно превышали рост ВВП страны и крупнейших отраслей экономики - промышленности и сельского хозяйства. В 2015-2016 годах экономика Казахстана подверглась воздействию отрицательных внешнеэкономических факторов, которые, в свою очередь, отразились на всех ключевых макроэкономических показателях, что

привели к снижению объема розничной торговли в Казахстане на 0,4% (за период 2010-2015 гг. средний рост объема розничной торговли составлял 13,4%). За январь-сентябрь 2017 года объем розничной торговли составил 6,24 трлн тенге (порядка 19,31 млрд долларов США). Это на 16% больше, чем за аналогичный период 2016 года в тенге и на 20% больше в пересчете на доллары США. В структуре организованного розничного товарооборота 2017 г. (январь-сентябрь) основная доля приходится на непродовольственные товары - 63,1% или 3,94 трлн тенге (примерно 0,7 трлн рублей), а доля

продовольственных товаров составляет 36,7% или 2,3 трлн тенге (примерно 0,4 трлн рублей)[1].

Следует отметить, что с приходом продуктового ритейла в Казахстан для потребителей многое изменилось к лучшему. Широкий ассортимент продукции, большие торговые залы, качество и уровень обслуживания, различные акции, которые позволяют приобретать определенные товары по сравнительно низким ценам. К тому же нельзя сбрасывать со счетов и конкуренцию: каждый субъект торговой сети стремится создать лучшие условия для покупателя.

В казахстанской экономике за годы независимости сложились две самых крупных и весьма консервативных отрасли: финансы и розничная торговля. Они наряду с традиционной нефтегазовой и металлургической позволяют на внутреннем рынке розничной торговли развивать новые крупные компании. Прежде всего, такой инновационной возможностью быстро нарастить свою долю на рынке для банков и продавцов представляет сегодня ритейл, который меняет привычные бизнес-процессы и позволяет новым игрокам успешно конкурировать с традиционными лидерами. В республике создается благоприятная атмосфера для развития инноваций, формируется инновационная инфраструктура, увеличивается степень содействия предпринимательству со стороны государства. Инновация в отрасли - это новое решение для старой проблемы, которое должно работать на повышение эффективности и отражали современные тенденции и отвечали требованиям развития глобального рынка розничной торговли. Членство Казахстана в ВТО потребовало разработки особых мер по развитию потребительского рынка продовольственных товаров. В рамках этого направления ведется работа по повышению конкурентоспособности продукции, товарной привлекательности, внедрению инновационных технологий бизнес-процессов в сфере продуктового ритейла.

Цель статьи - рассмотреть состояние продуктового ритейла в Казахстане, проблемы и перспективы его развития как инновационного сегмента экономики Казахстана.

Основная часть. Вытеснение традиционных структур розницы активно развивающимся сетевым ритейлом - эта тенденция наблюдается уже несколько лет как в соседней России, так и в Республике Беларусь. Однако, в РК она не приобрела ощутимого масштаба. Здесь, по-прежнему, еще много населенных пунктов, где сетевой ритейл практически не представлен. Если снова взглянуть на наших соседей по ЕЭАС, то там освоением небольших городов продуктовым ритейлом занимаются преимущественно дискаунтеры и магазины формата возле дома. В Казахстане такой формат сетевой торговли, как дискаунтеры, отсутствует. При этом стоит отметить, что крупнейшие сети России, "Магнит" и "Пятерочка", как дискаунтеры, создали лидеров ритейла - группы "Магнит" и X5[2]. Казахстан очень ощутимо отстал от России и Республики Беларусь в развитии сетевого ритейла. По сравнению, например, с Россией и Белоруссией, по оценке

экспертов, Казахстан отстает, минимум на 7-10 лет в развитии[3]. Чтобы ответить на вопрос: в чем это выражается и на какой стадии сейчас находится развитие розничного ритейла в Казахстане, рассмотрим причины: первая - в республике отсутствует ряд форматов сетевой торговли; вторая - Казахстан - слишком большая страна для развития сетевого ритейла, населенные пункты удалены друг от друга на сотни и тысячи километров. Следует отметить, что управление торговой сетью на удаленном расстоянии неплохо решается у наших соседей - России за счет: во-первых - жесткой формализации стандартов и бизнес-процессов сети; во-вторых - проактивной и четкой постановки обучения на местах; в-третьих - систематической реальной аттестации персонала; в-четвертых - подготовки управленцев с использованием опыта топ-менеджмента из Европы. Однако, этот рынок остается привлекательным для инвестиций, несмотря на неудачи первопроходцев из России в освоении ("Вестер", "Пятерочка"), например, казахстанского food-ритейла, дают хорошие шансы для развития местных сетей в будущем. Правда, успех их ждет, если они поспешат: россияне снова начинают активно исследовать вопрос вхождения на казахстанский рынок ритейла.

В 2017 году продолжилась тенденция сокращения доли продаж на рынках (ярмарках), несмотря на меры правительства по поддержанию и развитию сельхозярмарок с минимальными наценками. Наибольшая доля в 2016 г. приходилась на индивидуальных предпринимателей - 44,4%. Следом за ними идут малые предприятия с долей в 31,8%. На третьем месте находятся крупные предприятия с долей розничного товарооборота в 15,9%, и наименьшую долю занимают средние предприятия с 7,9%[1].

В настоящее время в сегменте розничного ритейла в Казахстане работают как крупные международные сети, так и местные ритейлеры. Международные ритейлеры представлены компаниями: Migros с брендом "Ramstore" (Турция), Carrefour (Франция), METRO Cash & Carry (Германия). В 2017 году, по некоторым данным, планируется выход на рынок Казахстана международных DIY-ритейлеров Leroy Merlin (Франция), OBI (Германия). Кроме того, имеется информация по ведущимся переговорам о выходе на казахстанский рынок международных ритейлеров Auchan (Франция), ИКЕА (Нидерланды). Учитывая растущий интерес к казахстанскому рынку розничной торговли со стороны международных игроков, а также ожидание дальнейшего роста потребительской активности в Казахстане прогнозирует последовательное развитие казахстанского розничного ритейла. Ожидание постепенного роста спроса на организованную розничную торговлю, несомненно приведет к увеличению интереса к сектору продуктового ритейла со стороны международных и региональных инвесторов. Объем розничной торговли в 2017 году, прогнозируется на уровне 8 трлн. тенге, из которых 4,3 трлн. тенге составит торговля предприятий и организаций[1]. В общем объеме розничной торговли РК в 2017 г. по данным за первое полугодие

удельный вес торговых предприятий и организации составил около 40%. Таким образом, учитывая прогнозируемый рост объема розничного ритейла, в котором большую долю будет занимать торговля предприятий и организаций, соответственно, данное направление выглядит весьма перспективно. Попытки расширения ритейла в Казахстане, через региональный(местный) сетевой ритейл не нашли своего успешного продолжения. Крах 2012-2013 гг. четырех местных сетей ритейла - "Арзан", "Gross", "SM-маркет", "Аймар" слишком сильно повлиял на Казахстан[4]. Плюс были до этого неуспешные заходы в нулевые годы, а затем провалы российского ритейла: "Вестер", "Пятерочка". Они заходили через франчайзи, а оказалось, что через франчайзи нет сильной управленческой составляющей. В этом, возможно, и была проблема логистики в условиях казахстанской действительности с его расстояниями(дорожная сеть) и удаленностью населенных пунктов друг от друга. Практика показала, что региональные сети, первое, не способны создать сильный ритейл в регионах(это факт). Второе: крупных национальных игроков - два (Magnum и "Рамстор"), а остальные только начинают свою игру. Поэтому на сегодняшний день, можно сказать, что рынок Казахстана открыт для российского ритейла[3]. Российские ритейлеры пока не торопятся осваивать продуктовый рынок Казахстана. На наш взгляд, до 2020г. рынок Казахстана еще будет свободен от экспансии российского ритейла. Следовательно, нельзя местным сетевым ритейлерам упускать этот шанс для развития своего бизнеса. Законы развития таковы, что через пару-тройку лет россияне свой рынок освоят настолько, что и Казахстан для них станет интересен. Катализатором быстрого роста казахстанского продуктового ритейла являются с одной стороны молодость рынка, а с другой - всемерный учет передового мирового опыта зарубежных торговцев (н.: руководство российских компаний представлено преимущественно иностранными топ-менеджерами). Поэтому выстраивание стратегии собственного экономического роста в контексте глобальных трендов развития: "ритейлизация" мира, особый потребительский подход, изменение потребительских предпочтений, изменение форматов поставки, изменение форматов ожиданий и др. дадут свои положительные результаты для развития.

Торговые сети в странах ЕЭАС разрастаются. В то же время накапливается все больше острых вопросов к ряду торговых сетей. Крупные торговые сети - неотъемлемый элемент системы товародвижения. Но должны быть созданы равные условия работы для всех: и для крупных торговых сетей, и для небольших магазинов, и для производителей. В противном случае сильнейшие неизменно возьмут верх над слабыми, как это происходит в любой экосистеме с нарушенным равновесием. В Казахстане доля ритейла в обороте пока не превышает 15%, в перспективе планируется довести долю сетевого ритейла в розничном товарообороте до 50%[4]. Но можно с уверенностью сказать, что развитие сетевого ритейла не сможет полностью заместить индивидуальные магазинчики. Обострившаяся конкуренция заставляет малые субъекты искать новые способы борьбы за право остаться на рынке. Так, они переходят к конкретной специализации своей

деятельности: в наличии имеется небольшой ассортимент товаров (кондитерские, мясо-молочные и т.д.), но продукция свежая и качественная. В Республике Беларусь заслон на пути "сетевиков" в данном вопросе устанавливает и государство[5,6].

Контракт с продуктовым ритейлером - гарантия стабильного сбыта продукции для производителя. Однако, чем крупнее ритейлер, тем более жестко он может диктовать условия производителям и поставщикам. Сегодня у многих производителей продуктов питания возникают проблемы с оборотными средствами, в том числе связанные с продажей продукции по невысоким ценам и предоставлением длительных отсрочек платежа крупным торговым сетям. Попадание продукции на полки магазинов крупных торговых сетей само по себе производителям обходится недешево. Это касается также проблем с доступом на полочное пространство, навязывания невыгодной логистической схемы поставок продукции в торговые сети и т.д. Плюс от него чаще всего требуют огромных скидок, что позволяет сетям в большинстве случаев формировать огромные торговые надбавки (порой они превышают 100% отпускной стоимости). Участвовать в формировании конечной розничной цены производителю чаще всего не дают. Особо надо отметить отсрочку платежа. В соответствии с Законами ("О государственном регулировании торговли") в РБ и РК максимальный срок оплаты сетью продовольственных товаров составляет, соответственно, 45 и 30 дней. Это значит, что производитель поставит товар в торговую сеть сегодня, а вырученные деньги получит только через один -полтора месяц. Поэтому необходимо найти рычаги регулирования, чтобы вернуть их к взаимовыгодному сотрудничеству и не нарушать закон, исключить так называемую плату за полки, тестирование, необоснованные скидки и бонусы, чтобы не возникали дисбаланс в цепочке "производитель - торговля - конечный потребитель".

Одна из основных проблем, которая не дает отечественному бизнесу масштаба, наблюдаемого в западных рынках - это невысокая численность и плотность населения в Казахстане. В РК плотность населения на данный момент составляет 6,2 человек на квадратный километр. Для сравнения: в России плотность населения составляет 8,4, а в Белоруссии- 64 человек на квадратный километр. Это также является причиной того, что западные и российские торговые сети в настоящий момент осторожно рассматривают возможности выхода на казахстанский рынок, опасаясь проблем с логистикой. Еще в 2012 г. нами с контактным центром "Асар" проводилось обследование путем опроса покупателей во всех 5-ти торговых сетях супермаркетов г.Караганды ("Метро", "Корзина", "Южный", "Магнум", "Аян") по вопросам их выбора и уровня обслуживания, изучения логистики. Исследования показали, что правильная схема работы торговой сети: производитель - логистический центр - гипермаркет/ супермаркет. Супермаркеты все еще работают с дистрибьюторами, что увеличивает затраты. И они уж совсем еще далеки от полной автоматизации процессов. Еще один из недостатков - абсолютно необученные кадры. Начиная от руководства супермаркетов и заканчивая продавцами. Сегодня торговой сетью управляют в основном те, кто ею владеет. За границей

для этой работы нанимают профессионалов.. Руководители(собственники) сети должны заниматься стратегическими вопросами: работать с депутатами маслихатов областей и городов, Парламента РК для принятия соответствующих законодательных актов по цивилизованному развитию торговли в стране, представителями сельхозбизнеса, промышленности для развития постоянных связей по привлечению отечественной продукции на прилавки сети ритейла.. Доля казахстанских товаров в супермаркетах пока не превышает 40 процентов[7]. К настоящему времени состояние обслуживания, логистика в сетях ритейла города улучшилось, но они далеки еще от желаемого уровня.

Ориентация на потребности клиента и управление его лояльностью - ключевые тренды информатизации ритейла. В настоящее время для повышения эффективности торгового процесса целесообразно применять инновационные технологии. Основная задача инновации в торговле - обеспечить высокое качество процессов купли-продажи и товародвижения, торгового обслуживания и торговой деятельности в целом. Особенно это относится к инновациям, призванным решить проблему взаимодействия компании с покупателями. Практика показывает, что поведение потребителей изменяется в зависимости от инновационных технологий, применяемых ритейлерами: например, применение при самообслуживании инструментов искусственного интеллекта и робототехники. Меняются форматы доставки товаров при он-лайн розничной продовольственной торговле(выполнение доставки по требованию). Кроме того, происходит изменение форматов ожиданий: степень удовлетворенности потребителей определяется способностью ритейлеров удовлетворять менталитет (образ мыслей, мироощущение) по требованию современного клиента.

Ключевым фактором, определяющим в настоящее время развитие ритейла, является изменение культуры потребления. Будущее заключается в приближении на максимальном уровне к потребностям клиента, повышении удобства процедуры покупки. Для глобального рынка розничной торговли в настоящее время присущи следующие тенденции, определяющие инновационный вектор развития [8,9]:

- "ритейлизация" мира: движущая сила производителя, экономика обмена и другие факторы делают их все более активными в создании инновационных платформ электронной коммерции, новых цифровых контентов, а также для поиска новых партнеров;

- происходит переключение от безудержного потребления к умеренному;

- происходит изменение предпочтений: потребители ищут продукты, рекламируемые в социальных сетях, которые отражают их личные предпочтения;

Для эффективного развития бизнеса казахстанским ритейлерам следует внедрять мировой опыт инновационных бизнес-технологий, основанный на применении полученных знаний в результате опыта функционирования крупнейших зарубежных

ритейлеров, в первую очередь, российских. Заключение. Представители сегмента продуктовый ритейл отмечают, что в целом розничный рынок в Казахстане полон потенциала, но в то же самое время, постоянно ставит новые проблемы. Проблемы эти связывают, главным образом, с особенностями страны: низкая плотность населения, огромнейшие расстояния между городами, всё еще развивающаяся логистическая инфраструктура в плане дорог, железнодорожных шаттлов, а также доступных по цене авиаперевозок. Рынок все еще раздроблен большим количеством таких традиционных торговых форматов, как базары.

Интернационализация розничного торгового бизнеса происходит на основе стратегий: органического роста или слияния и поглощения. Крупнейшие мировые ритейлеры увеличивают экспансию на внешние рынки, в том числе и на рынок Казахстана, распространяя при этом свой передовой опыт. Несмотря на существенный уровень проникновения современных форматов торговых организаций в Республику Казахстан, еще имеется достаточный потенциал для дальнейшего роста продуктового ритейла.

Список литературы:

1. Розничный ритейл Казахстана. Перспективы развития в 2017 году. АО "Рейтинговое агентство РФЦА" (РА РФЦА). - Режим доступа: <http://rfcaratings.kz/6109>
2. Российский ритейл 2017: перспективы развития, - Режим доступа: <http://www.liveinternet.ru/users/business-world-news/post404829500>
3. Ритейл в Казахстане: есть куда расти. - Режим доступа: <http://docplayer.ru/28178312-Riteyl-v-kazahstane-est-kuda-rasti.html>
4. Новость рынка ритейла: возвращение "Арзана". - Режим доступа: <http://www.brif.kz/blog/?p=2289>
5. Белорусский ритейл 2016 в цифрах Белстата. - Режим доступа: <http://my-trade-group.com/index.php/inoseti/belarus/item/7987-belorusskij-ritejl-2016-v-tsifrakh-belstata/7987-belorusskij-ritejl-2016-v-tsifrakh-belstata>
6. Что ждет белорусский ритейл в 2017-м. - Режим доступа: <http://www.colliers.com/ru-by/belarus/insights/news/2017-01-13-chto-zhdet-belorusskij-ritejl-v-2017>
7. Не все маркетки бывают "супер". "Карагандинская недвижимость", от 8 июля 2012 г. - Режим доступа: <https://www.kn.kz/article/6744/>
8. Модернизация социально-экономического пространства: роль и взаимовлияние регионализации и глобализации как разнонаправленных процессов глобального развития/Монография под ред. Н. В. Панковой, Л. Н. Борисоглебской, Е. С. Юдниковой. - Санкт-Петербург, 2010. 265 с.
9. DeloitteToucheTohmatsuLimited. GlobalPowersofRetailing 2017. Globaleconomicoutlook[Электронный ресурс]: ежегодный экономический обзор компании Делойт и Туш. - Режим доступа: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/consumer-industrial-products/gx-cip-2017-global-powers-of-retailing.pdf> (дата обращения 14.12.2017)

Фархат ХУСАЙЫН, экономика ғылымдарының магистры, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, (e-mail: fara_21_91@mail.ru), тел.: 87759899127

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІ

Бұл мақалада кәсіпорынның қаржылық қызмет тиімділігінің бағалау көрсеткіштері қарастырылып, кәсіпорын мысалында талданып, мәселелері анықталып жетілдіру жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: өтімділік коэффициенті, іскерлік белсенділік коэффициенті, табыстылық коэффициенті, қаржылық тұрақтылық коэффициенті.

Фархат ХУСАЙЫН, магистр экономических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, e-mail: fara_21_91@mail.ru, тел.: 87759899127

СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В этой статье рассматриваются показатели оценки эффективности финансовой деятельности предприятий, приводится пример того, как компания может анализировать и идентифицировать проблемы.

Ключевые слова: коэффициент ликвидности, коэффициент деловой активности, коэффициент рентабельности, коэффициент финансовой устойчивости.

Farkhat KHUSSAIYN, master of economic sciences, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, e-mail: fara_21_91@mail.ru, tel.: 87759899127

SYSTEM OF INDICATORS OF ESTIMATION OF EFFICIENCY OF FINANCIAL ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

This article examines the indicators for assessing the effectiveness of financial activities of enterprises, provides an example of how a company can analyze and identify problems.

Keywords: liquidity ratio, coefficient of business activity, coefficient of profitability, coefficient of financial stability.

Қазіргі нарықтық экономика жағдайында кез келген кәсіпорынның мақсаты максималды пайда табу болып табылады. Ол мақсатқа жетудің бір жолы кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау және талдау. Қаржылық жағдай, қаржы ресурстарын пайдалануын, орналастыруын және барын көрсететін қаржылық көрсеткіштердің жиынтығы болып келеді. Қаржылық талдау деп, кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау және де оның жағдайын жақсартуға бағытталған жұмыстарды жүргізу болып табылады. Сонымен қатар бұл жұмыстардың нақты қай бағытта жүргізілуі керек екендігі көрсетіледі. Осымен қоса қаржылық жағдай бұл кәсіпорынның сыртқы ортадағы қызметіне маңызды мінездеме. Ол кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін, іскерлік белсенділігін болашағын анықтайды. Сондықтан да ұсынылатын көрсеткіштер жүйесінің мақсаты,

кәсіпорынның қаржылық жағдайын көрсету болып табылады. Нарықтық қатынастар дамыған сайын оның қаржылық жағдайы туралы мәлімет алғысы келетін тұлғалар көбейе түседі.

"ҚазМұнайГаз" ҰК АҚ-ның қаржылық жағдайына баға берілді.

ҚазМұнайГаз" ұлттық компаниясы (ҚМГ) - Қазақстанның мұнай-газ саласында мемлекет мүдделерін білдіретін, көмірсутегілерді барлау, өндіру, өңдеу және тасымалдау жөніндегі қазақстандық оператор.

"ҚазМұнайГаз" ҰК АҚ-ның қаржылық қызмет тиімділігін талдау барысында коэффициенттер қолданылады. Ал коэффициенттерді есептеу кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы шоғырландырылған есебінде берілген мәліметтер негізінде есептеледі. (Кесте 1, Кесте 2)

Кесте 1. Қаржылық жағдай туралы шоғырландырылған есеп

Мың теңгемен	2017жылғы-1 тоқсан	2016жылғы-1 тоқсан
Активтер		
Ұзақ мерзімді активтер		
Негізгі құралдар	3 098 985 688	2 953 135 665
Барлау және бағалау бойынша активтер	229 871 551	231 553 168
Инвестициялық жылжымайтын мүлік	28 909 630	29 480 044
Материалдық емес активтер	114 625 393	116 488 612
Ұзақ мерзімді банк салымдары	47 940 337	50 027 102
Бірлескен кәсіпорындар мен қауымдасқан компанияларға инвестициялар	3 721 004 864	3 706 276 810
Мерзімі ұзартылған салық бойынша активтер	59 952 715	71 909 033
Өтеуге ҚҚС	91 871 029	71 918 992
Ұзақ мерзімді активтер бойынша аванстар	124 892 295	139 185 121
Самұрық-Қазынадан алынатын облигациялар	37 837 823	37 683 003
Бірлескен кәсіпорынның қатысушысынан алынатын вексель	18 530 886	16 695 758
Қауымдасқан компаниядан алынатын вексель	30 808 367	34 837 804
Байланысты тараптардан алынған қарыздар мен дебиторлық берешек	483 063 745	476 777 932
Басқа да ұзақ мерзімді активтер	27 611 017	20 687 850
Жиыны	8 115 905 340	7 956 656 894
Ағымдағы активтер		
Тауар-материалдық қорлар	107 235 277	98 776 900
Өтеуге ҚҚС	80 531 716	68 719 671
Табыс салығы бойынша алдын ала төлем	37 744 923	74 457 414
Сауда дебиторлық берешек	175 667 786	279 811 631
Қысқа мерзімді қаржы активтері	1 862 170 183	1 182 669 493
Самұрық-Қазынадан алынатын облигациялар	2 220 000	4 440 000
Байланысты тараптардан алынған қарыздар мен дебиторлық берешек	114 829 658	113 616 133
Бірлескен кәсіпорынның қатысушысынан алынатын вексель	17 034 122	17 617 100
Өзге де ағымдағы активтер	130 717 782	149 079 608
Ақша қаражаттары мен оның баламалары	933 671 463	878 438 350
Жиынтығы	3 461 822 910	2 867 626 300
Сатуға арналған деп жіктелген активтер	1 012 925 350	1 058 794 076
	4 474 748 260	3 926 420 376
Активтер жиыны	12 590 653 600	11 883 077 270
Ескерту – «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның ресми сайтынан алынған мәліметтер		

Жоғарыда берілген мәліметтерді қолданып (Кесте 1, кесте 2), қаржылық қызмет тиімділігін талдау кезінде қаржылық коэффициенттердің келесі топтары ең маңызды деп саналады.

1) Өтімділік коэффициенті.

2) Искерлік белсенділік коэффициенті.

3) Табыстылық коэффициенті.

4) Қаржылық тұрақтылық коэффициенті.

Енді әр топтың көрсеткіштерін жеке қарастырайық.

1) Өтімділікті бағалау

Кесте 3. Өтімділік коэффициенттері

Коэффициенттер	Формула	2017жылдағы-1 тоқсан	2016жылдағы-1 тоқсан	Ауытқуы %
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	Ағымдағы активтер/Ағымдағы міндеттеме	3,2	2,5	0,7(28%)
Тез өтімділік коэффициенті	(Қысқа мерзімді дебиторлық берешек + қысқа мерзімді қаржы активтері+ақша қаражаттары) / Ағымдағы міндеттеме	2,8	2,0	0,8(40%)
Абсолютті өтімділік коэффициенті	Ақша қаражаты+қысқа мерзімді қаржы активтері /Ағымдағы міндеттеме	2,6	1,8	0,8(44%)
Таза айналым капиталы	Ағымдағы активтер – Ағымдағы міндеттеме	2 385 633 148	1 740 118 839	645 514 309(37%)
Ескерту - «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ ресми сайтында көрсетілген мәліметтері негізінде автормен есептелген				

Кесте 2. Қаржылық жағдай туралы шоғырландырылған есеп (жалғасы)

Мың теңгемен	2017жылғы-1 тоқсан	2016жылғы-1 тоқсан
Капитал және міндеттемелер		
Капитал		
Жарғылық капитал	709 344 505	696 376 625
Қосымша төленген капитал	241 883 160	243 655 405
Капиталдың басқа да құрамдастары	115 195	222 074
Есептілік валютасын қайта есептеу резерві	1 265 037 452	1 372 771 521
Бөлінбеген пайда	3 355 330 918	3 163 685 193
Бас компанияның акционеріне жататын	5 571 711 230	5 476 710 818
Бақыланбайтын қатысу үлесі	813 004 503	801 560 097
Капитал жиыны	6 384 715 733	6 278 270 915
Ұзақ мерзімді міндеттемелер		
Қарыздар	3 559 110 310	2 706 101 321
Резервтер	144 856 432	139 371 823
Мерзімі ұзартылған салық бойынша міндеттемелер	286 073 677	264 599 978
Қаржылық кепілдіктер	11 488 619	12 259 980
Мұнайды жеткізу шарттары бойынша алдын ала төлем	553 016 931	738 572 306
Басқа да ұзақ мерзімді міндеттемелер	50 728 398	52 509 205
Жиыны	4 605 274 367	3 913 414 613
Ағымдағы міндеттемелер		
Қарыздардың ағымдағы бөлігі	247 097 715	366 438 649
Резервтер	78 702 631	94 394 277
Төленуге жататын табыс салығы	9 730 663	2 301 839
Сауда кредиторлық берешек	192 432 763	260 137 009
Төленуге жататын өзге де салықтар	52 909 893	34 014 457
Қаржылық кепілдіктер	1 321 894	1 211 481
Мұнайды жеткізу шарттары бойынша алдын ала төлем	322 270 000	249 967 500
Басқа да ағымдағы міндеттемелер	171 724 203	119 042 249
Жиыны	1 076 189 762	1 127 507 461
Сатуға арналған деп жіктелген активтерге қатысты міндеттемелер	524 473 738	563 884 281
Міндеттемелер жиыны	6 205 937 867	5 604 806 355
Капитал мен міндеттемелер жиыны	12 590 653 600	11 883 077 270
Бір акцияның баланстық құны	10 638	10 547
Ескерту – «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның ресми сайтынан алынған мәліметтер		

Өтімділік коэффициенттерін есептеу үшін қажетті негізгі көрсеткіштер:

Ағымдағы активтер 2017ж-3 461 822 910 мың тг

Ағымдағы активтер 2016ж-2 867 626 300 мың тг

Ағымдағы міндеттемелер 2017ж-1 076 189 762 мың тг

Ағымдағы міндеттемелер 2016ж-1 127 507 461 мың тг

Ақша қаражаттары 2017ж-933 671 463 мың тг

Ақша қаражаттары 2016ж-878 438 350 мың тг

Тауар материалдық қорлар 2017ж-107 235 277 мың тг

Тауар материалдық қорлар 2016ж-98 776 900 мың тг

Қысқа мерзімді қаржы активтері 2017ж-1 862 170 183 мың тг

Қысқа мерзімді қаржы активтері 2016ж-1 182 669 493 мың тг

Дебиторлық берешек 2017ж=1 75 667 786 мың тг

Дебиторлық берешек 2016ж=279 811 631 мың тг

Есептелуі:

1. Ағымдағы өтімділік коэффициенті 2017ж=3 461 822 910/1 076 189 762=3,2

Ағымдағы өтімділік коэффициенті 2016ж=2 867 626 300/1 127 507 461=2,5

Ағымдағы өтімділік коэффициенті компанияның ағымдағы (қысқа мерзімді) міндеттемелерді тек ағымдағы активтер есебінен өтеуге қабілеттілігін көрсетеді. Коэффициенттің мәні неғұрлым жоғары болса, кәсіпорынның төлем қабілеттілігі неғұрлым жоғары болады. Коэффициенттің нормативтік мәні 1,5-2,5 болуы керек. 2017

жылдың 1 тоқсанындағы ағымдағы абсолюттік коэффициенті 3,1 тең. Өткен жылмен салыстырғанда 0,7 немесе 28% өсті. Әрине, 3,1 көрсеткіші жақсы, бірақ ол капиталдың ұтымды емес құрылымын көрсетеді.

2. Тез өтімділік коэффициенті 2017ж=(933 671 463+1 862 170 183+175 667 786)/1 076 189 762=2,8

Тез өтімділік коэффициенті 2016ж=(878 438 350+1 182 669 493+279 811 631)/1 127 507 461=2,0

Тез өтімділік коэффициенті ұйымның өтімді активтерді сату арқылы қысқа мерзімді міндеттемелерін өтеуге қабілеттілігін сипаттайды. Нормасы 1,0 немесе одан жоғары. Коэффициенттің мәні неғұрлым жоғары болса, онда компанияның қаржылық жағдайы жақсы болады. 2017 жылдың 1 тоқсандағы тез өтімділіктің мәні 3,1 тең және өткен жылмен салыстырғанда 0,8 немесе 40% көп. Ол компанияның төлем қабілеттілігі жоғарлағанын көрсетеді.

3. Абсолюттік өтімділік коэффициенті 2017ж=(933 671 463+1 862 170 183)/1 076 189 762=2,6

Абсолюттік өтімділік коэффициенті 2016ж=(878 438 350+1 182 669 493)/1 127 507 461=1,8

Абсолюттік өтімділік коэффициенті қаншалықты қысқа мерзімді борышты бағалы қағаздар мен депозиттер түріндегі ақшалай қаражаттар мен олардың баламаларының есебінен өтелетінін көрсетеді. Коэффициенттің мәні 0,2-0,5. Көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, кәсіпорынның төлем қабілеттілігі соншалықты жақсы. Екінші жағынан,

жоғары көрсеткіш капиталдың тұрақсыз құрылымын, ақшалай және шоттардағы қаражат түріндегі жұмыс істемейтін активтердің өте жоғары үлесін көрсете алады. 2017ж 1 тоқсанындағы абсолюттік өтімділік коэффициентінің мәні 2,6 тең. Өткен жылмен салыстырғанда 44% өсті. Ол бір жағынан компания үшін жақсы көрсеткіш, ал екінші жағынан босқа жатқан ақша қаражаттардың көп екенін көрсетеді.

4. Таза айналым капитал 2017ж = 3 461 822 910-1 076 189 762 = 2 385 633 148

Таза айналым капитал 2016ж = 2 867 626 300-1 127 507 41 = 1 740 118 839

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын қолдау үшін таза айналым қаражаты қажет. Таза айналым капиталы қысқа мерзімді қарыз қаражатын, кредиторлық берешекті, баламалы міндеттемелерді қоса алғанда, ағымдағы активтер мен қысқа мерзімді міндеттемелер арасындағы айырма ретінде анықталады. 2017ж 1 тоқсандағы таза айналым капиталы 2 385 633 148тг құрады, өткен жылмен салыстырғанда 645 514 309тг артық. Яғни, компанияның өтімділік деңгейі жоғарылап, қаржылық міндеттемелерінің азайғанын көрсетеді.

2) Искерлік белсенділікті бағалау

Кесте 9. Искерлік белсенділік коэффициенттері

Коэффициенттер Аты	Формула	2017 жылдың 1 тоқсаны	2016 жылдың 1 тоқсаны	Ауытқуы
Қор қайтарымдылығы	Өнімді өткізуден табыс / Негізгі құрал.орт.жылдық құны	1,6	0,9	0,7
Капиталдың айналымдығы	Өнімді өткізуден табыс / Капиталдың орташа көлемі	0,8	0,4	0,4
Дебиторлық берешектің айналымдылығы	90 Өнімді өткізуден табыс / Дебиторлық берешектің орт.көлемі	4 күн немесе 21,6	9 күн немесе 10,1	-5 күн немесе 11,5
Кредиторлық борыштың айналымдылығы	90 өткізілген өнімнің өзіндік құны / кредиторлық қарыздың орт.шамасы	24 күн немесе 3,7	39 күн немесе 2,3	-15 күн немесе 1,4
ТМҚ – ның айналымдылығы	90 Өзіндік құн / ТМҚ орт.жылдық құны	2 күн немесе 39,8	4 күн немесе 25,7	-2 күн немесе 14,1
Ескерту - «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ ресми сайтында көрсетілген мәліметтері негізінде автормен есептелген				

Искерлік белсенділік коэффициенттерін есептеу үшін қажет негізгі көрсеткіштер:

Өнімді өткізуден табыс 2017ж = 4 919 000 000 мың тг

Өнімді өткізуден табыс 2016ж = 2 641 310 000 мың тг

Өткізілген өнімнің өзіндік құны 2017ж = 4 099 590 000 мың тг

Өткізілген өнімнің өзіндік құны 2016ж = 3 002 120 000 мың тг

Негізгі құралдардың орташа жылдық құны 2017ж = 3 098 985 688 + 2 953 135 665 / 2 = 3 026 060 676 мың тг

Негізгі құралдардың орташа жылдық құны 2016ж = 2 953 135 665 + 2 845 108 974 / 2 = 2 899 122 319 мың тг

Дебиторлық берешектің орт.жылдық көлемі 2017ж = (175 667 786 + 279 811 631) / 2 = 227 739 708 мың тг

Дебиторлық берешектің орт.жылдық көлемі 2016ж = (279 811 631 + 242 601 377) / 2 = 261 206 504 мың тг

Капиталдың орташа жылдық көлемі 2017ж = (6 384 715 733 + 6 278 270 915) / 2 = 6 331 493 324 мың тг

Капиталдың орташа жылдық көлемі 2016ж = (6 278 270 915 + 6 019 872 115) / 2 = 6 149 071 515 мың тг

Кредиторлық борыштың орташа жылдық шамасы 2017ж = (1 076 189 762 + 1 127 507 461) / 2 = 1 101 848 611 мың тг

Кредиторлық борыштың орташа жылдық шамасы 2016ж = (1 127 507 461 + 1 487 254 693) / 2 = 1 307 381 077 мың тг

Тауар материалдық қорлардың орт.жылдық құны 2017ж = (107 235 277 + 98 776 900) / 2 = 103 006 088 мың тг

Тауар материалдық қорлардың орт.жылдық құны 2016ж = (98 776 900 + 135 210 428) / 2 = 116 993 664 мың тг

Есептелуі:

1. Қор қайтарымдылығы 2017ж = 4 919 000 000 / 3 026 060 676 = 1,6 мың тг

Қор қайтарымдылығы 2016ж = 2 641 310 000 / 2 899 122 319 = 0,9 мың тг

Қор қайтарымдылығы компанияның негізгі құралдарды пайдаланудың тиімділігін анықтайтын коэффициент. Ол қолда бар негізгі құралдар құнының бірлігіне кірістердің тікелей мөлшерін көрсетеді. 2017 жылдың 1 тоқсанындағы қор қайтарымдылығы 1,6 мың тг құрады, яғни негізгі құралдардың бір бірлігіне шаққанда 1,6 мың тг кіріс алғанын көрсетеді. Өткен жылмен салыстырғанда 0,7 мың тг артық кіріс алды.

2. Капитал айналымдылығы 2017ж=4 919 000 000/6 331 493 324=0,8 мың тг

Капитал айналымдылығы 2016ж=2 641 310 000/6 149 071 515=0,4 мың тг

Капитал айналымдылығы компания өзінің меншікті капиталын қолдану тиімділігін сипаттайтын маңызды коэффициент. 2017 жылдың 1 тоқсанында меншікті капиталдың бірі бірлігіне шаққанда 0,8 мың тг кіріс алғанын сипаттайды. Өткен жылмен салыстырғанда 0,4 мың тг артық кіріс алды. Бірақ соған қарамастан 0,8 мың тг ол төмен көрсеткіш. Сол себепті компания меншікті капиталды тиімді және оңтайлы қолдану керек.

3. Дебиторлық берешектің айналымдылығы 2017ж = 90/(4 919 000 000/227 739 708) = 4 күн(немесе 21,6)

Дебиторлық берешектің айналымдылығы 2016ж = 90/(2 641 310 000/261 206 504) = 9 күн(немесе 10,1)

Дебиторлық берешектің айналымдылығы есепті жыл ішінде орташа алғанда дебиторлық берешек қанша рет ақшаға айналғандығын көрсетеді. 2017 жылдың 1 тоқсанында дебиторлық берешек 4 күнде, ал 2016 жылдың 1 тоқсанында 9 күнде қайтарылатынын көрсетеді. Яғни, өткен жылмен салыстырғанда 5 күнге аз дебиторлық берешек жабылады. Бұндай тәсілдеме кәсіпорынға басқа компаниялардың ұсынып жүрген коммерциялық несие шарттарын, өзінің басқа компанияға ұсынып жүрген коммерциялық несие шарттарын салыстыруға мүмкіндік береді.

4. Кредиторлық берешектің айналымдылығы 2017ж=90/(4 099 590 000/1 101 848 611) = 24 күн (немесе 3,7)

Кредиторлық берешектің айналымдылығы 2016ж=90/(3 002 120 000/ 1 307 381 077)=39 күн(немесе 2,3)

Кредиторлық берешектің айналымдылық коэффициентінің өсуі кәсіпорынның борышты төлеу жылдамдығының артқанын, ал төмендеуі несиеге сатып алудың артқанын көрсетеді. Кредиторлық берешектің айналымдылық коэффициентін күндерменде есептеуге болады. Сонда сәйкесінше кредиторлық қарызды төлеу үшін қанша күн керек екенін анықтауға болады. 2017 жылдың 1 тоқсанында кредиторлық берешек 24 күн ішінде, ал 2016 жылы 39 күн ішінде қайтаратынын көрсетеді. Өткен жылмен салыстырғанда кредиторлық берешекті қайтару үшін 15 күн аз талап ететінін көрсетеді.

5. ТМҚ - ның айналымдылығы 2017ж= 90/(4 099 590 000/103 006 088) = 2 күн(немесе 39,8)

ТМҚ - ның айналымдылығы 2016ж=90/(3 002 120 000/116 993 664) = 4 күн(немесе 25,7)

ТМҚ-ның айналымдылығы қорларды қолдану тиімділігін сипаттайды. Неғұрлым айналымдылық көрсеткіші жоғары болған сайын, соғұрлым қорлар тезірек ақшалай қаражатқа айналады. Оның төмендеуі салыстырмалы түрде өндірістік қорлар мен аяқталмағай өндірістің ұлғайғанын немесе дайын өнімге деген сұраныстың бәсеңдегенін көрсетеді. 2017жылдың 1 тоқсанында ТМҚ 2 күнде ақшаға айналады, өткен жылмен салыстырғанда 2 күнге аз. Яғни, бұл компания өзінің қарамағандағы ТМҚ тиімді қолданудың белгісі.

3) Табыстылықты бағалау

Кесте 4. Табыстылық коэффициенттері %

Коэффициенттер Атауы	Формула	2017жылдың 1 тоқсаны	2016жылдың 1 тоқсаны	Ауытқуы
Активтер табыстылығы.	Таза табыс / Баланс	0,8	0,2	0,6
Өткізілген өнім табыстылығы	Таза табыс / Өнімді өткізуден табыс	2	1	1
Меншікті капитал табыстылығы	Таза табыс / Меншікті капитал	1,6	0,5	1,1
Ағымдағы активтер табыстылығы	Таза табыс / Ағымдағы активтер	3	1	2

Ескерту - «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ ресми сайтындағы мәліметтері негізінде автормен есептелген

Табыстылық коэффициенттерін есептеу үшін қажет көрсеткіштер:

Таза кіріс/(залал) 2017ж=102 963 000 мың тг

Таза кіріс/(залал) 2016ж=31 361 000 мың тг

Активтер 2017ж=12 590 653 600 мың тг

Активтер 2016ж=11 883 077 270 мың тг

Өнімді өткізуден табыс 2017ж=4 919 000 000 мың тг

Өнімді өткізуден табыс 2016ж=2 641 310 000 мың тг

Меншікті капитал 2017ж=6 384 715 733 мың тг

Меншікті капитал 2016ж=6 278 270 915 мың тг

Ағымдағы активтер 2017ж=3 461 822 910 мың тг

Ағымдағы активтер 2016ж=2 867 626 300 мың тг

Есептелуі:

1. Активтердің табыстылығы 2017ж=102 963 000/12 590 653 600=0,008(0,8%)

Активтердің табыстылығы 2017ж=31 361 000/11 883 077 270=0,002(0,2%)

Компанияның жалпы активтерінің табыстылығы нашар нәтиже беріп отыр. Компания активтерінің әр бір теңгесі 2017 жылы 0,008 мың әкелсе, 2016 жылы ол 0,002 мың тг әкелді. Бұл компания үшін нашар. Оған компания активтерінің жалпы көлемі көбейіп, ал таза кірістің аз болуы өз әсерін тигізіп отыр.

2. Өткізілген өнім табыстылығы 2017ж=102 963 000/4 919 000 000=0,2(2%)

Өткізілген өнім табыстылығы 2016ж=31 361 000/2 641 310 000=0,1(1%)

Компанияның өткізу табыстылығына келетін болсақ компанияның өткізу табыстылығы 2% құрап отыр. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 1% өсті. Әріне, өскені жақсы, бірақ, 2 жылдың көрсеткіштері де нашар. Оған себеп, компанияның өзіндік құн шығындарының таза кіріспен салыстығанда көп болуы.

3. Меншікті капитал табыстылығы 2017ж = 102 963 000/6 384 715 733 = 0,016(1,6%)

Меншікті капитал табыстылығы 2016ж = $31\,361\,000 / 6\,278\,270\,915 = 0,005(0,5\%)$

2017 жылы меншікті капиталдың әрбір теңгесі 0,016 мың тг таза кіріс әкеледі, өткен жылмен салыстырғанда 0,011 мың тг немесе 1,1% көп. Соншалықты төмен көрсеткіштердің себебі, 2 жылдың таза кірісі аз.

4. Ағымдағы активтер табыстылығы 2017ж = $102\,963\,000 / 3\,461\,822\,910 = 0,03(3\%)$

Ағымдағы активтер табыстылығы 2016ж = $31\,361\,000 / 2\,867\,626\,300 = 0,01(1\%)$

Компанияның ағымдағы активтерінің табыстылығы 2017 жылы ағымдағы активтердің әр бір теңгесі 0,03 мың тг таза кіріс әкелсе, 2016 жылы ол 0,01 теңге таза пайда әкеліп отыр. Бірақ есепті жылы өткен жылмен салыстырғанда табыстылық 0,02 мың тг өсті, жоғарыда айтылып кеткендей, бұл да көрсеткіштер нашар, оған себеп таза кірістің ағымдағы активтермен салыстырғанда өте аз болуы

4) Қаржылық тұрақтылықты бағалау

Кесте 5. Қаржылық тұрақтылық коэффициенттері

Коэффициенттер Аты	Формула	2017 жылдың 1 тоқсан	2016 жылдың 1 тоқсан	Ауытқуы %
Меншікті капиталды жинақтау коэффициенті	Меншікті капитал / Баланс	51	53	-2
Қарыз капиталды жинақтау коэффициенті	Тартылған капитал / Баланс	48	46	2
Тартылған және меншікті капиталдың қатынасын көрсететін коэффициент	Тартылған капитал / Меншікті капитал	96	89	7
Қаржылық тұрақтылық коэффициенті	Меншікті капитал + ұзақ мерзімді міндеттемелер / Баланс	87	85	2
Ескерту - «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ ресми сайтында көрсетілген мәліметтері негізінде автормен есептелген				

Қаржылық тұрақтылықты есептеу үшін қажет көрсеткіштер:

Баланс 2017ж = 12 590 653 600 мың тг

Баланс 2016ж = 11 883 077 270 мың тг

Меншікті капитал 2017ж = 6 384 715 733 мың тг

Меншікті капитал 2016ж = 6 278 270 915 мың тг

Ұзақ мерзімді міндеттемелер 2017ж = 4 605 274 367 мың тг

Ұзақ мерзімді міндеттемелер 2016ж = 3 913 414 613 мың тг

Тартылған капитал 2017ж = 6 205 937 867 мың тг

Тартылған капитал 2016ж = 5 604 806 355 мың тг

Есептелуі:

Меншікті капиталды жинақтау коэффициенті 2017ж = $6\,384\,715\,733 / 12\,590\,653\,600 = 51\%$

Меншікті капиталды жинақтау коэффициенті 2016ж = $6\,278\,270\,915 / 11\,883\,077\,270 = 53\%$

Тартылған капиталды жинақтау коэффициенті 2017ж = $6\,205\,937\,867 / 12\,590\,653\,600 = 48\%$

Тартылған капиталды жинақтау коэффициенті 2016ж = $5\,604\,806\,355 / 11\,883\,077\,270 = 46\%$

Тартылған және меншікті капиталдың қатынасын көрсететін коэффициент 2017ж = $6\,205\,937\,867 / 6\,384\,715\,733 = 96\%$

Тартылған және меншікті капиталдың қатынасын көрсететін коэффициент 2016ж = $5\,604\,806\,355 / 6\,278\,270\,915 = 89\%$

Қаржылық тұрақтылық коэффициенті 2017ж = $(6\,384\,715\,733 + 4\,605\,274\,367) / 12\,590\,653\,600 = 87\%$

Қаржылық тұрақтылық коэффициенті 2016ж = $(6\,278\,270\,915 + 3\,913\,414\,613) / 11\,883\,077\,270 = 85\%$

Компанияның есепті жылы меншікті капиталының үлесі өткен жылдармен салыстырғанда, 2% - ға азайды. Егер 2016 жылдың 1 тоқсанында ол 53%, 2017 жылдың 1 тоқсанында 51% құрап отыр.

Осы уақытта тартылған капитал өткен жылмен салыстырғанда 2% көбейді. Негізінен тартылған капиталдың ішінде ұзақ мерзімді міндеттемелер үлкен үлес алып отыр. Тартылған және меншікті капиталдың қатынасын жаман немесе жақсы деп айтуға қиын. Себебі, меншікті мен тартылған капиталдың көлемі бірдей деп айтуға болады, бірақ меншікті капитал тартылған капиталдан шамалы көп. Бұған қарамастан компанияның қаржылық тұрақтылығы жақсы деңгейде тұр. Себебі, оның нормасы негізінен 80-90% құрайды. Компания 2017 жылы 1 тоқсанында өзінің қызметін 87% меншікті капитал мен ұзақ мерзімді несие есебінен қаржыландырылады, ал 2016 жылы бұл көрсеткіш 85% құрады. Жоғарыда есептелген көрсеткіштерді ескере отырып, компания өз міндеттемелерін жаба алады.

Қаржылық талдау кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау және оның жағдайын жақсартуға бағытталған жұмыстарды жүргізу болып табылады. Сонымен қоса бұл жұмыстардың нақты қай бағытта жүргізілуі керек екендігі көрсетіледі. Кәсіпорынның қаржылық жағдайына талдау жүргізу нәтижесінде кәсіпорынның артықшылықтарын және кемшіліктерін анықтауға болады. "Қазмұнайгаз" ҰК АҚ қаржылық жағдайына талдау және тиімділігіне бағалау жүргізілді. Қаржылық талдау нәтижесінде компанияның іскерлік белсенділігі, өтімділігі, табыстылығы және қаржылық тұрақтылығы бағаланды.

"Қазмұнайгаз" ҰК АҚ қаржылық жағдайына әсер ететін негізгі үш проблема анықталды:

- Қаржылық тәуелсіздігінің немесе қаржылық тұрақтылығының төмендеуі.

- Меншік иелерінің мүдделерін толық қанағаттандырмау. Бұған меншік иелері алатын

табыстарының олардың салған салымдарына карағанда әлдеқайда төмен болуы дәлел бола алады.

- Активтердің ақша қаражаттарына айналу жылдамдығының төмен болуы.

Қаржылық тұрақтылықтың төмен болуы болашақта міндеттемелерді өтеу бойынша қиыншылықтар тудыруы мүмкін, ал бұл өз кезегінде кәсіпорынның кредиторларға тәуелді болуына алып келеді. Жоғарыда жасалынған талдау негізде қаржылық тәуелсіздігіне келсек, ол ұзақ мерзімді қарыздардың жоқ болуы және компания қызметінің негізінен меншікті капиталмен қаржыландырылуына байланысты кәсіпорын кредиторларға тәуелді емес, яғни қаржылық тұрақты. Талдау барысында анықталған компанияның қаржылық тұрақтылығының әлсіз жақтары негізінен төлемқабілеттілік пен табыстылықтың төмен болуынан туындап отыр. Осыған байланысты компанияның қаржылық жағдайын жетілдіру үшін төлемқабілеттік пен табыстылықты арттыру жолдарын іздеу керек деген мәселе туындайды.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы - бұл тәуекелділіктің мүмкін болатын деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы реурсының жағдайы. Ол өндірістің тиімділігімен, сондай-ақ кәсіпорын қызметінің қорытынды нәтижелерімен тығыз байланысты. Өндіріс көлемінің азаюы, өнімнің өте жоғарғы өзіндік құн кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының төмендеуіне алып келеді. Оған көптеген ішкі және сыртқы факторлар әсер етеді.

Ішкі факторлар кәсіпорынның өзінің жұмысын ұйымдастыруына байланысты болады, ал сыртқы факторлар кәсіпорын еркіне бағынышты емес. Негізгі ішкі факторларды қарастырайық. Кәсіпорынның тұрақтылығы ең бірінші өндіріс шығындарымен үздіксіз байланысқан өндірілген өнім мен көрсетілген қызметтің құрамы мен құрылымына тәуелді. Сондай-ақ, тұрақты және айнымалы шығындар арасындағы қатынас маңызды болып табылады.

Кәсіпорынның өндірілетін өнім және өндіріс технологиясымен тығыз байланысқан қаржылық тұрақтылығының маңызды факторларының бірі - активтердің тиімді құрамы мен құрылымы, сондай-ақ кәсіпорынның басқару стратегиясын дұрыс таңдап алуы болып табылады.

Қаржылық тұрақтылықтың ішкі, маңызды факторларының бірі - бұл қаржы ресурстарының құрамы (мен құрылымы, оларды басқару стратегиясы мен тактикасының дұрыс таңдалып алынуы). Кәсіпорынның өз қаржы ресурсы, соның ішінде таза табысы қаншалықты көп болса, соншалықты ол өзін жайлы сезіне алады [12].

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына қарыздық капиталдар нарығындағы тигізеді. Кәсіпорын ақша қаражаттарын қаншалықты көп тартатын болса, оның қаржылық мүмкіндіктері де соншалықты жоғары болады, алайда, сонымен бірге қаржылық тәуекелділік те өседі - яғни кәсіпорын өз кредиторларымен уақытында есептесе ала ма, жоқ па? - деген қауіп туады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін мынадай ішкі факторларды атап көрсетуге болады:

-кәсіпорынның салалық топқа жатуы;
-шығарылатын өнімнің (жұмыс, қызмет) құрылымы және оның жалпы төлем қабілеттілігі бар сұраныстағы үлесі;

-төленген жарғылық капиталдың мөлшері;
-шығындардың көлемі, олардың ақшалай табыспен салыстырғандағы динамикасы;

-қорлар мен резервтерді, олардың құрамы мен құрылымын қоса алғандағы мүлік пен қаржы ресурстарының жағдайы;

-кәсіпорындарды басқару тиімділігі [13].

Сыртқы факторларға шаруашылық жүргізудің экономикалық жағдайының әсері, қоғамда үстемдік етуші техника мен технология, төлеу қабілеті бар сұраныс және тұтынушылар табысының деңгейі, ҚР үкіметінің салық және несие саясаты, кәсіпорынның қызметін бақылау жөніндегі заң актілері, сыртқы экономикалық байланыс және тағы басқалар жатады.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын және тұрақтылығын жақсартудың бір жолдарының бірі: өзіндік құнды азайту қажет. Ол үшін өзіндік құнға факторлық талдау жасау, оның өсу себептерін анықтау және азайту жөнінде шаралар қолдану қажет. Материалдық, еңбек және қаржылық ресурстарының тиімді пайдалануына көп көңіл бөлу қажет

Талдау жүргізу барысында анықталған проблемалардың бірі активтердің ақша қаражаттарына айналу жылдамдығының төмен екені анықталды. Активтердің өтімділігі туралы мәліметтерге сүйене отырып, айналым активтерінің меншікті қаражаттар есебінен қаржыландыруы мүмкін. Бұл өз алдына кәсіпорын қызметіне кері әсерін тигізуде, яғни қысқа мерзімді міндеттемелерді өтеу кезінде кәсіпорын проблемаға тап болады.

Осылайша кәсіпорынның өз жабдықтаушылары мен кредиторлар алдындағы қысқа мерзімді міндеттемелерін уақытында өтеу мүмкіншілігі төмендейді.

М.А.Федотов өзінің "Кәсіпорынның табысын талдау" атты еңбегінде өтімділікті арттырудың келесі әдістерін ұсынады:

-жарғылық капиталды арттыру;
-ұзақ мерзімді заемдар алу;
-міндеттемелерді қайта құрылымдау;
-қысқа мерзімді несиелер (депозиттер) тарту;
-ұзақ мерзімді несиелер (депозиттер) тарту;
-активтерді қайта құрылымдау, сонымен қатар активтердің кейбір бөлігін сату;

-шығындар мөлшерін азайту, соның ішінде басқару шығындарын (жұмысшылардың жалақысын қоса алғанда) [14].

Активтердің өтімділігін арттырудың келесідей әдістері бар:

1) Қысқа мерзімді қарыздарды ұзақ мерзімді қарыздарға қайта құрылымдау. Бұл әрине өз алдына банктің өзінің несиелік саясатын қайта қарауына, яғни несие бойынша пайыздық мөлшерлеменің өзгеруіне алып келеді. Бірақ кәсіпорын осы іс-шаралардың нәтижесінде өзінің өтімділігінің артуына қол жеткізеді.

2) Тауарлы материалдық қорлардың мөлшерін азайта отырып, ақша қаражаттарының көлемін

арттыру. Сол арқылы активтердің абсолютті өтімділігін арттыруға қол жеткізу болады.

Компания басшылығына қаржылық жағдайды жетілдіру бойынша мы-найдай ұсыныстар жасауға болады: ол негізінен жалпы активтердің құрастыру көздерінің сомасындағы меншікті капиталдың үлесін арттыруға негізделеді.

Айта кеткен жөн, қажылық тұрақтылықты қалыпты жағдайда ұстап тұру үшін стратегия қажет. Стратегияда кәсіпорынның мынадай негізгі мақсаттарды, яғни алдағы уақыттағы кәсіпорын қызметінің бағытын, өндірілетін өнім сапасын арттыру, аз шығын жұмсай отырып өндірістің тиімділігін қамтамасыз ету, өзіндік құнды төмендету және табыстылықтың қажетті деңгейін қамтамасыз ету жолдарын анықтау қажет.

Стратегиямен байланысты шешімдер қабылдағанда мыналарды ескерген жөн: стратегияның кәсіпорынның мүмкіншіліктерімен сәйкестігі, стратегияны іске асыруға қажетті қаржы

қаражаттарының бар болуы және олардың мақсатты пайдаланылуы, сондай-ақ тәуекел деңгейі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Агайдаров А. "Совершенствование методики финансового анализа, как фактор улучшения финансового состояния предприятия", 2011г, 33-39б
2. Ишмухамбетова Т.Р., Мендебаев Т.М. "Кәсіпорын экономикасы", 2015ж., 56-59б
3. Агайдаров А. "Совершенствование методики финансового анализа, как фактор улучшения финансового состояния предприятия", 2016г, 33-39б
4. Жуйруков К.К. "Анализ активов предприятия", 2014г, 21 - 24б
5. М.А.Федотов "Кәсіпорынның табысын талдау", 2015ж, 88-89б
6. "ҚазМұнайГаз" ҰК АҚ ресми сайты - <http://www.kmg.kz/>

Максим ШТАНЕВ, магистрант группы МН-21НП специальности менеджментб Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, ул. Академическая, 9, *shtanev_mak@mail.ru*, +7 701 344 5593

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ТОРГОВЫХ КОМПАНИЙ

В статье предлагается использование комплексного подхода при построении организационно-экономической модели управления конкурентоспособностью, в соответствии с которым система управления должна охватить все стадии жизненного цикла товара, а также все уровни управления, как вертикальные - по уровням руководителей, так и горизонтальные - по управленческим функциям.

Ключевые слова: организационно-экономическая модель управления, стратегические цели управления конкурентоспособность.

Максим ШТАНЕВ, МН-21ФП тобы магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, *shtanev_mak@mail.ru*, +7 701 344 5593

САУДА КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН БАСҚАРУ

Мақалада бәсекеге қабілеттілігін басқарудың ұйымдастыру-экономикалық моделін құруда кешенді көзқарастың пайдалану ұсынылады, оған сәйкес басқару жүйесі тауардың өмірлік циклдың барлық деңгейлерін, сондай-ақ барлық басқару деңгейлері, тік - басшыларының деңгейлері бойынша және көлденең - басқару функциялар бойынша қамту керек.

Түйінді сөздер: ұйымдастыру-экономикалық басқару моделі, басқарудың стратегиялық мақсаттары, бәсекеге қабілеттілігі

Maxim SHTANEV, student of MN-21SP group, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, 100009, The Republic of Kazakhstan, Academic Street, 9, *shtanev_mak@mail.ru*, +7 701 344 5593

TRADING ENTERPRISE COMPETITIVENESS MANAGEMENT

The article suggests the use of the complex approach when building organizational and economic model of competitiveness management according to which the control system should capture all stages of goods life cycle, and also all levels of management, both vertical - by levels of top management and horizontal - by administrative functions.

Keywords: organizational and economic model of competitiveness management, strategic targets of competitive capacity management.

Конкурентоспособность и проблемы связанные с ее укреплением, сегодня продвигаются в ранге национальных идей. Так президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев подчеркивает важность данного направления, выделяя важность вопросов повышение не только конкурентоспособности товаров и услуг, но и экономических субъектов, отдельных отраслей и экономики в целом.

Конкурентоспособность признается в качестве важнейшего фактора стабилизации экономики и обеспечения устойчивости развития общества.

Ядром конкурентоспособности является реализация возможности страной, отрасли, организациями превосходить своих конкурентов в достижении стратегических целей, укрепляя при этом свои рыночные позиции и получая прибыль.

Особую актуальность категория "конкурентоспособность" приобретает для предприятий сферы розничных торговых услуг.

В настоящее время наблюдается усиление концентрации торговли, розничные цены на товары фиксируются, уровень доходности от торговых

операций постоянно снижается. Рынок испытывает перенасыщение, происходит сегментирование. Необходимым условием становится создание клиентоориентированных ценностей для покупателя.[1]

Торговые компании начинают войну торговых форматов и концепций развития. Конкуренция уходит из сферы ресурсов и разворачивается в сторону конкурентных стратегий.

Повышение концентрации торговли ведет к необходимости построения организационно-экономической модели управления конкурентоспособностью. Одним из важных моментов при проектировании системы управления конкурентоспособностью торговых предприятий является установление их взаимосвязи с организационно-экономическими функциями управления.

Методы исследования

Авторская методика предполагает выделение следующих ключевых функций управления конкурентоспособностью:

- определение плановых показателей конкурентоспособности
- организация и координирование действий по управлению конкурентоспособностью;
- стратегический контроль по обеспечения необходимого уровня конкурентной способности;
- оценка ключевых показателей конкурентоспособности;
- анализ процесса управления конкурентной способности;

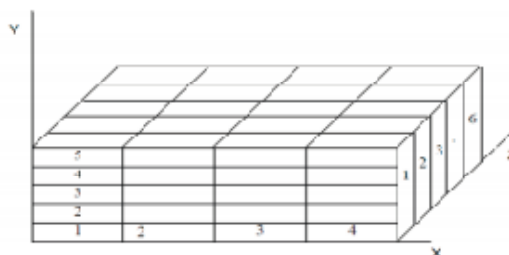
-корректировка процесса управления конкурентоспособностью

Для формирования организационно-экономической модели управления конкурентоспособностью необходимо разделить функциональные обязанности между структурными подразделениями компании. Представим данные показатели в таблице 1.

Таблица 1 - Разделение функций при формировании организационно-экономической модели управления конкурентоспособностью

Функция управления	Структурное подразделение
Определение плановых показателей конкурентоспособности	Отдел по управлению конкурентоспособностью, планово-коммерческий отдел, торговый отдел, маркетинговый отдел
Организация и координирование действий по управлению конкурентоспособностью	Руководство предприятия, руководители структурных подразделений
Стратегический контроль по обеспечения необходимого уровня конкурентной способности	Планово-коммерческий отдел, бухгалтерия, аналитический отдел, торговый отдел, маркетинговый отдел, отдел по управлению конкурентоспособностью
Оценка ключевых показателей конкурентоспособности	Отдел по управлению конкурентоспособностью, оперативно создаваемые группы
Анализ процесса управления конкурентной способностью	Планово-экономический отдел, финансовый отдел, бухгалтерия, аналитический отдел
Корректировка процесса управления конкурентоспособностью	Руководство предприятия, руководители структурных подразделений, отдел по управлению конкурентоспособностью, отдел труд» и заработной платы
Примечание - Составлено автором по данным [1]	

В соответствии с масштабом деятельности предприятия сферы торговых розничных услуг и стратегических целей численность и структура службы по управлению конкурентоспособностью может отличаться (от одного специалиста по управлению конкурентоспособностью до структурного подразделения). При построении модели управления конкурентоспособностью необходимо использование комплексного подхода, в соответствии с которым система управления конкурентоспособностью должна охватить все стадии жизненного цикла товара [2, с. 120], все уровни управления, как вертикальные - по уровням руководителей, так и горизонтальные - по управленческим функциям (рис. 1).

Составлено автором по данным [2]

Рисунок 1- Схема направлений действия системы управления конкурентоспособностью предприятия торговли

X-уровни управления

1. рабочее место
2. отдел
3. структурное подразделение
4. организация в целом

Z- функции управления

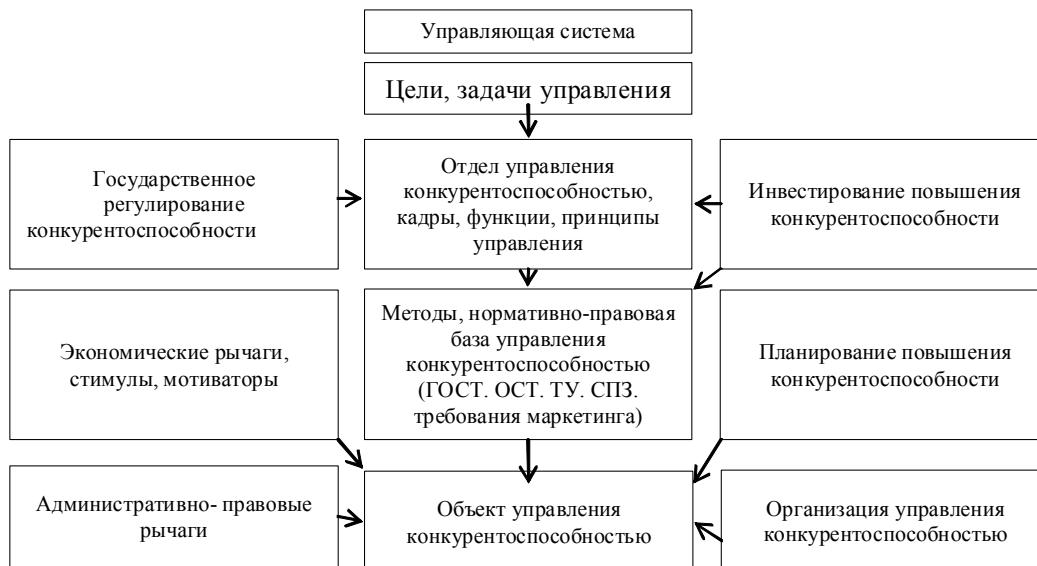
1. планирование
2. организация и координирование
3. стратегический контроль
4. оценка результатов
5. анализ процесса
6. корректировка

Y-стадии жизненного цикла

1. исследование и проектирование
2. внедрение
3. рост
4. зрелость
5. упадок

Для скоординированной деятельности всех специалистов и структурных подразделений, объединенных в механизм по управлению конкурентоспособностью торговой компании, нужно дифференцировать их функции, закрепить должностные обязательства. Важным условием создания системы управления конкурентоспособностью торговой компании являются формирование организационно-экономической модели, способствующей стабильной деятельности этой системы (рис. 2).

Ядром организационно-экономической модели является отдел управления конкурентной способностью, специально созданный для этих целей. Данный отдел будет проводить мониторинг рыночной ситуации, активности конкурентов, разрабатывать конкурентные стратегии по обеспечению необходимого уровня конкурентной способности товаров. Услуг, бренда и компании в целом; создание системы лояльности покупателей; вести стратегический контроль по всем направлениям обеспечения конкурентоспособности предприятия.

Составлено автором по данным [2]

Рисунок 2 - Организационно-экономическая модель управления конкурентоспособностью

Отдел управления конкурентной способностью торговой компании осуществляет организацию и координацию действий всех подразделений. Следовательно, в соответствии со стратегическими целями нужно определить функциональные обязанности по управлению конкурентной способностью и рационально распределить их между отделами, структурными подразделениями предприятия (рис. 3). Комплексный подход при проектировании модели управления конкурентной способностью торговой компании помогает

объединить усилия всех структурных подразделений предприятия в единую систему и содействует целенаправленному управлению их деятельностью в целях обеспечения конкурентной способности. Результаты исследования. Организационно-экономическая модель управления конкурентной способностью торговой компании осуществляет преобразование целей в итоговый результат. Для реализации поставленных стратегических целей сформированы соответствующие организационные мероприятия, средства и методы достижения целей.

Составлено автором по данным [4]

Рисунок 3 - Взаимосвязь отдела управления конкурентной способностью со структурными подразделениями предприятия

Взаимосвязь стратегических целей управления с показателями деятельности, составляющими конкурентоспособность торгового предприятия, отражена в стратегической карте [3], представленной в таблице 2.

Таблица 2 Стратегическая карта

Составляющие конкурентоспособности	Стратегические цели
Финансовые возможности	Увеличение доли рынка
Торсовая деятельность	Повышение эффективности торговой деятельности
Конкурентоспособность реализуемого товара	Увеличение товарооборота
Конкурентоспособность бренда	Укрепление силы бренда [4]
Трудовая деятельность персонала	Повышение производительности труда персонала
Управление материально-технической базой	Оптимизация издержек
Примечание - Составлено автором по данным [3]	

Таким образом, если цель управления - повышение конкурентоспособности бренда, то нужно решить следующие задачи [4]:

- увеличить объем продаж под влиянием силы бренда;
- увеличить объем прибыли, созданной под влиянием брендовых факторов;
- повысить эффективность маркетинга по поддержанию силы бренда;
- увеличить количество лояльных покупателей;
- сформировать долгосрочную привязанность к бренду.

Основным мероприятием по достижению цели и задач управления конкурентоспособностью бренда является использование программы лояльности клиентов. Например, компания "М.Видео" реализует программу лояльности "М.Видео - Бонус", повышая объемы продаж путем увеличения средней суммы чека за счет "эффекта масштаба" - большего количества покупателей - участников данной программы.

Для повышения лояльности потребителей торговым предприятиям рекомендуется сотрудничество с разработчиками приложений для мобильных устройств с целью разработки и внедрения специальных информационных систем. Особенностью данной информационной разработки является следующее:

- информация о рекламных кампаниях с помощью SMS-сообщений отсылается потенциальным и реальным покупателям, что позволяет экономить PR-средства на распечатку информационных буклетов;
- экономия времени обработки информации при кассовом обслуживании за счет того, что специализированное устройство Mobilize позволяет оперативно сканировать информацию со смартфонов и других мобильных устройств. Внедрение данного продукта позволяет экономить не только время, но и средства на печатную продукцию.

Применение новых способов продвижения продукции позволяет на долгосрочный период времени привлечь внимание целевой аудитории. Так, использование интерактивных устройств дисплеев на ширинках магазинов является инновацией, а не привычным инструментом продвижения, что позволяет привлечь внимание дополнительного количества потенциальных покупателей. Для этого

разработаны специализированные программы, с помощью которых происходит изменение рекламного контента с учетом неравномерности по времени суток, частоты потока потребителей. Представление информации в сопровождении аудиосистемы позволит дополнительно привлечь внимание прохожих. Применение интерактивных устройств позволяет потребителям информационной услуги осуществить выбор рекламного контента. Для этого необходимо, чтобы покупатель подошел к витрине и осуществил выбор рекламного продукта.

Перспективы развития сферы розничных торговых услуг обусловлены внедрением различных инновационных технологий, в т.ч.: системы оплаты через смартфоны, получение консультационных услуг о товарах и совершение по сделок с применением голографических торговых экранов, шоппинговой сети Интернет и проведение совместных закупочных сессий, 3D-сканирование покупателя для выбора соответствующего размера обуви и одежды.

Конечно, самым важным аспектом повышения конкурентоспособности бренда и, как следствие, конкурентоспособности предприятия в целом является реализация стратегии клиентоориентированности. Данная стратегия предполагает изучение потребностей потенциальных покупателей, их финансовых возможностей с целью предложения товаров и услуг, полностью соответствующих их ожиданиям, вкусам и возможностям. Предложение качественных брендовых товаров по приемлемым ценам - это важная составляющая для получения долгосрочной привязанности к данному бренду. В современных условиях предприятие торговли не может позволить себе удовлетворять только свои интересы по получению прибыли, так как эта прибыль будет кратковременным явлением.

Первостепенной задачей становится забота о покупателе и построение конструктивного диалога с ними.

Стратегические цели и задачи по управлению конкурентной способностью будут различаться у разных предприятий в соответствии с достигнутым уровнем конкурентной способности. Если конкурентоспособность оценивается на высоком или среднем уровне, что вполне устраивает

руководителя, то цели организационно-экономической модели управления конкурентной способностью будут направлены на поддержание данного уровня.

В случае когда конкурентоспособность предприятия на низком уровне либо не соответствует выбранной стратегии компании, то цели необходимо направить на укрепление отдельных компонент конкурентоспособности. Например, самым слабым звеном в компании "КАРИ" признается уровень конкурентоспособности трудовых ресурсов. Значит, следует решить следующие задачи по повышению эффективности управления персоналом:

- повысить производительность труда;
- снизить текучесть кадров;
- увеличить долю квалифицированных кадров в общей численности;
- повысить мотивацию работников;
- внедрить элементы корпоративной культуры.

Основными мероприятиями по повышению уровня конкурентоспособности трудовых ресурсов являются разработка гибкой кадровой политики, внедрение инновационного подхода к организации системы оплаты труда и мотивации, а также индивидуальный подход к персоналу. Важным условием в успешной реализации инноваций в компании является участие сотрудников в целенаправленном поиске и реализации новых решений в совершенствование трудовой деятельности [5, с. 80-84].

Например, стимулирование продаж в розничной сети ГК "КЕМИХ" формируется в следующей последовательности: заработная плата плюс проценты с продаж, подарки и бонусы к праздникам, социальный пакет; выдача товарного кредита, материальная помощь.

Необходимо включать в систему мотивации и количественные, и качественные параметры. К системе количественных показателей следует относить выполнение плана по товарообороту, включая персональные личные продажи. Качественными показателями являются выполнение стандартов обслуживания, уровень сервиса, участие в промоакциях.

Особенностью системы мотивации является то, что каждый работник заинтересован в постоянном обучении, так как это влияет на уровень зарплаты. С помощью информационной системы, которая разработана для торговой организации, возможно фиксировать ежедневные изменения уровня продаж. Соответственно, увеличение товарооборота конкретного отдела влияет на рост заработной платы сотрудников данного отдела. Необходимо производить систематическую оценку работы сотрудников зала и офиса посредством балльной системы оценок. За представление качества обслуживания в соответствии с критериями качества работы сотруднику следует начислять премиальные выплаты к окладной части заработной платы.

В торговой компании необходимо разработать и внедрить "сайт лучшего обслуживания", где будут представлены результаты работы персонала. Для повышения эффективности системы мотивации нужно использовать также нематериальные стимула.

Например, проведение конкурсов под девизом "Будь профи!" для продавцов-консультантов, по результатам которых присуждается звание "лучший продавец" и вручаются грамоты. Также можно организовать проведение конкурса "Мастер продаж года", где провести отбор персонала по среднегодовому показателю, превышающему плановые показатели товарооборота.

Для повышения мотивации торговых работников следует внедрить надбавки к окладной части заработной платы:

- за стаж работы - 5% за каждый отработанный год;
- за работу в вечернее время;
- в сложных условиях работы;
- доплата за работу в праздничные и предпраздничные дни;
- доплата за совмещение функциональных обязанностей, штатных должностей;
- надбавка за наличие высшего профессионального образование.

В структуру управления компании следует включить собственный учебный центр. Реализовать проект дистанционного обучения - тренинговые форматы, семинары и лекции. Аттестацию кадрового персонала проводить преимущественно на дистанционной основе. Таким образом, сотрудник за год может пройти несколько циклов учебных программ. Ни один продавец не должен попадать в торговый зал раньше завершения и аттестации по программе начальной стадии обучения. После того как сотрудник отработает две недели стажером, директор принимает кадровое решение о приеме на работу.

Повышение профессионального мастерства необходимо отразить на зарплате - с каждой категорией она увеличивается примерно на - 10%.

Размер премий устанавливать в зависимости от факторов: начиная от товарооборота и заканчивая объемом персональных продаж конкретного сотрудника.

Таким образом, установлено, что для преобразования стратегических целей торгового предприятия в конечный результат необходимо определить необходимые организационно-технические мероприятия, средства и механизмы достижения целей, а также совокупность требуемых ресурсов.

Для обеспечения достижения стратегических целей и эффективного управления конкурентоспособностью предприятия необходимо осуществлять планирование ключевых показателей конкурентоспособности на прогнозируемый период, осуществлять систематический мониторинг, проводить оценку степени достигнутых промежуточных и конечных результатов поставленным ориентирам и задачам управления конкурентоспособностью, а также своевременно принимать управленческие решения.

Выводы и заключение.

1. В статье при построении модели управления конкурентной способностью рекомендуется использование комплексного подхода, в соответствии с которым система управления должна охватить все стадии жизненного цикла товара, все уровни управления, как вертикальные - по уровням руководителей, так и горизонтальные - по управленческим функциям.

2. Предложенная модель управления конкурентной способностью торговой компании позволяет объединить усилия всех структурных подразделений в единую систему и содействует целенаправленному управлению их деятельностью в целях обеспечения конкурентной способности. Организационно-экономическая модель управления конкурентной способностью торговой компании осуществляет преобразование целей в итоговый результат.

3. В процессе анализа изучены положительные примеры внедрения инноваций в коммерческую деятельность предприятий сферы розничных торговых услуг, способствующие достижению необходимого уровня конкурентоспособности. Выделены основные аспекты инновационного развития, которые оказывают положительное влияние на эффективность работы торговых предприятий.

Список литературы:

1. Страдымова О.Г. Инновационная составляющая конкурентоспособности торгового предприятия в условиях глобализации [Текст] / О.Г.

Страдымова, Н.А. Попова // Исследования молодых ученых: экономическая теория, социология, отраслевая и региональная экономика: сборник статей / под ред. О.В. Тарасовой, А.А. Горюшкина; Мин. обр. и науки РФ, Ш У, И ЮНИ СО ИЛИ. - Новосибирск: Изд-во НГУ, 2014.-С. 138-148.

2. Шевченко, Д.К. Организация и управление качеством [Текст]: монография / Д.К. Шевченко, В.В. Груздев. - Владивосток: Дальрыбвтуз (ТУ), 1998.-221 с.

3. Севостьянова О.Г. Интегральная оценка конкурентоспособности торгового предприятия [Текст] / О. Г. Севостьянова //Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2016. - №4(60). - С. 284-293.

4. Севостьянова.О.Г. Актуальные проблемы оценки конкурентоспособности бренда [Текст] / О. Г. Севостьянова, Н.А. Попова // Мир экономики и управления. - 2016. - №1(16). - С. 116- 125.

5. Скловец. В.Д. Инновации как инструмент развития конкурентоспособности коммерческой фирмы [Текст] / В.Д. Скловец// Креативная экономика. -2009. - №9(45). -С. 80-84.

Владимир ДРОЗД, к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, vgdrozd@mail.ru, +77212441572(159)

Бахыт СПАНОВА, к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, sbg789@mail.ru, +77212441572(159)

СТРУКТУРНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ МНОГОМЕРНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ В OLAP-СИСТЕМЕ

Современные средства информационной структуры менеджмента производственных предприятий ориентированы на оперативную обработку данных, а более современная OLAP-технология - на интерактивный анализ данных. В статье рассматриваются системы, разработанные на основе OLAP-технологии, которые позволяют достигать понимания процессов, происходящих на объекте управления, путем оперативного доступа к разнообразным срезам данных, представлениям содержимого баз данных, организованным так, чтобы отразить различные аспекты деятельности предприятия.

Ключевые слова: формат многомерных данных, OLAP технология, структура информационной системы, управляющее решение, четырехуровневая пирамида, система планирования, база данных.

Владимир ДРОЗД, экономика ғылымдарының кандидаты, доцентҚарағанды экономикалық университеті, Казпотребсоюз, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. Академическая, 9, vgdrozd@mail.ru, +77212441572 (159)

Бақыт СПАНОВА, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент Қарағанды экономикалық университеті, Казпотребсоюз, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. Академик, 9, sbg789@mail.ru, +77212441572 (159)

ҚҰРЫЛЫС ТҰСАУКЕСІ OLAP ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘЛІМДЕМЕГІ ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ

Жедел деректер өңдеу бойынша өнеркәсіптік кәсіпорындар басқару назарында ақпараттық құрылымы, және одан заманауи OLAP-технологияның қазіргі заманғы құралдары - интерактивті деректерді талдау. деректер білік өкілдіктерінің кәсіпорынның әр түрлі аспектілерінен етіп ұйымдастырылған деректер мазмұнын, түрлі нақты уақыт қол жеткізу арқылы объектісін басқару жатқан процестерді түсінуге қол жеткізу үшін мүмкіндік OLAP-технологиялар негізінде әзірленген жүйелерімен бап мәмілелер.

Түйінді сөздер: көп өлшемді деректер пішімі, OLAP технологиясы, ақпараттық жүйенің құрылымы, басқару шешімі, төрт деңгейлі пирамида, жоспарлау жүйесі, деректер.

Vladimir DROZD, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskaya, 9, vgdrozd@mail.ru, +77212441572 (159)

Bakhyt SPANOVA, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskaya, 9, sbg789@mail.ru, +77212441572 (159)

STRUCTURAL PRESENTATION MULTIDIMENSIONAL DATA ANALYSIS IN THE OLAP SYSTEM

Modern means of the information structure of management of manufacturing enterprises are focused on the operational processing of data, and more modern OLAP-technology - for interactive data analysis. The article considers systems developed on the basis of OLAP-technology, which allow to achieve an understanding of the processes occurring at the control object, by operative access to various sections of data, representations of the contents of databases organized in such a way as to reflect various aspects of the enterprise's activities.

Key words: multidimensional data format, OLAP technology, information system structure, control solution, four-level pyramid, planning system, database.

Современные социально-экономические условия трансформации общества определили стремительный переход к новой информационной ступени развития, обусловленной проникновением информационных технологий во все сферы человеческой деятельности.

Формирование и развитие информационного общества, его гуманизация нашли свое отражение, прежде всего, в образовательных системах, требуя переосмысления и выявления соответствующих целей подготовки высококвалифицированных специалистов.

В настоящее время ведется освоение и внедрение новых методов анализа и принятия решений - OLAP-технологий. Эти технологии являются инструментом анализа экономической информации и предназначены для поддержки процесса принятия управляющих решений. В основе OLAP лежат следующие идеи: предметная ориентированность, сосредоточение необходимых данных в одном месте, предоставление пользователю прямого доступа к данным, возможность самостоятельного формирования нужных отчетов.

Реализацией этих положений является многомерное представление информации в специальных базах данных OLAP и доступ к таким базам через клиентское приложение (на данный момент в роли такого приложения выступает MS Excel). Основным объектом OLAP-технологий и баз OLAP является куб - информация, сохраненная в специальном формате многомерных данных [1].

Успешно развивающиеся технологии Хранилищ данных (ХД) и средств Business Intelligence (BI) - весьма полезные инструменты поддержки современного бизнеса. Однако большинству традиционных BI-приложений свойственны некоторые ограничения. Технология, на основе которой они реализуются, была разработана для анализа небольших выборок данных. Со временем круг пользователей расширился, но ориентация на небольшие объемы данных при этом сохранялась. Наконец, появились технологии, предназначенные для обработки постоянно растущих огромных объемов данных, содержащихся в Хранилищах.

Такие технологии, как многомерный OLAP, реляционный OLAP и гибридный HOLAP, обеспечивают новые подходы к анализу больших баз данных. С другой стороны, они накладывают ограничения на количество пользователей. Для того, чтобы снять эти ограничения, следующее поколение BI-средств использует аналитические методы в сочетании с технологией Internet/Intranet. Если раньше крупномасштабный BI-проект подразумевал сотни пользователей, то теперь поддержка нескольких тысяч человек считается обычной, а в будущем предполагается обеспечивать сотни тысяч и более.

Развитие промышленных предприятий, связанных с созданием и реализацией продукции и услуг, невозможно без использования информационных технологий. Применение программных средств, используемых, для решения задач управления на всех этапах и во всех сферах деятельности компании называется автоматизацией. В зависимости от того какая техника используется на предприятии для измерения производственных издержек, производственные процессы делятся на дискретные и непрерывные. Так как при дискретном производстве можно определить количество материала и рабочего времени, затраченного на изготовление отдельного продукта или серии, то при использовании непрерывного производства невозможно измерить затраты на отдельные продукты, и расчет направляется на вычисление затрат за период [2]. Четырехуровневая пирамида дает схематическое представление о структуре

информационной системы автоматизации промышленного предприятия.

I-уровень: АСУТП - автоматизированные системы управления технологическими процессами;

II-уровень: MES - исполнительная система производства. Системы такого класса решают задачи синхронизации, координируют, анализируют и оптимизируют выпуск продукции в рамках какого-либо производства в режиме реального времени.

III-уровень: ERP - система планирования ресурсов предприятия. Основное назначение этой системы - управление финансовой и хозяйственной деятельностью предприятия. ERP-система работает на самом верхнем уровне в иерархической лестнице систем управления, она затрагивает основные аспекты всех элементов производственной и торговой деятельности предприятия.

IV-уровень: OLAP - оперативный многомерный анализ данных. Аналитическая обработка в реальном времени, включающая составление и динамическую публикацию отчетов и документов. Используется аналитиками для быстрой обработки сложных запросов к базе данных. Служит для подготовки бизнес-отчетов по продажам, маркетингу, в целях управления (способ анализа информации в базе данных с целью отыскивания аномалий и трендов без выявления смыслового значения записей).

Данная пирамида хорошо визуализирует передачу информации по всем ступеням иерархии системы. Из производственной зоны (АСУТП) информация поступает к MES-системам, проходит стадию обработки, а затем уже обработанная информация поступает в ERP-системы, и далее - на уровень высшего менеджмента предприятия (OLAP) [3].

Автоматизированные системы управления технологическими процессами (АСУТП) представляет совокупность решений технических и программных средств, предназначенных для автоматизации управления технологическим оборудованием на промышленных предприятиях. Программное обеспечение, применяемое в АСУ ТП, позволяет осуществить визуализацию всего предприятия в режиме реального времени. Современные технологии дают возможность корректировать настройки параметров технологических процессов с целью достижения оптимального состояния независимо от применяемого программного продукта. Оптимизация управления производством в реальном времени невозможна без анализа предыдущих событий и статистики производственных процессов, которые позволяют персоналу четко и быстро определять, что пошло правильно или неправильно на предыдущем цикле производства. Оперативные данные об изменении параметров одной переменной могут дать весьма ценную информацию и повлиять на качество процесса в целом. Как правило, для осуществления анализа данных необходимо несколько производственных циклов, чтобы можно было судить об оптимальности тех или иных параметров. Чтобы провести анализ всех процессов, необходимо иметь данные о состоянии и работе всех

исполнителей в момент производства. В данном случае требуются приложения для архивации и анализа данных всех производственных процессов. Для этих целей многие производители прикладного программного обеспечения АСУТП предлагают системы хранения исторических данных, предназначенные для записи в реальном времени или по мере необходимости больших объемов значений параметров, полученных в процессе производства. Как правило, большие объемы данных требуются собирать во время запуска производства продукции и зачастую в те моменты, когда в силу различных причин ожидаются отклонения в технологии или в штатном режиме работы оборудования. Эта информация должна быть записана и сохранена точно и своевременно.

Основной частью разработки программного обеспечения АСУТП является его специальная, ориентированная на управление конкретным технологическим объектом часть. Специальное программное обеспечение конкретной АСУТП представляет собой совокупность программ, размещаемых вместе с машинной информационной базой в иерархическом запоминающем устройстве управляющего вычислительного комплекса. Разработка специального программного обеспечения является весьма длительным и трудоемким процессом в силу сложности и исключительного разнообразия управляемых технологических объектов, функций и алгоритмов задач управления и соответственно их программных интерпретаций.

Сложность программного обеспечения АСУТП как системы специального и общего программного обеспечения можно проиллюстрировать на обобщенной конфигурации, в которой выделены функциональные подсистемы и иерархическая база данных.

Существенное влияние на эффективность информационного обеспечения оказывают проектные решения внутримашинной части информационной базы. В действующих современных АСУ можно выделить два основных: пофайловую организацию массивов данных и организацию на основе баз данных [4].

Пофайловая организация предусматривает создание специализированных на решение конкретных задач массивов данных, при этом осуществляется жесткая привязка данных к алгоритмам преобразования и реализующим эти алгоритмы программам, что затрудняет процесс пользования информационной базой и реализацию задач, инициируемые в форме запросов. Существенным недостатком пофайловой организации является избыточность информации, поскольку для решения различных задач часто записываются одни и те же данные. Применение пофайловой организации данных и в настоящее время объясняется высокой скоростью обработки данных, поскольку структура и организация файла соответствует логике его обработки программой.

Перспективным для практически любых автоматизированных систем обработки информации (включая АСУТП) является создание баз данных, которые в той или иной степени исключают недостатки пофайловой организации. База данных АСУ - это

совокупность используемых при функционировании АСУ данных, организованная по определенным правилам, предусматривающим общие принципы описания, хранения и манипулирования данными, и независимая от прикладных программ.

Одно из основных свойств баз данных - их "независимость", а это означает, что изменение одних программ не приводит к изменению других. Таким образом, обеспечивается относительная простота добавления новых или изменения уже хранимых данных, а также возможность применения общего управляемого способа поиска данных.

Другое важнейшее свойство организации информационной базы на основе баз данных - это минимальная избыточность данных, поскольку, в принципе, одними и теми же данными можно пользоваться при решении различных задач. На практике полностью независимые данные бывают так же редко, как и полностью не избыточные. Действительно, как показывает анализ эволюции концепции баз данных и опыта создания различных систем с базами данных, проектировщики идут на различные компромиссы при организации машинных баз данных для получения практически приемлемого комплекса таких характеристик, как производительность, гибкость, экономичность. Как правило, в АСУ выделяют несколько баз данных, автоматически управляемых СУБД, которая может обеспечить одновременный доступ к каждой базе данных нескольким пользователям. В базы данных включают так называемые общесистемные массивы, кроме того, исходя из практической целесообразности в ИБ, выделяют также локальные массивы для решения отдельных задач.

Для автоматизированных систем управления организационно-технологическими процессами участков и цехов возможность прямого доступа персонала к базам данных, диалоговой работы с данными имеет существенное значение для эффективного принятия решений и выработки регулирующих воздействий. Поэтому важным является развитие способов взаимодействия человека с ЭВМ с возможностью прямого доступа к БД.

MES-система (Manufacturing Execution System - система управления производственными процессами) специализированное прикладное программное обеспечение, предназначенное для решения задач синхронизации, координации, анализа и оптимизации выпуска продукции в рамках какого-либо производства. MES позволяют контролировать ежедневные изменения в процессах и продуктовых линиях. Подобные системы представляют собой платформу для усовершенствования процессов управления производством и, следовательно, открывают прямую дорогу к повышению прибыльности производства.

MES-система стоит на втором уровне стандартной схемы автоматизации, и полученные от первого уровня данные, передает для обработки и управления в программные комплексы - SCADA (Supervise Code And Data Acquisition), связывает воедино все бизнес-процессы предприятия с производственными процессами, оперативно поставляет объективную и подробную информацию руководству. Это система,

которая в режиме реального времени документирует производственные процессы от начала формирования заказа до выпуска готовой продукции. Кроме того, она проводит анализ и определяет наиболее эффективное решение проблемы. Например, для конкретного руководителя таким решением может быть переход на другие источники сырья, внедрение систем автоматизации в определенные точки технологического процесса, изменение графика поставок или сокращение ручного труда.

Обеспечение надежного и эффективного управления производственной деятельностью цеха MES-системой осуществляется за счет основных факторов. Одним из таких факторов является формирование единой распределенной базы данных, обеспечивающей централизованный событийный контроль основных технологических процессов и процессов управления производством.

ERP системы (Enterprise Resource Planning - планирование ресурсов предприятия) внедряются для того, чтобы объединить все подразделения компании и все необходимые функции в одной компьютерной системе, которая будет обслуживать текущие потребности этих подразделений. Разработка подобной единой системы - непростая задача. Обычно каждое подразделение имеет собственную компьютерную систему, оптимизированную для решения его задач.

ERP-системы имеют модульное устройство. Их можно разделить на два класса:

- системы, предназначенные для управления бизнесом (то есть процессами, в которые вовлечен продукт, уже прошедший производственную фазу);
- системы, рассчитанные на управление производством.

Модель управления предприятием может базироваться на различных концепциях в зависимости от специфики деятельности организации и принятой стратегии.

ERP система ведет единую базу данных по всем подразделениям и задачам, так что доступ к информации становится проще, а главное, подразделения получают возможность обмениваться информацией.

Единая база данных ERP-системы, охватывающая весь поток информации от различных структур организации, исключает возможность возникновения информационных несоответствий внутри системы, что значительно повышает качество информации и обеспечивает дополнительные преимущества при принятии решений.

Благодаря единовременному вводу данных в общую базу предприятия, информация может использоваться одновременно любым количеством пользователей системы, что повышает эффективность как планирования, так и контроля, а также обеспечивает согласованность действий всех звеньев предприятия и продуктивность управления в целом.

ERP-системы позволяют создавать своего рода информационные каналы, способные связать предприятие с компаниями-партнерами для предоставления им доступа к базе данных предприятия и обмена необходимой информацией. В результате такого сотрудничества формируется единый

информационный архив, что позволяет оптимизировать процессы снабжения, поставки и другие виды совместной деятельности, а также вывести на качественно новый уровень весь процесс взаимодействия в целом.

MES-системы и ERP-системы находятся на различных уровнях информационной структуры. Это связано со следующим различием в их основных функциях:

- MES-системы реализуют оперативное планирование, т.е. решают вопросы о том, как в заданный срок и в заданном количестве выпускается продукция.

- ERP-системы реализуют объемное планирование, т.е. решают вопросы о том, когда и сколько продукции должно быть изготовлено.

Следует заметить, что в ERP-системах слишком велик объем информации административного и финансового плана, поэтому перепланирование не может производиться часто, это возможно не чаще одного раза в сутки. Многие ведущие производители ERP-систем уже ввели в свои продукты модули планирования производства, тем не менее, скорость их реакции на изменение требований производства все же мала, и не позволяет оптимизировать планы по большому количеству параметров.

В то время как, MES-системы, в большей степени интегрированные с низшим производственным уровнем и владеющие обширной производственной информацией, позволяют скорректировать или полностью пересчитать план в течение рабочей смены столько раз, сколько это необходимо.

Таким образом, MES-системы позволяют оптимизировать производство и сделать его более рентабельным за счет быстрой реакции на происходящие события, а также применения математических методов компенсации отклонений от плановых заданий.

Именно поэтому MES-системы являются связующим звеном между ориентированными на финансово-хозяйственные операции ERP-системами и оперативной деятельностью предприятия на уровне цеха, участка и т.п.

OLAP-системы (On-Line Analysis Processing) - информационная автоматизированная система управления, оперативная аналитическая обработка данных. Одной из самых актуальных задач, стоящих перед компаниями, является превращение разрозненных данных в структурированную информацию, описанную в экономических терминах и позволяющую принимать обоснованные управленческие решения. Именно для этого предназначены специальные системы аналитической обработки данных в режиме реального времени - OLAP. Чтобы моделировать деятельность компании и оперативно составлять точные отчеты, нужно уметь выбирать данные из многих источников одновременно. Поэтому OLAP-системы специально настраиваются на различные форматы источников данных и формируют многомерный массив корпоративной информации.

OLAP-системы обеспечивают решение многих аналитических задач: анализ ключевых показателей деятельности, маркетинговый и финансово-

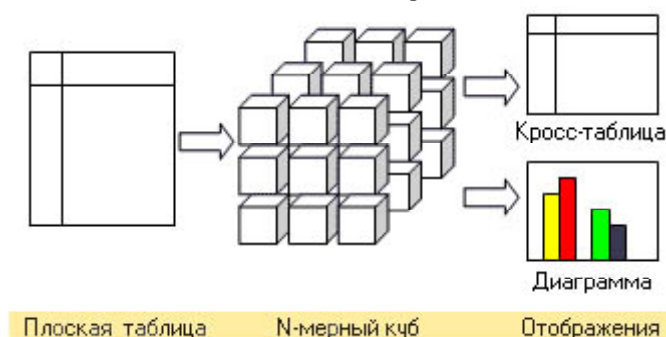
экономический анализ, анализ сценариев, моделирование, прогнозирование и т.д. Такие системы не обусловлены особенностями информационной инфраструктуры компании и могут работать со всеми необходимыми данными, независимо от их источников. Программные продукты этого класса получили широкое распространение во всем мире, причем используются они в компаниях самых разных отраслей и видов деятельности. На наш взгляд, в России (с учетом сложности аналитических задач) наиболее перспективными для широкого использования OLAP-технологий являются телекоммуникационные и торговые компании. В этих отраслях средние и крупные компании, как правило, имеют территориально распределенную организационную структуру, широкую номенклатуру продукции и услуг, а также большое количество контрагентов. Большинство современных OLAP-продуктов нельзя однозначно отнести ни к средствам разработки, ни к готовым

приложениям. С одной стороны, их использование не требует длительного изучения теории и практики построения аналитических приложений. Но, с другой стороны, они не являются готовым решением аналитических задач компании, поскольку требуют определенной настройки на источники данных, алгоритмы анализа и формы представления итоговой информации. Эта двойственность приводит к многовариантности внедрения, которое может осуществляться как системным интегратором, так и квалифицированными специалистами заказчика.

Алгоритм работы:

- Получение данных в виде плоской таблицы или результата выполнения SQL запроса.
- Кэширование данных и преобразование их к многомерному кубу.

Отображение построенного куба при помощи кросс-таблицы, диаграммы и т.п. К одному кубу может быть подключено произвольное количество отображений.

Примечание - составлено автором

Рисунок 2. Общая схема работы OLAP-системы

OLAP-куб позволяет сформировать набор точек в многомерном пространстве на основе информации, находящейся в хранилище данных. Для того, чтобы пользователь мог иметь возможность работы с этими данными, их необходимо представить в виде, удобном для обработки. При этом в качестве основных видов представления данных используются сводная таблица и графики. Причем оба этих способа фактически представляют собой проекции гиперкуба.

С точки зрения реализации система делится на "физическую OLAP" и "виртуальную" (реляционную). "Физическая", в свою очередь, в зависимости от реализации подразделяется на многомерную и гибридную.

В первом случае наличествует программа, выполняющая на этапе предварительной загрузки данных в OLAP из источников предварительный расчёт агрегатов (вычислений по нескольким исходным значениям, например "итог за месяц"), которые затем сохраняются в специальную многомерную базу данных, обеспечивающую быстрое извлечение и экономичное хранение.

Гибридная реализация является комбинацией: сами данные хранятся в реляционной базе данных, а агрегаты в многомерной [5].

В ROLAP-реализациях все данные хранятся и обрабатываются реляционных системах управления базами данных, а агрегаты (поименованная совокупность данных) могут не существовать вообще

или создаваться по первому запросу в СУБД или КЭШе аналитического программного обеспечения.

Можно сказать, что базы данных занимают основное место в информационных системах, потому что они позволяют оперировать большим количеством данных, используя при этом сравнительно низкие вычислительные мощности, и является необходимым средством сохранения данных между последовательными запусками системы. Таким образом, база данных обеспечивает потребность информационной системы - создание в памяти ЭВМ динамически обновляемой модели внешнего мира с использованием единого хранилища.

Список литературы:

1. Дэн Тоу. Настройка SQL. Для профессионалов. Спб. Питер 2004 г.
2. Аткинсон, Леон. MySQL. Библиотека профессионала.: Пер. с англ. - М.: Издательский дом "Вильямс", 2002.
3. Ларри Урман. MySQL. Перевод с английского Слинкина А.А. ДМК Пресс СПб Питер 2004 г.
4. Миронов А.А., Мордвинов В.А., Скуратов А.К. Семантико-энтропийное управление OLAP и модели интеграции xOLAP в SemanticNET (ONTONET). Информатизация образования и науки №2, 2009. С. 21-30.
5. Кудрявцев Ю.А. OLAP технологии: обзор решаемых задач и исследований // Бизнес-информатика. - 2008. №1. - С. 66-70.

Мәнетай БӘДЕЛХАН, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті,
Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қаласы, Академиялық көш., 9, manatay@bk.ru,
87021645843

ҚЫТАЙ ИЕРОГЛИФТЕРІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Бұл мақалада Қытай иероглифтерінің шығу тарихы және даму кезеңдері туралы айтылған Қытай тіліндегі аса күрделі мәселенің бірі Қытай иероглифтерін еске сақтау және әр иероглифтердің шығу тарихын білу. Иероглифтердің әр даму кезеңдерін еске сақтау қажеттігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: иероглиф, иероглифтік жазба, иероглифтерді реформалау кезеңдері, иероглифтердің даму жолдары, Қытай иероглифтері.

Манетай БАДЕЛХАН, старший преподаватель, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, город Караганда, ул.Академическая,9, manatay@bk.ru,
87021645843

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ КИТАЙСКИХ ИЕРОГЛИФОВ И ИХ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ

В данной статье говорится об истории появления китайских иероглифов и их этапах развития. Нужно знать, что в китайском языке самой большой проблемой является запоминание китайских иероглифов, а также историю появления каждого иероглифа. Также рассмотрена необходимость запоминания каждого из этапов развития иероглифов.

Ключевые слова: иероглиф, иероглифическое письмо, этапы реформирования иероглифов, пути развития иероглифов, Китайские иероглифы.

ManatayBADELKHAN, Senior teacher, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, The Republic of
Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya street, 9, manatay@bk.ru, 87021645843

THE HISTORY OF APPEARING CHINESE HIEROGLYPHS AND THEIR STAGES OF DEVELOPMENT

This article talks about the history of the appearance of Chinese hieroglyphs and their stages of development. It is necessary to know that in Chinese the biggest problem is to remember Chinese hieroglyphs, as well as the history of the appearance of each hieroglyph. Also the article considered the need to remember each of the stages of the development of hieroglyphs.

Key words: hieroglyph, hieroglyphic script, the stages of reforming the hieroglyphs, the ways of hieroglyphs' development, Chinese hieroglyphs.

Қытай иероглифтері- әлем халықтарының әрқилы жазбаларының ішінде ерекше және өзгеше. Ертеректе иероглифтер 3500 жыл бұрын пайда болған деп саналған. Кейбір ғылымдар иероглифтер 6000 жыл өмір сүріп келеді дейді.

"Иероглиф" - сөзі грек сөзінен шыққан. Оның бірнеше мағанасы бар. Бірінші мағанасы "тастарда қашалған ұлы хаттар". "Иероглиф" түсінігі және "Иероглиф жазбалары" кең ұғым алады және оның мағанасы ежелгі грек ғана емес, басқа да соның ішінде қытай, египет, маия, ассиро-вавилон жазбалары бейнеленеді, бірақ бұл елдердің бәрінде иероглиф тек тарихи жазба болып қалады, ал қытай иероглификасы қазірге дейін дамып, жаңарып қолданылып келе жатыр.

Шамамен қытай тілінде 60000 жуық иероглиф бар десек, соның ішінде 47 мыңнан астамы әйгілі Канси сөздігіне енгізілген. Оның ішінде 3000 -нан астамы бұқаралық қолданыста орын алады [1.165] . Иероглифтік жазудың қытай қоғамының дамуына

әсері аса зор. Иероглифика қытай халқының аса дана және ғажап мәдениеті мен өнерінің ажырамас бір тармағы болып табылады.

Иероглифтік жазбаның аркасында мыңдаған жылдар бұрын жазылған шығыс мәдениетінің дамуы жөнінде деректердің бай қоры бар әдебиет естеліктері, көне қытай философтарының ойлары бүгінге дейін сол қалпында сақталып отыр

Қытай иероглифы-шегі жоқ сызықтардың түсініксіз жиынтығы емес, оның өзіндік жүйесі бар. Иероглифтік жазба ойдың жанжақтылы және көптармақты мағанасын беріп қандайда бір ойды тереңнен түсінуге мүмкіндік береді.

Иероглифтік мәтіннің ең бір ерекшелігі, мұнда сөздің мағанасы нақты бір қалыпта емес, ұқсас мағанана немесе қарама-қарсы мағанана берілуі мүмкін. Сондықтан да қытай мәтіндерін оқу барысында адам терең ойлауға еріксіз мәжбүр болады. Иероглифпен берілген сөз көп қырлы сондықтан да оған бір жақты қарауға болмайды.

Иероглифтік жазбаның бұл ерекшелігі уақыт өте келе жазбаның нақты мағанасын түсінуге көптеген қиындықтар туғызуда. Мыңжылдықтар бойына иероглифтік жазуды меңгеру шектеулі адамдарға ғана мүмкін болған бұған себеп тек әлеуметтік жағдай ғана емес сондай-ақ оның қиындығы да себеп болған.

Бұл қиындықты жеңу үшін кітаптан бас көтермей ұзақ жылдар еңбектену керек болған. Көне классикалық білімнің негізгі мақсаты оқушыларды кітапсүйгіштікке тәрбиелеп, екі немесе үш мыңжылдықтың кітабын оқи алуға сондай-ақ көне тілде жаза білуге тәрбиелеу болған.

В.С. Колоковтың зерттеулеріне сүйенсек,- "Да Сюэ "Ұлы білім" көне қытай мектебінде "Төрт кітаптің" бірінші кітабын меңгеріп болған оқушы есінде 400 иероглифті, 63 белгіні және конфуций кітаптарынан 24 нақыл сөзді жатқа білген".

Осы қиындықты жеңе білген оқушылар ғана оқымысты атағын алған, сондай-ақ олар қытай жазбасын жеңілдеткеннің орнына оны қиындата түскен. Иероглифті тылсым күшке ие ғылымның шегіне жеткен адамдар ғана игере алатын қасиетті жазба болып есептелген.

Иероглифтік жазбасы бар қандай да бір зат болмасын қасиетті болып есептелген. Егер де иероглифтік жазбасы бар қандайда бір қолжазбаны жерге тастаған болса бұл үлкен дәрежелік немесе заңға қайшы келу болып табылған [1.168].

Қытайлықтардың тарихи дәстүрінде қытай жазуының шығу тарихы туралы бірнеше аңыздар бар.

Ежелгі философиялық және тарихи ескерткіштердегі мәтіндерге сүйенсек, б.д.д. XXV ғасырда Цан Цзе деген бір адам болған екен. Ол "гувень" деп аталатын иероглифтік белгілерді табиғатта болатын құбылыстарға қарап шығарып отырған екен. Ол күнге, айға, ағаштарға, отқа, тауларға және құстардың жерде қалдырған іздеріне қарап жаңа белгілер шығарған. Осыған байланысты алғашқы иероглифтар "няоцзишу" яғни "құстар іздерінің белгілері" деп аталған.

Иероглифтардың басқа аты "кэдоуцзы", яғни "итшабақтық жазу".

Аңыз бойынша Цан Цзенің төрт көзі болған екен, ал ол иероглифтарды ойлап табу процесі кезінде "аспаннан жаңбыр тәрізді арпа жауатын, ал түнде аруақтардың дауысы естілетін".

Цан Цзенің жазуы туралы аңыз иероглифтар пиктограммадан-заттардың тікелей бейнеленуінен шыққандығына дәлел болады.

Иероглифтік жазудың шығу тарихында тағы бір аңыз бар б.д.д. XIX ғасырда билік еткен Фуси деген мифологиялық билеушінің есімімен байланысты. Халық қиялы Фуси жазу белгілерін Хуанхэ өзенінде ұшатын айдахардың арқасында көрген таңғажайып суреттер мен белгілердің үлгісі бойынша шығарған екен деп баяндайды.

Басқа нұсқа бойынша Фуси жазуды құстардың құмдағы қалдырған іздері негізінде шығарған. Бұл аңыз Цзе туралы аңызбен үндес болып келеді. Басқа аңыздар бойынша иероглифтік жазуды Сюань Юань деген императорға Хуанхэ өзенінен шыққан тасбақа үйреткен.

Сонымен иероглифтар қайдан пайда болған ?

1899 жылы Аньян қаласы маңындағы Сяотунь ауылында шаруалар жер жыртқанда әр түрлі белгілер ойылған тасбақалардың панцирлері мен жануарлар сүйектерін тапқан. Шаруалар оларды

"айдаһардың сүйегі" деген оймен "дәрі" жасауға пайдаланады. Бірақ соңынан олар қытай династияларының нағыз тарихи архиві - буци бал ашу жазулары екендігі анықталады. Бұл иероглифтің бастапқы мағанасы қазірге дейін сақталып келеді.

Цзягувень деп аталатын бал ашу сүйектерінің белгілерінің сараптамасы бойынша, иероглифтар сол кезде-ақ пайда болып және қалыптасуына үлкен тарихи кезең кеткен, жақсы дамыған иероглифтік жүйе бар болғаны туралы айтуға болады.

Инь жазуларының иероглифтері итшабақ тәрізді жазу ретінде графикалық даму алды. Қытай әдебиеттерінде итшабақ тәрізді жазу Чжоу династиясының (б.з.б. 1066-771 ж.ж.) бастапқы кезеңінде қолданылғаны туралы айтылған. Әр иероглиф үстіңгі жағында үлкейтіліп, ал астыңғы жағы біртіндеп кішірейіп итшабақ түріне ие болады.

Ғалымдардың айтуы бойынша иньдіктердің алдындағы кез тастан жасалынған қарулар кезеңі, қоланы балқыту енді ғана қалыптаса бастады. Чжоу империясының кезеңінде бұл әдіс ең биік шыңына жетті: қоладан әр түрлі қару, құрбандық шалатын ыдыстар жасалынды ...

Қоладан жасалынған ыдыстардағы жазу цзиньвень деген атқа ие болды. Ыдыстардағы иероглифтік белгілер бал ашу сүйектеріндегідей. Ой ауқымы үлкейді, лексикасы өзгерді, тілдің грамматикалық жүйесі жетілді, бірақ иероглиф графикасы дегендей өзгерген жоқ.

Иероглифика жайында айтқанда, каллиграфия туралы сөз қозғамау қиын.

Грек тілінен аударғанда бұл сөз "әдемі жазу" деген мағана береді. Қытайлықтар үшін танымал шебердің қолынан шыққан каллиграфиялық жазу - тек сызықтардың сұлулығы, мағына тереңдігімен құмарлану ғана емес, сонымен қатар автордың көңіл-күйі мен ойларын түсіну.

Бүгінгі таңда Қытайдың иероглификалық жазуы жазбаша тіл орындауға тиіс қоғамның талаптарын өтейтін өзгеше және бір ғана жазу түрі болып табылады.

Осыған дейін иероглификалық жазудың реформасы, оны фонетикалық жазуға өзгерту туралы сөз бірнеше рет қозғалды. Қытайдағы "4 май" қозғалысынан кейін иероглифтік жазуды реформалаудың алғашқы қадамы басталды.

Сондай-ақ Мин Го (1911-1949-жылдардағы Қытай Республикасы) дәуірінің 20-жылдары иероглифтердің қосымша бөліктерін негіз еткен "транскрипциялық алфавитті" қолдану мәселесі көтерілді.

30-жылдарға келгенде бүкіл қытай көлемінде латын алфавитіне бейімделген жаңа алфавитті жалпыластыру үрдісі кең өріс алды. Сол кездегі Гуоминданға (ұлтық партияға) да, коммунистік партияға да қарасты аудандарда бұл үрдіс өз жалғасын тапты. Бірақ оның халықтық негізі әлсіз, оның үстіне ол кезде жапонға қарсы соғыс басталып кеткендіктен бұл іс осымен тынды. Жаңа Қытай үкіметі орнағаннан кейін, Мау Зыдонның "Қытай тілі

де әлем тілдерімен бір бағытты-дыбысты жазу бағытын ұстануы керек" деген идеясының ықпалымен, Қытай елі өз жазуын реформалау жолына нақты қадам басты.

50-жылдардың басында "Қытай тілінің транскрипциялық жобасы" бекітіліп, иероглифтерді оңайландыру (ықшамдау) жобасы ортаға қойылды. Соңынан жазуды реформалау комитеті құрылды. Қытай тілінде транскрипциямен жазылған газет-журналдар шықты.

Мәдениет төңкерісі кезінде жазуды реформалау ісі тіпті де тез қарқынмен жүргізілді. Иероглифтер тағы да ықшамдалды. 70-жылдарда компьютер қолданысқа ене бастады да, иероглифтерді компьютерге енгізу шешімін таппаған мәселеге айналды.

Сондықтан кейбіреулер иероглифтерді ерте бастан қолданыстан шығарып, қытай тілінің транскрипциялық жобасын дыбыстық жазуға өзгертіп, бүкіл ел көлемінде күшпен жалпыластыру керек дегенді ортаға қойды.

Бұл идея ел ішінде үлкен талас тартыс тудырды. Оны қолдаушылар да, оған қарсы тұрушылар да табылды. Қолдаушылар компьютер ғылым-техниканың ең озық жетістігі, алдағы уақытта бүкіл әлем компьютер дәуіріне өтеді.

Жазудың қолайсыздығы салдарынан еліміздің компьютер дәуіріне өту мезгілін кешіктірсек, қытай әлем елдерінен артта қалады деп қарады.

Қарсы тұрушылар қытай мәдениетінің негізгі келбеті есептелетін иероглифтерді қолданыстан шығару хан ұлтының мәдениет тамырына балта шапқанмен бірдей, сондықтан мәселеге байсалдылықпен қараған жөн, оның үстіне компьютер адамның көмекші құралы ретінде адам үшін қызмет етеді. Иероглифтерді компьютерге кіргізу техникалық мәселе, түбінде бір шешімін табуға тиіс деген көзқарасты ұстанды.

Қытай иероглифті жөніндегі талас-тартыстар ел іші-сыртындағы көптеген ғалымдар мен мамандардың назарын аударды. Олар иероглифтік жазудың тиімді тиімсіз жақтарын жан-жақты зерттеді. Сөйтіп "иероглифтік жазу мешеу емес, қайта белгілі бір деңгейде артықшылықтарға ие" деген қортындыға келді.

Иероглиф туралы алғаш зерттеу жүргізген қытай ғалымдары емес, қайта Франция мен Жапон ғалымдары және шетелде қоныстанған қытай диаспораларынан шыққан мамандар болды.

Олар мынандай көзқарасты ортаға қойды. Иероглифтер өзіндік сипатқа ие бір түрлі жазу, ол дыбыс, форма және мағынадан құралған тұтас бір шағын тұлға, оның информацияны бейнелеу қуаты өте жоғары.

Буындық тіл ретіндегі қытай тілінде тон мен өзара тіркесе алмайтын дыбыстарды шығарып тастағанда 401 буын бар.

Әлемдік компьютер дамуының бағыты компьютерге дыбысты кіргізу және басқару, ешқашан да кәзіргідей клавиатуралық кіргізу мен басқару емес. Қытай тілі дүние жүзі бойынша компьютерге дыбыс кіргізуге ең қолайлы тіл бұл оның дыбыстық жазуды қолданатын тілдерде жоқ өзіндік ерекшелігі болып табылады.

Американың "Алма" маркалы компьютері қытай тілі дыбыстарын компьютерге кіргізу ісін жүзеге асырды. Компьютер 1-2 сағат ішінде қытай тілі дыбыстарын қабылдай алады.

Қытай жазуы бейнелік жазу ретінде адамдардың заттарды бақылап, тану қағидасына үйлесе келеді. Мысалы, біз алыстан бір нәрсені байқасақ, ең алдымен оның жалпы тұлғасын бажайлап барып, онан соң оның не екені жөнінде қортындыға келеміз.

Батыс елдері қолданатын жазу (дыбыстық жазу) салдарынан болатын тіл мүкістігі мен дұрыс оқи алмайтын жағдайларды иероглифтерді үйрету арқылы қалпына келтіру мақсатына жетуге болады. Шетел ғалымдарының зерттеулері қытай ғалымдарын да ойландырды. Гангконгтік Ан Зіжие мырза "иероглиф қытайдың бесінші үлкен тапқырлығы" дегенді алғаш ортаға қойды.

Тайваньдық профессор Юуан Шиуан Юуан біріккен ұлттар ұйымының алты қызмет тілінің ішінде қытай жазуы ең ұғымды жазу, сондықтан ол арқылы хатқа түскен нұсқалар да өте ықшам келеді деп көрсетті. Бұдан иероглифтік жазу - әлемдегі ең ұғымды жазу деген қортынды шығаруға болмайды.

Ұлы құрлық "Қытай" мамандары осы негізде иероглифтің артықшылықтарын тұрақтандыратын бір қыдыру тұжырымдар жасады айталық, иероглиф кеңістік шеңберінен алып шығып, қытай тілінің диалектілік бір келіссіздік мәселесін шешті. Иероглифтер өте бай мәдениет деректерін бойына сіңірген.

Өткен ғасырдан басталған иероглифтік жазу реформасының практикасы - дыбыстық жазу иероглифтердің омонимдік ерекшеліктері мен тон мәселесін шеше алмайтындығын, сондықтан иероглифтардың тапқырлануы шынында үлкен еңбек екендігін растады. Сондықтан қытай тіліне дыбыстық жазуды қолдану мүмкін емес.

Қытай тілі өзінің даму тарихында екі бағытта дамыған.

Оның бірі жалаң буынды сөздердің қос буындыларға айналуы да, енді бірі ішінара морфемалардың қосымша-жұрнаққа бейімделіп жалғамасы сипат алуы.

Иероглифтер негізінен тұлғалық жақтан лайықты ықшамдалу бағытында дамиды. Кейбір иероглифтердің сызық саны өте көп, жазуға қолайсыз деген мен иероглифтерді ықшамдау олардың өзіндік ерекшеліктеріне сай келуі керек. Бұдан сырт иероглифтердің тұлғасы мен саны да тұрақтандырылуы керек. Саны жағынан бес мыңнан үнемі қолданылатын иероглифтер үш мыңнан асып кетпеуі қажет. Кейбір қытай халықтары "21- ғасыр иероглифтік жазу ғасыры болады" деген болжам жасайды. Батыс ғалымдары азия құрлығы экономикасының тез қарқынмен дамуына негізделіп "иероглифтік жазу мәдениетінің өрісі" кеңейе түседі деген тұжырымды жасайды. Тарихи даму тұрғысынан қарағанда тілдің дамуы мен өмір сүруін мемлекеттің гүлденіп көркеюінен бөле қарауға болмайды.

Қазақстан мен Қытай экономикалық байланысының дамуынан бөлек, қазіргі кезде Қазақстанда қытай тілін үйренуге деген қызығушылықтың артып отырғандығын байқаймыз.

Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынастар қазақ жастарына жаңа мүмкіндіктер ашуда. Жастар жұмыс тәжірибесін үйреніп, жұмысқа орналасу үшін де қытай тілін оқып жатыр. Қазақстанда Қытай кәсіпорындары күн санап көбейіп келеді. осыған байланысты, жұмыс мәселесі Қытаймен тығыз байланысты болуда. Жұмысшыларды шектеу де өте қиынға соғып тұр. Қазақ қытай компаниясында істейтінін мақтан етеді. Бұл - қытай тілін үйренуге негізгі қозғаушы күшке айналды.

Көп адамдар Қытай мәдениеті мен тарихына деген қызығушылығының арқасында қытай тілін жақсы көріп кетіп жатыр. Шығыс халқы болғандықтан қазақтар Қытай мәдениеті мен Жібек жолы өркениетіне жақындығын сезеді. Қазақстанда төртінші жыл қатарынан Қытай жаңа жылын қарсы алу мерекесі өтіп келеді.

Бүгінгі таңда Қазақстаннан барған 10 мың студент Қытайда білім алып жатыр. 18 мың халқы бар елге бұл аз адам емес. Тіпті көптеген қазақтар Қытайдағы оқу орындарына түсу үшін қандай өтініштер толтыру керектігін сұрап елшілікке жиі келеді. Оның үстіне қытай тілін үйрету Қазақстанда жаппай қажеттілікке айналып келеді.

2006-2012 жылдар аралығында Қазақстанда 4 Конфуций институты ашылыпты. Қытай тілі жоғарғы оқу орындарында, бастауыш және орта мектептерде пән ретінде өтіп, оның оқытылуы жыл өткен сайын ұлғайып келеді. Қорта келе айтарымыз соңғы жылдар

бедерінде Қытай экономикасының өсуі әрі еліміздің халықаралық беделінің жоғарлауы және Қытайдың керемет мәдениеті мен күшті тарихы Қазақстандағы қытай тілінің аса танымал болуына әсер етіп отыр. Ал, Қазақстаннан барып қытай тілін оқып жатқан студенттер үшін қытай жарқын болашаққа ашылған есік және қытай мәдениетіне саяхат. Адам ұрпағымен мың жасайды"-дегендей, ұрпақ жалғастығымен адамзат баласы мың емес миллиондаған жылдар жасап келеді. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз-оқу, "Надан жұрттың күні-қараң, келешегі тұман",- деп М.Дулатов айтқандай, егеменді еліміздің тірегі-білімді ұрпақ. Әлемдік қауымдастыққа еш қиындықсыз, кедергісіз кіре алатын, өз ұлтын, елін халықаралық ірі-ірі ұйымдарда таныта алатын ұрпақтың өсіп келе жатқаны бізге мақтаныш.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кочергин И.В, Щичко В.Ф. Страноведение Китая - М.: Издательский дом "Муравей", 1999
2. " Қытай тілі мәдениетінің тарихы" жөнінде зерттеулер. Дың Хау. Жың Жие Шиңжаң халық баспасы.1993.
3. "Қытай мәдениеті" Ли Жа Соң Пекин тілдер университеті ,2004
- 4." Тіл мен мәдениет жөніндегі ізденістер" Шың Шиаулоң құрастырған. Шаңқай халық баспасы.1986
5. Н.А.Демина, Чжу Канцзи "Китайский язык" Учебное пособие Страноведение - М.: Издательская фирма "Восточная литература" РАН , 2002

Бахыт НУРГОЖИНА, *научный сотрудник Национального музея Республики Казахстан, магистр истории, bahita_be84@mail.ru*

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА КАЗАХСТАНА И СРЕДНЕЙ АЗИИ

В данной статье рассматриваются культурные связи декоративно-прикладного искусства Казахстана и Средней Азии. Рассматривая особенности декоративно-прикладного искусства казахов, мы рассмотрим динамику трансформации, развития декоративно-прикладного искусства в период наступления эпохи колониализма. Проведен детальный литературный анализ по исследуемой проблеме, и установлено, что на всей территории казахской степи шла постоянная трансформация во всех сферах жизнедеятельности общества, в том числе и в области декоративно-прикладного ремесла.

Ключевые слова: культурные связи, декоративно-прикладное искусство, формирование новых культурных форм.

Бахыт НУРГОЖИНА, *Қазақстан Республикасының Ұлттық мұражайын зерттеуші, тарих магистр, bahita_be84@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ДЕКОРАТИВТІ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ӨНІМІНІҢ МӘДЕНИЕТІ

Бұл мақалада Қазақстан мен Орталық Азияның өнер және қолөнерінің мәдени байланыстары зерттелді. Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнерінің ерекшеліктерін ескере отырып, біз отаршыл дәуірдің басталу кезеңінде түрлендіру динамикасын, сәндік-қолданбалы өнерді дамытуды қарастырамыз. Зерттеу мәселесі бойынша егжей-тегжейлі әдеби талдау жүргізілді және қазақ даласында қоғамның өмірлік белсенділігінің барлық салаларында, оның ішінде сәндік-қолданбалы өнер саласындағы тұрақты өзгеріс болғаны анықталды.

Түйінді сөздер: мәдени байланыстар, өнер және қолөнер, жаңа мәдени нысандарды қалыптастыру.

Bakhyt NURGOZHINA, *Researcher of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, Master of History, bahita_be84@mail.ru*

CULTURAL RELATIONS OF DECORATIVE-APPLIED ART KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA

In this article, cultural relations of arts and crafts of Kazakhstan and Central Asia are examined. Considering the features of the decorative and applied art of the Kazakhs, we will consider the dynamics of transformation, the development of decorative and applied art in the period of the onset of the colonial era. A detailed literary analysis was conducted on the problem under study, and it was established that throughout the Kazakh steppe there was a constant transformation in all spheres of the life activity of society, including in the field of decorative and applied crafts.

Keywords: cultural ties, arts and crafts, formation of new cultural forms.

Средняя Азия, благодаря своему географическому расположению в самом центре азиатского континента - рядом с могущественными цивилизациями Китая, Индии, Ирана многие века являлась посредником в торговом и культурном обмене между Востоком и Западом. Здесь соприкасались и взаимодействовали два мира - оседлых земледельцев и кочевников. В период раннего средневековья сюда проникают тюрки, потеснив древнее ираноязычное население. За среднеазиатским регионом, где продолжают бок о бок жить народы, говорящие как на тюркских, так и на иранских языках, закрепляется название Туркестан ("Страна тюрков"). Ислам, начавший распространяться в Средней Азии еще в VIII веке, в большей степени оказал влияние на искусство городского оседлого населения Туркестана. В степях,

пустынях и горных ущельях население сохраняло самобытность традиционной культуры.

Установлено, что на всей территории казахской степи шла постоянная трансформация во всех сферах жизнедеятельности общества, в том числе и в области декоративно-прикладного ремесла. На территории Средней Азии быстрая и необратимая трансформация традиционных обществ начала происходить с XVIII века в результате промышленной революции. Для стран, не являвшихся территориями промышленной революции, выпадала судьба колонизации и серьезной культурной трансформации. Однако изменения могут происходить не только под насильственным влиянием колонизации, но и в связи с естественными изменениями торговли и рынков. К настоящему моменту этот процесс захватил почти весь мир.

Быстрые перемены и отход от традиций могут переживаться традиционным человеком как крушение ориентиров и ценностей, утрата смысла жизни и т. п. Другие воспринимают изменения в культуре как новые возможности получения новых социальных статусов. В конечном счете, эти процессы являются функциональной частью форм декоративно-прикладного искусства.

Рассматривая особенности декоративно-прикладного искусства казахов, мы рассмотрим динамику трансформации, развития декоративно-прикладного искусства, а также определим значение традиционных форм и традиции. Традиция, это нечто, находящееся в постоянном движении, изменения; и источник этого движения в ней самой: "динамика культурной традиции - это постоянный процесс преодоления одних видов социально организованных стереотипов и образования новых. Рассмотренный с системно-кибернетической точки зрения, он выступает в качестве стержня процесса социальной самоорганизации" [1].

Для российских авторов традиция - феномен принципиально динамичный и саморазвивающейся. Однако при этой легкости и естественности перетекания форм, которую казалось бы описывает российская наука, сам процесс этого "перетекания" волнует российских ученых в большей мере, чем западных, во всяком случае в тех аспектах культуры, которые не являются материальными.

Трактовки традиции, которые возникли к началу 70-х годов в России ближе всего стоит к пониманию традиции Ш. Айзенштадтом, много трудов посвятившего изучению принципов формирования и изменения традиции.

Однако следует выделить некоторые нюансы, на наш взгляд существенные, которые отличают сформировавшееся в России понимание термина "традиция" от его понимания у Айзенштадта. Прежде всего, бросается в глаза, что для российских авторов процесс развития традиции, смена одних стереотипов другим столь же естественен и органичен, как течение реки, как смена дня и ночи. Для любого западного автора, и для Айзенштадта в частности, изменчивость традиции - нечто нуждающееся в доказательствах и он прибегает к этим доказательствам, используя довольно сложный научный аппарат.

Феномен "традиция" также развивался казахстанской историографией. Большинство работ, посвященных народному искусству, рассматривалось как традиционное и малоизменяемое. В связи с этим большинство работ посвящено семантике декоративно - прикладного искусства. В трудах казахстанских ученых А. Маргулана, У. Джанибекова аспект декоративно-прикладного искусства изучен в комплексном варианте. Детальное исследование ДПИ проведено И.В. Захаровой, Р.Д. Ходжаевой. Семантику рассматривает в своей монографии Н.Ж. Шаханова, символическое значение отдельных элементов структуры казахского национального костюма раскрыто и в работе Б.А. Ибраева. Комплекс украшений казахского национального костюма

досконально изучен Ш.Ж. Тохтабаевой: проведен анализ художественной структуры, технологии, выявлена символика орнаментально-декоративных составляющих и материалов. В других работах этого автора раскрыты семантические особенности казахского национального костюма, выявлена знаковая функция его отдельных элементов. В трудах К.Т. Ибраевой, М.Ш. Омирбековой с большой полнотой изучена орнаментика казахского декоративно-прикладного искусства в целом (и костюма, в частности).

Традиции в декоративно-прикладном искусстве складываются двумя путями. Один идет "снизу", когда можно сказать, что традиция "возникает", "зарождается". Это спонтанный, стихийный процесс, в который вовлечены достаточно большие массы людей. Все начинается с того, что кто-то обращает особое внимание на определенные фрагменты исторического наследия. Затем интерес, уважение, пристрастие, почтение распространяются вширь, охватывая все более широкие слои населения, и принимают форму ритуалов, церемоний, побуждают к поискам и обновлению старых объектов, к новой интерпретации старых кредо. Индивидуальные предпочтения и действия становятся массовыми и превращаются в поистине социальный факт. Так рождается традиция. Парадоксальным образом данный процесс очень сходен с распространением новаций, хотя в рассматриваемом случае речь идет, скорее, об открытии того, что уже существовало в прошлом.

Второй "маршрут" формирования традиции начинается "сверху", действуя через механизм навязывания, когда традиция выделяется, отбирается и даже навязывается теми, кто обладает властью или влиянием. Это может быть монарх, вводящий для своих подданных традиции своей династии; диктатор, делающий упор на прошлой славе нации; полководец, напоминающий воинам о великих исторических сражениях, или известный модельер-дизайнер, находящий вдохновение в прошлом и диктующий стиль "ретро"[2].

Анализируя процесс заимствований, следует отметить, что существовала декоративно - прикладном искусстве казахов некая грань в восприятии "чужого". Так, например, нельзя было надевать весь ансамбль иноэтнических ювелирных изделий. "Чужая" вещь могла включаться в костюм на фоне традиционного комплекта. Вместе с тем, среди имущих мужчин в ходу были иноэтнические изделия, в основном это оружие, полученное в качестве дарственных подношений. Они являлись знаком отличия высокого социального положения. Важную роль в культурном взаимодействии играли торговые связи, вовлечение обозначенных стран в деятельность Шелкового пути, а также урбанистические эффекты Исламского халифата, Золотой Орды, "синтетическая" культура которых явилась итогом гармонического сплава творческих усилий среднеазиатских, кавказских, поволжских, ближне и среднеазиатских народов. Отдельную группу источников составляют иллюстрации этнографического характера, начиная с рисунков,

опубликованных в работах П. С. Палласа, И. Г. Георги, А. И. Левшина, Рошенберга, до картин и зарисовок художников Барбиша, А. Орловского, А. Чередыева, М. Фёдорова, Т.Г. Шевченко, В. В. Верещагина, Н.Н. Каразина, Джузеппе Кастильоне (также известного как Лян Шинин), Ш. Юхна и других. Особую ценность представляют зарисовки Ч. Валиханова, этнографические альбомы художников В. Н. Плотникова и П. М. Кошарова [3]. Накопление материалов о среднеазиатском декоративно-прикладном искусстве в европейской литературе началось в средние века, начиная со времен первых путешествий в этот регион. Благодаря находкам археологов в распоряжении науки имеется богатейший материал настенных росписей доарабского времени. Книжные миниатюры дают возможность специально исследовать средневековый костюм. Зачинательницей исследований выступила Г.А. Пугаченкова, которая опубликовала статьи по истории среднеазиатского костюма. Продолжал исследовать историю костюма на основании этого же источника - М.В. Горелик. Изучением по росписям занимались Н.П. Лобачева, по скульптуре - В.А. Мешкерис.

Таким образом, казахская степь являлась территорией, где перекрещивались десятки караванных путей, направлявшихся из Китая на запад, из России на юг и восток, что способствовало активному обмену, торговле в самой степи. Это было

основой появления новых вкусов и как результат, формирования новых культурных форм и трансформаций в прикладном искусстве.

На всей территории казахской степи шла постоянная трансформация во всех сферах жизнедеятельности общества, в том числе и в области декоративно-прикладного ремесла.

В целом же традиционная культура казахов, в том числе и исследованная нами декоративно-прикладное искусство, постепенно трансформируется под влиянием модернизационных процессов в направлении унификации и упрощения. Одним из основных рычагов, приведших в движение процесс капиталистической модернизации, явилось преобразование экономики на базе создания местной индустрии и развития торгово-рыночных отношений, при одновременно доминантно сохраняющихся приоритетах кочевого хозяйства.

Список литературы:

1. Алимжанова А.Ш. Динамика эстетических ценностей художественной культуры казахского народа. - Алматы: Раритет, 2004. - 120 с.
2. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Т.1-2 - Алма-Ата: "Онер", 1986-1987.
3. Бартольд В.В. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. Главная редакция Восточной литературы. - М.: Наука, 1968.-С.342-362. - 757 с.

Екатерина ФАБЕР, *магистр технических наук, Карагандинский экономический университет Казпоребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, katya@artstyle.kz, +77014108651*

АНАЛИЗ ПРИЕМОМ УЛУЧШЕНИЯ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ТЕРМОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ

В статье освещены принципы действия преобразователей, основанных на прямом и обратном термоэлектрических эффектах и методы их анализа, основанные на использовании определенной классификационной системы.

Ключевые слова: термоэлектрический преобразователь, классификация, эффект.

Екатерина ФАБЕР, *техника ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қаласы, Академическая көш., 9, katya@artstyle.kz, +77014108651*

ТЕРМОЭЛЕКТРИКАЛЫҚ ТҮРЛЕНДІРУШІЛЕР ПАЙДАЛАНУ СИПАТТАМАЛАРЫН ЖАҚСARTУДЫҢ ТАЛДАУ АМАЛДАРЫ

Мақалада белгілі бір классификациялық жүйені қолдануына негізделген тікелей және кері негізделген термоэлектрикалық эффектілері және оларды талдау әдістері түрлендіруші іс-әрекеті қағидалары баяндалды.

Түйінді сөздер: термоэлектрикалық түрлендіруші, классификация, әсер.

Yekaterina FABER, *Master of Technical Sciences, Karaganda Economic University of Kazporebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskaya, 9, katya@artstyle.kz, +77014108651*

ANALYSIS OF RECEIVING RECOMMENDATIONS OF THERMOELECTRIC CONVERTERS

The article deals with the principles of the operation of converters based on direct and inverse thermoelectric effects and methods for their analysis based on the use of a certain classification system.

Key words: thermoelectric converter, classification, effect.

Принцип действия преобразователя основан на термоэлектрическом эффекте Зеебека. Между проводниками, соединёнными друг с другом имеется взаимосвязанная разность потенциалов; если стыки связанных в кольцо проводников находятся в идентичных температурных условиях, сумма таких разностей потенциалов равна нулю. В стыках же, находящихся при различных температурных условиях, разность потенциалов зависит от разности температур. Коэффициент пропорциональности в этой зависимости называют коэффициентом термо-ЭДС. Разные металлы обладают разным коэффициентом термо-ЭДС и, соответственно, будет различной разность потенциалов, возникающая между концами разных проводников. Если мы поместим в среду с температурой t_1 спай из металлов с отличными от нуля коэффициентами термо-ЭДС, мы получим напряжение между противоположными контактами, находящимися при другой температуре t_2 , которое будет пропорционально разности температур t_1 и t_2 . Сущность прямого термоэлектрического эффекта состоит в том, что при разной t мест контактов алгебраическая сумма КРП $\neq 0$, что приводит к возникновению ЭДС и тока. Термо ЭДС - это ЭДС в замкнутой цепи, которая состоит из разнородных металлов при различной температуре мест контактов. В ходе ряда

экспериментов установлено, что чем больше разность температур между спаями А и В, тем больше ЭДС. a - это коэффициент пропорциональности, который характеризует термоэлектрические особенности, возникающие при контакте металлов.

a численно равен ЭДС, если $t_{AB} = 1$.

Под действием термо ЭДС возникает термоток, величина которого является мерой разности температуры слоев.

Обратный термоэлектрический эффект (эффект Пельтье) заключается в том, что в спае А направленное движение термоэлектронов совпадает с направленным движением электронов от внешнего источника. При ускорении электронов затрачивается энергия, что приводит к охлаждению спая. В свою очередь движение термоэлектронов в спае В не совпадает с направлением движения ? от внешнего источника. Соответственно, происходит торможение ? и выделяется энергия, приводящая к нагреванию спая В.

Термоэлектрические преобразователи применяются в основном в промышленности, производстве технологического оборудования, машиностроении, строительстве печей и котлов для измерения температуры технологических сред и автоматизации производственных процессов.

Термоэлектрические преобразователи обладают следующими достоинствами:

- надежность конструкции
- широкий диапазон применения
- небольшая стоимость
- малая инерционность
- возможность измерения малых разностей температур

Термоэлектрические преобразователи незаменимы при измерении высоких температур (вплоть до 2200°C) в агрессивных средах. Термопары могут обеспечивать высокую точность измерения температуры на уровне +0,01°C.

Для выявления обобщенных приемов улучшения эксплуатационных характеристик был проведен анализ патентной документации с использованием информационных ресурсов Роспатента (www.fips.ru), Всемирной организации интеллектуальной собственности (<http://patentscope.wipo.int/>) и служб международного патентного поиска (www.espacenet.com). Предметом поиска были термоэлектрические преобразователи. Поиск патентов осуществлялся по следующим странам-заявителям: Россия, Япония, Германия, США.

В ходе исследований особое внимание уделялось приемам, которые позволяют улучшать одновременно несколько эксплуатационных характеристик и не ухудшают при этом значения других. [1]

В результате анализа классификационной таблицы выявлены наиболее эффективные приемы одновременного улучшения нескольких эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей:

Изменение конфигурации преобразователя происходит:

- путем установки термочувствительного элемента в заглушенную с одной стороны защитную арматуру, включающую внутреннюю трубу, цельный по всей длине защитной арматуры чехол и компенсатор в виде термокомпенсирующего слоя, расположенного в зазоре между чехлом и внутренней трубой, соединенной в верхней части с чехлом огнеупорной замазкой, термокомпенсирующий слой выполнен из уплотненного порошкообразного огнеупорного материала фракцией не более 0,5-0,6 мм (Рисунок 1) или путем помешен в наружный чехол, который выполнен в виде цельнолитой чугунной трубы, при этом чехол из графитсодержащего материала и цельнолитая чугунная труба соединены между собой слоем термостойкого цемента, из которого может быть сформирована донная часть в полости между нижней поверхностью чехла из графитсодержащего материала и цельнолитой чугунной трубой, установленной заподлицо или с небольшим выступом за поверхность последнего (Рисунок 2) с целью повышения надежности, упрощения конструкции и расширения диапазона применения.

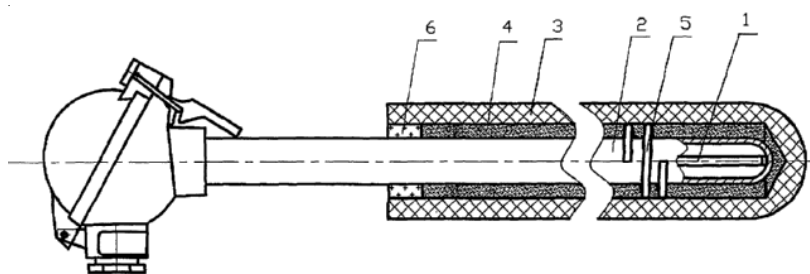

Рисунок 1 - Преобразователь термоэлектрический (95)

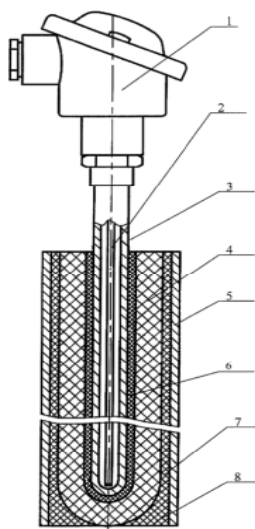

Рисунок 2 - Преобразователь термоэлектрический для высокотемпературных и агрессивных сред(5).

- путем помещения преобразователя в наружный защитный чехол, одиночного или двух чувствительных элемента в виде платинородий-платиновых или платинородий-платинородиевых термопар помещенных во внутренний защитный чехол, узел

коммутации, позволяющий размещать контрольный или эталонный термоэлектрический преобразователь внутри защитного чехла (рис 3) с целью повышения надежности и точности измерений.

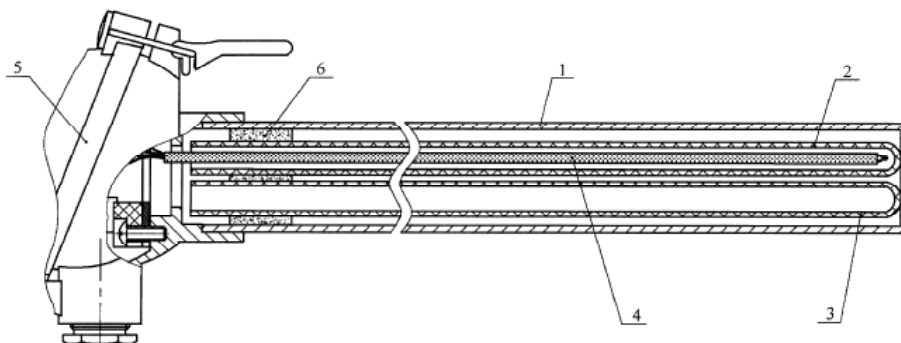

Рисунок 3 - Преобразователь термоэлектрический (91)

- путем помещения рабочей части в защитный наконечник, выполненный в виде металлического стержня с глухим отверстием и оснащенный узлом

крепления к измерительной штанге (рис 4) с целью повышения надежности и расширения диапазона применения изделия.

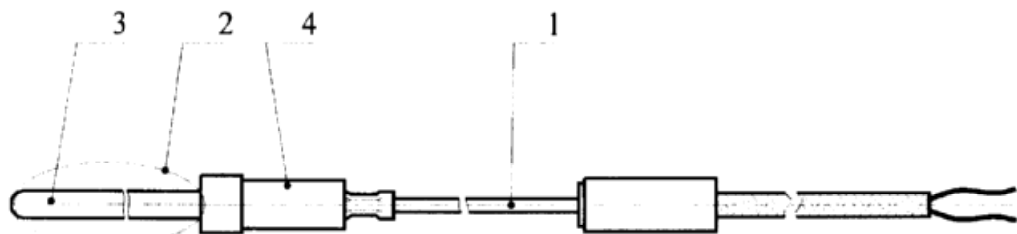

Рисунок 4 - Термоэлектрический преобразователь для измерения температуры методом кратковременного погружения в термометрируемую среду (171)

На основе проведенного анализа были выявлены дальнейшие перспективные области исследований:

- повышение чувствительности и надежности, расширение диапазона преобразования и появление новых сфер применения за счет новых схемных и конструктивных решений;
- повышение точности и упрощения конструкции за счет использования новых материалов.

Для упрощения анализа и описания принципа действия термоэлектрических преобразователей, а также для улучшения их эксплуатационных характеристик был разработан классификатор приемов улучшения эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей. [2]

Данный классификатор основан на применении метода анализа первичных научно-технических текстов (патентная информация) на основе выделения когнитивных структур (приемов улучшения эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей). В нем дается комплексная характеристика термоэлектрических преобразователей, классифицированных по приемам, применяемым при их конструировании. Термоэлектрические преобразователи отражены в них по следующим признакам: улучшаемая эксплуатационная характеристика и прием, с помощью которого это достигается. [3, с.863]

В результате изучения патентной документации все приемы были объединены в четыре группы: конструктивные, схемные, технологические, использование новых материалов. [3, с.864]

Каждому приему дается название, заключающее в себе суть влияния данного приема на эксплуатационные характеристики термоэлектрического преобразователя. Приемов может быть использовано несколько, при этом каждый прием соответствует одному из четырех перечисленных типов. [4, с.67]

Далее выбираются обобщенные эксплуатационные характеристики (цели) из спектра представленных, однако в режиме администратора имеется возможность добавления новой эксплуатационной характеристики. К выбранным характеристикам добавляется оценка влияния по шкале от 1 до 10, она показывает, в какой степени каждая из характеристик улучшена в данной полезной модели. Также дается описание обобщенного приема, которое показывает как тот или иной прием применяется в конкретной полезной модели. Описание решения, варианта или аналога дает возможность сравнения аналогичных полезных моделей и служит для выявления различий в проектировании преобразователей одного класса и определения типа приема (или нескольких приемов), примененного в данной полезной модели. [4, с.67]

Классификатор предназначен для анализа известных приемов улучшения эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей, выявления тенденций развития технических решений, направлений совершенствования конструкций с применением новых материалов, конструктивных и схемных решений и может быть использован для подбора оптимального сочетания приемов улучшения эксплуатационных характеристик конструктивных решений термоэлектрических преобразователей. [3, с.868]

Список литературы:

1. Зарипова В.М., Фабер Е.Н., Лежнина Ю.А. Классификация приемов улучшения эксплуатационных характеристик термо-

электрических преобразователей (№ 2014621298 от 15.09.2014).

2. Зарипова В.М., Фабер Е.Н., Лежнина Ю.А. Классификатор приемов улучшения эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей (№ 2015611685 от 04.02.2015).

3. Фабер Е.Н. Разработка классификатора приемов улучшения эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей //В мире научных открытий. Естественные и технические науки. - 2015 - № 4.2(64), С. 860-869.

4. Фабер Е.Н. Классификация приемов улучшения эксплуатационных характеристик термоэлектрических преобразователей //Инженерно-строительный вестник Прикаспия. - 2014 - № 4(10), С. 64-68.

*Елена ШУКУШЕВА, магистр, старший преподаватель, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, ул. Академическая, 9, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан,
E-mail: shukusheva@inbox.ru*

КАЗАХСТАН КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ СУБЪЕКТ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье рассматриваются основные векторы геополитического развития Казахстана, основу которой составляют исторический, экономико-географический, социально-политический аспекты. Обосновывается необходимость многовекторной внешней политики.

Ключевые слова: Центральная Азия, приоритетные направления внешней политики, геополитика, Каспийский регион, исламский мир.

*Елена ШУКУШЕВА, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, аға оқытушысы.,
магистр 100009, Қазақстан Респубикасы, Қарағанды қ., Академическая 9, E-mail: shukusheva@inbox.ru*

ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДА ГЕОСАЯСИ СУБЪЕКТ РЕТІНДЕ

Мақалада Қазақстанның геосаяси векторының негізі ретінде тарихи, экономикалық-географиялық, саяси-элеуметтік аспектілер қарастырылады. Көпвекторлы сыртқы саяси жағдай қажеттілігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: Орталық Азия, сыртқы саясаттағы бағыттың басымдылығы, геосаясат, Каспий аймағы, ислам әлемі

*Yelena SHUKUSHEVA, Karaganda Economic university of Kazpotrebsoyuz, master, 100009,
Republic of Kazakhstan, Akademicheskaya 9, E-mail: shukusheva@inbox.ru*

KAZAKHSTAN AS A GEOPOLITICAL ENTITY IN INTERNATIONAL RELATIONS

In article the main vectors of geopolitical development of Kazakhstan which basis is made by historical, economic-geographical, sociopolitical aspects are considered. Necessity of multivectorial foreign policy is justified.

Keywords: the Central Asia, priority directions of foreign policy, geopolitics, the Caspian region, the Islamic world.

Распад СССР изменил геополитическую обстановку не только на постсоветском пространстве, но и во всем мире. При этом географическое положение Казахстана оказалось одновременно и удачным с геоэкономической, и рискованным с геополитической точки зрения. С момента провозглашения государственной независимости Казахстан ведет многовекторную внешнюю политику.

Казахстан стремится поддерживать равноудаленные дипломатические отношения как с мировыми гигантами - Россией, Китаем, США, Японией, Индией, европейскими державами, так и с региональными гигантами (т. н. странами среднего уровня) - Турцией, Ираном, Пакистаном, Саудовской Аравией, Египтом, Израилем, Южной Кореей, Таиландом, Австралией.

Многовекторная политика имеет свои позитивные моменты, главным из которых является привлечение всевозможных иностранных инвестиций для развития экономики страны. Так, Казахстан граничит с двумя мировыми гигантами - Россией и Китаем. Каждый из них рассматривает Казахстан как лакомый кусок еще с XVIII в. Аблай

хан во время своего правления умело лавировал и сбалансировал отношения с обеими империями. Присяга была дана как Российской, так и Цинской империи. Время правления хана Аблая был единственным отрезком времени независимого казахского государства в XVIII в. Многовекторная политика, проводимая руководством современного Казахстана, это - необходимость, диктуемая географическим расположением и геополитической ситуацией.

В XVIII в. Казахское ханство не могло заручиться гарантиями и поддержкой более дальних стран или южных соседей. В конце XX в. Казахстан расширил свои геополитические горизонты до западных и исламских стран, что придает значительную сбалансированность отношений с Россией и Китаем. Географически Казахстан находится в геополитическом треугольнике - Россия - Китай - Исламский мир. Однако верховенство западного мира во главе с США превратило этот треугольник в геополитический четырехугольник, который сформировался благодаря научно-техническому прогрессу и технологическому развитию. Практически ни один из этих четырех

геополитических полюсов или субъектов не имеет какого-либо желания придать Казахстану нейтральный статус.

Главной причиной такого нежелания является физическая география и геологическая карта Казахстана. Казахская земля богата всеми химическими элементами таблицы Менделеева. В Казахстане - огромные массивы пастбищ и пахотных земель, равно как и пустынь. Другой причиной является историческое предназначение Казахстана как главного отрезка огромной артерии Великого Шелкового пути. В древние и средние века за контроль над инфраструктурой Великого Шелкового Пути шли бесконечные войны. Персы и греки, китайцы и арабы, джунгары и кокандцы, русские и англичане - все они пытались овладеть этой артерией, проходившей по территории Казахстана. "Если в былые века теллуократия (Суша) доминировала над талассократией (Морем), то, начиная с эпохи великих географических открытий, Море становится все более мощным оппонентом Суши. А в холодной войне 1946-1991 гг. "извечный геополитический дуализм" достиг максимальных пропорций, причем талассократия отождествилась с США, а теллуократия - с СССР" [1]. Великие географические открытия действительно были направлены на устранение Великого Шелкового пути как главного торгового конкурента. Британский географ и геополитик Хэлфорд Маккиндер еще в 1904 г. в своей работе "Географическая ось истории" пришел к выводу, что зона кочевых цивилизаций является хребтом Евразии [2]. А подобным регионом может быть только Центральная Азия, что в какой-то мере совпадает с казахским преданием о том, что центром всей планеты являются Дешти-Кипчакские степи под названием Жеруюк, где располагался казахский отрезок Великого Шелкового пути. Джунгарское и Кокандское ханства пытались завладеть этой частью большой торговой артерии, поскольку она представляла собой стратегическую линию геокоммерческого предназначения.

Великий Шелковый путь является частью евразийского хартленда. Центральная Азия, будучи евразийским хартлендом, представляла собой объект соперничества между Россией и Великобританией, которые были, соответственно, сухопутной и морской державами. Американский политолог Н. Спайкмен продолжил теорию Х. Маккиндера о евразийском хартленде, поскольку США заменили место Великобритании как морской державы. В частности, он сформулировал свою идею следующим образом: "кто контролирует римленд (побережье), тот контролирует Евразию, а кто контролирует Евразию, тот контролирует судьбы всего мира" [3]. Таким образом, кто контролирует Великий Шелковый путь, тот контролирует весь мир. В современное время все великие державы стремятся овладеть Великим Шелковым путем.

Каждая держава имеет свои интересы, которые оправдывали бы ее притязания на геополитическое расположение Казахстана. США и европейские державы видят их в овладении ими углеводородными и минеральными ресурсами на территории

Казахстана. Причем они стремятся делать это открыто, на экономической основе сотрудничества. Китай, дабы завладеть природными ресурсами Казахстана, равно как и всей Центральной Азии, не только активизирует свою экономическую деятельность (скупка акций нефтяных и газовых компаний, приобретение месторождений) и торговую экспансию (поставка ширпотреба в обмен на сырье), но и в своей образовательно-идеологической политике внушает населению, что территория Казахстана и других центральноазиатских стран являются либо временно незаселенными, либо исконно китайскими землями. Китай стремится оправдать свое притязание решением демографической проблемы через заселение этническими китайцами всего мира посредством чайнатаунов, и, прежде всего, стран-соседей - Казахстана и России (Сибирь и Дальний Восток). Китай через ШОС намерен оказывать политическое и экономическое давление на своих партнеров - членов этой организации, и, прежде всего в уйгурском вопросе или проблемах синьцзянского сепаратизма. Российский экономист М. Хазин отметил, что Китаю нужна только нефть Казахстана, и голос Астаны в Пекине не будет услышан [4]. Если под этническим фактором Китай использует свое демографическое давление на Казахстан посредством экономического присутствия и доминирования (например, привлечение не только китайских специалистов, но и китайских чернорабочих) на территории страны, то западные страны, в частности США, используют этнический фактор как инструмент давления на Казахстан под флагом защиты прав человека. Между тем, Казахстан имеет непростые отношения с непосредственными соседями по Центральной Азии. Существуют не до конца решенные территориальные проблемы с Узбекистаном. Визит президента Н. Назарбаева в Узбекистан в марте 2010 г. в определенной степени сгладил имеющиеся экономические противоречия. Проблема бедности в Кыргызстане вызывает у Казахстана социальные трения с этой страной.

Кроме того, определенные антиказахские настроения в странах Центральной Азии, а также огромная разница в экономическом развитии создают серьезные препятствия на пути к региональной интеграции. В то же время, в социально-экономическом развитии Казахстан - наиболее продвинутое государство в регионе Центральной Азии, которое является региональным лидером. Между тем идет динамичное развитие отношений Казахстана с Туркменистаном и Азербайджаном. Казахстан равномерно участвует в урегулировании проблем правового статуса Каспийского моря. И в каспийском вопросе, стремясь к равноправному сотрудничеству с Россией и Ираном, Казахстан показывает свое стремление к региональному лидерству в качестве геополитического субъекта. Как инициатор СВМДА, еще в 1993 г. Казахстан проявил себя не только как субъект международного права и международных отношений, но и как потенциальный геополитический субъект. Ведь, чтобы быть

державой, необязательно иметь огромные территории и население. Главное здесь - внешнеполитическая и геополитическая активность, подкрепленная сильной экономикой, вооруженными и интеллектуальными силами.

После распада СССР Россия весьма остро воспринимала расширение сотрудничества Казахстана с исламскими странами. Поскольку мусульманское население России составляет около 20%, российские туристы предпочитают отдых в Турции, Египте и ОАЭ, а российские политики стремятся активно сотрудничать с мусульманскими странами в противовес Западу и Израилю, то российские СМИ воздерживаются настраивать немусульманское население стран СНГ против титульных мусульманских этносов. Власти Казахстана, в свою очередь, проявляют толерантность по отношению к немусульманскому населению, чем лишают всех внешних геополитических игроков поводов для вмешательства во внутренние дела страны. Центральное место среди средневосточных стран - партнеров Казахстана занимает Иран. Здесь также задействованы интересы таких стран, как Турция, Саудовская Аравия, Египет, ОАЭ, Пакистан, Афганистан и Индия. Казахстан соединяется с Ираном через Каспийское море. Другие исламские страны географически более отдалены, что не только не затрудняет, но и балансирует отношения Казахстана с Ираном. Иран в своей геополитике не может достаточно доминировать над Казахстаном, поскольку у него - довольно непростые отношения с Россией и Европой, и, тем более, враждебные отношения с США. Основной стратегией партнерства Казахстана с Ираном является транспортное сотрудничество и транспортировка казахской нефти через Иран.

Трансазиатская железнодорожная магистраль соединила Иран с Китаем через территорию Центральной Азии. В целом, отношения с исламскими странами имеет не только перспективу, происходит углубление отношений во всех сферах, в частности, с нефтедобывающими государствами Персидского залива. При этом следует отметить, что для США становится важным не только наблюдение за поведением Казахстана и других центральноазиатских стран в отношениях с Ираном. Иран, объявленный США одной из стран "оси зла", с точки зрения американской геостратегии, является, таким образом, одним из препятствий на пути утверждения главенства Америки в регионе Каспия. Поэтому американо-иранское, равно как и американо-китайское противостояние самым негативным образом отражается на Казахстане, усиливая нестабильность вокруг него. Естественно-географический и геополитический треугольник Россия - Китай - Исламский мир представляет для Казахстана опасность кольцевой нестабильности. Евро-американский глобализм не так страшен, как геополитические притязания Китая (демографическое давление) и исламского мира (экспорт экстремизма). США и другие западные страны, а также Индия не представляют для Казахстана каких-либо проблем нестабильности,

демографического давления, и т. п. Следовательно, прочные отношения с ними сбалансировали бы геополитические притязания со стороны непосредственных соседей - России и Китая. Тем не менее, следует учитывать влияние современного мирового экономического кризиса, который отодвинул интересы США и европейских стран в Центральной Азии на более отдаленное место, отдав первенство России и Китаю. Будет ли Казахстан - как в СНГ, так и в целом по миру - действовать с оглядкой на Россию? Есть ли опасность действовать в будущем с оглядкой на Китай, учитывая противодействие Синьцзян-Уйгурского автономного района Пекину? Как действовать Казахстану в скрытой антиисламской и, возможно, антитуркской политике мировых геополитических игроков? Для Казахстана существует немало вызовов современности, которые могут быть не только прогнозируемыми, но и вполне неожиданными, как терроризм. Мировой терроризм также стал скрытой геополитической силой, ведь от него не застраховано ни одно государство в мире, в т.ч. и Казахстан.

Президент Казахстана Н. Назарбаев занял 19-е место "за вклад в строительство многополярного мира через многовекторность и минимальное количество ошибок" в списке, включающем 100 наиболее значимых фигур современности, определенным экспертным сообществом Global Intellect Monitoring за 2009 год [5]. Личный вклад Главы государства в дело международного сотрудничества поднял не только его личный авторитет, но и в целом авторитет Казахстана в мире. Известный американский политик и дипломат Генри Киссинджер говорил, что сильная экономика есть основа внешнеполитической активности страны.

Осуществление проекта "Великий транспортный путь" - как раскрутка "нового Шелкового пути" будет способствовать экономическому подъему отсталых районов Казахстана путем привлечения иностранных инвестиций, а также продвинуть интеграцию центральноазиатских стран [6]. Казахстан, как преуспевшая в рыночно-экономических реформах страна, вполне способен, как локомотив, повести за собой остальные страны. В Казахстане существуют внутренние условия политической стабильности - как основополагающей базы для добрососедских и инвестиционных отношений. Кроме того, проявления этнического и религиозного национализма ограничены государством, необходимости обеспечения стабильности с внешним миром. В то же время, Казахстан должен наработать стратегию национальной безопасности (комплекс экономической, политической, военной и образовательной безопасности) и региональной политики, что даст возможность внешним геополитическим игрокам учитывать национальные интересы Казахстана. Это, в свою очередь дает Казахстану возможность приобрести субъектную геополитическую роль.

Таджикский политолог Г. Майтдинова пишет, что: "В целом Центральноевразийский регион, скорее всего, в ближайшем будущем ожидает серьезная структурная перестройка, учитывая возникающий

плюрализм геополитических концепций в экспертных и политических кругах. Во всяком случае, у новых государств региона есть стремление к восстановлению геополитической целостности Среднего Востока - для успешной реализации своих национальных интересов и обеспечения стабильной безопасности" [7]. Похоже, что политолог намекает на хаос в государствах региона, который может возникнуть в результате мирового кризиса и геополитического противостояния полюсов. В то же время, именно в этот период кризиса мир испытывает ситуацию нахождения в вакууме, т.к. позиций Запада во главе с США заметно пошатнулись, а восточные страны во главе с Китаем еще не собрались с силами и ресурсами. Россия через институты СНГ, ОДКБ, Таможенного союза и ЕврАзЭС, теперь нынешний ЕАЭС продолжает оказывать влияние на Казахстан - с целью сохранения постколониальной зависимости, но, тем не менее, российские политологи характеризуют нашу страну как: "дружелюбный, но очень независимый Казахстан" [8].

В такой обстановке Казахстану остается рассчитывать только на собственные силы, имея

дипломатические, интеллектуальные, технологические и финансово-экономические ресурсы - для того, чтобы противостоять геополитическим притязаниям более сильных игроков, и самому стать самостоятельным игроком, постепенно трансформируясь из геополитического объекта в геополитического субъекта. В конечном итоге, говоря словами Киссинджера, геополитика рано или поздно станет внешней политикой Казахстана.

Список литературы:

1. Евразийская интеграционная политика Республики Казахстан. - Алматы, 1998. - С.39.
2. Mackinder H.J. The Geographic Pivot of History / / The Geographical Journal. - 1904. - April. - Vol. XXIII. - No.4. - P. 423.
3. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. - М. 1998. - С. 301.
4. Фокус. - 2010, 3 апреля. - С.10.
5. Капитал. - 2010, 11 марта.
6. Деловой Казахстан. - 2014, 2 апреля.
7. Центр-Азия. - Режим доступа: www.centrasia.ru
8. Комсомольская правда. - 2015, 13 мая.

Irina LAPINA, senior teacher of foreign and Russian languages department, The Karaganda Economic University of Kazpotreboysouz, 100027, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya street ,9, ira.lapinashults.85@mail.ru 87014657626

COMPETENCE APPROACH IN TEACHING STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES

The article considers relevance of the competence approach use in the process of students training that contains the complex of interrelated ideas, principles and methods, which can solve problems in education of future specialists. There is defined the meaning of the term "competence approach", also there are discussed classifications and types of competences.

Key words: competence approach, methods, principles, competitiveness.

Ирина ЛАПИНА, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, шетел және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, 100027, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая,9, ira.lapinashults.85@mail.ru 87014657626

ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРҒА СТУДЕНТТЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІК ТӘСІЛІ

Берілген мақалада студенттерді дайындау құзыреттілігі, қолдану өзектілігі, толық кешенді өзара байланысты идеялары, болашақ мамандарды оқытуда белгілі бір әдістерін шешуге арналған міндеттер мен принциптер қарастырылған. Мақалада маңызы термин "құзыреттілік" ашылады, сондай-ақ жіктеу және түрлері берілген.

Түйінді сөздер: құзыреттілік тәсіл, әдістері, принциптері, бәсекеге қабілеттілік.

Ирина ЛАПИНА, старший преподаватель кафедры иностранных и русского языков, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, 100027, Республика Казахстан, Караганда, Академическая,9, ira.lapinashults.85@mail.ru 87014657626

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В данной статье рассмотрена актуальность использования компетентностного подхода в подготовке студентов, который содержит полный комплекс взаимосвязанных идей, принципов и методов, призванных решать определенные задачи в обучении будущих специалистов. В статье раскрывается значение термина "компетентностный подход", а также даны классификации и виды компетенций.

Ключевые слова: компетентностный подход, методы, принципы, конкурентоспособность.

In modern education there is used a new and creative term such as "competence approach in teaching". What does this mean? It's very important to define the word "approach"? This term is often used as a synonym for the term "method". But, despite this, it has a broad meaning. The approach contains a full range of interrelated ideas, principles and methods that are designed to solve specific tasks. Of course, an important role is played by the understanding of socio-economic, philosophical and psychological-pedagogical prerequisites. It is necessary to analyze the stages and mechanisms that contribute to the goals fulfillment. In pedagogical practice, many approaches and methods used in practice became very popular. These include traditional approaches that are oriented to fundamental knowledge, knowledge system and personal orientation of students and complex interrelation of these approaches. The competence approach is considered as modern developments, which appeared in education at the end of the 20th century. Approaches such as

situational, informational and many others are considered competence one. Nowadays, these approaches have not yet been fully completed and do not have a full scientific basis. Despite this, they are widely recognized. The concept of a competence approach was introduced in the 80-ies of the XX century. At the beginning it was told about the competence of the individual and about the competencies that must be achieved in the process of education. Competence considered as "advancing knowledge", "mastering of skills" and "ability to use skills". But as the concept was studied, its meaning was increasingly expanded, and nowadays we use it as approach of this type in education. We offer more detailed consideration of the competence approach in modern vocational education, as well as its goals and content. And this is not a new trend of fashion, but a reality caused by the socioeconomic and educational prerequisites of the last decades, when the market economy is relevant. Today there are absolutely different requirements to young

specialist that were not included in previous training programs. These requirements are not directly related to any particular discipline. They are distinguished by their universality, the "non-substantive" nature of acquired knowledge. To form them it's needed to use new pedagogical technologies even more often than new programs. Some scientists call these requirements "over professional", basic qualifications and others key competencies. Key competencies can be very diverse. They are necessity of present life. They can be "cross-cutting" skills, such as working on a computer, the ability to search for information, mastering the basic concepts of economics and business, understanding of the environment, fluency in foreign languages, the basics of legal knowledge and marketing skills. They can also include commercial skills, knowledge of sanitary and medical aspects. The key competences, mentioned above, conditionally are related to one of the two areas that define the competence approach. It concerns the development of the personal qualities of specialists that are very important and even necessary for work in a number of different areas. Another direction involves a combination of professional skills and abilities. In both cases, all competences must meet two main criteria. They are inclusiveness and functionality[1].

The competent approach in higher education implies the need for specialists to form:

- o knowledge of the basic principles of the enterprise;
- o basic knowledge about law;
- o knowledge of living principles in the current conditions of competitiveness and possible unemployment;
- o willingness to change the profession, and, in some cases, the sphere of activity;
- o creative thinking;
- o communication skills;
- o experience in team work. And also it's very important to have such feature of the character as identity and self-esteem.

Nowadays, there are many different approaches to their classification. It is very important to note that the main types of competencies are determined with the help of both European and domestic systems. The concepts of the main categories are given in the GEF glossary. And also there are determined distinctions of such concepts as "competence" from "competency". Competence is a complex of certain knowledge, skills and abilities person has and his practical experience. Competency refers to the ability to use the acquired professional and personal knowledge in the course of their activities. It should be noted that at the moment there are no unified definitions for "core competencies". Furthermore, in all different information resources, you can find even different names for this notion. In the process of key competences dividing into types in education, researchers point out the blurred and flexible division of these categories. For example we can consider the classification of G.K. Selevko[2]. This researcher offers the following competencies:

- communicative;
- mathematical;
- informative;
- productive;

- autonomizing;
- moral;
- social.

In the given classification, we can also notice intersecting of types. For example, in this classification mentioned above, it is possible to consider productivity as the general feature of any activity: communication or solving physical tasks. Thus, these types of tasks cannot be distinguished as separate and unrelated.

Crossing values are also found in the Khutorskii classification. He defines the following competencies:

- educational and cognitive;
- value-semantic;
- social and labor;
- communicative;
- general cultural;
- personal;
- informational.

From 3 to 140 competences can be found in various sources and different researchers. A model list of basic categories was formed at a symposium held in Bern in 1996. It included the following competencies:

- social and political;
- intercultural - they help to coexist with people of a different religion or culture;
- determining ability to life-long learning;
- related to abilities of written and oral communication.

The most complex types of professional competencies are defined by Zimnyaya I.A. This classification is based on the category of future specialist activity [3]. Zimnyaya distinguishes such types of professional competencies as:

- related to person as a personality, as a subject of communication, activity;
- related to the social interaction of people and the environment;
- related directly to human activities.

Each group has its own kinds of key competencies. The first group includes the following categories:

- health keeping;
- value-semantic orientation in the world;
- citizenship;
- integration;
- objective and personal reflection;
- self-development;
- self-regulation;
- professional development;
- speech and language development;
- sense of life;
- knowledge of native language culture.

The main competencies of the second group are the skills of communication and social interaction.

The last block includes competencies:

- activities;
- information technologies;
- cognitive.

There are no great differences between types of competences compiled by different authors. In this regard, it makes sense to study the categories as mutually subordinate components of the subject's activity. In any field of activity competence should include the following components:

- cognitive;
- motivational;
- axiological (value relations, personal orientation);
- practical (skills, abilities, experience, abilities);
- emotionally-volitional.

Under this condition competence can be considered as a potential for competence. This potential can be realized in a specific field of activity and it is effective one only with the use of self-regulation and self-organization mechanisms.

The main criteria for the quality of students training and the degree of basic skills formation are types of competencies. Basic skills include self-management skills, communication, social and civil, entrepreneurial, managerial and analytic. The base unit also includes psychomotor skills; cognitive abilities; general labor qualities; social abilities and individually-oriented skills. Here are also polyvalent competence; socio-professional skills; personal and sensorimotor qualifications; special cognitive abilities, etc.

Analyzing the skills discussed above, it should be noted that the basic competencies in education are consistent with them. For example, a social unit includes the ability to take responsibility, work together to work out solutions and participate in their implementation. Among the social competencies there is tolerance to various religions and ethno-cultures, the correlation of individual interests with the needs of society and the enterprise. The cognitive block includes readiness to raise the level of knowledge, the need for implementation and actualization of personal experience, the need to learn more information and acquire new skills and, finally, the ability to self-development.

The characteristics of behavioral indicators are great important for assessing subject's skills. However, it is important to note the levels of development of existing competencies. The best description system is the system, which is used in some European organizations. Also it's possible to notify the important qualities of this classification, distributing them to the appropriate level. In the classical version, each competence includes 5 levels:

- Leading - A;
- strong - In;
- basic - C;
- insufficient - D;
- unsatisfactory - E.

The last level indicates that the subject does not have the appropriate skills. Furthermore, it is important that a person does want to develop them. This level is considered unsatisfactory, because the student does not use necessary skills, and also he does not realize their importance. Insufficient level corresponds to a partial demonstration of skills. The subject strives and tries to use the basic skills that are included in the competence and realizes the need for their use, but, unfortunately, the result from this is not always seen. The basic level is considered sufficient and necessary for the specialist. This degree shows the specific abilities and behavioral acts corresponding to this competence. The basic level is considered sufficient to carry out effective activities. A strong level of competence development is necessary for specialists occupying

middle management positions. It implies a very good formation of skills. A subject with complex skills can have an active influence on events that take place in the office; this specialist is able to solve operational issues in critical situations. This level also implies the ability to anticipate and prevent negative consequences. The highest level of skill formation is demanded by top managers. Leadership level is required for managers making strategically important decisions. It is assumed that the subject at this stage is not only able to apply the necessary skills on his own, but also can create appropriate opportunities for other people. A specialist who has a leadership level of competencies development can organize events; make rules, norms, procedures that promote the demonstration of skills and abilities.

It should be noted that there are conditions for the implementation of competencies. For the effective use of competencies, they must have a number of necessary characteristics. In particular, they should be:

- comprehensive. All elements of activities should be covered by a list of competencies;
- discrete. Certain competence corresponds to a specific activity that is very different from others. Sometimes, there may be difficulties in assessing subjects, this happens when skills overlap;
- focused. Competencies should be clearly defined. Do not try to cover a large number of areas of activity with the use of one skill;
- available. It is necessary to use universal formulation for each competence;
- specific. Competencies serve to strengthen the organizational system and strengthen the goals in the long run. In the situation when they are abstract, there will not be a proper result;
- modern. It is necessary to modernize and correct the complex of competences, in accordance with reality. They should take into account both current and future needs of the trainee, society, organization and the state as a whole.

A direct result of the educational activities in the competence approach is the formation of basic skills.

These include the following abilities:

- the ability to explain the occurring phenomena, their essence, causes, the relationship between them, using the necessary knowledge;
- ability to solve problems in the field of educational activities;
- orientation in the topical issues of the day such as political, environmental, cross-cultural issues;
- ability to solve common tasks related to various types of professional and other activities;
- to navigate in the spiritual realm;
- ability to solve problems relating to the implementation of certain social roles.

Formation of competences can be explained by the implementation of new curriculum and technology and teaching methods, appropriate to modern conditions. Their list is huge, and opportunities are quite diverse. In this connection it is necessary to identify the main strategic directions. For example, high potential of effective technologies and methods. Its realization influence on the competence achievement and the

acquisition of competencies. Thus, to the list of basic tasks of teachers include:

- creating conditions for self-realization of students;
- acquisition of effective skills and knowledge;
- the desire to develop the acquired knowledge and skills in their future activities.

To implement the above objectives, it is necessary to pay attention to the following rules:

1. First of all, the teacher should realize that the formation of personality is Central to its activities.
2. It's needed to devote a lot of time and effort to the development activity, we should help students to learn the most effective methods of educational-cognitive activity.
3. The question "Why?" should frequently be used for the purpose of development of the thinking process. An essential condition for effective work is the understanding of cause and effect.
4. A comprehensive analysis of the problem helps to develop creativity.
5. It's better to use multiple ways in the solution of cognitive tasks.
6. Students must know the prospects of their education. For this purpose the teacher should explain the consequences of certain actions and the results they entail.
7. In order to improve knowledge it is possible to use plans and schemes.
8. In educational process it is necessary to take into account the individual peculiarities of students. In order to facilitate the solution of educational tasks we should divide them into differentiated groups. In these groups it is advisable to include students with roughly the same knowledge. In order to know the individual characteristics of students it's possible to conduct interviews with parents and other teachers.
9. It is important to consider the life experience of each student, their interests, the specifics of the development.
10. The important point is the fact that research work of students should be encouraged. You need to find a way to introduce students to the methods of experimental activities, the methods that are used in solving problems or processing information obtained from different sources.
11. You should explain to students that if the specialist has all the skills that contribute to the realization of his plans, then it is required to find the corresponding position.
12. In the course of the education, each student must understand that knowledge is a vital necessity for him.

All these rules and recommendations are only a small part of the teaching wisdom and skills of previous generations. Their use, however, can facilitate the process of implementation of the tasks and contributes to a fairly rapid achievement of educational goals, which consist in the formation and development of personality. Of course, all these rules have to be updated. Nowadays everything is fleeting; there are new requirements to the quality of education, skills, professionalism, personal qualities of all participants of the process. Of course, in the process of activity planning, the teacher should take

into account the process of modernization. Under this condition this activity will achieve the expected results.

Competence-based approach at the University involves the orientation of all components of the educational process for the competencies acquisition by future specialists, that are demanded in the professional field and leads to the integrative quality of the personality, which is called "professional competence". Today, contemporary society and the labor market form the requirements to the generated knowledge, competencies of graduates, nowadays personal qualities of employees are essential. Necessary qualities of University graduates are considered to be initiative, ability to think creatively and use creative approach, responsibility, independence, willingness to professional growth. Without any doubt, the same information concerns the graduates of economic specialties. According to opinion of many experts, competence is an integrative property of personality. This property is a system of competencies that are important for the successful implementation of activities in certain areas, as well as the ability to resolve problem situations and challenges that may arise in any activities. As well as professional competence, an integral feature of personal and proactive qualities of the modern professional, reflecting, the level of knowledge, skills and experience necessary to achieve the objectives of professional activity and socio-moral position of a person is defined as a necessary component of professional education. Professional competence is considered to be one of the important factors that help the graduate to adequately integrate into the social space and be able to direct their effects on the social environment and different social relations in a particular kind of activity.

To sum up, it can be noted that nowadays the concepts of competence and competency are interpreted in the classic way. But competence-based approach is definitely used in order to improve the social and economic efficiency of education, development of human resources of the Kazakhstan society. However, the competence approach and strategy of its implementation should be correlated not only with existing scientific developments, but first and foremost, with the ongoing changes in education. In this context, the relevant question is about the technological support of educational process of modern pedagogical technologies in order to attain the current targets.

Reference list:

1. Zhakshylykova K.Zh. About students professional competences in economic specialties/ edited by K.Zh. Zhakshylykova // Actual problems of human and physical sciences. - 2015. - № 11(6). - P. 58-63.
2. Krivtsova O.V. Formation of students' professional communicative competence in economic specialties/ O. V. Krivtsova. - Moscow, 2008. - 24 p.
3. Makarova H. L. Formation of the system of professional competences of specialists - economists in Higher Educational Institution// Perspective informational technologies and intelligent systems. - 2007. - № 2 (30). - P. 68-81.

Gulsum MUKUSHEVA, *Candidate of Pedagogical Science in Methods of Teaching, Associate Professor of the Department of Foreign and Russian Languages, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya str, 9, gmukusheva@mail.ru, ph: +77781414429*

A PROFESSIONALLY-ORIENTED FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to the actual problem of searching for optimal methods professional-oriented teaching of foreign languages, which involves the formation of communicative skills, reading and writing skills, also listening and understanding, professional orientation, which is the main specific feature of teaching language, within a limited time period, due to the program and the amount of hours devoted to a foreign language in non-linguistic universities,. Creation of such a training methodology that would be as close as possible to real communication of specialists and ensure the formulation of all the competencies necessary for this, the integration of the disciplines studied, their professional orientation and the inclusion of specialists in the context of future professional activity.

Keywords: formation, speciality, professionally directed speech, professional reading, professional listening.

Гүлсім МУКУШЕВА, *Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің шетел және орыс тілдері кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, мамандығы шет тілін оқыту әдістемесі, 100009, Қазақстан Республикасы, Академическая, 9, gmukusheva@mail.ru, тел.: +77781414429*

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ КӘСІБИ БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ

Бұл мақалада шет тілдерінде кәсіби-бағытталған оқытудың оңтайлы әдістерін іздеудің өзекті мәселесіне арналған, және коммуникативтік дағдыларды, оқу және жазу дағдыларын қалыптастыру, сондай-ақ тыңдау және түсінуді қамтиды. Мақалада шет тілін шет тілдеріне жатпайтын жоғары оқу орындарындағы бағдарлама мен сағаттардың саны бойынша шектеулі уақыт кезеңі үшін оқытудың негізгі ерекшелігі болып табылатын кәсіптік бағдар беру мәселесі қарастырылады. Мамандарды шынайы қарым-қатынасқа барынша жақындастыруға және олар үшін қажетті барлық құзыреттілікті қалыптастыруға, оқылатын пәндерді біріктіруге, олардың кәсіби бағдарлануына және болашақ кәсіби қызметтің контексіне мамандарды қосуға мүмкіндік беретін оқыту әдістемесін құру.

Түйінді сөздер: білім беру, мамандық, кәсіби бағытталған сөйлеу, кәсіби оқу, кәсіби тыңдау.

Гульсум МУКУШЕВА, *Кандидат педагогических наук, методика преподавания иностранного языка, доцент кафедры иностранного и русского языков, Карагандинский экономический Университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, ул. Академическая, 9, gmukusheva@mail.ru, тел.: +77781414429*

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Статья посвящена актуальной проблеме поиска оптимальных методов профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам, которая включает формирование коммуникативных навыков, навыков чтения и письма, а также слушания и понимания; профессиональной ориентации, которая является основной особенностью обучения в течение ограниченного периода времени из-за программы и количества часов, посвященных иностранному языку в неязыковых университетах. Создание такой методики обучения, которая была бы как можно ближе к реальному общению специалистов и обеспечивала бы формирование всех необходимых для этого компетенций, интеграцию изученных дисциплин, их профессиональную ориентацию и включение специалистов в контексте будущего профессиональной деятельности.

Ключевые слова: образование, специальность, профессионально направленная речь, профессиональное чтение, профессиональное прослушивание.

Science and practice have been turned towards the person and his abilities over the past decade. And a lot has been done to this end in order to find the most rational, effective ways of realizing his abilities in public practice in general and in the work process in particular.

The most active concept of professionalization was used to explain the changes when a person mastered a profession on a personal individual level. In the public consciousness this concept is understood as the process of mastering the profession, becoming a

professional. Nowadays, in modern society the knowledge of a foreign language becomes a necessary part of a person's personal professional life. Generally all this causes the need for a larger number of citizens who are actually proficient in one or more foreign languages and, in connection with this, receive real chances to take on more socially and materially prestigious positions in society. Hence it is clear that the social order of a society concerning the foreign language in connection with the existence of a real entry to a different culture and its representatives is expressed not only in the practical knowledge of the language, but also in the ability to use this language in real communication.

Global changes in the social, economic and political spheres of sovereign Kazakhstan determined the social order for the training of specialists who know a foreign language as a means of professional communication and have become an effective stimulating force for searching the optimal methods of teaching the foreign language.

The policy in the field of language is one of the most important aspects of economic and social modernization in Kazakhstani society. This is evidenced by the government's adoption of a unique project such as the triune of languages.

Moreover, the Concept for the development of the multilingual education was elaborated with the direct participation of the basic universities on the introduction of multilingualism by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in 2012. There was given the analysis for the conditions and possibilities of the modern education system for realizing the idea of the triune language and defined priority directions for the development of multilingual education. First of all this implies, a revision of the content of modern language education in general, and when implementing innovations, it is required to develop a package of documents that determine the strategy and tactics of studying languages in the educational system of the Republic of Kazakhstan. [1].

In recent years, the question of the use of innovative technologies has been increasingly raised in teaching foreign languages. This is not only new technical means, but also new forms and methods of teaching, a new approach to the learning process. The main goal of teaching foreign languages is the formation and development of a communicative culture of students, teaching the practical mastery of a foreign language.

Professional orientation, which is the main specific feature of teaching language at a university, is understood as a general direction of the student's training process for future professional activity in the chosen specialty. Meanwhile, any activity is impossible without interaction with other people. In the process of information exchange, joint discussion and solution of various tasks is a necessary condition for its success. The communication here serves the satisfaction of the needs of production: the higher its level, the more important the exchange of information. Modern competitive conditions for economic development on a global scale set the task for the higher education to train highly qualified specialists with not only basic

knowledge and practical skills, but also those professionals who have creative and predictive thinking; know how to develop new, perspective technologies. The whole content of education in non-linguistic universities must be subordinated to the solution of this key task to achieve such educational objectives. This means the integration of the studied disciplines, their professional orientation and the inclusion of specialists in the context of future professional activity. The knowledge of the foreign language makes it possible to obtain new information and exchange information in the sphere of one's professional activity, gaining the opportunity to communicate with foreign partners, familiarizing with world experience and achievements in the field of their professional activities. In this regard, the problem of searching for optimal methods for professional-oriented teaching of foreign languages in non-linguistic universities became urgent. The professional-oriented training involves the formation of communicative skills, reading, writing, speaking, and listening skills, within a limited time period, due to the program and the amount of hours devoted to the foreign language in non-linguistic universities.

A positive movement in this direction is the reorientation to the formation of professional foreign-language communication skills in contextual and in context-centered learning, which is an organic component of the professional education.

On the legitimacy of using the concept of "professional communication" in the modeling of the communicative spheres of professional communication (in the form of a dialogue) and in the formation of professional communication skills (in the form of a monologue), as well as the need to define professional communication as a linguistic guideline category which were studied in scientists' researches [2].

Professional communication is a complex form of interaction of subjects that has an oral and written manifestation and is carried out through various types of speech activity in the process of professional interaction and is associated with the exchange of information, as well as with the solution of common tasks that best match the needs and the interests of the future specialist. [3]

Professional communication presupposes the creation of a training methodology that would be as close as possible to the real communication of specialists and ensure the formulation of all the competencies necessary for it. Along with natural communicative situations, there are currently conditions for creating learning situations in which it is necessary to understand professionally directed speech in a foreign language, for example: protection of diploma work in a foreign language, the preparation of students for study abroad and training in foreign educational institutions. To prepare specialists for participation in such situations it is already necessary to begin on the foreign language lessons at educational institutions

The training of professional communication, which is a speech on the topic of the speciality, requires consideration of the characteristics of oral professional speech. The most important conditions for the

generation and stimulation of speech in modern methods include the presence of the motive of the utterance, situational and personal orientation, which together give the speech a communicative character.

The process of teaching professional oral communication is aimed at solving the main methodological task - to teach students to simultaneously realize two types of speech activity - "professional speaking" and "professional listening". We consider it appropriate to use the term "professional listening" along with the generally accepted terms "professional communication", "professional speech", "professional reading". Professional listening is a process of perception, recognition and understanding of professionally directed speech in the process of professional communication. (i.e., this is a listening in a speciality, which differs in the content of the message code transmission). The term "professional listening" was introduced for the first time in 2001. [4]

It is known that in a non-linguistic university more attention in teaching the foreign-language communication is given to reading in a speciality, which is extremely important. However, the practice shows that in different situations of professional oral communication, the exchange of information, knowledge and work experience is impossible without the ability to understand sounding professional texts and professionally directed speech.

Mastering foreign-language communication in the process of solving professional problems, contributes to a stable cognitive and professional interest and creates a motive for communicative activities that are foreign-speaking. This is not about mastering abstract language structures that can never be realized, but about modeling the situation of communication, which can serve as the basis for the formation of the necessary skills of professional foreign-language communication, speaking and listening. In the absence of a language environment, textual activity is the basis for teaching a

foreign language; while specialists emphasize the need for two skills for textual activities - interpretative skills and writing skills.

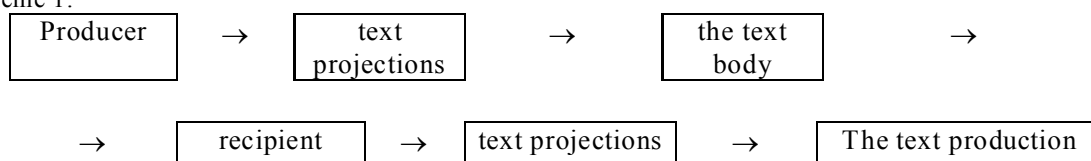
By the definition of TM Dridze, this is a kind of personal activity "involving verbal and non-verbal intellectual-mental operations performed for the organization of meanings in the course of communication" (Dridze TM, 1984).[5].

For successful learning of listening and understanding of professionally-oriented authentic texts, it is necessary to know the nature of the mechanisms available to the person in the process of thinking, perception and understanding.

Understanding someone else's speech is not possible without the internal reproduction of it (inner speech). The mechanism of internal speech is "the central link that accepting and producing speech information of the system". One of the important mechanisms in understanding is the mechanism of probabilistic prediction, by which we mean the ability of a person to use the information available in his past experience to predict the probability of occurrence of certain events in the forthcoming situation.

Understanding the text is defined as a holistic communicative formation, characterized by structural-semantic, functional, compositional and stylistic unity and a set of text categories such as: informative, linear, integrative, emotive, etc. The researchers believe that in the context of communication, both the producer and the recipient create each of their "text projections", while understanding that the text can be treated as the interaction of two dyads "producer-text" and "text-recipient", or as a system of interaction of 5 components (A.A. Zalevskaya) [6]. Recognizing the correctness and fairness of these requirements and relying on the structural components of the text activity, we consider it possible to add to this scheme the sixth element as well - the "production of the text" as a result of the process of understanding the text. (Scheme 1)

Scheme 1.

Proceeding from the fundamental research of the Tver school of psycholinguists (A.A. Zalevskaya, N.V. Rafikova, etc.) under the projection of the text we mean the mental formation (the concept of the text, the meaning of the text as integrity), the product of the process of semantic perception of the text by the recipient, the approaching the author's version of the text's projection in one way or another. [7].

Our attempt at modeling was undertaken in connection with the consideration of the question of understanding the sounding economic text by ear, where the pre-text complex of cognitive cues on the formation of the projection of the sounding text in the speciality of students (a short conversation on the topic of the proposed sounding text, a title, a set of keywords etc.).

When developing our model of understanding the sounding text by profession, we relied on the spiral model of text understanding by A.A. Zalevskaya and on the definition of

the model. In the Large Encyclopedic Dictionary of Linguistics (1998), the model is defined as "a real or mental device created artificially by the linguist, reproducing, simulating by behavior (usually in a simplified form) the behavior of some other "real "device (original) for linguistic purposes." [8]

On the basis of the model of understanding the sounding text presented by us, as well as taking into account the spiral model of understanding the text of A.A. Zalevskaya, and the model of speech control known as top-down processing, where the recipient uses past experience and information that is implicitly expressed in the message as the basis for interpreting the text, we have developed a model for teaching the understanding of professionally-oriented authentic text.

The model consists of three stages:

1. Lead-in - introductory work, followed by preparatory exercises (pre-listening activities);

2. Listening - listening, accompanied by while-listening activities, i.e. performing exercises.

3. Text-related work - work on the content of the text, followed by post-listening activities, i.e. final exercises (results).

An exceptionally important factor determining the success of the listening and understanding of the foreign language text on the speciality is the nature of the cues in the process of working with the sounding text. The term "clue" is widely used in psycholinguistic and methodical literature, but it has no clear definition. They often talk about semantic (cognitive) clues as points of understanding and define them as "something", serving as a "mnemonic orientation in memory" (Zinchenko 1964); "The support of a wider content, replacing it with itself" (Smirnov, 1966); "An influence that increases the probability of obtaining the required response" (Talyzina, 1969), as well as the clue for obtaining output knowledge in predicting the unfolding of the text in the process of understanding it (A.A. Zalevskaya, N.V. Rafikova, 1999). [9]

Our experience of using cognitive supports gives the reasons to state that they, in the end, form prognostic skills leading to the creation of projections of the text for understanding and producing the text. The theoretical and practical studies of the formation of prognostic skills lead us to the conclusion that the textual activity is characterized by the presence of not two categories of skills, but three: prognostic skills, interpreting skills and skills of producing the text. Thus, the formation of these three categories of skills can be viewed as a single continuum in textual learning activities, since prognostic skills are the basis for the formation of interpretative skills and skills of producing the text.

In order to test the hypothesis about the positive influence of pre-text complexes of cognitive clues on the formation of professionally significant prognostic skills, as well as the model of teaching listening and understanding of foreign texts on economic speciality, experimental training was organized, during which it was also necessary to obtain answers to the following questions:

- How effective is the system of prognostic exercises developed in the course of this study for teaching the understanding of economic audio texts?

- How do communication tasks affect the projection of the text and the understanding of economic audio texts?

- Check the nature of the influence of various verbal and non-verbal clues on the formation of professionally significant prognostic skills in interpreting the text by ear and producing their own text on the speciality.

- Check the nature of the influence of the text projections on the depth of understanding and the producing of its own text on the economic speciality,

The experimental confirmation was carried out in the form of a training experiment, taking into account all the requirements for it.

Experimental training confirmed the effectiveness of purposeful, systematic and comprehensive work on the formation of skills and perceptions of economic texts by ear, and the "three-part form" of communicative tasks specifically designed to develop professional and communicative skills, accelerated the process of forming skills to interpret and produce the text in the process of professional communication. [10].

Experts don't always have the opportunity to attend international conferences, symposiums and negotiations, i.e. in direct bilateral communication, when it is possible to ask

the speaker again, to ask him a question in order to find out a particular provision of the report. In this case, you can use audio or video recording of the reports made at these events, i.e. there will be mediated one-way communication. In our work, in the learning process we used the situations reflecting professionally significant spheres of communication such as the participation of economists in international conferences, symposiums, business negotiations, obtaining the necessary information on their speciality through the media (television, radio), and by telephone also the participation in conference calls at an enterprise where is required the understanding by ear of monologic texts of reports, messages made in a foreign language. As for modern science, it is important that our specialists, first, in the course of the development of world science and technology do not spend their energy and resources on the creation of what already exists in other countries and, secondly, they use in the development of our economy all valuable and advanced in the world science and technology with the least expenditure. And to be aware of the latest developments in the world of science and technology, specialists must be able to read and understand the articles in the original language.

In consequence, the professional-oriented teaching is the training based on the needs of students in the study of a foreign language, dictated by the characteristics of the future profession. It involves the combination of mastering a professionally - oriented foreign language with the development of personal trainees, knowledge of the culture of the country of the studied language and the acquisition of special skills based on professional and linguistic knowledge.

References:

1. N.A. Nazarbayev. Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to the Society of General Labor / / Kazakhstanskaya Pravda. - 2012. - No. 218-219. - July, 10.
2. A.B. Tynyshtykbayeva. Technique of formation of skills of professional communication in a foreign language among students of a technical university (English). Thesis. for the degree of Candidate of Sciences Almaty, 1999. P.26-33
3. N.K. Stamgalieva. Methodology of context-centered teaching of a foreign language in a non-linguistic university (oil specialties of a technical college, English) // Diss. for the degree of Candidate of Sciences Almaty, 1999.
4. G.R. Mukusheva. Learning to listen and understand / Methodological model of training students of economic specialties: Monograph., Candidate of Pedagogics. // Karaganda, 2016. - 130 p.
5. T.M. Dridze Text activities and the structure of social communication. - M., - 1984 - 225 p,
6. A.A. Zalevskaya. Metaphor and the formation of text projections. // Text in communication. M., 1991 (b) pp. 158-168..
7. N.V. Rafikova. Psycholinguistic study of understanding processes of the text. Monograph. Tver,-1999.- 147 p.
8. "Linguistics". Large Encyclopaedic Dictionary. - 1998.- p. 374.
9. A.A. Zalevskaya. Introduction to Psycholinguistics Moscow, Российский государственный гуманитарный университет,- 1999 - с 3-254
10. G.R. Mukusheva. Teaching Listening Comprehension to Students of Economic Specialities. // Сб. научн. статей. Междунар. Конф. КАУ., -Алматы., - 2001.

Салкен МУСТАФИН, старший преподаватель, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, Караганда, ул. Академическая, 9

МУЗЕЙНО-КРАЕВЕДЧЕСКАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (из опыта работы)

Данная статья представляет собой анализ перспектив использования музейно-краеведческая работа как средство формирования творческих способностей студенческой молодежи в процессе преподавания истории Казахстана. Уникальность данной статьи заключается в абсолютной оригинальности используемого материала, источником которой стал личный опыт автора статьи.

Ключевые слова: музейно-краеведческая работа, общественное сознание, модернизация, история Казахстана

Салкен МУСТАФИН, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қараганды Экономикалық Университеті, 100027,
Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академическая, 9,

МҰРАЖДЫҚ-ЖЕРГІЛІКТІ ЖҰМЫС МАҢЫЗДЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАРИХЫ ТӘЖІРИБЕСІНІҢ СТУДЕНТТІК ЖАҒДАЙЫНЫҢ ИНДИКАТОРЫ МҮМКІНДІКТЕРІН ҚҰРУ (жұмыс тәжірибесі)

Бұл мақала - Қазақстан тарихын оқыту үдерісінде студенттердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру құралы ретінде мұражай мен жергілікті тарихты пайдалану перспективаларын талдау. Осы мақаланың бірегейлігі - материалдың абсолютті түпнұсқалығы, оның негізі мақаланың авторы жеке тәжірибесі болған.

Түйінді сөздер: өлкетану мұражайы, қоғамдық сана, жаңғырту, Қазақстан тарихы.

Salken MUSTAFIN, Senior Lecturer, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, The Republic of
Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya street, 9,

MUSEUM-LOCAL WORK AS A MEANS OF FORMING THE CREATIVE ABILITIES OF STUDENT YOUTH IN THE PROCESS OF TEACHING HISTORY OF KAZAKHSTAN (from work experience)

This article is an analysis of the prospects for using museum and local history work as a means of forming the creative abilities of students in the process of teaching the history of Kazakhstan. The uniqueness of this article is the absolute originality of the material used, the source of which was the personal experience of the author of the article.

Key words: museum and local history work, public consciousness, modernization, history of Kazakhstan

Статья Главы Государства Н.А.Назарбаева "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" дала нам четкие ориентиры по изучению истории и восстановлению национального кода. В Казахстане приступили к реализации Государственной программы "Рухани жанғыру" одно из направлений которой предполагает формирование общенационального патриотизма через возрождение интереса и уважения к традициям, истории и культуре своей земли. Ведь у народа, не знающего свою историю, нет будущего. А наша страна обладает богатой духовной историей, у нас есть святые места, которые несут общенациональный характер и должны быть известны каждому казахстанцу.

Уникальные культурные и национальные традиции, духовные и природные богатства страны - все это является главным достоянием Казахстана. То, что сохранялось нашими предками веками,

передавалось из поколения в поколение, особенно ценно для нас, ведь это то, что делает нас Республикой Казахстан, казахстанским народом "От малой родины начинается любовь к большой Родине - своей родной стране (к Казахстану)"1 - отметил Глава Государства. Большим подспорьем для осознания масштабности выдвинутых инноваций по модернизации казахстанского общества служит такая нужная программа как "Тұған жер", трансформирующаяся со временем в программу "Тұған ел". Активизировать познавательную деятельность студентов в процессе преподавания истории Казахстана можно лишь на основе положительной установки на изучение дисциплины, определенного интереса и желания воспринимать материал. А для этого нужно искать новые формы и методы проведения занятий. И, работая в экономическом университете, мы поняли: чтобы вновь возбудить интерес к истории, нужно

использовать новые, нетрадиционные, необычные формы работы. Те преподаватели, которые хотя бы однажды использовали материалы музеев в учебной и во внеурочной работе, почувствовали притягательную силу первоисточников и уникальных исторических раритетов, в дальнейшем уже никогда не откажутся от подобной эмоциональной притягательной формы работы. И это не удивительно. Ведь музеи - это уникальные культурные центры, которые собирают, сохраняют, вводят в научный оборот, пропагандируют памятники нашей истории, культуры, науки, общественно-политической жизни. Контакты "студент - музей" преследует несколько целей - учебную, общеобразовательную, досуговую. Причем, все они взаимосвязаны. Посещая музей, студент открывает для себя новое, т.е. образовывается. Освоение нового в то же время обладает и чисто воспитательным свойством. Восприятие же зависит от тех форм и методов, которые принимаются в работе со студенчеством. Приобретение знаний в музее происходит совершенно иначе, чем на занятии в аудитории. Музей своими экспозициями создает особый эмоциональный настрой на основе конкретных чувственных впечатлений от экспонатов, наглядно-образного мышления. Музей дает возможность наиболее интенсивно использовать местный материал в разных формах учебной и внеучебной работы. Ведь все виды и направления музейной деятельности - это формы реализации контактов по поводу явлений и фактов истории, культуры. Музеи ныне стали частью информационно-коммуникативной системы. Став специфическим средством извлечения информации, содержащейся в овеществленных формах прошлой и современной истории и культуры, музей остается одним из важнейших средств формирования самосознания общества. Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза - один из крупнейших ВУЗов Республики. Открыв свои двери как кооперативный институт в середине 60-х годов, ныне он входит в ТОП-10 лучших вузов Казахстана (5 место, национальный рейтинг - 97,53). В национальном рейтинге лучших гуманитарных вузов Казахстана занимает первое место (97,53). В национальном рейтинге лучших вузов Караганды КЭУК занимает первое место (из 4-х ВУЗов города Караганды). Более 7 тысяч студентов охвачено различными формами обучения в течение года. Трудность преподавателей социально-политических дисциплин в том, что наша деятельность обусловлена зачастую не объективными историческими фактами, изначальным духовным содержанием исторических предметов, а скована идеологическими рамками текущего момента. За последние годы произошел резкий интерес студенчества к истории "Как мы жили?", "Почему у нас именно так?", "Что нас ждет в будущем?". Мы понимаем, что каждый преподаватель в силу научной подготовки, житейского опыта ведет свой курс истории, в котором может быть и много субъективного. Кроме того, сейчас на нас обрушилась такая, порой противоречивая, лавина исторической информации,

что естественно возникает вопрос: "Где правда?" и в этих случаях вернейшее средство - обратиться к историческим фактам, первоисточникам. Как вернуть интерес студентов экономического ВУЗа, для которых гуманитарный цикл не профильный, и правдивый, не заидеологизированной истории? Возможность областного центра, даже такого крупного как Караганда с её более 500 тысяч населением, не очень велики. В городе имеется всего два учреждения, которые собирают и изучают историю края. Это областной архив и областной историко-краеведческий музей. Карагандинский областной музей образован в 1932 году. В 18 залах представлено (так же и в фондах) несколько тысяч экспонатов, характеризующих историю края от древнего каменного века до наших дней. Здесь собран богатый документальный и вещественный материал, который учебные заведения города и области используют при изучении истории, политологии и других дисциплин. Это делает преподавание конкретным, наглядным и эмоциональным, воспитывает и приобщает к "живой истории", культуре. Практически все ВУЗы города используют эти возможности музея и ежегодно в начале учебного года приводят студентов для знакомства с областью на экскурсии. Это, пожалуй, самая распространенная форма сотрудничества Карагандинских ВУЗов с областным музеем. Современная история Карагандинской области богата событиями. Фактов для изучения истории края через историю и современный день области более, чем достаточно: первые казачьи пикеты в Каркаралинске, (1824 год), Кояндынская торговая ярмарка, революция 1905-1907 гг., февральские события 1917 г., становление советской власти, гражданская война 20-е годы, спецпереселенцы, строительство Карагандинского угольного бассейна, КарЛАГ, Великая Отечественная война 1941-1945 гг., освоение целины, декабрьские события 1986 г., "перестройка" и, наконец, приобретение независимости.

Чтобы активизировать работу студентов в аудитории на семинарских занятиях и при самостоятельном изучении, мы воспользовались возможностями музея: через музейный предмет, исторический факт к объективным занятиям. При этом, конечно, учитывать специфика области и республики, профиль вуза, состав студенческих групп, объем использования материала музея.

Цель которую ставили:

- 1) Поднять значимость истории Казахстана для формирования студента как гражданина;
- 2) в изучении курса идти от исторического факта;
- 3) учиться видеть единый процесс общечеловеческого развития; истории края, республики - часть мировой истории и мирового развития человечества;
- 4) развивать навыки творческого поиска;
- 5) вырабатывать свое личное отношение к историческим явлениям и эпохе в целом.

Огромную роль в учебной и воспитательной работе выполняет музей Карагандинского Экономического университета Казпотребсоюза.

Музей начал функционировать с 1980 года. Инициаторами открытия музея были первые ректоры Карагандинского Кооперативного института Котляров П.Ф. и Абдразаков Т.А. Большой вклад в укреплении материальной базы университета и музея оказывает нынешний ректор доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент МАН ВШ, академик МЭА Евразии Аймагамбетов Е.Б.

При музее создан совет музея, в состав которого входят: д.и.н., профессор Абилов К.Ж., к.ф.н. профессор Клишина М.В., к.ф.н., доцент Сейфуллина Г.Р., доцент Адамбекова С.М., ст.преподаватель Мустафин С.Ш.

Музей является уникальным хранилищем материалов кооперативного движения в Казахстане и истории университета, местом проведения учебных занятий и нравственно-патриотического воспитания студентов. Музей посещают школьники, студенты колледжей и вузов, преподаватели, выпускники КЭУК, руководители библиотек города и области, а также гости из ближнего и дальнего зарубежья.

Такая форма работы в музее устанавливает живую связь между студентами и преподавателем, способствует созданию психологической обстановки сотрудничества, предполагающей большую вариантность мнений, высказываний, оценок, формирует потребность самостоятельно искать ответы на возникшие вопросы. Студенческие группы, в которых работа строилась на такой нетрадиционной основе, отмечались если и не более высоким баллом на экзамене, то более высоким баллом на экзамене, то более творческим и независимым подходом к изучению истории Казахстана.

Музей позволил студентам групп, с которыми мы работали вместе через частное увидеть общее, проследить основные этапы истории страны, увидеть своеобразие исторических процессов в республике, области, г. Караганде, особенности национальных отношений в регионе. В процессе совместных обсуждений при подготовке экскурсий учились аргументировано высказывать свое мнение и спокойно, с уважением относиться к иной точке зрения, к иному видению проблемы. А это наше время немаловажно. Учебник, лекция, письменный источник, семинарское занятие дают основной круг знаний по истории Казахстана. Но чтобы еще глубже понять прошлое и настоящее, чтобы увидеть за именами, терминами, датами живую жизнь годы и десятилетия назад, увидеть живых людей, их творения и напряженную политическую борьбу, необходимо использовать в учебных и внеучебных занятиях материалы "овеществленной" истории. Использование музейных экспозиций в учебно-воспитательной работе кафедры СР и АНК способствует конкретности и наглядности преподавания, создает условия для воспитания политической культуры, приобщения к общечеловеческим ценностям.

В университете проводится большая работа по популяризации и пропаганде обозначенных Президентом РК проектов, таких как "Туған жер", "Духовные святыни Казахстана", которые призваны укрепить общие духовные связи народа с общенациональными святынями, создать единое поле национальной идентичности.

Многолетний опыт по курсу Современная история Казахстана в залах Карагандинского областного историко-краеведческого музея со студентами первых курсов Карагандинского Экономического Университета показал, что музей может играть значительную роль в освоении исторических знаний, в закладе духовного стержня личности, освоении огромного культурного наследия, воспитания национальной терпимости и взаимопонимания. Совместная работа предъявляет большие требования к знанием и моральному облику преподавателя, т.к. в процессе совместной работы вырабатывается особая доверительность отношений. Предлагаемый материал является результатом обобщения первого опыта по организации музейно-краеведческой работы Экономического ВУЗа по курсу Современной истории Казахстана. Данная проблема требует углубленной теоретической проработки и практического экспериментирования. Вместе с тем выражается надежда, что этот опыт окажет определенную помощь в решении задач преподавания курса Современной истории Казахстана. Ведь только коллективные поиски позволяют находить наиболее целесообразные пути решения этого вопроса частной методики преподавания. И каждый преподаватель привносит в это дело свое творчество, свои методические приемы. Учебная и воспитательная работа в КЭУК направлена на воспитание у молодого поколения общенационального патриотизма, на уважительное, трепетное отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям населения, проживающего на земле Сары-Аркы. Этим же целям отвечает и курс Ценности "Мәңгілік ел", введенной в учебный процесс с этого учебного года. Карагандинский Экономический Университет, ставший в Центральном Казахстане ведущим центром образования, науки и культуры, целеустремленно ведет свою работу по сохранению лучших традиций прошлого и настоящего - ради нашего будущего.

Список литературы:

1. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания (статья Главы Государства от 12.04.2017)
2. Воспитание подрастающего поколения в музее. Ст. научных трудов, М., 2015
3. Организация самостоятельной работы студентов в процессе изучения общественных наук. ЛГУ, 2005.
4. Белявский М.Т. Работа в музеях и с историческими памятниками при изучении истории. М., 2008.
5. Косова И.М. Музей в культурной жизни края, М., 2016

Гулчехра СИДИКОВА, оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қаласы, Академическая көш., 9, siddik84@mail.ru, +77004800950

КӘСІБИ-БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ

Мақалада "шет тілін кәсіби бағытта оқыту", "шет тілі бойынша кәсіби біліктілік" ұғымдарының анықтамалары сонымен қатар болашақ мамандарға арналған шет тілін оқытудағы негізгі әдістерде қарастырылады.

Түйінді сөздер: шет тілін меңгеру, аутентті мәтін, мамандандырылған, түп нұсқада, кәсіби бағытта оқыту.

Гулчехра СИДИКОВА, преподаватель, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, город Караганда, ул.Академическая, 9, siddik84@mail.ru, +77004800950

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются определения понятий "профессионально ориентированное преподавание иностранного языка", "Профессиональные иностранные языковые компетенции", также основные методы обучения иностранному языку для будущих специалистов.

Ключевые слова: владение языками, аутентичный текст, специализированный, в оригинальной версии, профессионально-ориентированное обучение.

Gulchekhra SIDIKOVA, teacher, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, The Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya street, 9, siddik84@mail.ru, +77004800950.

TEACHING PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE

This article is devoted to definitions of concepts "professionally oriented teaching of a foreign language", "professional foreign language competencies" and the main methods of teaching a foreign language for future specialists

Key words: language skills, authentic text, specialized, original version, professionally oriented teaching

Қазіргі күнде қандай мамандық болмасын көптеген мамандықтар мәселен, халықаралық байланыстар, компьютерлік желілер немесе журналистика салалары т.б., мамандықтарға кәсіби деңгейін дамытуына, шетелдік қарым-қатынас үлкен мүмкіндік береді. Кез-келген маман, шет тілін толық меңгеруімен ұлан ғайыр жетістіктерге қол жеткізу әбден мүмкін. Сондықтан шет тілін толық меңгерген маман қажеттілігі артуда. Шетел тілдерін оқыту технологиясы қарқынды дамып келеді. Көптеген студенттер жоғарғы оқу орындарында негізгі мамандықтарын дамытуларымен қатар, шетел тілі білімін жетілдірулері аса маңызды. Сонымен табысты кәсіби маман иесі болуы үшін шет тілін меңгеруі негізгі шарт болып табылады.

Білім беру мақсаттарында шет тілін меңгеру қоғамның әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық және жалпы мәдени тұрғысынан ұтымды факторы болып табылады.

Соңғы жылдары студенттердің оқу талаптарының өсуімен, осыған орай шет тілін оқытуда кәсіби бағдар принципі ерекше мәнге ие.

Педагогикалық зерттеулер жүргізу барысында ағылшын тілін оқытуда инновациялық процестердің ролі зор екенін көрсетті. Дәстүрлі кәсіби-бағытталған ағылшын тілі негізінен оқу, түсіну, мамандандырылған мәтіндерді аудару және

грамматикалық ерекшеліктерін үйренуге бағытталған. Алайда, қазіргі уақытта шет тілін оқытуда ауызша қарым-қатынас қабілетін дамытуға аса назар аударылып отыр. Ауызекі тіл - тыңдау, оқу, түсіну, естіген немесе оқылған ауызша (диалог немесе монолог) және жазбаша түрде айту, қайталауды қамтиды.

Неміс әдіскерлері шет тілін оқыту кезінде төмендегі мәселелерді көрсетті:

- жобалық жұмыс практикалық болып, кәсіби бағытталып, студенттердің қызығушылығын ояту тиіс. Теория мен практика арасын байланыс болуы қажет.

- жобалық жұмыстың нақты мақсаты көрінуі тиіс. Шет тілін оқыту сабағында шет тілі коммуникативтік түрде, ауызша немесе жазбаша қолдануы қажет.

- жобамен жұмыс студенттердің өзіндік іс-әрекетін дамытады.

- оқу процесінің әлеуметтік бағыттылығы. Қойылған мақсатқа жету үшін студенттер бірлесе отырып жұмыс істеуі қажет. Бұл өзара сыйластық, әдептілік, өз ойын айта білу және сын қабылдай алуын қйы мәселелерді шеше алуларын дамытады.

Қазақстандық жоғары оқу орындарының жоғарғы деңгейлі немесе білімнің көпсатылы құрылымына жәймен ауысуы шет тілдері кафедрасының алдына жаңа міндеттерді қояды. Сол

міндеттердің бірі - кәсіби бағытталған шет тілін оқыту. Еліміздің жоғары оқу орындарында кәсіби мақсатқа негізделген шет тілін оқыту үшінші немесе төртінші семестрде "Шет тілі (жалпы тілдік дайындық)" курсынан өткеннен кейін "Кәсіби-бағытталған "шетел тілі" (КБШТ) пәні оқытылады. Бұл пән 2 кредитті (90 сағат) қамтыйды [1].

Кәсіби бағытталған ағылшын тілін оқыту 1960 жылдары ғылыми пән ретінде шетелде бастау алды. Қазіргі уақытта, кәсіби-бағытталған ағылшын тілі оқыту білім беру қызметтерінің басты мәселесі болып отыр. Кәсіби-бағытталған шет тілін оқыту өз кезегінде, болашақ маманның шетел тілін үйренуі келешектегі қажеттіліктеріне негізделген білімді үйретуді талап етеді.

Кәсіби-бағытталған шет тілін оқыту - дегеніміз студенттерге шет тілін өз мамандықтарына қатысты тақырыптармен байланыстыра отырып үйретіп, шет тілінде сөйлеу қатынастарын, сөйлеу контекстерде грамматикалық, лексикалық және құрылымдықты қолданып оқыту. Яғни, кәсіби бағытталған шет тілін оқытуда білім беру мазмұнын мұқият іріктеу талап етіледі. Оқу материалдары оларға кәсіби өсу мүмкіндігін беруге қатысты тақырыптармен бағытталуы қажет.

Кәсіби-бағытталған шет тілін оқытудың басты мәні - студенттің кәсіби дамуының өркендеуі мен қосымша кәсіби білім алу жолында, шет тілі мен мамандыққа қатысты арнайы пәндердің ортақ болуында. Осы орайда шет тілін білу - студенттердің жеке басының кәсіби дамуы мен олардың кәсіби шеберлігін жақсарту мақсатында қарастырылады. Сондай-ақ, студенттердің шет тілін жетік меңгеруі - жоғары оқу орны түлегінің болашақта кәсіби маман ретінде шетелдік серіктесімен іскерлік қарым-қатынастарын жүзеге асыра алатын, кәсіби білікті маман иесіне қойылатын негізгі талабы да осы.

Кәсіби бағытталған шет тілін оқытудағы басты мақсат - түпнұсқада берілген ғылыми-техникалық мәтінді дұрыс оқу дағдысын қалыптастыруды, мәтінге талдау жасау ептілігін толыққанды түсініп, ақпаратты бір жүйеге келтіруді, сонымен қатар мамандығына сай келетін әдебиетті екі жақты дұрыс аудару білуі, мәтінге аңдатпа мен оның қысқаша мазмұнын жаза алу қабілетін қалыптастыру.

Экономикалық жоғарғы оқу - орындарында тұлғаның тілдік қабілеті даму жағдайында үш сатылы модульді қалыптастыру моделі қажет.

Бұл модельді Кәсіби-бағытталған оқу материалдарын қолдану арқылы құру қажет.

Бұл үш сатылы моделі қалыптастыру мыналарды қамтиды:

1. Жалпы шет тілін үйрету (Pre-Intermediate level);
2. кәсіби-бағытталған шет тілін оқыту 2-курс (Intermediate level - Language for Specific Purposes);
3. мамандандырылған кәсіби- бағдарланған дайындау курсы 3-4 курстарда (Upper-Intermediate және Advanced levels - Language for Academic Purposes)

Кәсіби-бағытталған ағылшын тілін оқыту процесінде мынадай сұрақ туындайды: "Бірінші кезекте неге үйрету қажет яғни кәсіби лексика,

грамматика немесе іскерліктерін монологтық және диалогтік сөйлеуге?". Арнайы терминдер мен грамматика негіздерін білу студенттерге еркін сөйлеу қарым- қатынасына мүмкіндік бемейді. Үйретудің негізгі элементтері:

1. Ұйымдастыру және тақырыпты орнату
2. Тексеру тереңдігі мен беріктігі білім
- 3 Жаңа тақырыпты меңгеруде оқытушы мен студент арасындағы өзара іс-қимыл, қарым - қатынасы
4. Бекіту өткен материалды және жаттығулар
5. Диагностика беріктік білімді меңгеру, қалыптастыру дағдылары
6. Нұсқау бойынша орындау үй немесе өзіндік жұмыс

Жоғарыдағылардың негізінде өзекті сабақ бірнеше типтерге бөлінеді

1. Сабақта жаңа материалды зерделеу (лекция, теориялық зерттеу, кино-сабақ)
2. Сабақта білімді жетілдіру (практикалық тапсырмалар, шығармалар, жаттығулар орындау, іскерлік ойын)
3. Сабақты қорыту және жүйелеу білімі (пікірталас, конференция, семинар, іскерлік ойын)
4. Аралас сабақ (үйлесімі әр түрлі сабақ түрлерін кең ауқымын тапсырма)
5. Бақылау жұмысы (тест, ауызша сұрау, жазбаша жұмыс, сынақ, викторина)

Сондай-ақ, сөйлеу қызметінің нысандарын дамыту. Диалогтық сөйлеу дағдыларын меңгерту әр түрлі тақырыптар бойынша әңгіме құрау қабілетін арттыру. монолог презентация жасап, мамандыққа қатысты тақырыптарды талқылап өз пікірін білдіруі.

Шет тілінде берілген техникалық ақпаратты іздеп, тауып оны жеткізе білу мен өңдеу де, кәсіби қызметін тиімді атқаруға қажетті негізгі коммуникативті ептілік пен қабілетті одан әрі дамыту да осы курстың міндеті болып табылады.

Шет тілін оқытуда студент оқудың төменде көрсетілген түрлерін білуі тиіс:

- 1) толық ақпарат алу және мазмұнын ана тіліне жазбаша аудару арқылы жеткізу мақсатында мамандыққа сәйкес мәтінді зерттей отырып оқу;
- 2) таныса отырып оқу - жалпы автордың дәлел келтіру бағыты мен тақырыптың дамуын қадағалап негізгі ақпараттың 70%-ын түсіну ептілігімен суреттеледі;
- 3) жалпы мәтіннің мазмұнымен танысу мақсатында және іріктеп алынған мәлімет негізінде қарастырылып отырылған мәселеге орай, мәтінді сипаттау ептілігі -мәтінді (қарап шығу) көз жүгірте оқуға жатады;
- 4) жан-жақты іздене отырып оқу - белгілі бір мәліметті басқа ақпарат көздерінен іздеуді талап ететін оқу түрі.

Сондай-ақ, студентке қойылатын негізгі талаптар :

- автордың көзқарасын, ойын толықтай түсініп, сол тақырыпта өз ойын ашып айта алуы;
- автордың ұсынып отырған шешімінің тиімді яки тиімсіз екендігі жөнінде қорытынды шығара білуі;
- сол тақырыпқа қатысты алынған басқада деректерді бір-бірімен салыстыруы ;

- басқа жағдайда дәл осындай тапсырманы орындауда әртүрлі деректерден алынған ақпарат негізінде қорытынды жасай алуы.

Тілді тиімді пайдаланып, сөйлесуде тілдің әр түрлі бөлімдерің (грамматикалық, лексика және т.б.) білулерімен қатар олардың мағынасы мен функционалды қолдану яғни сөйлеу қарым-қатынасында қандай жағдайларда дұрыс қолдануы аса қажет. Грамматикалық білімі сөйлемдердің мағынасын бұзбай жазбаша және ауызша кәсіби сөйлеу қарым-қатынасында қамтамасыз етеді. Шет тілін лингвистикалық емес ұйымдарда оқытудың негізгі міндеттерінің бірі - шет тілін түсінуді үйрету. Кәсіби бағытталған шет тілін оқытуда мәтіндерді оқуды үйретуде негізінен студенттер мамандығы бойынша мәтіндерді тақырыптық бағдарламамен, сондай-ақ студенттердің өз мамандығын оқып-үйрену барысында алынған ақпараттарды пайдалану саласының кеңіректерімен сипатталады. Мәтінді оқып үйрену тек шет тілінде сөйлеуге ғана емес, ең бастысы, онда қамтылған ойларды, идеяларды, фактілерді т.б., яғни, түсіну, бағалау, және алған ақпараттарды пайдалану. Табысты нәтиже алу үшін студенттерге сөздік қорын жүйелі түрде толықтыруға, уақытша формалар мен олардың мәндерін қалыптастыру ережелерін түсінуге, мамандық бойынша сөздіктерді, мәтіндерді аударуды және сөздікті еркін меңгеру дағдысын дамытуды үйрету қажет.

Кәсіби бағытталған шет тілін оқытуда аутентті мәтіндердің яғни түп нұсқада берілген әдебиеттердің алар орны орасан зор.

Аутенттілік өз негізін 1970 жылдары пайда болған тілді коммуникативті оқыту бағдарламасының шығуынан бастау алған. Аутенттілік грек тілінен аударғанда "негізгі", "түпкі" деген мағынаны білдіреді. Аутентті материал дегеніміз, longman сөздігіне сүйенсек, табиғи сөйлеу мен жазылым әрекеттерінің дәрежесінде қарастырылған тілдік материалдар [3]. Аутентті мәтін - нағыз түпкі негізде сол тіл өкілі тарапынан жазылған мәтін. Ал, Крамштың пайымдауынша "аутенттік мәтіндер дегеніміз педагогикалық салада емес, табиғи күйінде, күнделікті қарым қатынаста қолданылатын мәтіндер"[4]. Г.Видоусон, Д.Нунан сияқты белгілі лингвистердің деректеріне сүйенсек, аутентті материал дегеніміз- шетел тілін үйренушілерге емес, сол тілде сөйлейтіндерге арналған, яғни материалды қолданушылардың өзара қатынасы және қолдану жағдайларында туындайтын тілдік материал. Сөйлемдердің бұл түрлері, әсіресе, газет мақалаларның тақырыптарында көптеп кездеседі. Морроудың айтуы бойынша, "аутенттік мәтін - нағыз тілдік, нақты динамикті әсер ететін, белгілі бір аудиторияға нақты мәлімет беру үшін нағыз спикер немесе жазушы тарапынан түпкі негізде жазылған мәтін.

Аутентті газет мәтіндерін ағылшын тілін үйретуде қолданудың маңызды жақтары на тоқталар болсақ:

- студенттер оқып жатқан тілде сөйлеушілердің өмірдегі, қолданыстағы сөйлеу әрекеттерімен танысады;

- аутентті материалдар студенттердің тіл үйренудегі қол жеткізген жетістіктерін бағалауларына

мүмкіндік береді. Мысалы: Англияда өткізетін 4 күндік саяхат кітапшасына жоспарларын толтыру;

- аутентті материалдар түрлі мәтіндерде қамтитындықтан ондағы тілдік стиль де түрлі болады;

- аутентті материалдар сол тілде сөйлеушілердің мәдениеті мен ерекшеліктері туралы мәлімет береді, ол өз кезегінде студенттердің тіл үйренуіне деген қызығушылығын арттырады.

Егер аутентті материалдарды қолдануды лексикалық жағынан оқытатын болсақ, онда сөздердің түпкі негізгі мағынасын ашып, оның қолданылу заңдылығын түсіну мүмкіндігіне ие бола аламыз дейді Уиллис. Уиллистің пікірінше аутентті мәтіндерді ағылшынын тілін үйренуде қолдану өте маңызды, себебі оқушылардың сөздік қоры тек сабақта мұғалім үйреткен сөздермен ғана байытпа да алмайсын[4].

Кәсіби-бағытталған шет тілін оқытуда Экономика және басқада факультет студенттеріне біз жиі Market Leader (нарық лидері) сияқты пән бойынша арналған кітаптар (деңгейі Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate) мен оқулықтар пайдаланамыз.

Әдістемелік ?діс (case study) немесе кейс-стадий кәсіби-бағытталған шет тілін оқытуда үлкен рөл атқаратынын ғалымдар әлдеқашан дәлелдеді. Зерттеушілер осы әдіс арқылы талқылауларын қарастырып көрейік.

Кейс-стадий технологиясы ХХ ғасырдың басында АҚШ-тың Гарвард университетінің бизнес-мектебінде енгізілді. Кейс-технологиялардың негізгі ерекшеліктері: Кейс әдісі нақты жағдайлар тұрғысынан практикалық жағдайларды зерттеу; болған жағдайларды баяндау; оқушылар проблемамен танысып, оны шешудің жолдарын іздейді.

Кейс әдісі біздің елге ХХ ғасырдың 90-жылдарында тек жалпы пәндер мазмұнының жылдам жаңаруы барысында оқытудың интерактивті әдістерін пайдалану кезінде ғана жетті. Аталмыш әдістің таралуы жолындағы Отандық (Ресейлік) Кейсолог мамандардың - теоретиктер мен практиктердің арасынан Багиев Г. Конищенко Г., Наумов В., Сидоренко А., Сурмин Ю., Шеремет П. атап өтуге болады. Олардың "кейсология" үшін сіңірген еңбектері тым орасан болатын.

Case study - бұл білім беру проблемаларын шешу үшін пайдаланылатын нақты оқыту әдістемесі болып табылады. Жоғарыда аталған Harvard Business School-дың кейстік әдісі оқушылар мен оқытушылардың белсенді іскерлік жағдайларда немесе түрлі мәселелерді тікелей талқылауға қатысатын оқыту әдістемесі ретінде анықталды. Бұл әдістің мәнін түсінуде сыни талдау жасап, нақты жағдаяттардың шешімін іздеу ғажап емес. Case study - бұл жағдайлар сипаттамасы немесе тәжірибені қажет ететін, белгілі бір мәселені қамтитын әдіс түрі. Ол нақты өмірдің аудиториялық бөлігінде енгізіп, әрі оқыту құралы болып табылады [5, 85].

Кейс стади әдісінің идеялары:

- әдіс қойылған сұрақтардың бірнеше жауаптары бар болуы мүмкін болатын пәндерден білім алуға арналған;

- үйрету объектілерінің бірлесе шығармашылықпен айналысу дағдыларын қалыптастыруға негізделеді;

- әдісті қолданудың нәтижесі болып алған білімдері мен жұмыс жасау барысында қалыптасқан дағдылары есептелінеді.

Кейс-технологияларға жататын әдістер:

- жағдайды талдау әдісі;
- инцидент әдісі;
- рольдік ойындар әдісі;
- іс хабарды талдау әдісі;
- ойындық жоба;
- дискуссия әдісі

Бұл оқу әдісі оқытудың белгілі бір бөлімінде студенттердің бірлескен талдауға, талқылауға немесе шешімдер қабылдауына арналған нақты экономикалық немесе әлеуметтік жағдайларды (оқиғалар, әңгімелер, түрлі жағдайлар) сипаттамасында қолданылады. Кейс әдісі бойынша жұмыс белгілі бір нақты жағдайларды талдау немесе шешуді көздейді, студенттер проблеманың мәнін түсінуі керек, мүмкін шешімдерді ұсынып, олардың ішіндегі ең жақсысын тандау керек. Нәтижесінде, студенттер аудиторияда өздерінің зерттеулерінің нәтижелерін ауызша немесе презентация түрінде дайындайды. Осылайша, кейс әдісі әрдайым студенттің өзіндік жұмысын, кішігірім топ ішінде, ұсынылған шешімді таныстыру және нақты шешімдерді қабылдайды.

Қорыта айтар болсақ, кәсіби-бағытталған шет тілін оқытуда кейс стади әдісіне, түп нұсқада берілген әдебиетті оқуға үйрету әдістеріне ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Себебі, техникалық мәліметтің өте көп көлемі - техникалық әдебиеттермен, ғылыми журнал, Интернет арқылы келіп түсетіні белгілі. Түп нұсқада берілген әдебиетті оқуға үйрету - оқу құралдарынан, арнайы журналдардан және тағы басқа ғылыми-техникалық ақпарат көздерінен алынған мәтіндермен жұмыс жүргізуді қамтиды. Түп нұсқада берілген ғылыми-техникалық мәтіндерді дұрыс оқу дағдысын автоматтандыру. Анықтамалық сөздіктермен жұмыс жүргізу дағдысын қалыптастыру. Сөздік қорларын дамыту. Мәтіндегі маңызды мәселені анықтай алуы. Сөйлем арасындағы логикалық байланысты таба білу. Артық ақпаратты қысқартып, сөздіксіз түсіну дағдысын қалыптастыру. Мәтінмен түбегейлі таныса

отырып оқу дағдысын дамыту. Қорыта келе, кәсіби-бағытталған шет тілін оқытуда, көңіл бөлетін мәселе ол - пәнге байланысты тақырыпты дұрыс тандау яғни қандай мамандықта оқытылса, сол мамандыққа қатысты тақырыптарды қамтып, студенттердің кәсіби біліктіліктерін дамытып және кәсіби бағыттағы мәтіндерді мүмкіндігінше көбірек қолдану қажет.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесі қорытынды жасауға болады, шет тілі мұғалімі қандай әдіс-тәсіл қолдансада, оған қойылатын талап оқытушыда кәсіби мамандық бойынша белгілі бір білімі болуы, қызығушылығы, оқыту процесін жетілдіруге деген қалауы аса қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Государственный общеобразовательный стандарт образования Республики Казахстан. Высшее образование. Бакалавриат. Основные положения. - ГОСО РК5.04.019 - 2011. - Астана, 2011

2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. М. АРКТИГЛОССА, 200, 165С

3. Kramsch C., Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 1993. Little, David "Words and their properties: Arguments for a lexical approach to pedagogical grammar?" in T. Odlin (ed.) Perspectives on Pedagogical Grammar. CUP, 1994.

4. McDonough, J. and Shaw, C. Materials and Methods in ELT Blackwell, 1993

5. Красикова Е.Н. Кейс-метод в структуре и содержании методической компетенции лингвиста-преподавателя: дисс. канд. пед. наук. - Ставрополь, 2009. - С. 85, 110.

6. Байғаскина Жұлдыз, Алматы энергетика және байланыс университетінің оқытушысы Кәсіби-бағытталған шет тілін оқыту - әр студенттің жеке басының кәсіби дамуының негізі.

7. Кушанбаева., магистрант (Алматы қ., Шет Тілдер және Іскерлік Карьера Университеті) АУТЕНТТІ ГАЗЕТ МӘТІНДЕРІНІҢ ШЕТЕЛ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

8. Молодой учёный Научный журнал № 23 (103) /2015

Аксұңқар БИРМАНОВА, PhD докторанты, *Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, 100028, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ, Университетская, 28 көшесі, birmanova81@mail.ru, +77212770394, 87003249466*

БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫ АДАМНЫҢ МӘДЕНИ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Мақалада білім алу құқығының түсінігі, мазмұны, кепілдіктері туралы сұрақтар, заманауи Қазақстанда білім беруді жаңғырту мәселелері қарастырылған. Заң әдебиеттеріндегі осы түсінікті талдаудың көптеген мәні анықталады. "Білім алу құқығы" адамның мәдени құқығы ретінде түсінігін анықтаудың көзқарастары қарастырылды.

Түйін сөздер: Білім, кепілдіктер, конституциялық білім алу құқығы, субъективті құқық, білім алу құқығының мазмұны.

Аксұңқар БИРМАНОВА, докторант PhD, *Қарағанды мемлекеттік университеті им. Е.А. Букетова, 100028, Республика Казахстан, г.Қарағанда, ул. Университетская, 28 birmanova81@mail.ru, +77212770394, 87003249466*

ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОДНО ИЗ КУЛЬТУРНЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматриваются вопросы о понятии, содержании, гарантиях права на образование, проблемах модернизации образования в современной Казахстане. Отмечается, что в юридической литературе существует множество трактовок данного понятия. Рассмотрены подходы к определению понятия "право на образование" как культурное право человека.

Ключевые слова: Образование, гарантии, конституционное право на образование, субъективное право, содержание права на образование.

Axunkar BIRMANOVA, PhD student, *Ye.A. Buketov Karaganda State University, 100028, Republic of Kazakhstan, City of Karaganda, The street of Universitetskaya, 28 birmanova81@mail.ru, +77212770394, 87003249466*

RIGHT TO EDUCATION AS ONE OF CULTURAL HUMAN RIGHTS

The article discusses the questions of the concept, content, guarantees of the right to education, problems of education modernization in the contemporary Kazakhstan. The author draws attention to the fact that in legal literature there are many interpretations of this concept. Going is considered near determination of concept "Right to education" as cultural human rights.

Keywords: Education, guarantees, constitutional right to education, subjective right, content of right to education.

Білім алу құқығы - оның жеке басын да, бүкіл қоғамды да дамыту үшін қажетті алғышартты жасайтын ең маңызды адамның мәдени құқықтарының бірі. Білім беру деңгейі адамның әлеуметтік жетістігіне және оның әлеуметтік мәртебесіне тікелей байланысты болады. Қоғамның жақсы және білімді болуы, экономикадағы, әлеуметтік өмірдегі және мәдениетіндегі жетістіктерінің артуы, әр адамның өмір сүру жағдайларын неғұрлым қолайлы етеді.

Заң әдебиеттеріндегі ғалымдардың көпшілігінің айтуынша, өзінің қолдану жүйесі бойынша білім алуға деген конституциялық құқықты әлеуметтік санатқа, басқалары болса, экономикалық санатқа, ал үшіншілері мәдени құқық санатына жатқызады. Біздің көзқарасымыз бойынша, айтылған әр санаттарда соншалықты қарама-қайшылықтар жоқ, білім алу мен білім беру құқығы адам өмірінің барлық саласында белгілі роль атқарады. Бірақ, ойланатын болсақ, білім беру құқықтарындағы азаматтардың құқықтарын

қандай да бір санатқа жатқызбас бұрын білім алу құқығын мәдени құқық бөлімі деп санайтын авторлардың ой-пікірімен де келісуге болады деп санаймын.

Мәдени құқық және бостандықты тәуелсіз топқа бөлуді жақтаушылар атап айтқанда, өздерінің позицияларын дәлелдейді, бұл құқықтарды біртіндеп жүзеге асыру адамның рухани қажеттіліктерімен таланттарын қанағаттандыруды, қоғамның рухани әлеуетін барынша пайдалануды, моральды эстетикалық құндылықтарды дамытуды қамтамасыз етеді деп санайды[1;42].

Мәдени құқықтар адамның рухани дамуына кепілдік береді, әрбір адамға саяси, рухани, әлеуметтік және мәдени прогрестің пайдалы қатысушысы болуға көмектеседі. Оларға мыналар жатады: білім алу құқығы, мәдени құндылықтарға қол жеткізу құқығы, қоғамның мәдени өміріне еркін қатысу құқығы, шығармашылық құқығы, ғылыми

прогрестің артықшылықтарын пайдалану құқығы және оларды практикалық қолдану құқығы.

Білім беру құқығының халықаралық стандарттарының негіздері Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясының 26-бабында және Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 13-бабында тұжырымдалған. Бұл құжаттар білім алу құқығын, міндетті және тегін бастауыш білім беруді толық жүзеге асыру үшін барлық жағдайларды қарастырады; орта, кәсіптік және жоғары білімнің қолжетімділігі; ата-аналардың өз балаларына арналған мектептерді таңдауы және өздерінің нанымдарына сәйкес балалардың діни және адамгершілік тәрбиесін қамтамасыз етеді. Жеке тұлғалар мен мекемелер жекеменшік мектептерді құруға және оларды мемлекеттің ең төменгі талаптарын қанағаттандыратын жағдайда ғана басқаруға құқылы [2].

Бүгінгі күні көптеген шет елдердің конституциясында білім алу құқығымен қатар өзінің азаматтарына басқа да құқықтарды яғни рухани өміріндегі еркіндікті ұсынады: әдеби, көркем, ғылыми және техникалық шығармашылыққа бостандық (Испания Конституциясы 1978 ж. 20 бабы.); ғылым және өнерге, зерттеушілік және оқытуға бостандық (Германия Конституциясы 1949 ж. 5 бабы.); мәдениетке ... ересектер мен балалардың тең қолжетімдігі (1958 ж. Франция Конституциясының Преамбуласы); ғылыми қызметтегі еркіндік, дені сау және мәдени өмірін қолдау (23,25 бап Жапония Конституциясы 1947 ж.); мәдени өмірге араласу және мәдени құндылықтарға, қолжетімді мәдени мекемелерді қолдану (44 бап Ресей Федерациясы Конституциясы 1993 ж.), т.с.

Сондай - ақ ұмытпауымыз керек, осы шет елдердің конституциялық даму тәжірибесі 1995 ж. қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы мәтініне енгізу катализаторы болып табылды, азаматтардың және негізгі адам құқықтарының қатарын, туған тілі мен мәдениетін қолдану құқығын, сөйлесу тілін таңдау құқығына, тәрбие, оқыту, және шығармашылық (2 б 19бап, 20 бап), сондай - ақ тарихи және мәдени мұраны сақтау үшін қамқорлық жасау міндеттері (37 бап), білім беру және тәрбиелеу жүйесінің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады [3].

Шет елдердің конституциялық нормасымен салыстырсақ, Қазақстан Республикасының Конституциясы әлеуметтік-мәдени саладағы көптеген мынандай мәселелерді назардан тыс қалдырды, өнер, ғылыми, зерттеушілік, оқыту бостандығы; мамандық таңдау мен оқу орнын таңдау еркіндігі; ата-аналардың еркіндігі; мемлекеттік мектептердің мәртебесі; білім алу үшін жасалатын көмек пен қолдау көрсету; ғылыми зерттеулерді қолдау; мектептен тыс кәсіптік білім алу бөлімін реттеу; студенттерді қорғау; өскелен ұрпақ ғалымдарын қолдау; университеттен тыс зерттеу жұмыстарын және технологиялық даму және т. б қолдау.

Халықаралық-құқықтық нормалар төмендегілерді бекітеді және құқық береді: еркін қоғам өміріне тиімді

қатысу үшін мүмкіндіктер жасау, адамның жеке және оның қадір-қасиетін, адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, білім беру үшін қажеттіліктерді толық дамыту, этникалық және діни топтар, барлық халықтардың арасында түсіністік, төзімділік пен достыққа ықпал жасау.

Осылайша, білім алу құқығы әлеуметтік-экономикалық, мәдени құқықтарға және бір уақытта жеке тұлға құқығына, ақпараттандыру және ғылыми-техникалық революция дәуірінде адамдардың санасында жаңа өзгерістерді тапқан, гуманитарлық құқыққа енгізілуі мүмкін. Бұл құқық саяси сипатқа ие бола алады (есімізге түсірейік Қазақстандағы тоталитарлық тәртіп шарты бойынша шығармашылығы үшін мәдениет қайраткерлерін қуғындау). Осындай мысалдар бұрынғы КСРО-да өте көп.

Өздеріңіз білетіндей, білім алу құқығы конституцияларда жеке және саяси құқықтардан әлдеқайда кешіктіріліп бекітілді және социалистік теория мен тәжірибенің әсерінен қалыптасты. Бірінші рет қоғамның барлық мүшелері үшін білім алу құқығының талаптары және мемлекеттік биліктің заңамалық тәртіппен бекітілуі "капиталистік езгіден босатылуы үшін пролетариатпен күрестің керекті шарты" Ф. Энгельс және К. Маркс пен дәлелденді [4; 42]. 1845 жылы білім алу құқығы Эльберфельданың коммунистер одағы негізгі қағидаттарының құрамында жарияланып, өзінің жарғысына "Все люди в равной мере имеют права на образование и должны пользоваться плодами науки" деп жазған [4; 44]. Бұл адам құқығының екінші буынның басы болды.

Екінші буынның кең ауқымды құқығы 1936 жылы КСРО Конституциясымен бекітілді, соған қарамастан білім алу құқығы бағдарлама ретінде 1918 жылы РСФСР Конституциясында жарияланған болатын. Алайда КСРО да азаматтардың әлеуметтік қорғалуы төмен деңгейде болса да ол қалыпты өмір сүрді және де екінші буын құқықтарының қалыптасу идеясына, әлемдік қоғамдық санаға әсер етті.

Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы Конвенция экономикалық, нәсіліне, терісінің түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де нанымдына, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегіне негізделген кез келген айырмашылық, ерекшелік, шектеу немесе басымдық жоқ, білім беру саласындағы әркім тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге бағытталған.

Осы мақсатта мемлекет келесілерді жүзеге асыруға міндеттеледі:

- а) бастауыш білім беруді міндетті және еркін етуге;
- ә) орташа - жалпыға қолжетімді және одан жоғары - толық теңдік негізінде және әрқайсысының қабілеттеріне қарай қол жетімді болуы;
- б) барлық мемлекеттік мекемелерде білім деңгейін бірдей деңгейде қамтамасыз ету;
- в) білім алуды және көтермелеуді ынталандыру;
- г) мұғалім мамандығы бойынша оқытуды қамтамасыз ету [5].

Білім беру саласындағы халықаралық стандарттар Қазақстан Республикасының Конституциясының 30-бабына сәйкес мемлекеттік білім беру мекемелерінде

және кәсіпорындарда еркін негізгі жалпы және орта кәсіптік білім алуға кепілдік береді. Бүгін мемлекет білім беру саласына разы емес, бизнес кәсіпкерлік үшін мамандар біліктілігінің жеткіліксіздігі жайлы айтады. "Кәсіптік-техникалық білім беру туралы" заң жобасын дайындау жөніндегі жұмыс жасалуда. Заманауи білім берудің экономиканың индустриялық-инновациялық дамуына, бизнес сұрауларына жауап беру міндеті алда тұр. Сондықтан да кәсіптік білім беру жүйесі тұлғаны, еңбек нарығы қажеттіліктерін ғана емес, экономика қажеттіліктерін де қанағаттандыруда басты рольді ойнайды", - деп мәлімдеді Талғат Доскенов. Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының принциптері мен азаматтардың білім алудың мемлекеттік кепілдіктері "Білім туралы" Қазақстан Республикасының заңымен, Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласында көрсетілетін мемлекеттік қызмет стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 9 сәуірдегі № 186 бұйрығымен, анықталады.

Білім алуға конституциялық құқық мазмұнын анықтау және азаматтардың негізгі құқық жүйесіне байланысты сұрақтарды талқылау мәселелері бойынша мынандай қорытынды жасауға болады:

1. Білім алу құқығы адамның бостандығы мен негізгі құқықтарының қатарына кіретін, келесі қасиеттерді меңгерген:

1.1 қазіргі заманғы болмысқа сәйкес білім алудағы адам құқығын, адамның табиғи құқықтарымен бір деңгейде орналастырылуы мүмкін, бұл адамға қоғамда өмір сүрудің шарты ретінде әлеуметтік ауа түрінде қажет. Адамның білім алу құқығын жүзеге асыру және олардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын іске асыра алу мүмкіндігі білім беру мен ағарту процесінде адам құқықтарын құрметтеу мүмкін емес, өз кезегінде, басқа да іргелі құқықтарын жүзеге асыруға қажетті шарты болып табылады;

1.2 адамның білім алу құқығы оның ажырағысыз құқығы деп танылуы мүмкін. Бұл адамның осы құқық халықаралық және ұлттық заңнамада қалай түсіндірілетініне қарамастан, білім алуға құқығы бар екенін білдіреді. Білім беру құқығын конституциялық реттеудің маңыздылығы оның Конституцияның тиісті ережелерін қабылдаудың бастапқы нүктесі бар және сонымен бірге оларды нақты және қатаң түрде жүзеге асыруға бағытталған.

1.3 білім алу құқығы ажыратылмайды. Адам бұл құқықты қоғамға, мемлекетке, басқа адамға немесе шарт бойынша басқа адамдар тобына, заң бойынша немесе кез келген басқа негіздер бойынша беруге құқылы емес, ол бағалауға келмейді және одан бас тартуға болмайды;

1.4 адамның білім алу құқығын бұзуы, сондай-ақ оның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бұзуы адамға заң немесе наразылықты қорғауға мүмкіндік береді. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының кіріспесінде айтылғаны кездейсоқ емес, БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы осы декларацияны жариялады деп мәлімдеді, адамның соңғы есепке ала отырып, қажетті түрде, қысым мен қанауға қарсы

көтеріліске соңғы шара ретінде адам жүгінуге мәжбүр болмауы тиіс.

1.5 білім беру саласындағы қоғамдық қарым-қатынасты конституциялық реттеу, сонымен бірге білім алу құқығы үздіксіз жетілдірумен сипатталатын, білім беру құқығын дамытудағы маңызды аспектілерді біріктіруде көрініс табады. Бұларға, ең алдымен, жастар үшін жалпыға бірдей міндетті білім берудің ең төменгі деңгейін көтеруге қатысты конституциялық анықтамалар, сондай-ақ осы құқықты жүзеге асырудың бірқатар кепілдіктерін белгілеу кіреді.

2. Білім алу үшін адам құқықтарына:

- еркіндік, бұл бөлігі адам құқықтарының алғашқы буын ұрпағымен байланысты. Білім беру бостандығы мемлекеттің өз елінің білім беру жүйесінің жалғыз негізі ретінде философиялық, идеологиялық немесе діни көзқарастарды белгілеуге құқығы жоқ. Балалардың, студенттердің және студенттердің ата-аналары мен басқа заңды өкілдері білім алуды еркін таңдауы мүмкін. Олар сондай-ақ қандай білім алуды қалайтындарын еркін таңдай алады. Басқаша айтқанда, кез-келген адам немесе адамдар тобы өз идеологиялық немесе діни көзқарасын білім алу үшін идеялық негіз ретінде пайдалануға құқылы. Сонымен қатар, олар оқу орындарын құруға, олардың идеологиялық бағытын және оларда ұсынылған білім мазмұнын анықтауға құқылы. Сонымен қатар, білім беру еркіндігі абсолютті емес деп айтуға тиіспін. Осы көзқарасқа сәйкес, білім алу бостандығы шектелген біріншіден білім беру мақсаттары; екіншіден, білім беру (оқу орындарының міндетті түрде лицензиялау арқылы) және білім беру бағдарламасының міндетті ең аз мазмұнын айқындайды білім беру стандарттарының міндетті ең аз мазмұнын айқындау мемлекеттік білім беру стандарттарын, түлектердің дайындық деңгейіне студенттердің талаптарды оқыту максималды мөлшерін белгілеу үшін ең төменгі талаптарды белгілеу арқылы;

- мемлекет заң бойынша білім беру саласының белгілі бір міндеттерін қабылдайды. Мәдени құқық ретінде білім алу құқығының міндеті әр адамның білім алуына мемлекеттік кепілдіктер жүйесін құру және сайып келгенде, адамға тән бостандықты іске асыру үшін мәдени кепілдіктер жасау болып табылады;

- жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің маңызды компоненті - мәдени өмірге және шығармашылыққа, әдеби өнерге, көркем, ғылыми және басқа да қоғамдық өмірге еркін қатысу құқығы. ҚР Конституциясының 20-бабы шығармашылық бостандық, кез-келген ғылыми, әдеби немесе көркем шығарма, зияткерлік меншікке байланысты туындайтын моральдық және материалдық мүдделерін қорғау мүмкіндігін қамтиды. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 15-бабы "ғылыми зерттеулер мен шығармашылық қызметке сөзсіз қажетті" еркіндікті құрметтейді[2]. Қазіргі қоғам "іргелі құқықтары мен бостандықтарын әлеуметтендіру" құбылысына тап болды. Жеке тұлғаның білім алуға жеке құқығы жалпы мүдделермен біріктірілген адамдардың формальды және бейресми бірлестіктерінің әртүрлі қатысуымен

ұжымдық түрде жүзеге асырылады. Профессор Де Гроффаның сөзі бойынша "шын мәнінде, білім алу құқығы адамның ұжымдық құқығы ретінде көрінеді, ұқсас адамдар топтарды жүзеге асырады және әркімнің негізгі құқықтары мүддесінде үкімет тарапынан қолдау табады" делінген[6;58].

- субъективті құқық білім беру процесінің басқа қатысушыларының субъективті құқықтарында көрініс табады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 13 бабына сәйкес, "1. Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы. 2. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар". Білім алу құқығын жүзеге асыру барысында оқушылар, студенттер, магистранттар және басқа да студенттер "Білім туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 36 бабында көрсетілген ең толық каталогы бар бірқатар субъективті құқықтарға ие болады.

Осылайша, бұл жағдайлар білім алу құқығын, өмір сүру құқығы, даму құқығы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Тұтастай алғанда осы мәселедегі басты сұрақ құқықтар мен бостандықтардың теориялық қалыптасуы ғана емес, оларды жүзеге асырудың қажетті шарты, кепілдіктері мен тетіктерін жасау, яғни практикалық сала деп айтуға болады. Бұл адам құқықтары мәселесінің ең әлсіз буыны және ғылым мен практиканың күш-жігеріне бағытталуы тиіс. Сонымен қатар адамның білім алуға деген құқықтарының тікелей құқық бұзушылықтарына, оларды тудыратын себептерге, адамның мүдделері мен қадір-қасиетіне қатысты кедергілерді жоюға жол бермеу керек.

Мәдени құқықтарды жүзеге асырудың мазмұны мен кепілдіктері ЮНЕСКО-ның бірқатар ұсынымдарымен әзірленді және толықтырылды. Олар, атап айтқанда, өз мәдениетін дамыту әрбір адамның құқығы мен міндеті екенін атап өтті; мәдениет дәстүрлерін сақтау мен дамытуға барлық құқықты барлық ұлттар, ұлттық азшылықтар, этникалық топтар пайдаланады; әрбір адам білімі мен барлық халықтардың өнерін және әдебиетін тамашалауға, әлемнің барлық бөліктерінде ғылымның дамуына қатысуға, оның пайдасын көруге және мәдени өмірді байытуға жәрдемдесуге мүмкіндіктері болуы керек; мемлекет мәдениетті демократияландыру, мәдениет құқықтарын қамтамасыз ету және оның нәтижелеріне ешқандай шектеусіз қатысуды қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауға тиіс; мемлекет шығармашылық бостандығын қорғауға, шығармашылық қызметкерлерге көмек көрсетуге, кәсіподақтар мен кәсіби ұйымдарды өздерінің таңдауы бойынша қалыптастыру құқығын қамтамасыз етуге тиіс.

Құқықтық кепілдіктер, өз кезегінде, нормативтік және инструментальдік болып бөлінеді. Азаматтар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының нормативтік кепілдіктері Конституцияда, заңдарда және басқа да нормативтік-құқықтық актілерде құқықтар мен бостандықтарды

жүзеге асыруға және қорғауға бағытталған тиісті ережелер, талаптар мен санкциялар түрінде көрініс табады. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының инструментальдік кепілдіктеріне қатысты, олар өздерінің құқықтарын қорғауға өтініш бере алатын және өздерінің құзыреті шегінде жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға қажетті шараларды қабылдауға міндетті болатын мемлекеттік құрылымдарды қамтиды.

Құқықтық кепілдіктердің ішінде маңызды орынды конституциялық кепілдіктер алады олар салалық заңнамамен қамтылған, жалпы және құқықтық кепілдіктердің арасындағы байланыс болып табылады. Білім алу құқығын жүзеге асырудың конституциялық кепілі, бірінші кезекте, осы құқықты шоғырландыру фактісі және мемлекеттің негізгі заңының мәтініндегі кепілдіктері болып табылады. Бұл адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, сондай-ақ олардың кепілдіктерінің әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде - заңдар, жарлықтар, нормативтік-құқықтық актілерде, нұсқауларда және т.б. белгіленуі мүмкін екендігіне байланысты. Адамның құқықтары мен бостандықтары конституцияда бекітілгенде, оларға ерекше маңызды сипат беріледі, өйткені конституцияда қоғам үшін ең маңызды мәселелер ғана бекітілген.

Осы болжамға сүйене отырып, Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабының өзі де азаматтардың білім алу құқығының кепілі болып табылатынын айтуға болады. Бұл кепілдіктердің мәні олардың түрлерінің сипаты бойынша анықталады: а) мемлекет кепілдік берген тегін орта білім беру, конкурстық негізде тегін орта, жоғары кәсіптік білім алу; б) білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың бағыттары; в) білім алуға жағдай жасау - жалпы міндетті орта білім беру, басқа да түрлерін кеңінен дамыту, сондай-ақ білім алудың түрлері.

Өкінішке орай, Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабында қамтылған кепілдіктер, әдетте, ұйымдық сипаты бар, яғни үкімет атына, азаматтардың осы құқығын іске асыру үшін іс-шаралар ұйымдастыру жүйесін білдіреді. Жалпы материалдық және саяси кепілдіктер осы баптың аясынан тыс қатыр. Олардың мазмұны Конституцияның жалпы бөлімдерінде баяндалған, әлеуметтік жүйенің негіздеріне қатысты: саяси және экономикалық жүйе болады.

Әлемдік елдердің негізгі заңдарында (конституцияларда) білім алу құқығының мазмұнына салыстырмалы талдау жүргізу, конституциялық заңнамада осы құқықты алғашқы шоғырландыру сәтінен бастап оның тізбесі үнемі толықтырылып, кеңейтілетінін ескеру қажет. Бұл, атап айтқанда, осындай нормаларды қамтитын халықаралық адам құқықтары туралы келісімдер қабылдағаннан кейін байқалды. Кейбір Батыс елдерінде және АҚШ-та бұл новелланы конституцияны қабылдау кезінде ескеруге үлгермегенімен, бірақ көптеген заманауи, соның ішінде посткеңестік конституциялар адамның құқықтарын құрметтеудің қосымша кепілі ретінде қызмет ететін осындай ережелерді бекітті. Бүгінде әлемнің көптеген елдерінің конституциялары негізгі

жалпы ережелерден басқа қосымша "элеуметтік" ережелерді қарастырады. Мысалы, Греция Конституциясының 16-бабы, 1975 ж. айтады: "Мемлекет әртүрлі адамдарға көмектеседі, сондай-ақ көмекке мұқтаж немесе студенттерге өздерінің кәсіптеріне сәйкес арнайы қорғаныс қажет". Ирландия Конституциясының 42-бабы, 1937 ж. қарастырады: "Айрықша жағдайларда, физикалық немесе моральдық себептермен ата-аналар балаларға қатысты өз міндеттерін орындай алмаған жағдайда, мемлекет ортақ игіліктің тиісті кепілі ретінде ата-анасының орнын басуға ұмтылады, бірақ әрқашан баланың табиғи және бұлжымас құқықтарын ескеру керек". Мұндай мазмұн Португалияның Конституциясының 70-бабында 1976 жылы айтылған: "Жастар, әсіресе жұмыс істейтін адамдар, экономикалық, элеуметтік құқықтар мен мәдени құқықтарды, атап айтқанда: білім беру, кәсіптік білім беру және мәдениет саласында ерекше қорғауды пайдаланады".

Негізінде, әрбір құқық ерекше нақты (жеке) тәртіпті жүзеге асыру, құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету (қорғау), оларды жүзеге асыру мазмұны сәйкес келмейтін фактісі негізделеді, ол, жалпы білім беру құқығын конституциялық кепілдіктерді жіктеуді тиісті азаматтардың барлық негізгі құқықтары ортақ және арнайы болып табылады ол осы құқықты қамтамасыз ету үшін ғана қолданылады.

Бір сөзбен айтқанда, азаматтардың салалық заңнамамен білім алуға конституциялық құқығын әзірлеу және нақтылау олардың кепілдіктерін қамтамасыз етудегі, олардың шындыққа жетуінің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Мысалы, арнайы салалық кепілдіктердің саны "Білім туралы" Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 7 маусымдағы Заңының 3 бабында - Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптері мыналар болып табылады: 1) баршаның сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі; 2) білім беру жүйесін дамытудың басымдығы; 3) әрбір адамның зияткерлік дамуы, психикалық-физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі білімге қолжетімділігі; 4) білім берудің зайырлы, гуманистік және дамытушылық сипаты, азаматтық және ұлттық құндылықтардың, адам өмірі мен денсаулығының, жеке адамның еркін дамуының басымдығы; 5) адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу; 6) жеке адамның білімдарлығын ынталандыру және дарындылығын дамыту; 7) білім беру деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігі; 8) оқытудың, тәрбиенің және дамытудың бірлігі; 9) білім беруді басқарудың демократиялық сипаты, білім беру жүйесі қызметінің ашықтығы; 10) білім беру ұйымдарының меншік нысандары, оқыту мен тәрбиенің нысандары, білім беру бағыттары бойынша алуан түрлі болуы[7]. Осы баптарда айтылған ерекше кепілдіктер Қазақстан Республикасының Конституциясының 30-бабында бекітілген жалпы қағидаттардың орындалуын қамтамасыз етуге, тұтастай алғанда білім беруді дәйекті жақсартуға және дамытуға бағытталған.

Жоғарыда келтірілген жіктеудің маңыздылығы туралы айтатын болсақ, білім алу құқығын жүзеге асырудың күнделікті тәжірибесінде оларды ажырату қиын. Бұл жалпы және арнайы кепілдіктер үнемі бір-бірін толықтырады және олардың арасындағыларға байланысты. Азаматтар, сондай-ақ, әдетте, осы құқықты қарым-қатынасты реттейтін ережелерде белгіленген білім алу құқығын, мазмұны енгізілген өкілеттіктерді бөліп сәйкес нақты нысандарын, білім беру құқығын жүзеге асырады. Бұл өкілеттіктер мен оларды жүзеге асыру кепілдігі біздің жұмысымыздың әрі қарайғы құрылымын анықтайды. Әрі қарай, ол азаматтардың білім алу құқығы мазмұнын зерттеу негізгі элементтерін әзірлеу қолайлы болып табылады.

Білім алу құқығы адам құқығының іргелі және негізгі құқықтарының бірі. Ол мынадай маңызды халықаралық - құқықтық актілерде бекітіледі. Атап айтсақ, 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (26 бап), 1966 жылы 16 желтоқсанда қабылдаған Экономикалық, элеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті (13, 14 баптар), 1989 ж. 20 қарашадағы Бала құқықтары туралы Конвенция (28, 29 баптар), Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі Еуропалық Ковенция 4 қараша 1950 ж. (20 наурыз 1952 ж. № 1 Хаттама 2 бап.), Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенция 14 желтоқсан 1960 ж., 1995 ж. 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы (30 бап).

"Білім алу құқығы" түсінігіне нақты берілген анықтама жоқ. Отандық заң әдебиеттерінде көрсетілген нақты біркелкі терминологиялық түсіндірменің болмауын тиек етуге болады. Осыған сәйкес, оның анықтамасына көптеген көзқарастар танылған. Айта кетсек, мысалы Ноздрачев А.Ф. білім алуға деген түсінікті былай көрсетеді, "право человека на получение определенной суммы знаний, культурных навыков, профессиональной ориентации, необходимых для нормальной жизнедеятельности в условиях современного общества"[6, 37]. Ал В.И. Шкатулла білім алу құқығына кеңірек түсінік береді, "основное и естественное право, имеющее своей целью удовлетворение потребностей человека в информации и непосредственно в самом образовании" [8,5]. Е.Д. Волохова білім алу құқығын білімге деген бостандық дей отыра, "в соответствии с убеждениями родителей, собственными желаниями и возможностями"[9;11] қорытынды жасайды.

Д. А. Ягофаровтың көзқарасы бойынша, білім алу құқығы - бұл құқықтар мен міндеттердің жиынтығы. Басқаша айтқанда, білім алуға деген құқық тек құқық ғана емес, міндет алу деп түсіндіреді[10;54]. Т.В. Грачевтің ойынша, "білім алу құқығы" адамның субъективті, қол сұғылмайтын құқығы дейді[11;24]. Себебі ол мемлекетпен және халықаралық қауымдастықта кепілдендірілген нақты әрекет ететін барлық қоғамның мүддесін, жекенің мүддесін, өзінің мәдени деңгейін жоғарылату мақсатындағы білімдері. Бұл берілген түсінік біздің көзқарасымыз бойынша дұрыс және әділ. Адамның

білім алуға деген құқығын мәдени құқық ретінде қарастыру және сол топтамаға жіктеу заманауи қоғамның талабы бойынша білімге деген құштарлық, адамның мәдени сипатымен тығыз байланысады. Сондықтан да адамның білім алу құқығы дегеніміз - рухани, мәдени, шығармашылық және материалдық құндылықтарды сақтауға, жетілдіруге, адамзаттың маңызды тәжірибесін игеруге бағытталған тұлғаның өзін дамыту және даму үрдерісі. Білім алу құқығын мәдени құқықтың орталық жүйесі ретінде қарастыра отырып, келесідей тұжырым жасалынады:

- әр адамның білім алу құқығының деңгейі мәдениеттілігімен межеленеді;

- адамның білім алуды таңдау бостандығы, қажеттілігі мен игемділігі мәдени құқық категориясы тұрғысынан қарастырылады ;

- әр адамның білім алуға құқығы бар. Білім беру, ең болмағанда бастауыш және жалпы білім, тегін болуы тиіс. Бастауыш білім баршаға міндетті болуы тиіс. Техникалық және кәсіптік білім көпшіліктің қолы жетерліктей болуы тиіс және жоғары білім де, әркімнің қабілетіне қарай көпшіліктің қолы жетерліктей болуы тиіс (Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы 26 бап 1 т.);

- білім беру адамның жеке басының толық кемелденуіне және құқықтары мен негізгі бостандықтарына деген құрметті арттыруға бағытталуы тиіс. Білім беру барлық ұлттар, нәсілдік және діни топтары арасында түсіністік, шыдамдылық пен достық қарым-қатынас орнатуға ықпал жасап және Біріккен Ұлттар Ұйымының бейбітшілікті қуаттау жолындағы жұмысына ықпал жасап, дем беруі тиіс (Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы 26 бап 2 т.);

- білім алу құқығы таңдау бостандығы жағдайында жүзеге асырылады: әркімнің ана тілін пайдалану құқығы, білім алу тілін таңдау бостандығы, оқыту бостандығы және академиялық еркіндігі, ата-аналардың өздерінің жас балаларына білім беру түрін таңдау құқығының басымдылығы[12].

Мәдени құқықтар мен бостандықтар адамның білім беру, мәдени және рухани деңгейін көтеруге жағдай жасайды, оның толыққанды және үйлесімді дамуына ықпал етеді. Осылайша, кез-келген адам өз өмірі бойы өзінің мәдени құқықтарын толығымен

пайдаланады. Білім алу құқығы мәдени құқықтардың ішіндегі қазіргі өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1 Матюшева Т.Н. Право на образование - конституционно защищаемая духовная ценность // Современное право. - 2008. - № 12. - С. 33-38.

2 Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті- Электрондық ресурс: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000087_

3 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж. - Электрондық ресурс:http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_.

4 Беккер Д.А. Реализация права граждан на образование в Республике Казахстан // Universum: Экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. 2016. № 1(34). - С. 42-48.

5 Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 28 қаңтардағы № 449-V ҚРЗ - Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000449>

6 Курыцина Е.В. Конституционное право на образование в российской федерации: понятие и содержание // Наука. Общество. Государство. - 2014. - №1. - С. 190-200

7 Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. - Электрондық ресурс: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

8 Шкатулла В. И. Право на образование // Государство и право. - 1997. - № 7. - С. 5-13.

9 Волохова Е.Д. Законодательное обеспечение права на образование в Российской Федерации. - М.: Готика, 2004. - 240 с.

10 Ягофаров Д.А. Образовательное право: опыт теоретического осмысления // Образование и наука. - 2000. - № 4. - С. 54-61.

11 Грачева Т.В. Реализация конституционного права человека и гражданина Российской Федерации на образование: на примере города Москвы: Автореф. дис. канд. юрид. наук. - М., 2004. - 24 с.

12 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы- Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>

Дастан ДАРЫБАЕВ, "Құқықтану" мамандығының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9.

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДАҒЫ МҮЛІККЕ ТЫЙЫМ САЛУ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ӘРЕКЕТІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН МӘНІ

Бұл мақалада ҚР сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысындағы мүлікке тыйым салу процессуалдық әрекетінің түсінігі мен мәні, тәртібі туралы жазылған. Қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарына, азаматтың құқықтары мен бостандығын қорғау арқылы тиісті мақсатқа қол жеткізу, қылмысты уақтылы ашу көзделген.

Түйінді сөздер: сот, қылмыс, процесс, тергеу.

Дастан ДАРЫБАЕВ, магистрант специальности "Юриспруденция" Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9

СУЩНОСТЬ И ПОНЯТИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ ЗАПРЕТА НА ИМУЩЕСТВО В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЕ

В статье рассмотрены сущность, понятие и порядок процессуального действия запрета на имущество в ходе досудебного расследование. Прекращение уголовного дела, а также уголовного преследования (досудебного расследования) является весьма актуальным вопросом современного уголовного процесса.

Ключевые слова: суд, преступление, процесс, расследование.

Dastan DARYBAYEV, Master of the specialty "Law" Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya str, 9

ESSENCE AND CONCEPT OF PROCESSAL ACTION OF PROHIBITION ON PROPERTY IN PROCEEDINGS OF PROCEDURAL INVESTIGATION

The article deals with the essence, concept and order of procedural actions of the ban on property during the pre-trial investigation. Termination of the criminal case, as well as criminal prosecution (pre-trial investigation) is a very topical issue of the modern criminal process.

Keywords: court, crime, process, investigation.

Қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеу шаралары, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектейтіндіктен, олардың заңдылығымен негізділігін қамтамасыз етуші, іс жүргізудегі қатаң кепілдіктерді қолдана отырып жүргізілуі керек. Қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарына, азаматтың құқықтары мен бостандығын қорғау арқылы тиісті мақсатқа қол жеткізу, қылмысты уақтылы ашу көзделген.

Қылмыстық іс жүргізу әдебиетінде күштеудің мәні, оны қарама-қарсы мағынасы бар, қос категориямен, сәйкестендіру жолымен анықталады. Мәжбүрлеу қылмыстық процесте тұлға еркіндігін қандай да бір формада әрқашанда шектейді. Процессуалдық мәжбүрлеу шараларына қолданылатын ғылыми жіктеудің маңызы оның бір уақытта барлық зерттелетін нәрселерді қамту мүмкіндігінде. Сонымен қоса олардың әрқайсысының тұрған жерін ғана емес, сонымен қоса олардың бір-бірімен байланысын қалыптастырады. Олардың ішкі заңдылықтарын ашады. Процессуалдық әдебиеттерде процессуалдық мәжбүрлеу шаралары әр автордың әр түрлі көзқарастарымен топтастырылады. Мысалы, А.Н. Ахпанов: "Сот және тергеу органдарына алып келуге бағытталған шақыртумен алып келу түріндегі

шаралар; тінту және алу, куәландыру; айыпталушының қызметі бойынша жаңа қылмыстарды жасаудың алдын алатын шаралар; қызметіне шеттету; соттық талқылау тәртібін қамтамасыз ететін шаралар - тәртіп бұзушыларды сот мәжілісі залынан шығару, айып салу; азаматтық талапты қамтамасыз ету бөлігіндегі сот үкімін орындауды қамтамасыз ететін шаралар; мүлікке тыйым салу; айыпталушының алдын - ала тергеуде және сотта болуын қамтамасыз ететін шараларды көрсетуде".

Қылмыспен келтірілген зиянның орнын толтыру түсінігі мен сипаттамасы жөнінде атүсті қарастырылуы біздің ойымызша оған аз көңіл бөлінгендік болып саналар еді. Зиянның орнын толтыру түсінігі зиян деген сөздің өзімен байланыстырыла зерттелуі тиіс. Жалпы зиян деген сөздің өзі бұзу, жамандық көрсету, қынжылту, денсаулығына зардап келтіру, біреуді жәбірлеу, белгілі азаматты шығынға ұшырату және осындай тағы басқа да мағыналарды білдіреді екен.

Осыған сәйкес, құқық қорғау органдарының қылмыстық іс жүргізу барысында зиянның орнын толтыру шараларын жүргізіп, оны қайтару әдістерін қолдану жұмыстары жүргізілуі тиіс.

Бұл әдістер мына төмендегіше болуға тиіс:

1. Зиянның көлемі мен сипатын анықтау, оны дәлелдеу.

2. Заңды тұлғалар мен жеке азаматтарға зиян келуіне байланысты оларды азаматтық талапкер ретінде тану.

3. Қылмыстық кодекспен тыйым салынған әрекетпен зиян келтірген субъектілерді азаматтық жауапкер ретінде тану.

4. Ұрланған заттарды іздеу және оларды алу.

5. Тергеу барысында алынған мүліктерді мемлекет органдарына тапсыру немесе тиісті деп тапқан жағдайда заңды иелеріне қайтару.

6. Күдіктіге айыпкерлерге (азаматтық жауапкерлерге оның туыстарына) қылмыс барысында келтірген зиянның орнын өз еркімен толтыруын ескерту. Қылмыспен келтірілген зиянның орнын толтыруға арналған (ақша және бағалы заттарды) анықтау, оларды процессуалдық жолмен алу.

7. Мүлікке тыйым салу әрекетін жүргізу.

8. Тыйым салынған мүліктерді жауапкершілікпен сақтау жөнінде азаматтарға ескертіп бұл жөнінде олардан колхат алу.

Материалдық зиянның көлемі мен сипатын анықтау барысында көбінесе оның сол жасалған қылмысқа байланысты және оның қоғамға қауіптілігіне басты назар аударылады. Соған байланысты, А.П. Рыжаков "Қылмыспен келген зиянның көлемі мен сипатын толық анықтамас бұрын, ең алдымен қылмыстың болған-болмағандығын немесе қандай қылмыс болғанын білуіміз керек. Қылмыстық кодекстің негізгі бөлімінің баптарына сәйкес қандай әрекеттердің қылмысқа жататындығын анықтап алуымыз (мысалы, жол көлік оқиғасынан болған жағдайдан ауыр зардаптың келуі)", дейді [41 б.].

Зиянның көлемі мен сипаттын дәлелдеуге нақтырақ тоқталатын болсақ, бұл сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысындағы маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 113-бабына сәйкес қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлардың бірі - жасалған қылмыстың зардаптары және қылмыспен келтірілген зиянның сипаты мен мөлшері болып табылады. Сондықтан қылмыс нәтижесінде келген зиянның көлемі мен сипатын анықтап алмай, қылмыстың болғанын немесе болмағандығын және қандай қылмыс жасалғанын толық біле алмаймыз. Осыдан, дәлелдеудің элементтеріне зиянның "көлемі және сипатын" жатқызамыз.

Қылмыс нәтижесінде келген зиянның көлемі мен ондағы қайтаруға қойылған соманың көлемі ешкімге күмән келтірмейтіндей болуы тиіс. Бұл жөнінде көптеген ойлар мен пікірталас тудыратын көзқарастар бар. Бұл жерде жалпы зиянның сипаттамасы мен көлемін анықтау жолдары Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 168-бабына сәйкес азаматтық, еңбек, және басқа заңдардың нормаларында белгіленеді.

Аталмыш қылмыстық-құқықтық көзқарастағы мәселелерді қарастыратын болсақ, мыналар анықталуы тиіс:

- қылмыстың болғандығын анықтау және оған баға беру;

- ылмыс құрамының бар-жоқтығын анықтау, олардың сатыларын тексеру (біреудің өміріне қастандық жасалмақшы, оқталу болды ма немесе аяқталған қылмыс болды ма);

- кінәлінің жағдайын жеңілдететін әрекеттерді қарастыру, жәбірленушіге қылмыс нәтижесінде келген мүліктік және моральдық зиянның орнын өз еркімен толтыру, жабу, қайтару және басқа да жолдарын анықтау.

Сонымен, тергеу барысындағы зиянның көлемін анықтау үшін сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында келесі мәселелер анықталуы тиіс:

1) жәбірленушіге күш көрсетілгені, моральдық немесе мүліктік зиян келгендігін растайтын құжаттар (куәгерлердің көрсетуі, маманның, дәрігердің, сарапшының тағы басқалардың айқындайтын құжаттары);

2) қашан, қандай жағдайда және қандай әрекеттермен немесе әре-кетсіздікпен мүліктік зиян келгендігін, дәледелерді анықтау;

3) зиян келтірген адамның міні, себебі, неліктен, немен, құқыға қарсы, қоғамға қауіпті әрекеттерін тексеру.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында жәбірленушінің қайтарылуға тиісті мүлкін қалай бағалайтындығын анықтау керек. Жалпы зиянның құнын есептеп, шығарылатын баға азаматтық талаптағы қойылған талапқа сәйкес, соттың талқылануында қаралу керек.

Қандайда бір болмасын қылмыстың әсерінен келген зиянның орнын толтыру түсінігі мен оның құрамы және оның жәбірленушіге деген маңыздылығыне өткен бөлімде толығырақ тоқталып өттік. Енді соларды осы бөлімде қаралатын мәселелермен ұштастырып, оны одан әрі жетілдіру мақсатында оның әдіс-тәсілдерін, қылмыспен келген зиянның орнын толтырудағы кешенді жолдарын қарастыруды алға қойып отырмыз.

Қылмыстық істі тергеу барысында қылмыскерлердің қоғамға немесе жеке азаматтарға материалдық зиян келтіргені анықталса, тергеуші жауапты адамдардан зиянның орнын толтыруға бағытталған шараларды жүргізуге міндетті. Мұндай шаралардың бірі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 161-бабына сәйкес көрсетілгендей мүлікке тыйым салу әрекеті болып табылады. Осыған орай, бұл мәселеге профессор А.Н. Ақпанов мүлікке тыйым салу және оны жазу әрекеті азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мақсатындағы заңның арнайы ретіндегі әрекет деген тұжырым жасаған.

Аталмыш мәселеге байланысты Ю. Д. Лившиц, мүлікке тыйым салу әрекетін дұрыс, толық және уақтылы жүргізілуі керек, сол жағдайда ғана қылмыспен келген зиян қайтарылатындығына үміт күтуге болады. Кей жағдайларға байланысты мүлікке уақтылы және оған толық тыйым салмағандықтан жәбірленушіге келген зиянның орнын толтыру мәселесі іске асырылмай жатады, деп көрсетеді.

Ал, А.Н. Зубарев және В.Н. Косаревтің айтуынша, қылмыстық іс қозғалмай тұрып жүргізілген

процессуалдық шаралар мүлікке тоқтам салу зиянның орнын толтыру барысындағы маңызды әрекеттің бірі болып табылады.

Мүлікке тыйым салу әрекеті жөнінде тергеу тәжірибесінің ерте кездегі шығарылып, қолданылған нұсқаулары мен ережелері зиянның орнын толтыру мәселесін қарастырған. Мәселен, КСРО прокуратурасының нұсқаулары мен НКЮ ережелері 1939 жылғы заңға сәйкес зиянның орнын толтыру мақсатында жауапкер адамның қылмысына байланысты қылмыстық іс қозғаумен бірге оның мүлкіне тыйым салу әрекеті жүргізілген.

Осы айтылған пікірлер мен көзқарастарға қосыла отырып, оны тұжырымдай келе, қылмыстың әсерінен келген зиянның орнын толтыруда азаматтық талаптың орындалуына себебін тигізетін және оның толық орындалуын қамтамасыз етудегі негізгі шараның бірі - мүлікке тыйым салу әрекеті болып табылады деп есептейміз.

Бұл мәселеге байланысты біз жүргізген сот-тергеу тәжірибесіне талдау жасау барысында зиянның орнын толтыру мақсатында жүргізілген мүлікке тыйым салу әрекеті қылмыстық істердің тек 15 пайызына ғана қолданылғанын байқадық. Оның ішінде: 1-3 күннің аралығында 10 %; 4-9 күннің арасында 3 %; 10-20 күннің арасында 15 %; 20-30 күннің арасында 25 % пайызға жуық мүлікке тыйым салу әрекеттері жүргізілген. Байқап отырсақ, қылмыстық іс қозғалған күн арасы ұзаған сайын жүргізілген мүлікке тыйым салу әрекетінің пайыздық көрсеткіші өсіп отырған. Осы әрекеттерді одан әрі талдау барысында қылмыстық іс қозғалғаннан бастап уақыт өткен сайын тыйым салынатын мүлік азайып, жоғала бастайтындығы да аңғырылды. Біздің пайымдауымызша, зиянның орнын толтырудағы төменгі пайыздың бір себебі осы әрекеттің уақтылы жүргізілмегендігі деп санаймыз.

Зерттеу барысындағы оқып, танысқан қылмыстық істердегі зиянның орнын толтыру мәселесі бойынша азаматтардың 78,6 пайызы азаматтық талап-арыз жазғанымен, ол істердің 36,4 пайыздан астамында мүлікке тыйым салу әрекеті жүргізілген.

Аталмыш мәселеге байланысты З.З. Зинатуллин, тінту тергеу әрекеті болса, мүлікке тыйым салу да осындай түрдегі тергеу әрекетіне жатады, деп көрсетті. Әрине, бұл да ойландыратын және қылмыспен келген зиянның орнын толтыру барысындағы тиімді жағдайлардың бірі. Осы қозғалған мәселеге байланысты А.А. Чулиев те мүлікке тыйым салу әрекетін тергеу әрекеттерінің бірі деген пайымдау жасайды.

Осы пайымдауларға байланысты В.А. Азаровтың берген тұжырым-дамасы қарама-қарсы көзқараста болып отыр. Өйткені, оның берген тұжырымы бойынша тергеу әрекеттері дәлелдемелер жинау мақсатында жүргізілсе, мүлікке тыйым салу да сол дәлелдемелерге хаттама толтыру әрекеттері және міндетті түрдегі айғақтардың қатысуымен жүргізіледі деп көрсетеді.

Осындай айтылған кейбір заңгер-ғалымдардың көзқарастарын қарастырып, оның ішінде мүлікке тыйым салу әрекеті жөнінде айтылған қарама-қарсы көзқарасты Б.Т. Безлепкин де қолдай отырып, мүлікке

тыйым салу әрекетін қылмыспен келген зиянның орнын толтыру мақсатындағы азаматтық талапты қамтамасыз ету үшін жүргізілетін процессуалдық әрекет ретінде есептейді.

Аталмыш мәселеге байланысты тергеу әрекетінің мазмұнын анықтап алсақ, Қ.Ө. Ташибаевтың тұжырымы бойынша, тергеу әрекеті дегеніміз - тергеушінің алдын-ала тергеу жүргізу және қылмыстық істі жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша жаңғырту сатыларында, іс бойынша ақиқатты (шындықты) анықтауға арналған, Қазақстан Республикасының Қылмыстық істер жүргізу кодексіне көрсетілген ережелермен жүргізілетін, дәлелдемелер тауып, жинауға бағытталған жұмысы болып табылады.

Осыған сәйкес, тергеу әрекеттері дәлелдемелерді іздеу, бекіту, зерттеу және оған баға беру мақсатында жүргізіледі. Ал мүлікке тыйым салу әрекеті тек, азаматтық талапты немесе зиянның орнын толтыруды қамтамасыз ету мақсатында мәжбүрлеу, ықтиярсыз көндіру арқылы және мүлікке тыйым салынғандығы жөніндегі хаттама толтырумен шектеледі.

Жоғарыда көрсетілген пікірлермен, көзқарастармен толығымен, кейбір жағдайда ішінара (В.Г. Власенко мен З.З. Зинатулин) келісе отырып, мүлікке тыйым салу әрекеті процессуалдық әрекет болып саналады демекпіз. Ол зиянның орнын толтырудағы азаматтық талапты қамтамасыз ету барысындағы мүлікті тәркілеуге арналған және үкімді орындау мақсатындағы жүргізілетін әрекет болып табылады.

Аталмыш мәселе, 1997 жылғы 13 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексі қабылданғанға дейін бұрынғы Қазақ КСРО Қылмыстық істер жүргізу кодексіне басқаша болып, атап айтқанда мүлікке тыйым салу әрекеті тергеу әрекеті болып келді. Сол кездегі қолданыстағы Қазақстан Республикасы Қылмыстық істер жүргізу кодексіне сәйкес мүлікке тыйым салу, процессуалдық әрекет болып табылады.

2014 жылдың 4 шілдедегі жаңа қылмыстық-процестік кодекстің қабылдануы осы мүлікке тыйым салу процессуалдық әрекеттің бірі болып қала беруде. Осыған байланысты, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеуші кімдердің мүлкіне және қандай мүлікке тыйым салады деген сұрақты анықтайтын болсақ, ол былайша болады:

- күдіктінің немесе айыпкердің мүлкіне;
- мүлікке заң бойынша материалдық жауапкершілік артқан күдіктінің немесе айыпкердің мүліктеріне;
- күдіктіден немесе айыпкерден сол ұрланған мүлікті сатып алған азаматтардың мүлкіне тыйым салынады.

Құқық тәртібі негізінен мемлекет күшімен сақталатыны белгілі және мемлекет қызметі барлық басқа да қылмыстық құбылыстың алдын алуға жасайтын әлеуметтік субъектілермен салыстырғанда ауқымды, терең және пәрменді болуы қажет. Осыған орай жаңадан қабылданған заңнамалар осының айғағы. Қарастырып отырған тақырыпқа байланысты қылмыстық процестік кодекстің 161 бабына сәйкес мүлікке тыйым салу оның меншік иесіне немесе

иеленушісіне арналған, осы мүлікке билік етуге, ал қажет болған жағдайларда оны пайдалануға тыйым салудан не мүлікті алып қоюдан және оны сақтауға беруден тұрады және мәжбүрлеу шараларының бірі болып табылады.

Мүлікке тыйым салу негіздемелері күдіктінің, айыпталушының тыйым салынатын мүлікті жасыруы, бүлдіруі немесе жойып жіберуі мүмкін деген негізді дәлелдемелер болып табылады. Мүлікке тыйым салуды сипаттағанда, оның орнын анықтағанда ең алдымен тергеу әрекеті мен өзге де процессуалдық әрекетін ұғымдарын, мақсаттарын бір бірінен айырмашылықтарын білуіміз керек. Осыған орай көптеген пікір таластар мен ғалымдардың көзқарастарын қарастыруға да болады. Мүлікке тыйым салуды кейбіреулері қылмыстық іс жүргізу кезінде атқарылатын барлық әрекеттерді тергеу әрекеті ретінде қарастырады.

Мүлікке тыйым салуды сотқа дейінгі тергеп тексеру барысында ҚПК-тің талаптарына сай қылмыстық іс үшін маңызы бар жағдайларды анықтауға нақтылы деректерді табуға, оларды бекітуге бағытталған тергеушінің процессуалдық әрекеттерін тергеу әрекеттерді деп атаймыз. Тергеу әрекеті анықтау және іздеу сияқты ең негізгі элементтерінен тұрады. Өрбір тергеулік әрекет белгілі бір әдістерді қолданады: сұрау, салыстыру, өлшеу, эксперимент, сипаттау т. б.

Тергеу әрекетін өзге процессуалдық әрекеттерден айыратын ең басты айырмашылық олардың мақсаттарында. Тергеу әрекетінің ең негізгі мақсаты дәлелдемелерді жинау және тексеру болып табылады.

Сотқа дейінгі тергеп тексеру барысындағы мүлікке тыйым салу әрекетінің негізгі мақсаты қылмыстық іс жүргізу заңдарында көрсетілген белгілі бір талаптарды, тәртіптерді орындауға бағытталған процессуалдық әрекет деп те түсінуге болады.

Қарастырылып отырған іс жүргізушілік мәжбүрлеудің осы шаралары мынадай мақсаттарда қолданылады:

1. Азаматтық талапқа байланысты үкімнің орындалуын қамтамасыз ету үшін. Заң мәжбүрлеудің бұл шарасын қолданылуын азаматтық талаптың болуымен байланыстырады. Сондықтан, егер азаматтық талап қойылмаған болса, мүлікке тыйым салуға болмайды.

2. Басқа да мүліктік өндіріп алудың орындалуын қамтамасыз ету үшін.

3. Сотқа дейінгі тергеп тексеру барысында қылмыстық әрекет жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен жиналған мүлікті болуы мүмкін тәркілеуді қамтамасыз ету үшін.

Қылмыстан мүліктік, моральдік зиян шеккен жәбірленуші оның өтеу туралы азаматтық талап қоюға құқығы бар. Қылмыстық сот өндірісі, қылмыстардан зардап шеккен тұлғалар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға тиісті болғандықтан, мәлім етілген азаматтық талаптың тағдырына қамқорлық жасауға міндетті. Соңғысы мүліктерді табу және оған тыйым салудан тұрады.

Егерде осы ҚПК 119-бабына назар аударса осы дәлелдемелердің қайнар көзіне мүлікке тыйым салу

хаттамасы да көрсетілген, яғни мүлікке тыйым салу хаттамасы дәлелдеменің қайнар көзі болып табылады. Енді неге мүлікке тыйым салу хаттамасы дәлелдемелердің қайнар көзі болып табылатынын талқылап кетейік. Мүлікке тыйым салудың мақсаты азаматтық талапты қамтамасыз ету, мүлікті тәркілеу, басқа да мүліктік жазаларды орындау болып табылады. Осыдан мынандай сұрақ туы мүмкін, егерде мүлікке тыйым салудың мақсаты дәлелдемелерді жинауға бағытталмаған болса, неге заң шығарушы орган оны ҚР ҚПК 119-бабы дәлелдемелердің қайнар көзіне жатқызған деген. Біздің ойымызша мүлікке тыйым салу хаттамасын дәлелдемелердің қайнар көзіне дұрыс жатқызған деп есептейміз, себебі сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеуші қылмыстық жолмен табылған айыпталушының мүлкіне тыйым салуға құқысы бар, яғни қылмыстық жолмен табылған мүлік дәлелдеме болып саналады, сонымен қатар мүлікке тыйым салу мәжбүрлеу шарасы болып табылады, тергеулік әрекетке жатпайды, бірақ тергеулік әрекеттің элементтері бар. Іс жүргізудің өзге де мәжбүрлеу шарасы болып табылатынына мыналар себеп:

1. ҚР ҚПК-тің талаптарына сай тергеу әрекеттерінің қатарына жатқызбай, өзге де мәжбүрлеу шараларының қатарына жатқызылған.

2. Мүлікке тыйым салудың мақсаты дәлелдемелерді жинау, бекіту емес керісінше азаматтық талап, басқа да мүліктік жазалар және мүлікті тәркілеуді орындау болып табылады.

3. ҚР ҚПК 191 - бабында көрсетілген кідірілмейтін тергеулік әрекеттердің қатарына кірмейді.

4. Шығу тегіне және мақсатына байланысты танушылық қасиеті жоқ, тек қана мүлікті талан-тараждан сақтауға бағытталған ұйымдастырушылық - нұсқаушылық әрекет.

Тергеулік іс-әрекеттердің аталған белгілерін (танымдылық бағыттылығын) назарға ала отырып кеңестік қылмыстық іс жүргізу ғылымы да дәлелдемелерді табу, бекіту, тексеруге тікелей бағытталған әрекеттер ретінде түсінді-реді.

Жаңадан қабылданған процессуалдық кодексте тергеулік іс-әрекеттердің түсінігін өзгерткен жоқ, оларда қылмыстық іс жүргізу заңдарымен дәлелдемелерді жинау және тексеру жөніндегі қылмыстық істер жөніндегі заңдарға қарастырылған процессуалдық іс-әрекеттер ретінде анықтайды және оларды мемлекеттік мәжбүрлеумен қамтамасыз етілген өкілетті тұлғалар жүргізеді.

Тергеулік әрекеттермен салыстырғанда мүлікке тыйым салудың ерекшеліктері мен өзгешеліктері ескере отырып, ҚР ҚПК жобасын жасаушылар бұл процессуалдық іс-әрекетті Кодекс жүйесінде орнын дұрыс белгіледі деп есептейміз. 2014 жылы 4 шілдеде жарияланған ҚР ҚПК-те мүлікті пайдалануға тыйым салу "Процессуалдық мәжбүрлеу шаралары" 4 бөлімнің 19 тарауына орналастырған. ҚР ҚПК-те мүлікті пайдалануда тыйым салу процессуалдық мәжбүрлеу шараларына жатқызылған, оны қолданудың негіздемесі мен тәртібі "процессуалдық мәжбүрлеудің өзге шаралары" деген 19 тараудың ауқымында реттелген. Заңгердің мұндай таңдауы төмендегі бір неше жалпы қорытындыларды

тұжырымдауға негіз береді. Біріншіден, ҚР ҚПК-те мүлікті пайдалануда тыйым салу тергеу іс-әрекеті ретінде қарастырылмайды, ал ол процессуалдық мәжбүрлеу шараларына жатқызылған. Процессуалдық мәжбүрлеу шараларының жүйесі Кодекстің 4 бөлімінде бекітілген тұжырымдаманы есепке алғанда мүлікті пайдалануға тыйым салу процессуалдық мәжбүрлеудің өзге шаралары тобына кіреді.

Екіншіден, заң шығарушы орган жекелеген әдебиеттерде кездесетін мүлікке тыйым салуды қылмыстық іс бойынша азаматтық талап институты шегінде қарастырмаған.

Үшіншіден, мүлікті пайдалануға тыйым салуды алу, тінтуден тыс жүргізуге болатынын және процессуалдық мәжбүрлеудің өз алдына жеке шарасы ретінде қарастырған.

Сөйтіп жоғарыдағы мәселелерді қорытындылай келе, біз мына тұжырымға келеміз:

1) мүлікке тыйым салу шығу тегіне және мақсатына байланысты танушылық қасиеті жоқ, тек қана мүлікті талан-тараждан сақтауға бағытталған ұйымдастырушылық - нұсқаушылық әрекет, яғни ҚР ҚПК-ті бойынша азаматтық талапты, басқа да мүліктік жазалар немесе мүмкін болатын мүлікті тәркілеу бөлігінде үкімді орындауды қамтамасыз ету болып табылады. Мүлікке тыйым салудың міндеттері дәлелдемелерді жинау, бекіту емес керісінше заң бойынша көрсетілген мүліктердің сақталуын сот үкімі шыққанға дейін қамтамасыз ету. Мысал ретінде келтіре кетсек меншікке қатысты қылмыстар бойынша біз мүлікке тыйым салу арқылы дәлелдемелерді таппаймыз, керісінше заң бойынша мүлікті тәркілеу бөлігіне байланысты күдікті, айыпталушының мүлкіне тыйым саламыз, яғни ең басты міндеті күдікті, айыпталушы мүліктерін талан-таражға салмасын дейміз. Сондықтан мүлікке тыйым салуды тергеулік әрекет емес, өзгеде процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде қарастыруымыз керек. Екінші көзқарасты ұстанатын авторларды қолдаймыз;

2) мүлікке тыйым салу мәжбүрлеу шарасы болып табылады, тергеулік әрекетке жатпайды, бірақ тергеулік әрекеттердің элементтерін өзінде сақтайды. Бұған уәж ретінде жоғарыда себептерді атап кеттік;

3) қылмыстық істер жүргізу заңы бойынша мүлікке тыйым салудың ұғымын былай бере кетуге болады: "Мүлікке тыйым салу дегеніміз - азаматтық талап, басқа да мүліктік жазалар немесе мүмкін болатын мүлікті тәркілеу бөлігінде орындауды қамтамасыз ету мақсатында күдікті, айыпталушы немесе заң бойынша олардың әрекеті үшін материалдық жауаптылықта болатын адамдардың мүліктерін иемденуге шек келтіретін ерекше қамтамасыздандыру іс жүргізушілік шараларын айтамыз". Мүлікке тыйым салудың ұғымын бергеннен кейін, енді мүлікке тыйым салудың негізін талдап кетсек дұрыс болады.

ҚР ҚПК 161 бапты талдау жасасақ онда тек мүлікке тыйым салудың мақ-саттары ғана (үкімнің азаматтық

талап бөлігінде орындалуын қамтамасыз ету, басқа да мүліктік жазалар, мүлікті тәркілеу) көрсетілген.

Жаңадан қабылданған қылмыстық-процестік кодексте 161 бап мүлікке тыйым салу, 162 бап мүлікке тыйым салу тәртібі, 163 бап мүлікке тыйым салуды санкциялау тәртібі, 164 бап мүлікке тыйым салуды санкциялау не санкциялаудан бас тарту туралы қаулысына наразылық білдіру және шағым жасау жолдары кеңінен көрсетілген.

Мүлікке тыйым салудың негізін заңды тұрғыда бекіткені дұрыс болар еді, себебі мынандай тиімді жақтарды айқындауға болады:

1) қылмыстық қудалау органдарының заңсыз мүлікке тыйым салуды болдырмас еді;

2) мүлікке тыйым салудың қылмыстық сот өндірісінде алатын орнын айқындар еді.

Сондықтан мүлікке тыйым салу негізін ҚР ҚПК былай көрсетіп кетуге болады.

"Мүлкі бар күдікті, айыпталушы немесе өзге тұлғалар мүлікті жасыруы, бүлдіруі немесе талан-таражға салуы мүмкін деуге қылмыстық іс материалдарында толық негіз болса қылмыстық іс жүргізуші органдар олардың мүлкіне тыйым салуы мүмкін. Егерде келтірілген зиян үшін азаматтық талап ұсынылмаса және күдіктіге немесе айыпталушыға жасаған қылмысында қосымша жаза ретінде мүлікті тәркілеу санкциясы көзделмесе олардың мүлкіне тыйым салуға болмайды".

Тергеуші талап арыздың түсуін "болжағанда" емес, талап арыз нақты түскенде ғана мүлікке тыйым салу жөніндегі шешім қабылдануы қажет. Соны-мен қатар қылмыстық істі тергеу барысында тұлғаға қылмыспен зардап келтіргендігі анықталғаны, бірақ азаматтық талап әлі қойылмаған жағдаяттарды да шеткері шығаруға болмайды. ҚР ҚПК 167-б. 1-бөл. сәйкес азаматтық талап қылмыстық іс қозғалғаннан кейін және соттық тергеу басталғанға дейін қойылуы мүмкін. Заң жәбірленушіге қылмыспен мүліктік зардаптың келтірілген ауқымының орнын толтыруды талап ететіндіктен тергеу орны тиісті шаралар қабылдауға міндетті, ал оның бірі мүлікке тыйым салу болып табылады.

Мүлікке тыйым салу іс жүзінде бұл аталған мәселелер едәуір қиындықтар туындатып, әр қилы шешіледі, іс жүргізетін лауазымды адамдарды және процестің мүдделі қатысушыларын күрделі жағдайға иіктіреді. Осыдан оларды барынша тереңірек зерттей және мүлікті пайдалануға тыйым салуды қылмыстық сот жүргізу мәселелерін шешуге процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде қарауды одан әрі жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Жалпы зерттеу барысында, ең алдымен бұл мәселені жете түсіну үшін оны тереңімен қарастыра отырып, өз тарихымызға сонымен қатар шет елдердің тәжірибелеріне шолу жасауды жөн деп санадық (мүлікке тыйым салу шарасының тарихын, алғашқыда қалай аталды, қандай заңдарда қай бағытта өрістеді, оған енгізілген өзгерістермен қосымшалар қандай, сол сияқты өзге де мәселелер).

Гаухар КАЛИЕВА, старший преподаватель кафедры МЭ и МО, Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, 10009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9.
kalievag@list.ru, +77003288036

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУДОВ И ПОЛИЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX ВЕКА

В данной статье рассматривается судебная система и полицейская конца XIX века на одной из окраин Российской империи, которой являлась территория Казахстана. Автором статьи был проведен ретроспективный анализ. Автор дает хронологическую последовательность изменения и эволюцию судебной системы и полиции. В статье отражены особенности функционирования судебной системы и полиции в отдаленных регионах империи. Автор особо отмечает что, во второй половине XIX века судебная система на территории Казахстана полностью перейдет на общеимперскую систему, и приведет к ужесточению правовой системы в целом и в том числе судебной системы и полиции.

Ключевые слова: суды, полиция, империя, система, регион.

Гаухар КАЛИЕВА, ӘӘ және ХҚ кафедрасының аға оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 10009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая, к.9.
kalievag@list.ru, +77003288036

XIX ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫНДА ҚАЗАҚСТАНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ СОТТАР МЕН ПОЛИЦИЯ

Бұл мақалада XIX ғасырдың соңындағы сот жүйесі мен полициясы Қазақстан аумағы болатын Ресей империясының шетіндегі бірде-біріне қаралады. Мақала авторы ретроспективті талдау жасады. Автор өзгерістердің хронологиялық реттілігін және сот жүйесі мен полицияның эволюциясын береді. Мақалада империяның шалғай аймақтарындағы сот жүйесі мен полицияның қызметі туралы айтылады. Автор XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақстандағы сот жүйесі бүкіл империялық жүйеге толығымен ауысады және тұтастай құқықтық жүйені, соның ішінде сот жүйесі мен полицияны қатандатуға әкеледі деп атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: соттар, полиция, империя, жүйе, аймақ.

Gaukhar KALIYEVA, Senior Lecturer, Department of ME and MO, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskyy, 9.
kalievag@list.ru, +77003288036

LEGAL REGULATION OF VESSELS AND POLICE ON THE TERRITORY OF KAZAKHSTAN IN THE LATE OF THE XIX

This article examines the judicial system and the police of the late nineteenth century on one of the outskirts of the Russian Empire, which was the territory of Kazakhstan. The author of the article made a retrospective analysis. The author gives a chronological sequence of changes and the evolution of the judicial system and the police. The article reflects the functioning of the judicial system and police in remote regions of the empire. The author emphasizes that, in the second half of the nineteenth century, the judiciary system in Kazakhstan will completely shift to the all-imperial system, and lead to a tightening of the legal system in general, including the judiciary and the police.

Keywords: courts, police, empire, system, region.

С момента присоединения территории Казахстана к Российской империи царская власть предпринимает ряд мер по внедрению общеимперской правовой системы, в том числе и судебной. После введения управления сибирским краем в 1822 году, где предложено особое управление Омской областью, куда вошла территория младшего жуза Казахского государства.

Согласно данному управлению на территории младшего жуза вводился окружной приказ, который выполнял функции судебной инстанции, где надзорным органом был областной суд. В его компетенции были уголовные дела. С момента принятия нормативного акта, рассматриваемые дела

стали дифференцировать на гражданские и уголовные. Основную часть рассматриваемых дел изымали у так называемого "народного суда" т.е., суда биев.[1]

С введением управления областью Оренбургских киргизов (казахов) в 1824 году были введены военный суд, отдел расследования уголовных дел, отдел расследования гражданских, мировой словесный суд. [6]

Во второй половине XIX века в результате реформ 1867 - 68 годов были введены военно-судебная комиссия, также в качестве судебной инстанции областное правление, уездный суд.

К концу XIX века на территории Казахстана действует мировой суд, съезд судей, окружной суд, судебная палата, правительствующий сенат, выполнявший функции кассационного суда.

В начале XX века в связи с нестабильностью на территории империи вводилось военное положение во многих регионах страны, в том числе и на территории Казахстана. В 1916 в июле месяце Особый временный военный суд, в декабре того же года военно-полевые суды.

Всю историю развития судебной системы Российской империи можно условно разделить на три части: до реформы 1864 года, после нее и период контрреформ.

С целью приближения правовой системы к общеимперской и облегчения введения общероссийских законов и судебного процесса вносятся значительные изменения. Прежде всего, разграничиваются уголовные преступления и гражданские правонарушения, и разные категории дел относятся к ведению судов различной категории. Это, прежде всего военные суды, пограничные комиссии, мировой словесный суд при пограничной комиссии.

Одним из важных нововведений Положений 1867 - 1868 годов стало распространение на территории Казахстана действия общеимперских судов. Военно-судебные комиссии, областное правление, уездные суды.

Судебные учреждения представляли собой независимую ветвь власти и не относились к числу губернских учреждений. Судебные округа не обязательно совпадали с губерниями, и не в каждой губернии была судебная палата, нижняя судебная инстанция - окружные суды, напротив, в некоторых случаях охватывали территорию менее губернии. Наряду с систематизацией правовой системы, в том числе и судебной во всех отдаленных районах империи данные принципы распространялись и на территорию Казахстана лишь с учетом специфики региона. В рамках ликвидации независимости одно из закреплений на территории Казахстана это политического смена системы управления. Учитывая важность деятельности биев в Казахском государстве не только судебные функции, а в какой-то мере консолидирующий аспект ломке была подвергнута и судебная система. Полномочия биев были ограничены.

Положением 1886 года была введена должность мирового судьи.

Положение 1891 года определили полномочия мировых судей, съездов мировых судей, окружных судов, судебных палат, Правительствующего Сената. Нововведение было появление окружного суда.

Судебное устройство Степных областей по Положению 1891 года было таким же, как в Туркестане с 1886 года

В Туркестанском крае судебная власть принадлежала: Мировым судьям, Областным судам и Правительствующему Сенату.

Областной суд состоял из Председателя, который получал жалование 2250 рублей, столовых 2250 5 разряда по должности, по пенсии третий разряд;

члены областного суда в количестве 3 человек - жалование на одного - 1250, столовых 1250, по должности шестой разряд по пенсии третий; Секретарь жалование 600, столовых 600, по должности восьмой разряд по пенсии шестой; помощники секретаря в количестве трех человек - жалование на одного - 400 рублей, столовых 400, по жалованию - девятый разряд, по пенсии седьмой; переводчик - 500 рублей, столовых - 500, по должности - 9 разряд, по пенсии - 7; Прокурор - 1750, столовых 1750, по должности 5 разряд, по пенсии - 3 разряд; Товарищи прокурора в количестве 3 человек - жалование 1000, столовые - 1000 рублей, по должности - 7разряд, по пенсии 5; На канцелярию прокурора, его товарищей и переводчиков - 3000 рублей; судебный следователь - 900, столовые - 900, по жалованию - 7 разряд, по пенсии - 5; ему на канцелярию и переводчика - 700 рублей;[5]

Мировые судьи по количеству 12, жалование - 1000, столовых 1000, по должности 6 разряд, по пенсии 3, им на канцелярские расходы и наем переводчиков - 800, Мировые судьи, исполняющие вместе с тем обязанности Следователя по количеству 4 человека - 1150, столовых 1150, по должности 6 разряд, по пенсии 3 разряд, им на канцелярские расходы, наем переводчиков и на разряды - 1200 рублей, помощники мировых судей в количестве 11 человек, жалование - 750 рублей, столовые - 750, по должности 7 разряд, по пенсии 5 разряд, им на канцелярские расходы, наем переводчиков и на разъезды - 1000 рублей. Распределение суммы, на канцелярские расходы областных судов, между ними судами зависимость от министра юстиции, а распределения сумм на канцелярию, прокурора, его товарищей и на переводчиков - от подлежащих прокуроров, наем и отопление помещений областных судов и прокурорских камер, а также другие хозяйственные расходы по сим помещениям и камерам, относятся на счет особой суммы, назначаемой на этот предмет сметой Министерства Юстиции. Расходы по найму и устройстве камер для мировых судей покрываются на счет земского сбора.[7]

Судебная власть в Туркестанском крае принадлежала Мировым судьям, Областным Судам и Правительствующему сенату.

Имели право на отпуск в соответствии со статьями 126,136 - 139 членам областных судов, Мировым судьям, помощникам мировых судей, судебным следователям на срок не более двух месяцев.

Право ходатайствовать по чужим делам предоставляется лицам, согласно статьям Учреждения судебных установлений (родителям, супругам, детям) и лицам, имеющим одну общую с доверителем тяжбу, или заведующим по доверенностям именными или делами тех тяжущихся. И это в том случае если есть городах, где проживают достаточное число присяжных поверенных, тяжущиеся могут давать доверенности на хождение по делам только лиц принадлежащих к поверенным. Соответственно, количество присяжных определяется министром юстиции в особой табели

через Государственный совет высочайшим утверждением.

Областной суд имел право проводить ревизию Мировых судей, их помощников и судебных следователей.

Судья мог рассматривать дело без истца по ходатайству в исковом решении. Решение суда может быть передано копией и обжаловать можно с момента получения.

Суды представляли собой Судебные учреждения представляли собой независимую ветвь власти и не относились к числу губернских учреждений. Судебные округа не обязательно совпадали с губерниями, и не в каждой губернии была судебная палата, низшая судебная инстанция - окружные суды, напротив, в некоторых случаях охватывали территорию менее губернии.

На старейшего члена Областного суда возлагались обязанности Советного судьи по делам советных разбирательств

Одному из членов Областного суда присваиваются обязанности неперменного члена Мирового съезда. А именно: согласно Учреждению судебных установлений от 20 ноября 1864 года "В местах, где собираются срочные мировые съезды, одному из мировых судей, по общему их соглашению, поручаются как приготовленные решения по делам, подлежащим рассмотрению съезда, так и исполнение других обязанностей, особо возложенных на него уставами уголовного и гражданского судопроизводства. Этот мировой судья именуется неперменным членом мирового съезда.

Следствие производилось мировыми судьями и помощниками судей, или лицами их заменяющими. Судебные следователи при областных судах приступали к следствию предложением прокурорского надзора. Судебный следователь должен был сообщить немедленно о начале следствия.

Об окончании и продолжении следствия лицо производившее следствие обязано оповести подсудимого.

Доследование возлагалось на лицо производившее следствие на Помощников мировых судей либо судебного следователя.

Охрана имущества и вызов наследников возлагались на мировых судей.

Дела подсудные народным судам могли быть рассмотрены мировыми судьями если есть согласие истца и ответчика с занесением в протокол мирового судьи.

Решение мирового судьи являлось окончательным, если цена иска не превышала 50 рублей или по делам подсудным народному суду по соглашению истца и ответчика.

Областные суды могли рассматривать дела о торговой несостоятельности на правах коммерческого суда. Явочные акты отмечались мировыми судьями. Подпись, почтовое объявление, доверие на подачу дела за другого, допускались и местным полицейским чинами. Заведывание Опекунской частью возлагались на мировых судей.

Мировые судьи, Помощники судей, Судебные следователи могли быть подвергнуты следующим взысканиям - предостережению, замечанию, выговору без внесения в послужной список. За должностные преступления предавались суду - чиновники канцелярии, помощники мировых судей, судебные следователи, мировые судьи, председатели и члены областных судов, областные прокуроры и их товарищи. Их дела рассматривались в областных судах, сами же члены областного суда пятым департаментом правительствующего сената. Жалобы на решения мировых судей подавались в областные суды.

Что касается материальной стороны деятельности судов, то в Туркестанском крае Председатели областных судов получали жалование и столовые - 4500 рублей (чиновник - V класса, по пенсии - III класс), члены областного суда которых было 3 по 2500 (чиновник - VI класса, по пенсии - III класс), секретари - в количестве одного человека 1200 (VIII класса VI), три помощника секретаря - 800 (IX, VII), один переводчик - 1000, прокурор - 3500 (чиновник - V класса, по пенсии - III класс), товарищи прокурора - в количестве трех человек по 2000 (VII класса, по пенсии - V класса), судебный следователь - 1800 (VII класса, по пенсии - V класса). Отличие Сыр-Дарьинском областном суде и Ферганском по 3 члена областного суда, в Самаркандском 2, Помощники секретаря в Сырдарьинском - 3, в Ферганском 2, Самаркандском 1, На канцелярские расходы в Сыр-Дарьинском - 3000, Ферганском и Самаркандском по 2000. В Самаркандском областном суде нет судебного следователя. Его функцию согласно судебным установления выполнял судья либо один из помощников в основном старший. Мирской судья получал жалование и столовые - 2000. Всего их в Туркестанском крае было 12 (VI класса, III класса по пенсии), мировые судьи выполнявшие обязанности следователей - четыре человека столовых и жалование - 2300 рублей, (VI класса, III класса по пенсии). [5]

Судебные установления по положению 1891 года председатель областного суда Семиреченской области получал на 500 рублей больше, когда как судьи Акмолинской, Семипалатинской, Уральской областей получали по 3500 рублей. Акмолинской и Семиреченской областях по 3 члена областного суда, а также помощников судьи. Акмолинской области 3 товарища прокурора, 2 в Семиреченской, по 1 в Уральской и Семипалатинской. Соответственно производилась разная оплата.

По сути полицейские функции с момента введения реформ с 1822 года на территорию Казахстана выполняли главы региона специальных структур и должностей не было предусмотрено, в нормативных актах нет информации о наличии таковых. При описывании в законах функций и обязанностей говорится о том, что охрана порядка в пределах округа и иных подразделениях выполняли чиновники окружного приказа по "уставу о сибирских киргизах", затем в пограничное управление. В результате реформы 1824 года "Устава об Оренбургских киргизах" система управления была несколько иная и полицейские функции переходили Оренбургской

пограничной комиссии и с 1859 в Областное управление. После реформ 1867 - 68 годов функции административно-полицейского аппарата в области переходили к военному губернатору. К концу XIX века на территории Казахстана появляются полицейские управления в уездах, а также в определенных районах стантовые приставы, полицмейстеры и полицейские приставы.

Согласно штатному расписанию в Омской области, в составе которой находилась часть территории Казахстана городское управление как отмечено в нормативном документе управление проходит также как и городском управлении в Губерниях Сибири.

Полицейские управления в многолюдных городах состояли из управ и частей. Управа делилась в свою очередь на общую и частную, части: медицинская, строительная. В средненаселенных не было общего управления, было только частное, соответственно должности были совмещены в частном управлении городничий и надзиратели кварталов. Общая управа: Городничий - 1, частный пристав - 3, канцелярия: секретарь - 1, столоначальники - 2. Частное управа: Частный пристав из числа надзирателей кварталов, надзиратели - 2. Медицинская и строительная части. В средненаселенных частных управах отличие было в количестве надзирателей - 3. Малолюдных обходились одним городничим.[4]

Функции городской полиции заключались в сохранение внутренней безопасности лиц и имущества мерами предупреждения и пресечения. Обнародование высочайших указов и постановлений правительства, вызовы к торгам, сыск разных людей и прочее, надзор благочиния в публичных собраниях, представление об определении и управлении чиновников полиции, о наградах и взысканиях, управление городскими казаками по особенному о них положению, также полицейскими служителями. В обязанности городской полиции входили также пожарная команда и ночная стража, пожарные заведения и вообще устройство полицейских помещений, часть квартирная по особенному положению, сношения с внутренней стражей, охранение чистоты, безвредное помещение фабрик и заводов, надзор за постройками частных домов по планам и фасадам, безопасность и исправность почтовых и обывательских подвод, выдача подорожных паспортов установленным порядком, надзор за заведениями приказа, надзор в продовольствии города хлебом, вином и солью, и составление вместе с Думою ведомостей о справочных ценах. Сведения о донесении о происшествии, прекращение всякого насилия, производство следствий и взятие под стражу обвняемых установленным законами порядком.[6]

Обязанности тюремной полиции заключались в продовольствии содержимых, одежде, освещении, благочинии. Исполнение судебных приговоров и определений высших мест по делам гражданским, казенными и уголовными, прием продовольствия и одежда ссыльных и отправление их к местам назначения, свидетельство сумм и казенных имуществ в казначействах и магазинах хлебных, соляных и винных, вексельные дела: относятся взыскания по безспорным обязательствам или отсылка оных в судебных местах,

если предъявлено будет противоречие, сверх сего Полиция, как в частных управах, так в управлении общей, принимала письменные и словесные жалобы в "маловажных обидах", разбирала и решала их на основании узаконений. На частную управу приносят жалобы в общую. Частная управа производила первоначальные следствия, общая их ревизировала и отсылала в суд по принадлежности.

Полицейское управление в городах со средним населением была представлена городничим и городской частной полицией. Управа состояла в свою очередь из городничего и квартальных надзирателей. Функции были такие же, как и в городах "многолюдных". В "малолюдных" городах городскую полицию представлял городничий.

В отдельном положении об управлении сибирскими киргизами от 1838 года пограничное управление состояло из трех отделений. Исполнительное отделение, которое занималось "устройством полиции", наблюдение за действиями полиции, взыскание за медленность и неправельность действий, побуждение к скорому движению дел и уголовных действий, и вообще все, что относилось до части исполнительный. Само пограничное управление было представлено председателем - в звании полковника (либо подполковник) жалование 3000 рублей, на квартиру 750 рублей, на экстраординарные расходы 10000 рублей, советники в количестве 3 человек каждому 2000 рублей, 6 класса, советник из киргиз(казахов Г.Калиева) в количестве 1 человека и жалование 1000 рублей, 7 класса, на квартиру 500 рублей, ассесор в количестве 1 человека, 1500 рублей, 8 класса, секретарь - 1000 рублей, 9 класса, столоначальники в количестве 6 человек, каждому 750 рублей, 10 класса, надсмотрщик в количестве 1 человека, жалование 1000 рублей, 10 класса, стряпчий казенных и уголовных дел в количестве 1 человека, жалование 1800 рублей, 7 класс. Бухгалтер в количестве 1 человека, 1150 рублей, 10 класса, экзекутор, он же казначей в количестве 1 человека, 950 рублей, 10 класса, журналист в количестве 1 человека 950 рублей, переводчик в количестве 1 человека, 800 рублей, 10 класса.[7]

Согласно положению об управлении Туркестанским краем 1886 года административно-полицейское заведывание уездом сосредотачивалось в лице уездного начальника и все права и обязанности уездного исправника и уездного полицейского управления. Для определенных районов учреждались участковые приставы, имеющие права стантовых приставов. В некоторых уездах таких как Чимкентском заведывание пригородным участком возлагалось на помощника уездного начальника. Участковые приставы, полицмейстеры и полицейские приставы определялись и увольнялись военным губернатором. Участковый пристав мог подвергнуть туземцев (коренных жителей, казахов в данном случае Г.Калиева) аресту не свыше трех дней или денежному взысканию не свыше пяти рублей. Постановления участковых приставов могли быть обжалованы в течении семи дней, считая с момента постановления уездных начальников. Жалобы на постановление участковых приставов приносили уездному начальнику. В городах, где отсутствовали уездные начальники, назначались

уездные приставы, в городах населенных туземцами высший полицейский надзор поручался на старших (аксакалов) и назначался военным губернатором. В русских частях для выполнения полицейских функций нанималась команда полицейских стражей. Где нет вольнонаемных для полицейской службы привлекали из низших чинов местных войск в распоряжение полицмейстера и пристава. Таким образом судебная система была преобразована в общую судебную систему Российской империи. Последующие изменения нормативно-правовых актов по судам усиливали влияние имперскую законодательную базу. Роль "народных судов" отходила на второй план. Законодательные преобразования преследовали цель не только унификации правовой основы, но и к децентрализации власти на территории региона. Структуры полиции, ранее не нуждавшиеся в широком применении со временем также будут направлена на уселение и укрепление колониальной политики на территории Казахстана. В последствии в связи с введением военного положения революций и первой мировой войны влияние военно-полицейского режима будет усиливать, а временные положения, рассчитанные на два-три года составят нормативно-правовую базу вплоть до революций 1917 года.

Список литературы:

1. Абиля Е.А. История государства и права Казахстана: курс лекций. Караганда: ТОО "Учебная книга", 2005. - 256 с.
2. Именной, данный Генерал-Поручику Барону Игельструму. - О разделении степи для Киргизцев на три части, о построении городов, мечетей, школ и

гостиных дворов, о разборе в пограничном Суде одних судных гражданских и уголовных дел и о заведении Расправы. // "Свод законов Российской империи" // Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

3. Высочайшее утвержденное положение об отдельном управлении Сибирскими Киргизами. // "Свод законов Российской империи" // Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

4. Именной, данный Генерал-Прокурору. - Об учреждении в трех главных родах Киргиз-Кайсацкой меньшей Орды еще по две Расправы и по одному Муллу и о заведении одного Суда в обществе Джагалбайменском. // "Свод законов Российской империи" // Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

5. Штат расходов на счет Казначейства по управлению Киргиз-Кайсаками средней Орды (Для одного Округа). // "Свод законов Российской империи" / Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

6. Высочайше утвержденное положение об управлении Оренбургскими Киргизами. // "Свод законов Российской империи" // Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

7. Примерный штат Сибирского управления. Часть первая. Общее образование управления. // "Свод законов Российской империи" // Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

8. Учреждение для управления Сибирских Губерний. // "Свод законов Российской империи" // Под. ред. И.Д. Мордухай - Болтовского. С. - Петербург. 1912. 427с.

Гүлдана ҚАРЖАСОВА, PhD докторы, доцент Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9 көшесі, GKB24@mail.ru, +8 775 207 88 68.

Ерлан КАСЕНОВ, Қарағанды облысы ІІД жедел жоспарлау басқармасының жедел кезекшісі полиция майоры, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., GKB24@mail.ru,

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ- ЗАМАНАУИ КЕЗЕННІҢ АХУАЛДЫ МӘСЕЛЕСІ

Бұл мақаладағы сыбайлас жемқорлық мәселесі еліміздің ғана емес ғаламдық мәселе болып табылады. Бұл мәселенің бүгінгі таңдағы көтерілу дәрежесі жоғары, сондықтан бұл мәселенің шешілу жолдарын көрсету, күресу, алдын алу шараларын қолдануды көрсету өте маңызды.

Түйінді сөздер: Сыбайлас жемқорлық, сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, пара, пара беру, пара алу.

Гүлдана ҚАРЖАСОВА, доктор PhD, доцент Карагандинский экономический университет 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, Академическая 9, GKB24@mail.ru, +8 775 207 88 68.

Ерлан КАСЕНОВ, Оперативный дежурный Управления Оперативного Планирования, майор полиции, Республика Казахстан, г. Караганда, GKB24@mail.ru,

КОРРУПЦИЯ-ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

В данной статье рассматривается проблема коррупции, так как это проблема не только нашей страны, а проблема мирового масштаба и значения. Этот вопрос имеет высокий уровень актуальности, поэтому важно показать, как решать эту проблему, бороться с ней и принимать превентивные меры.

Ключевые слова: коррупция, разрушение, повреждение, ущерб, взятка.

Guldana KARZHASOVA, PhD doctor, assistant professor of KaragandaEconomic University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str 9, GKB24@mail.ru, +87752078868.

Yerlan KASENOV, Operational Duty Officer, Office of Operational Planning, Police Major, Republic of Kazakhstan, Karaganda, GKB24@mail.ru,

CORRUPTION IS A GLOBAL PROBLEM OF OUR TIME

This article looks at the problem of corruption, because this is a problem not only of our country, but a problem of world scale and significance. This issue has a high level of relevance that is why it is important to show how to solve this problem, fight it and take preventive measures.

Key words: corruption, destruction, damage, damage, bribe.

Мемлекетімізде басқару аппаратымен бірге пайда болған сыбайлас жемқорлық - әлемнің ешқандай елі, ешқандай саяси жүйесі сақтандырылмаған жағымсыз құбылыс. Ол - саяси, экономикалық, қылмыстық түбірге ие бола отырып, адам қызметінің барлық аясына кіреді, яғни саяси, әлеуметтік өмірді бұрмалайды, экономикалық өсуді бөгелтеді, демократияның негіздерін сетінетеді, азаматтардың мемлекетке деген сенімін түсіреді. Өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыра отырып [1], егемендік тізгінін қолына алғанына жиырма жеті жылдық тәжірибесі бар мемлекетіміз үшін жемқорлықпен күрес мәселесі басымдылық көрсетіп отырған міндеттерінің қатарынан түскен емес.

"Сыбайлас жемқорлық" деген түсініктің түбірінде - "параға сатып алу", "пара" ретінде, "corruptio" деген латын сөздері жатыр. Рим құқығында сондай-ақ "concupire" түсінігі болған, ол жалпы сөзбен айтқанда - "сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау,

жалғандау, параға сатып алу" деген түсінік бере отырып, құқыққа қарсы іс-әрекетті білдірген [2, 65б].

Орыс тілінің түсіндірме сөздігі сыбайлас жемқорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды [3,122б]. Жемқорлық - мемлекеттік басқару құрылымдарындағы лауазымды қызметкерлердің өздеріне тапсырылған қызмет мүмкіндіктерін жеке бастарының пайдасы мен мүддесі үшін пайдалану мақсатында жасаған қоғамға қауіпті қылмыстық іс-әрекеттері. Жемқорлықтың жалпылама белгілері: лауазымды адамның өзінің немесе делдал арқылы пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті (әрекетсіздігі) үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік, мүлік құқығы немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алу, туыстық, жерлестік, т.б. жақындықтарына байланысты қызметке ретсіз қабылдау және көтермелеу, сондай-ақ, мемлекеттік және қоғамдық мүліктерді талан-таражға салу [4, 29б].

Жемқорлықтың пайда болуының басты бір себебі: қоғамда өмір сүру нормалары сақталмайды, заңдар болғанмен, оны ешкім басшылыққа алмайды. Заңды талаптарың орындалмайды, істеген жұмысына лайық сыйақы ала алмайсың. Басқалары, ептілер аяғыннан шалып, жолыңды орап кетеді. Соны өз көзінмен көргеннен кейін сол жолға түсуге мәжбүр боласың. Еткен еңбегіңе, біліміңе, күш-жігеріңе деңгейлес шен алу үшін амалсыздан заңсыз жолға түсуге мәжбүр боласың. Өйткені, қазіргі қоғамда қалыптасқан ахуал солай болып тұр. Әрбір қызметкер жұмысын өзіне жүктелген мөлшерде, жалақысы төңірегінде адал қызмет етсе, атқарған қызметі үшін қосымша сый дәметпесе, адамдар пара беруге ешқашан ұмытылмас еді. Қоғам да заңмен жұмыс істеп, одан тыс әрекеттерге бармас еді.

Мемлекетте жемқорлықтың бел алуы көлеңкелі экономиканың пайда болып, экономикалық өсу қарқынының тежелуіне және әлеуметтік, саяси шиеленістердің күрт асқынуына ұрындырады. Сонымен қатар жоғары лауазымды мемлекеттік қызметкерлер жаппай жемқорлыққа салынған жағдайда құқық қорғау органдары оларды жасаған қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілікке тарта алмайтын жағдай қалыптасады. Жемқорлық жасалу түрлеріне қарап екіге бөлінеді: жекелеген лауазымды қызметкерлер жасаған қылмыстық іс-әрекет және бірнеше лауазымды қызметкерлер бірігіп жасаған қылмыстық іс-әрекет [5, 786]. 1989 жылы әлемнің дамыған 37 мемлекеті халықаралық бизнестегі жемқорлыққа қарсы күресу туралы конвенцияға қол қойды. Қазақстанның халықаралық бизнестегі жемқорлыққа қарсы күрес конвенциясына қосыла отырып, ТМД мүшелерінің ішінде ең алғашқылардың бірі болып 1998 жылы "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" заңды қабылдады. Одан кейін нарықтық экономикаға туындаған мәселелерге қатысты қоғам талабына сай жаңа заң жобасы 18.11.2015 ж. қабылданды.

Осы Заң сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруға бағытталған."- деген сипаттама береді [6]. Сыбайлас жемқорлық - жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат - сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, қоғамның мемлекеттік органдар қызметіне сенімін арттыруға бағытталған құқықтық, әкімшілік және ұйымдастырушылық шаралар және осы Заңға сәйкес өзге де шаралар. Қарсы шектеулер - осы Заңда белгіленген және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың

алдын алуға бағытталған шектеулер. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі. Аталмыш заң азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіп-қатерден еліміздің ұлттық қауіпсіздігін қамтамсыз етуге, жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған. Қоғамымыздың барлық саласына дендеп еніп бара жатқан жемқорлықтың жолына батыл тоқсауыл қойып, олардың зардаптарын жою және мүдделілерді жауапқа тарту - еліміздің ең басты міндеттерінің алдыңғы шебіннен ешқашан түскен емес. Бұл мәселенің маңыздылығы 2012 жылғы 14 желтоқсандағы "Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Мемлекет басшысы Н.А. Назарбаевтың еліміз халқына арналған Жолдауында көрсетілген. Онда мемлекет пен қоғам бірлесе отырып сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруы керектігі атап өтілген. Мемлекет пен қоғам жемқорлыққа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс. Жемқорлық - жай құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады. Біз түпкі мақсатымыз - жемқорлықты құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті қатты күшейтуіміз керек [7]. Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықты азайту және жою үшін жалпы мемлекеттік шаралардың біртұтас кешені жасалды, мемлекеттің қаржылық бақылау тетігін қолдану жолымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды қарастырған бірқатар заңдар, сыбайлас жемқорлықпен күрес бағдарламалары қабылданды. 1998-2015 жылдары аралығында қабылданған заңдық актілер, сыбайлас жемқорлықпен күрестің Мемлекеттік бағдарламаларын талдау барысында, оларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлеует салынған және сыбайлас жемқорлықтың қарсы іс-қимылды заңды қамтамсыз ету шараларының бірқатары жүзеге асырылғанын көрсетеді. Бірақ, осы күнге дейін қолданылған шаралардың нәтижесі байқалмайды, сыбайлас жемқорлық қоғамның барлық құрылымдарын уландыруда, ол жайында бұқаралық ақпарат құралдарындағы көптеген мақалалар куә. Сыбайлас жемқорлықтың биік латенттігі себебінен, ресми санақ оның деңгейі мен даму серпінін толық мөлшерде ашып көрсете алмайды. Сыбайлас жемқорлықпен күрестің тетіктерінің қаталдандырылуы өз бетінше онымен күрестің нәтижелі құралы бола алмайды, сондықтан жауапкершілікті күшейту және сыбайлас жемқорлық қызметтері үшін жазалар басқа да кешенді

шаралармен үйлестірілуі керек, соның ішінде мадақтау және ынталандыру құралдарын қолдану, сатылмайтын және адал парызды насихаттау, сондай-ақ мемлекеттік істерді басқару тетігінің жетілдірілуі қажет. Көрсетілген жағдайлар сыбайлас жемқорлық мәселелерінің жағымсыз әлеуметтік-саяси, экономикалық және құқықтық құбылыс ретінде зерттелуі оның қоғамдағы көкейкестілігін куәландырады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазіргі кезеңдегі негізгі белгісі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат субъектілерінің әріптестігі қағидасына, онымен күресу кезінде алдын алу шаралары мен ізгілік бастауларының басымдылығына негізделген оның жалпыхалықтық сипаты болуы керек [8].

Сыбайлас жемқорлықты билік қатаң заңдарды қолданумен, ауыр жазаларға барумен, қорқытумен ғана жеңе алмайды ғой, өйткені, ол қоғамдағы жағдайға, адамның рухани-имандылық деңгейіне байланысты дүние. Роберт Оуэн айтқандай, адамдардың руханияты олар өмір сүргіп жатқан ортаға, қоғам ахуалына тікелей байланысты. "Ақылды, сезімге бай адамдарды тәрбиелеу үшін, - деп жазды ол, - алдымен қолайлы жағдайды жасау керек, сонда ғана адамдардан парасаттылықты күтуге болады". Сол парасаттылықтың аздығы да жемқорлықтың ауыздықталмауына себепші болуда.

Ойшыл Ш.Құтаяқовтың пайымдауынша сыбайлас жемқорлық, көзге көрінбейтін қылмыстардың қатарында болғандықтан оның ізіне түсіп, қолынан ұстап алу қиын. Ол табиғатында құпия түрде жүзеге асырылатын жымысқы қылмыстар қатарына жатады. Ұстала қалған күннің өзінде неше түрлі тұлкі бұлтаңға салып, жазадан сытылып кетудің сан түрлі айдаларын іздейді. Бірақ не нәрсенің де шегі бар, қанша жерден құтылып кетуге тырысса да жұртшылық алдында бет пердесі ашылады. Бұл арада бұқаралық ақпарат құралдары арқылы беріліп жататын қылмыстық хроникалар, жемқорлық тақырыбындағы түрлі жанрлы хабарлар, мерзімді басылымдардағы әшкерелеу мақалалары, ресми семинарлар мен басқада бас қосуларда осы мәселелер төңірегіндегі ой бөлісу саяси ерік-жігерді арттыра түседі. Бірақ бұл арада "жемқорлық-қоғамдық дерт, онымен баршамыз аяусыз күрес жүргізуіміз керек" деген сияқты үндеулерден гөрі сыбайлас жемқорлық нақты адамдарға қандай нақты кесепатын, зиянын тигізді деген сауалдарға жауап іздеген әлдеқайда ұтымды болмақ [9]. Бұдан байқайтынымыз, жемқорлықпен күрестегі негізгі әрекеттердің алдыңғы қатарында азаматтардың құқықтық санасын көтеру қажеттілігінің болуы. Азаматтар ел ішіндегі қоғамдық тәртіпті нығайтуға, қылмыспен күреске бастайтын маңызды қадам - сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесіне саналы түрде келуі керек.

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін едәуір төмендететіні, қоғамда демократиялық қайта құруларды жүзеге асыруды тежейтіні, елдің халықаралық беделіне көлеңке түсіретіні белгілі. Ең бастысы - адамдардың қоғамдық демократиялық негізіне деген сеніміне, заң мен әділдікке деген сеніміне, түптеп келгенде, билікке деген сеніміне сызат түсіретіні даусыз.

Мемлекеттіліктің тамыры терең жайған сайын сол мемлекеттің қоғамдағы қалыптасып келе жатқан жаңа мәселелері де қоғам санасының дамуы мен мәдениетінің әртүрліленетіндігін ескере отырып мемлекет тарапынан қолданатын шараларының да заманауилылығы қалыптасуы керек. Қазіргі таңдағы қолданылып жүрген техникалық инновациялар мен ноу-хауларды қолдану арқылы сыбайлас жемқорлықты етек алуын қысқартып алдын алу шаралары бір жүйеге келтіріліп жыл сайын жаңартылып отырылуы қажет.

Қазіргі қоғам санасында қалыптасқан пікірді, мемлекетке деген сенімінің төмендеуі себептерін жоққа шығару үшін көптеген шаралар жасалып жатыр, сондада күнделікті көріп, есітіп жүрген паракорлық туралы ақпараттар азаматтарымыздың санасындағы пікірлерін өзгертуге ешқандай мұрша беріп жатқан жоқ, бұл әрине мемлекетіміз үшін адал еңбегін сіңіріп жүрген азаматтарымыздың әттеген-ай дейтін тұстары өкінішке орай.

Сыбайлас жемқорлық мәселесін зерттей отырып, сыбайлас жемқорлық мүдделі топтардың экономикалық мүдделерінің көлеңкелі ықпал ету түрі ретінде осы мәселеге қатысты төмендегідей түйін жасауға болады.

Біріншіден, барлығы мойындағандай, сыбайлас жемқорлық - саясаттың ажырамас бөлігі болып табылады. Өйткені лауазымдық тұлғаның игіліктерді бөлуге құқығы бар жерде, мүдделі тұлғалар тарапынан үнемі әлеуметтік үқсастық жасау мүмкіндігі болып тұрады. Яғни, игілік деп біз тек қана материалдық ресурстарды меңзеп тұрмаған болармыз, сонымен қатар оған лауазым иесінің түрлі әрекеттерге тыйым салу немесе рұқсат ету тағы басқа құқығы да жатады.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлық жоғары деңгейге көтерілуі бұл мәселеге шындап көңіл бөлуді талап етеді. Заманауи жемқорлықпен күресу шаралары тек қана репрессивтік сипатта болмауы қажет, заңнамалардың да жетілдіруіне баса назар аударған жөн.

Үшіншіден, осы қоғамдық зауалға қарсы қоғамның бірігуі жемқорлықпен күрестің жеңісіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Толығырақ қарастыратын болсақ, сыбайлас жемқорлықты терең зерттеуге толық қол жете қойған жоқ. Іс жүзінде, анық дүниенің өзіне өмір күнделікті өзгерістер енгізіп отыр. Болашақта көлеңкелі әрекеттер сыбайлас жемқорлықтың жаңа түрлерін туындатуы әбден мүмкін. Қоғам мен мемлекеттің алдындағы басты міндеті - осы қылмыстың деңгейін неғұрлым азайту болып табылады.

Жемқорлықты жағымсыз құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті күшейте отырып, көлеңкелі жақты тудырган тұлғаны бұқаралық ақпарат құралдары арқылы масқаралау арқылы қоғамның, елдің санасына жемқорлықтың қандай қатерлі түнекке апаратын жол екендігін заң және БАҚ арқылы әбден санасына құйса - жақсы жетістіктерге әкелер ақ жол болар еді. Сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізуде құқықтық сананың ролін көрсету үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күллі қауым

болып аяусыз күрес жүргізу баршамыздың болашақ ұрпақ алдындағы қасиетті парызымыз екендігін естен шығармауымыз қажет. Күрестің табысты болмағы өзіне де байланысты екенін Қазақстанның әрбір азаматы саналы түсінуі тиіс. Пара беретін адамдар - пара алушылармен бірдей жауапкершілікте болатындығын насихаттай отырып, қылмысты сырттан бағып, үнсіз қалмай оны әшкерелеуде белсенділік танытуымыз керек. Осындай күрделі мәселелерді күллі қауым болып қолға алсақ - істің әлдеқайда нәтижелі болары да күмән туғызбаса керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз (өзгерістер мен толықтырулар 10.03.2017 № 51-VI ҚР заңымен енгізілді). <http://www.zakon.kz>

2. Ағыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: Уч. пос. - Алматы, 2003.

3. Д.Н.Ушаков. Большой толковый словарь современного русского языка. М., 2008.

4. Борчашвили И.Ш. Коррупционные преступления: закон, теория и практика. Монография. - Алматы: Жеті Жарғы, 2008.

5. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Уч. пос. Под ред. Е.О. Алауханова. - Алматы. 2008.

6. "Сыбайлас жемқорлыққа іс-қимыл туралы" Қазақстан Республикасының Заңы. 18.11.2015 ж. (30.11.2016ж. өзгертулер мен толықтырулар). <http://www.zakon.kz>

7. http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g_1355499089

8. Абдыкаримов О. Избавиться от ржавчины // Каз. правда. - 2012. 8 декабря.

9. Құтаяқов Ш. Қазаннан қақпақ кетсе. Астана, 2012.

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көш. 9, 87015998894

Сайраш МУСАБЕКОВА, Жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасы Ю-12П тобының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көш. 9, s.musabekova@bk.ru, 87476334742

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық заңнамасының жай-күйі және даму үрдістері қарастырылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бүгінде елімізде мемлекеттік маңызы бар түйткілді мәселеге айналды, себебі бұндай әрекеттің мемлекеттің дамуына кедергі келтіріп қана қоймай, қоғамда өкіметке, билікке деген сенімсіздік тудырады. Қазіргі таңда мемлекет тарапынан жемқорлыққа қарсы күрес мақсатында ауқымды жұмыстар жүргізілуде.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, заңнама, Қылмыстық Кодекс, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл.

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ, доктор юридических наук, профессор, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, 87015998894

Сайраш МУСАБЕКОВА, магистрант группы Ю-12П, кафедры общеправовых и специальных дисциплин, Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, s.musabekova@bk.ru, 87476334742

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОГО УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Данная статья рассматривает состояние и тенденции развития антикоррупционного уголовного законодательства Республики Казахстан. Противодействие коррупции сегодня стала проблемой национального значения в стране, поскольку она не только препятствует развитию государства, но и создает недоверие к правительству. В настоящее время правительство работает над широкомасштабной программой.

Ключевые слова: коррупция, законодательство, Уголовный Кодекс, противодействие коррупции.

Akhmetkali SHAYMUKHANOV, doctor of law, professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, 87015998894

Sairash MUSABEKOVA, graduate student of the Ю-12П, the Department of General and Specialized Disciplines, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, s.musabekova@bk.ru, 87476334742

STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE ANTICORRUPTION CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article examines the state and development trends of the anticorruption criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. Counteraction to corruption has now become a problem of national importance in the country, since it not only hinders the development of the state, but also creates distrust of the government. Currently, the government is working on a large-scale program.

Keywords: corruption, legislation, Criminal Code, counteraction to corruption.

Сыбайлас жемқорлық - жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол

сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат - сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, қоғамның мемлекеттік органдар қызметіне сенімін арттыруға бағытталған құқықтық, әкімшілік және ұйымдастырушылық шаралар және осы Заңға сәйкес өзге де шаралар;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас

жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің алдын алу шаралары жүйесін әзірлеу және енгізу арқылы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу, анықтау, шектеу және жою жөніндегі қызметі

XX ғ. соңында сыбайлас жемқорлық жаһандық, әлемдік ауқымда таралып кетті. БҰҰ, Еуропа Кеңесі, Америка Мемлекеттері Ұйымы, Еуропалық Одақ, Еуропалық Комиссия, т.б. халықаралық ұйымдар сыбайлас жемқорлықпен күресу бойынша әр түрлі бағдарламаларды құрып, қабылдайды, көптеген елдер заңнамасы сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартады.

Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасының қысқа ғана тарихы бар. Оның себебі, XX ғасырдың 80-жылдарына дейін ресми билік Кеңес мемлекетінде сыбайлас жемқорлық құбылысы бар екендігін мойындамайтын. Іс жүзінде орын алған сыбайлас жемқорлық фактілері (мысалы, "Өзбек ісі") қалың жұртшылықтың назарына ұсынылып, талқыланбайтын. Тіпті "сыбайлас жемқорлық" терминінің өзі қолданылмай, бұл құбылыс "парақорлық", "билікті теріс пайдаланушылық" ұғымдарымен бүркемеленетін. Кеңес заманында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саяси сипат тасып, саяси билікті дүртіптеу құралы ретінде пайдаланылатын. Сыбайлас жемқорлықты теріске шығару саясаты қайта құру кезеңіне дейін жалғасып келді.

Қазақстан Республикасында тәуелсіздік алған мезеттен бастап бұл аса ауыр қылмыстарға қатысты қатаң мемлекеттік саясат қалыптасты. Еліміз ТМД мемлекеттерінің арасында бірінші болып 1998 жылы "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" арнайы заңын қабылдады. Кейіннен бұл саладағы ұлттық заңнаманы жетілдіру барысында Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы, Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияларын және басқада жалпы жұртта халықаралық актілерді ратификациялап, сыбайлас жемқорлыққа қарсы бүкіләлемдік қоғамдастықтың тең мүшесіне айналды.

Заманауи Қазақстанда сыбайлас жемқорлық құбылысының зияндылығы жайлы ашық айтылады. Еліміз мемлекеттік тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімді, әлемдік стандарттарға сай институттары мен тетіктерін құру бағытымен мақсатты және кезең-кезеңмен жүріп келеді.

Қазіргі кезде елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың үйлесімді жүйесі жасалған. Оның дамуына сыбайлас жемқорлықтың тиімді әрі ұтымды

алдын алудың негізгі бағыттарын айқындайтын халықаралық құжаттар елеулі әсер етті. Олардың ішінде Қазақстан 2008 жылы ратификациялаған Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы ерекше орын алады.

Қазақстан Республикасының "Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы" Заңында сыбайлас жемқорлыққа келесідей ұғым берілген: Мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ, соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттілігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып, не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы сыбайлас жемқорлық деп ұғынылады.

Отандық сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың өзегін, әрине, осы құбылыспен күрестің құқықтық негізін қалайтын арнайы заң құрайды. Қазақстан посткеңестік кеңістікте сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін арнайы заң қабылдаған алғашқы мемлекеттердің бірі болып табылады. Тәуелсіздік кезеңі ішінде біздің елде осындай екі заң қабылданды: 1998 жылғы 2 шілдедегі "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" ҚР Заңы; 2015 жылғы 18 қарашадағы "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" ҚР Заңы. Аталған қос Заңның алғашқысы сыбайлас жемқорлықтың салдарымен күреске екпін салса, екіншісі - сыбайлас жемқорлықтың себептерін бейтараптандыруды бірінші кезекке қояды. Мысалы, жаңа Заң сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды "сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызмет" деп анықтайды.

2015 жылғы 18 қарашадағы "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" ҚР Заңының 1-баб. 6-тармағындағы заңнамалық анықтаманы басшылыққа ала отырып, сыбайлас жемқорлықтың міндетті белгілері ретінде мыналарды атауға болады:

1) арнайы субъект - жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдар, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдар, лауазымды адамдар;

2) әрекеттің субъектінің қызметтік жағдайымен байланысты болуы - өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалануы;

3) арнайы мақсат - жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен

артықшылықтар алу немесе табу, игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы параға сатып алу.

Сыбайлас жемқорлықпен күрестің құқықтық тетіктерінің ішінде қылмыстық заңнаманың алатын орны ерекше. Қылмыстық жауаптылық сыбайлас жемқорлық көріністеріне тосқауыл қою әлеуетіне ие ең қатал құрал болып табылады. Соңғы 10-15 жыл көлеміндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы отандық қылмыстық заңнаманың жай-күйі мен даму үрдістерін талдау көрсеткендей, Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың оңтайлы амалдарын іздеу келесідей бағыттарда жүзеге асырылып келеді:

1. Сыбайлас жемқорлық субъектілерінің аясын кеңейту. Бұл бағытты жүзеге асыруда 2003 жылғы 25 қыркүйекте қабылданған "Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" ҚР Заңы асулы кезең болды: егер бұған дейін сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектісі ретінде тек қана лауазымды адамдар танылып келсе, бұдан соң сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектісі деп мемлекеттік қызметтер атқаруға уәкілетті адамдар мен оларға теңестірілген адамдар саналатын болды. Бұдан кейінгі кезеңде сыбайлас жемқорлық субъектілерінің аясын кеңейту мемлекеттік қызметтер атқаруға уәкілетті адамдарға теңестірілген адамдар санатын толықтыру есебінен жүзеге асырылды. 2012 жылғы 2 ақпандағы ҚР Заңымен сыбайлас жемқорлық субъектісі басқару функциясын атқаратын ұйымдардың жарғылық капиталындағы мемлекеттің ең кем үлесі отыз бес пайыздан елу пайызға көтерілгенімен, осындай ұйымдардың қатарына акционері мемлекет болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың, ұлттық даму институттарының, олардың дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайызынан астамы өздеріне тиесілі еншілес ұйымдарының, сондай-ақ дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайызынан астамы көрсетілген еншілес ұйымдарға тиесілі заңды тұлғалардың қосылуы сыбайлас жемқорлық субъектілерінің аясын кеңейту үрдісінен ауытқымайды.

2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексі сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектісін реттеуде жаңалық әкелген жоқ. Дегенмен, отандық қылмыстық- құқықтық әдебиетте сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектілерінің қатарын жеке лауазымды адамдармен толықтыру қажеттігі туралы ұсыныстар айтылып жүр. Әлемдік тәжірибеде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың субъектілері б олып тек қана мемлекеттік лауазымды адамдар ғана емес, сондай-ақ жеке қызметкер ретінде өзіне жүктелген міндеттерді өз мүддесіне пайдаланған жеке лауазымды адамдар да танылады.

Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясында квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық көріністерімен күрес мәселесінің көтерілуі бұдан кейінгі кезеңде де ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама

сыбайлас жемқорлық субъектілерінің аясын кеңейту бағытында дамиды деген болжам жасауға негіз береді.

2. Жауаптылықты күшейту. Бұл бағыт, ең бірінші кезекте, сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы нормалардың санкциясында жазаны ауырлатудан көрініс береді. Осыған орай 2009 жылғы 7 желтоқсандағы "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті одан әрі күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" ҚР Заңын еске алу орынды. Мысалы, осы Заңмен қызмет өкілеттігін теріс пайдаланудың негізгі құрамы үшін көзделген айыппұлдың жоғары мөлшері екі жүзден бір мың АЕК-ке дейін көтерілді, ал бас бостандығынан айыру жазасының ең жоғарғы мерзімі екі жылдан төрт жылға дейін көтерілді.

ҚР ҚК қарастырылып отырған үдеріс айыппұл түріндегі негізгі жаза мөлшерін көтеруден байқалады. Егер жалпы ереже бойынша қылмыс үшін тағайындалатын айыппұл бес жүзден он мың АЕК-ке дейін мөлшерді құрайтын болса, паракорлық қылмыстары үшін (ҚР ҚК 366-367 баптары) айыппұл мөлшері пара сомасына немесе құнына еселеп есептелетін болды (мысалы, пара алушыға тағайындалатын айыппұл мөлшері параның елу (алпыс, жетпіс, сексен) еселенген сомасына тең).

Үстірт қарағанда, жаңа заңнамада паракорлық қылмыстарының сараланған құрамдарында бас бостандығынан айыру жазасына балама ретінде айыппұл жазасының көзделуін сыбайлас жемқорлық үшін жауаптылықтың жеңілдетілуі деп бағалауға болады. Іс жүзінде пара сомасына тәуелді айыппұл мөлшерін енгізе отырып заңшығарушы сыбайлас жемқорларды айтарлықтай мүліктік шектеулерге ұшыратып, паракорлықпен күрестің тиімділігін арттыру мақсатын көздеп отыр.

Сонымен қатар 1997 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінде заңшығарушы қылмыстық заңның Жалпы бөлімі нормаларының көмегімен жауаптылықты ауырлатудың түрлі тетіктеріне жүгініп келді:

- жалпы ереже бойынша мүлікті тәркілеу жазасының аясында сотталған адамның меншігі болып табылатын мүлік қана тәркіленуі тиіс болатын, алайда бұл жалпы ережеден ауытқу ретінде сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдардың меншігінен басқа, қылмыстық жолмен алынған не қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған, олар басқа адамдардың меншігіне беріп қойған мүлік те тәркілеуге жататын (51-бап);

- жалпы ереже бойынша белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру жазасы негізгі жаза ретінде бір жылдан бес жылға дейінгі мерзімге, қосымша жаза ретінде алты айдан үш жылға дейінгі мерзімге тағайындалатын болса, ал сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін негізгі жаза ретінде үш жылдан он жылға дейінгі, қосымша жаза ретінде бір жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге тағайындалатын (41-бап).

2014 жылғы ҚР ҚК заңшығарушының аталған жаза түрлеріне қатынасы өзгерді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы нормалардың санкциялары мүлікті тәркілеуді міндетті қосымша жаза ретінде

көздейді. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі қосымша жаза да сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін міндетті түрде тағайындалады және мемлекеттік қызметте, судья қызметін, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде және оның ведомстволарында, мемлекеттік ұйымдарда және жарғылық капиталында мемлекет үлесі елу пайыздан асатын ұйымдарда, оның ішінде акционері мемлекет болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтерде, ұлттық холдингтерде, ұлттық компанияларда, ұлттық даму институттарында, дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайыздан астамы өздеріне тиесілі олардың еншілес ұйымдарында, сондай-ақ дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайыздан астамы аталған еншілес ұйымдарға тиесілі заңды тұлғаларда лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салудан тұрады. Осылайша, сыбайлас жемқорлық қылмыс үшін сотталған адамдарға екі қосымша жаза қатар тағайындалады.

Үкім шығарғанда сот сыбайлас жемқорлық қылмыс үшін сотталып отырған адамды Қазақстан Республикасының мемлекеттік наградаларынан, арнаулы, ?скери, құрметті немесе өзге де атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан айыру туралы мәселе көтеруге міндетті. Өзге жағдайларда заң аталған қосымша жазаны тағайындау- тағайындамау туралы мәселені шешуді соттың өз қарауына қалдырады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарға шартты түрде соттауды қолдануға заң жүзінде тыйым салынуы да жауаптылықты күшейту үрдісінің жаңа заңнамада өз жалғасын тапқанының айшықты көрінісі болып табылады.

Дегенмен, "сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тетіктерін қатайту өздігінен оның деңгейін төмендетудің тиімді құралы бола алмайтынын" есте ұстау қажет.

3. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың нақты тізімін айқындау. Бұл мәселеде Қазақстан сыбайлас жемқорлық қылмыстардың тізімін ведомстволық бұйрықтармен анықтау тәжірибесінен біртіндеп сыбайлас жемқорлық 15 қылмыстардың тұйықталған тізімін Қылмыстық кодексте бекіту тәжірибесіне келді.

Соған қарамастан, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың тізімі октын-октын қайта қаралып отырады. Мысалы, 1997 жылғы ҚР Қылмыстық кодексі бастапқыда арнайы субъект қызмет бабын пайдаланып жасаған алаяқтықты сыбайлас жемқорлық қылмыстардың тізімінен алып тастады. Пара алу оқиғаларын негізсіз алаяқтық деп қайта саралау оқиғаларының белең алып кетуі заңшығарушыны алаяқтықты сыбайлас жемқорлық қылмыстар тізіміне "қайтаруға" мәжбүрледі. Сыбайлас жемқорлық қылмыстар тізімі 2011 жылғы ҚР Заңымен "Заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау", "Рейдерлік" қылмыстарымен, 2014 жылғы 17 қаңтардағы ҚР Заңымен "Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және (немесе) оның қызметіне басшылық жасау" құрамдарымен толықтырылды.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың тізімін кеңейту үрдісі 2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінде

жалғасын тапты. Аталған тізімге "Іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиіп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша ?рекеттер жасау", "Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру" құрамдары қосылды. ?рине, аталған қылмыстар арнайы субъект өз қызмет өкілеттіктерін пайдалана отырып жасаған жағдайларда ғана сыбайлас жемқорлық қылмысқа айналады.

4. Сыбайлас жемқорлықтың арнайы субъектілерінің түрін ескере отырып жауаптылықты жіктеу (дифференциация). Бұл бағыттың негізінде келесідей пайымдау жатыр: адамның атқаратын лауазымы неғұрлым жоғары болса, атқаратын лауазымына орай берілген өкілеттіктер аясы неғұрлым ауқымды болса, осы өкілеттіктерді теріс пайдаланған жағдайда оның жауаптылығы соғұрлым қатал болуы керек.

"Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану", "Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу", "Заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау", "Қызметтік жалғандық жасау", "Қызметтегі әрекетсіздік" үшін жауаптылық көздейтін баптарда осы қылмыстарды лауазымды адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның жасауы сәйкесінше ауырлатушы және ерекше ауырлатушы мән-жай ретінде ескерілген.

2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінде аталған үрдіс сақталып қалды. Алайда, пара алу құрамында заңшығарушы пара алушылардың жауаптылығын олардың атқаратын лауазымына қарай жіктемейді. Түрлі деңгейдегі мемлекеттік қызметшілердің жауаптылығын осылайша "теңестірудің" себебін біз жоғарыда айттық - паракорлардың жауаптылығын жіктеу құралы ретінде заңда пара мөлшері ескерілген.

Арнайы субъектінің түрі жауаптылықты жіктеу құралы болып табылатын жағдайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы тиімді жүзеге асырудың маңызды алғышарттарының бірі - сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектілерінің белгісін дұрыс анықтау болып табылады. Құқыққолдану тәжірибесін талдау көрсеткеніндей, қарастырылып отырған қылмыстардың субъектісін анықтаудың бірыңғай ұстанымдары жоқ. Оның себебтерінің бірі - 16 заңнаманың өзінде де сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілерінің жекелеген санаттарының арасында айқын жік жүргізілмеуінде.

2014 жылғы ҚР ҚК 3-баб. 27) тармағындағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның аталған кемшіліктерден ада анықтамасы сыбайлас жемқорлардың жауаптылығын олардың мемлекеттік қызметте атқаратын міндеттерінің маңыздылығына қарай жіктеу идеясының толыққанды жүзеге асырылуына септігін тигізеді деген үміттеміз.

Тек қана қылмыстық-құқықтық амалдарға арқа сүйей отырып сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте оң жетістіктерге жету мүмкін емес, бұл мәселеде қылмыстық заңнаманың мүмкіндіктерін асыра бағалауға болмайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатта сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама талаптарын сақтауға бағытталған құқықтық мәдениетті қалыптастыруға, сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүріс-тұрыс үлгілерін насихаттауға және

қоғамда сыбайлас жемқорлық көріністерін жеке деңгейде қабылдамау ахуалын жасауға ерекше мән берілуі керек.

Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын айқындайтын бағдарламалық құжатта осы келеңсіз құбылыспен күресте мемлекет пен қоғамның күш-жігерін біріктіру, азаматтық қоғам институттарының ролін арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар кешеніне жұртшылықты кеңінен тарту қажеттігі туралы айтылуы кездейсоқ емес. Әлем деңгейінде өзінің тиімділігін дәлелдеген осындай тетіктердің бірі - сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлайтын азаматтарды материалдық көтермелеу. Қазақстанда сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске өзге де түрде жәрдемдескен адамдарды көтермелеу (біржолғы ақшалай сыйақы, грамотамен марапаттау немесе алғыс жариялау) ҚР Үкіметінің 2015 жылғы 30 желтоқсандағы №1131 Қаулысымен бекітілген Қағидалар негізінде жүзеге асырылады. Жемқорлыққа қарсы күресте барлық адамдар заң мен сот алдында тең. Жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру, сыбайлас жемқорлық пен құқық бұзушылықтың зиянды зардаптарын жою, олардың алдын-алу және барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз құзіреті шегінде күрес жүргізу, яғни жемқорлықпен күресу - жалпыға ортақ міндет. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық заңнамасын

жетілдіру бұл құбылыстың бүркемеленген жаңа нысандары мен технологияларына қарсы сенімді құқықтық тосқауыл қою бағытында өрбуі керек деп санаймыз.

Сыбайлас жемқорлыққа қатысты мәселе әрқашан Елбасының назарында. Елбасымыз Қазақстан халқына арнаған дәстүрлі Жолдауында "Сыбайлас жемқорлық қоғамға, мемлекеттің конституциялық негізіне қауіп төндіреді, сондықтан онымен күрес жүргізу - жалпы ұлттық міндет", - деген болатын.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президенті Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы: 2014 жылдың 26 желтоқсаны, №986 бекітілген.

2. Қазақстан Республикасы Заңы. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: 2015 жылдың 18 қарашасы, №410-V қабылданған.

3. Уголовное законодательство зарубежных государств в борьбе с коррупцией / под ред. И.С. Власова. - М.: Эксмо, 2009. - 208 с.

4. Смағұлов А.А. Сыбайлас жемқорлық қылмысқа қарсы күрес проблемалары: оқу құралы. - Астана: "ArtPrint XXI" ЖШС баспасы, 2012. - 262 с.

5. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарды көтермелеу қағидалары: 2015 жылғы 30 желтоқсаны, №1131 бекітілген.

Ондас ОРЫНБАСАРОВ, "Құқықтану" мамандығының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕС ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ЖЕДЕЛ ІЗДЕСТІРУЛІК АЛДЫН АЛУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Берілген мақалада ҚР діни экстремизмге қарсы күрес жүргізу барысында кездесетін жедел іздестірулік алдын алудың тиімді жолдары қарастырылып ұсынылған. Діни терроризмді алдын алу шаралары көрсетілген.
Түйінді сөздер: экстремизм, терроризм, дін, заң, заңнама.

Ондас ОРЫНБАСАРОВ, магистрант специальности "Юриспруденция" Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНОГО ПОИСКА В ХОДЕ БОРЬБЫ С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ

В данной статье рассматриваются эффективные пути противодействия оперативного поиска в ходе борьбы с религиозным экстремизмом. Показаны пути предупреждения религиозного экстремизма.
Ключевые слова: экстремизм, терроризм, религия, закон, законодательство.

Ondas ORYNBASSAROV, master student of specialty "Law" Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya St., 9.

EFFECTIVE WAYS OF COUNTERACTION OF QUICK SEARCH DURING FIGHT AGAINST RELIGIOUS EXTREMISM

In this article is considered effective ways of counteraction of quick search during fight against religious extremism. Ways of prevention of religious extremism are shown.

Keywords: extremism, terrorism, religion, law, legislation..

Мемлекет тарапынан қабылданған Қазақстан Республикасының "Құқық бұзушылықты алдын алу туралы" Заңы діни экстремизм мен терроризмді алдын алудың негізін қалаушы ретінде көрініс тауып алдын алу шараларының маңыздылығы жоғары екендігін куәландырады.

Сондықтан, діни экстремизм мен терроризмді алдын алу үшін оның орын алуына себеп болатын шарттарды, себептерді, жүзеге асыруы мүмкін тұлғаларды болжау қажет етіледі. Жалпы, болжаудың өзі алдын алудың негізгі құрылымдық элементі болып саналады. Діни экстремизм мен терроризмнің орындалуын болжауда негізінен криминологиялық болжау тәсілін қолдану мақсатқа лайықты. Қазақстан Республикасы экстремизм мен терроризмге қарсы күрес бойынша заңнамаларды әрмен қарай жетілдіру саясатын ұстанады және осы бағыттағы қандай да болмасын халықаралық нормаларды қолдап оларды мойындайды. Әсіресе, Халықаралық терроризмге қарсы күрес туралы жалпыға ортақ конвенцияның қабылдануы маңызды қадам болды. Осының негізінде қазіргі таңда елімізде экстремизм мен терроризмге қарсы күрес бойынша бірнеше заңнамалар қолданыста, атап айтсақ: "Экстремизмге қарсы күрес туралы" Заң, "Терроризмге қарсы күрес туралы" Заң, "Терроризмді қаржыландыруға және заңсыз жолмен алынған ақшаларды заңдастыруға қарсы әрекет туралы" Заң және с.с.т.б.

Халықаралық нормаларға сәйкес экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің мемлекеттік жүйесінің моделі мен тиісті қағидалары анықталды. Экстремистік пен террористік топтарға қатысканы үшін және ұйымдарға мүшелік еткені үшін, сонымен қатар осы тектес қылмыстарға қатысканы үшін жауаптылық күшейтілді. Сонымен қатар интернет желісі арқылы таралатын экстремистік және террористік бағыттағы құйтырқы әрекеттерді насихаттауға бөгет қоятын құралдар іске қосылды. Қазіргі халықаралық экстремизм және терроризммен күрес мемлекеттердің глобалдық деңгейде екі жақты өзара келісімдер арқылы жүргізуді талап етеді. Бұл орайда Қазақстан заман талабына сай бірқатар маңызды келісімдер жасасып тиімді нәтижелерге қол жеткізді.

Қазақстан осы салада БҰҰ, Еуропалық одақпен, Солтүстік атлантикалық келісімдік ұйымымен (НАТО), Шанхай ынтымақтастық ұйымымен, Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісімдік ұйымымен белсенді өзара әрекеттестік етеді. Қазақстан БҰҰ-ң Қауіпсіздік Кеңесі Қарарының талаптарын бұлжытпай орындайды және орындалған жұмыстар туралы Ұлттық баяндамасын БҰҰ-на жыл сайын ұсынады.

Айтылғандарды негізге ала отырып, Ел басы Н.Ә.Назарбаевтың белгілеген әрі ұлттық заңнамамызға енгізілген міндеттері мен

концептуалды шешімдері экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің әсерлі механизмдерін өңдеп шығаруға септігін тигізеді деп пайымдаймыз.

Терроризмге қарсы тікелей күрес жүргізетін субъектілердің өкілеттігі Қазақстан Республикасының "Терроризмге қарсы іс- қимыл туралы" Заңында көрсетілген. Аталмыш заң діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрес жүргізудің жалпы ережелерін, негіздерін, мақсаты мен тәртібін анықтайды. Осы заңға сәйкес, терроризмге қарсы іс- қимыл - мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының:

А. терроризм профилактикасы;

В. террористік іс-әрекетті анықтау, оның жолын кесу, террористік қылмыстарды ашу және тергеу;

С. шұғыл медициналық көмек көрсету, медициналық-психологиялық сүйемелдеу, авариялық-құтқару және өртке қарсы іс-шаралар өткізу, террористік әсер етуге ұшыраған объектілердің қалыпты жұмыс істеуін және экологиялық қауіпсіздігін қалпына келтіру, терроризм актісінің салдарынан жәбірленуші адамдарды және оның жолын кесуге қатысқан адамдарды әлеуметтік оналту, терроризм актісінің салдарынан жәбірленуші адамдарға моральдық және материалдық зиянды өтеу жолымен терроризм салдарларын барынша азайту және (немесе) жою жөніндегі қызметі.

Осы көрсетілгендердің ішінен "терроризм профилактикасы" ұғымы бізді едәуір қызықтырады. Яғни, Заңға сәйкес терроризм профилактикасын жүзеге асыратын субъектілер - барлық мемлекеттік органдар және жергілікті өзін-өзі басқару органдары. Әрбір орган өз құзыреті шегінде терроризм профилактикасымен айналысады. Ал, көрсетілген Заңның 5-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары өз құзыреті шегінде терроризмге қарсы іс-қимылды өзара әрекеттесу арқылы жүзеге асыруда келесі әрекеттерді орындайды:

1) мемлекеттік органдар мен ұйымдардың мүмкіндіктерін, сондай-ақ азаматтардың көмегін пайдалана отырып, бір-бірімен өзара іс-қимыл жасайды;

2) террористік іс-әрекетке жататын және осы мемлекеттік органдардың құзыретіне енгізілген әрекеттердің дайындалу фактілері мен белгілері туралы хабардар етеді және өзара қажетті көмек көрсетеді;

3) терроризмге қарсы бірлескен операцияларды жүргізеді.

Осылайша Қазақстан Республикасының "Терроризмге қарсы іс- қимыл туралы" Заңы терроризмге қарсы күресте мемлекеттік органдардың өзара әрекеттесу барысындағы құзыретін анықтайды. Әрине көрсетілген құзыреттерге сәйкес басқа да мемлекеттік органдарының терроризммен күресте жасауға тиіс ауқымды жұмыстарын байқауға болады. Осылайша барлық органдардың бірлескен әрі өзара ұштасқан күшімен ғана үлкен қарқынмен дамып келе жатқан экстремизм мен терроризмге қандай да бір бөгет жасауға болады. Терроризм әлсіздердің қаруы деп бекер айтылмаған. Онымен күресте барлық

амалдар мен тәсілдер кәдеге жарары сөзсіз. Діни көзқарасты ұстанушы экстремистер де өздерінің мақсаттарына жетудің басты мүмкіндігі деп терроризмді түсінген. Сол себептен экстремистер өздерінің мақсаттарына жетудің басты құралы ретінде терроризмді қолдана бастады. Діни көз қарасты ұстанушы экстремистердің басты мақсаты - мемлекетте шариғат заңын орнату және Конституция мен басқа да заңдарды толығымен жою.

Сондықтан, пайымдауымызша жоғарыда көрсетілген мемлекеттік органдардың терроризмге қарсы күрестегі құзыретін одан әрі кеңейткен дұрыс деп есептейміз. Мысалы:

А. мемлекет пен қоғам мүдделеріне және адамның өмірі мен денсаулығына қауіп келтіруі мүмкін тұлғалар мен заттарға міндетті түрде назар аудару немесе қызығушылық таныту және олар бойынша құзырлы органдарға хабарлау;

В. бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілерде терроризмді насихаттау және террористік актілерге қандай да болмасын нысандарда қатысуға үгіттеу фактілеріне бұлжытпай қарсы іс-қимыл жасау;

С. қоғамдық және қоғамдық емес орындарда адам мен азаматтардың терроризмді қолдайтын және ақтайтын іс әрекеттері мен сөздеріне міндетті түрде қарсы тұру, тиісті әсер ету шараларын қолдану.

Әрине, бұл көрсетілгендер мемлекеттік органдардың діни экстремизм мен терроризмді алдын алу шараларының мазмұнын ашпайды. Өйткені, діни экстремизм мен терроризмді алдын алу шараларын жүргізуге құзыреті бар мемлекеттік органдар жүзеге асырады. Олар:

А. Ішкі істер органдары;

В. Ұлттық қауіпсіздік органдары;

С. Сыртқы барлау саласындағы өкілетті орган;

Д. Қорғаныс министрлігінің әскери барлау органдары;

Е. Жемқорлыққа қарсы күрес қызметі;

Ғ. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік құзет қызметі;

Г. Экономикалық тергеу қызметі.

Терроризмді тиімді алдын алу үшін көрсетілген органдардың үйлесімді жұмысы қажет. Олардың кейбіреулері экстремизм мен терроризмге қарсы күресте құзыретті болмаса да осы салада жедел іздестірулік жолмен алынған ақпараттарды дер кезінде құзыретті органдарға хабарлап, өз тарапынан тиісті алдын алу шараларын жүргізуі шарт. Өйткені, жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың басты міндеттерінің бірі - қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін мәліметтер мен ақпараттарды Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару және билік органдарына уақытылы хабарлау.

Терроризмді алдын алу шаралары жариялы нысандарда жүргізіледі, ал жедел іздестірулік алдын алу шаралары жасырын әрекеттер мен күш құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Осылай олардың өзара айырмашылықтарын да айқындауға болады. Көрсетілген айырмашылық белгілері арқылы алдын алу қызметінің негізгі бағыттары да анықталады.

Пікірімізше, терроризмді жедел іздестірулік алдын алуда көрсетілген әрекеттермен шектеліп қана қою тиімсіз. Сондықтан, алға қойылған мақсаттарға толығымен қол жеткізу үшін жергілікті тұрғындардың да (қоғамның) күштерін қолдану мақсатқа лайықты болып табылады.

Бірінші кезекте, діни экстремизм мен терроризмге қарсы күресте жергілікті тұрғындармен және жалпы қоғаммен тығыз байланыс орнату қажет. Ақиқатында құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестігі діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрес жүргізуде және оларды жедел іздестірулік алдын алуда да тиімді стратегиясы болуы мүмкін. Өйткені, орын алуы мүмкін қылмыстардың белгілері туралы жедел ақпараттарды жергілікті тұрғындардан толығымен алуға болады. Бұл жағдайда басты мәселе - олармен жағымды қарым-қатынастар орнату. Егер мұндай жұмыс терроризм мен экстремизмді жедел іздестірулік алдын алу қызметінде жеке дара өз бетінше бір бағыт ретінде және толық көлемдегі дайындықпен жоспарлы түрде жүргізілсе, онда терроризмге әкелетін радикалды экстремизмге (бұдан былай -ТӨРЭ) қарсы күрестегі кең көлемді стратегиялық қызметке әсерлі әрі маңызды нәтижелер беретіні анық.

Алайда, күтілетін нәтижелер бір сәтте беріле қоймас. ТӨРЭ-ге қатысты жедел іздестірулік алдын алудағы құқық қорғау органдарының жергілікті тұрғындармен өзара қарым-қатынасының деңгейін қысқа мерзімде бағалау оңай емес. Аталмыш нәтижелер ұзақ мерзімді келекшекті жоспарлардың орындалуы барысында және жергілікті тұрғындардың құқық қорғау органдарына деген сенімділігінің артуы мен өзара әрекеттестіктерінің бекем сенімділігі барысында анық көрінуі мүмкін. Сол себептен күтілетін жағымды нәтижелердің орын алуы үшін құқық қорғау органдары қызметкерлері жергілікті тұрғындардың мекен жайлары бойынша өзара әрекеттестікті орындау үшін барынша ат салысулары қажет. Сонымен қатар өзара әрекеттестіктің келешекті жоспарын өңдеп соны жүзеге асыруға ұмтылу қажет. Жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестік мүлдем жоқ деп айтуға болмайды, дегенмен мұндай өзара әрекеттестіктерге маңызды көңіл бөлу қажет және қосымша белсендіруді талап етеді. Террористік қызмет әдетте өзінің табиғаты бойынша жасырын, жалған сылтаулар, қоғамнан оқшаулану, құпиялық белгілерге ие. Сондықтан ТӨРЭ жолын ұстанушыларда аталмыш белгілер болуы мүмкін және мұндай белгілерді күдіктілердің таныстары, көршілері мен туыстары бірден байқайды. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестік барысында алынған жағымды нәтижеге қатысты тағы бір мысал келтірейік.

Қарағанды облысының қылмыстық істер бойынша ауданаралық мамандандырылған соты Теміртау қаласының тұрғынына қатысты терроризмді насихаттау, діни араздықты қоздыру, жасы кәмелетке толмағандарды қылмыстық террористік топтарға тарту, террористік қызметті

ұйымдастыруға адамдарды арбау фактілері бойынша 13 жылға бас бостандығынан айыру туралы үкім шығарды.

Үкімді жариялау барысында судья сотталушының Теміртау қаласының әр түрлі қоғамдық орындарында терроризмді ақтайтын идеялары мен теорияларын көпшілікке жариялағандығын және мұсылмандарды кемсітетін елдерге барып "кәпірлерге" қарсы соғысу қажет екендігіне үгіттегендігін атады. Сонымен қатар сотталушы адам мен азаматтардың өліміне әкелетін террористік-диверсиялық ұйымдарға жастарды қатыстыруға әрекет еткен, радикалды исламды ұстанбайтын адамдарды "кәпірлер" деп көпшілік алдында жариялап конфессияаралық келісіміге нұқсан келтірген. Сотталушы тек ислам дінін ұстанушыларға қатысты ұйымдастырған қоян-қолтық ұрысына дайындық сабақтарын беріп жүрген. Сот сотталушының Сириядағы соғысқа қатысуға көндіруге тырысқан, шақырылған азаматтарды анықтады, одан басқа сотталушының ықпалымен бір жас жігіттің соғысқа қатысу үшін ұшақпен Мәскеуге, ол жерден Туркияға, одан Сирияға кіріп "Имарат Кавказ" террористік ұйымына қосылғандығы белгілі болды. Айта кететін жайттың бірі - "Имарат Кавказ" террористік ұйымы осы күнге дейін (қараша 2015 ж.) Қазақстан Республикасының сотымен террористік ұйым деп танылмаған және еліміздің аумағында аталмыш ұйымның қызметі шектелмеген. Бұл да экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің кемсін тұстары деп атауға болады.

Жоғарыда белгілі болған оқиғалық жағдайлар жедел іздестірулік алдын алу шеңберіндегі құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестік барысында алынған нәтижелерінің бірі болып табылады.

Негізінен, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестік жасауы - діни экстремизм мен терроризмге қарсы күресте толық "емдік шара" болып табылмайды. Бұл бағыттағы жұмыс ең алдымен контртеррористік мақсаттарға байланысты емес жеке өзіне ғана тән міндеттері болуы шарт. Содан соң анықталған міндеттер терроризм мен экстремизмге және оның қандай да бір нысандағы көріністеріне қарсы бағытталған сапалы өңделген стратегиялық күрестің кешенді шараларына енуі қажет, сонымен қатар террористтерге демеушілік ететін, жаңа террорист-сарбаздарды арбайтын шарттар мен себептерді жою стратегиясында да көрініс табуы керек.

Азаматтар өздерінің азаматтық борышын атқару мақсатында құқық қорғау органдарымен өзара әрекеттестік негізінде қоғамда орын алған заңсыз әрекеттерге тосқауыл бола алады және қоғамдық тәртіпті сақтауда өз үлестерін қоса алады. Азаматтардың мұндай әрекеттері "Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы" 2004 жылғы 9 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі. Діни экстремизм мен терроризмді жедел іздестірулік алдын алу аясында құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестік барысында келесідей жағымды нәтижелер алынуы мүмкін:

А. қоғамдық қауіпсіздіктің өзекті мәселелерінің анықталуы;

В. діни экстремизм мен терроризмнің қауіптілік дәрежесін қоғамның ұғынуы және қырағылық танытуы;

С. құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара қарым-қатынастарының жақсаруы және полиция беделінің көтерілуі;

Д. діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелеріне қатысты қоғам мен құқық қорғау органының өзара қарым-қатынасының жақсаруы;

Е. құқық қорғау органдары қызметінің жүзеге асырылуы барысында адам мен азаматтардың құқықтарының қатаң сақталуының қамтамасыз етілуі.

Қоғамдық қауіпсіздіктің өзекті мәселелерінің анықталуы құқық қорғау органдарына сол мәселелерді шешуге дайындалуға және дағдылануға септігін тигізеді. Қандай да бір адамның радикалдық көзқарасының пайда болуы белгілі бір өзіне тиесілі құқықтардың бұзылуы, қоғамда өз орнын таба алмауы, әлеуметтік жағдайының нашар болуы, мемлекеттің саясатымен келіспеуі, діні, нәсілі, ұлты мен тілі бойынша кемсітуі нәтижелерінен болуы мүмкін. Осындай жағдайға душар болған тұлғалардың бойында кек алу, зиян келтіру ойлары пайда болуы ықтимал. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара қарым-қатынастарының арқасында қоғамдық қауіпсіздікке нұқсан келтіруі мүмкін осындай мәселелерді анықтауға мүмкіндік туады.

Діни экстремизм мен терроризмнің қауіптілік дәрежесін қоғамның ұғынуы және қырағылық танытуы ол да өзара қарым-қатынастың жемісі деп айтуға болады. Жедел іздестірулік алдын алудың субъектілері ретінде танылатын құқық қорғау органдарының қызметкерлері діни экстремизм мен терроризмнің шынайы қауіптілік дәрежесін хабарлай отырып төнетін қауіпті қоғамның дұрыс бағалауына септігін тигізеді, қырағылығын оятады және зұлымға қарсы күреске жұмылдырады. Діни экстремизм мен терроризмге байланысты қылмыстардың қауіптілік дәрежесін қоғамның асыра бағалауы да немесе жеткіліксіз бағалауы да маңызды жағдай. Әр қайсысының да белгілі бір себеп салдары орын алуы мүмкін. Қоғам міндетті түрде террористік қауіп қатердің дәрежесі туралы нақты ақпараттар мен мәлеметтерді білуі қажет және оларға қоғам сенімді болуы қажет. Қоғам арасында үрей туғызатын тұрақсыз жағдайға жол бермес үшін құқық қорғау органдары қолда бар ақпараттарды сақтықпен мұқият зерделеп қауіптілік дәрежесін анықтап алулары тиіс. Ал орын алған жалған ақпараттарды жедел анықтап, оларға қатысты заңды тұрғыда жауаптылық мәселесін шешіп, қоғамға анық, дұрыс құрылымды баяндамамен құзыретті өкіл шығып хабарлауы абзал. Қоғамға белгілі бір әрекетердің террористік қауіптілік дәрежесі жөнінде нұсқаулықтар мен ұсыныстар бере отырып ақпараттандыруы және осы саладағы теке тіресте өздерінің азаматтық борыштарын жүзеге асырушыларды қолдай отырып, құқық қорғау органдары діни экстремизм мен терроризмді

қолдаушылардың ықпалынан қоғамның белгілі бір иммунитеттері пайда болатындығы анық, әрі діни экстремизм мен терроризмді жедел іздестірулік алдын алудың елеулі жолы болатындығы сөзсіз.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара қарым-қатынастарының жақсаруы және полиция беделінің көтерілуі діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыруда және оларды жедел іздестірулік алдын алуда жағымды әсер беретіндігі сөзсіз. Қоғам құқық қорғау органдарының контртеррористік әрекеттерін қолдауы қажет. Құқық қорғау органдарының діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрестегі әрекеттерін қоғамның қолдау деңгейі олардың құқық қорғау органдарына деген сеніміне, жүзеге асырылатын өзара әрекеттестікке тікелей байланысты. Қоғамдық сенім - құқық қорғау органдарының қызметінің жағымды нәтижелерінің кепілі. Құқық қорғау органдарын мен қоғам арасындағы сенімді қарым-қатынастың орын алуы үшін, әрбір азаматтың полиция қызметіне қатысуға келісім беріп белсене қатысуы үшін олардың құқықтары қатаң сақталуы қажет.

Діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелеріне қатысты қоғам мен құқық қорғау органының өзара қарым-қатынасының жақсаруы - контртеррористік стратегиясының бір бағыты ретінде анықталғаны жөн. Қоғам құқық қорғау органдарының жүргізетін контртеррористік әрекеттеріне қаншалықты сенімді болса, соншалықты контртеррористік әрекеттердің бөгетсіз, тиімді әрі жемісті болатындығы анық. Бірақ, қоғам сенімін үрей мен қорқыныш тудыру арқылы иемденуге жол беруге болмайды. Қоғам терроризмге қатысты қауіптілік дәрежесін дұрыс бағалауы керек, қауіптілік дәрежесі жоғары кезінде орындауға қажетті әрекеттердің тәртібін білулері шарт. Мұндай жағдайда әрбір азамат өзіне қойылатын белгілі бір шектеулерді мойынсына қабылдауы қажет, сонымен қатар құқық қорғау органдарының қоғамды қорғауға байланысты жүргізіп жатқан әрекеттерінен хабардар болу үшін өзінің қандай да бір ақпарат алуға деген құқықтарын жүзеге асыра алады. Мүгедек жандар да белгілі бір қажетті ақпараттардан тыс қалмауы қажет, әсіресе көру, есту қабілеттері жоқ азаматтарға қажетті ақпараттардың толық жетуін тиісті лауазымды тұлғалар қамтамасыз етулері міндетті.

Құқық қорғау органдары қызметінің жүзеге асырылуы барысында адам мен азаматтардың құқықтарының қатаң сақталуының қамтамасыз етілуі қоғам тарапынан сенімділікті тудырады. Керісінше мұндай құқықтардың сақталмауы қоғамның ызалығын тудыра отырып оның радикалдануына әкеп соқтыруы мүмкін. Құқық қорғау органдары азаматтардың құқықтарын қатаң сақтай отырып, олардың берген арыз-шағымдарына қатысты әрекеттерді жедел түрде орындау керек, қабылданған шешімдер туралы азаматтарға уақытылы ашық түрде түсінік беруі қажет. Құқық қорғау органдарының қоғаммен өзара әрекеттестік ету барысында азаматтардың шағымдарына әкелетін кейбір құқық қорғау органдары қызметкерлерінің заңсыз әрекеттеріне тосқауыл бола алады. Құқық қорғау

органдары азаматтардың ұлттық заңнамамен реттелген құқықтарынан басқа халықаралық нормалармен реттелетін құқықтарын да білулері міндетті. Терроризмге қарсы күресті жүзеге асыру шеңберінде полиция қызметкерлерін жүйелі түрде біліктілігін арттыру мақсаттарында тиісті оқу орындарына жіберіп отыру мақсатқа лайықты болып табылады. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жергілікті тұрғындармен өзара әрекеттестікті күшейтуге қатысты мәселеге мемлекет өз тарапынан қолдау білдіріп отыр. Оған куә 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енетін "Жергілікті полиция қызметінің жұмысы мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады.

Жергілікті полиция қызметінің жұмысы мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- 1) құқық бұзушылықтар профилактикасы;
- 2) қоғамдық тәртіпті сақтау;
- 3) жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- 4) қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу;

5) әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу және қылмыстық теріс қылықтар бойынша хаттамалық нысанда сотқа дейінгі тергеп-тексеру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Н. Әбуғалиев Терроризммен күрестің жауаптылығы мен проблемалары мәселелерін реттейтін заңнама мониторингі // Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Хабаршысы - Қарағанды, 2014. - № 4 - 23-б.

2. Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңының 6-бабы. (2014.07.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

3. Предупреждение терроризма и борьба с насильственным экстремизмом и радикализацией, ведущими к терроризму. Подход, основанный на взаимодействии полиции с населением // ОБСЕ.-Вена, 2014, -96 бет.

4. Ашимбаев М.С. Проблемы религиозного экстремизма и терроризма в Центральной Азии. -А. 2010., 476.

Наталья СИДОРОВА, кандидат юридических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, e-mail: nsidorova75@mail.ru, +77014825827

Динара БЕЙСЕНОВА, магистрант, Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермекова 124, e-mail: jaras_b@mail.ru, +77029800018

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ПРАВОВАЯ ПОМОЩЬ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ: МЕЖДУНАРОДНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ЮРИСДИКЦИЯ

В статье рассматриваются основные международные и внутригосударственные правовые гарантии обеспечения конституционных прав и свобод человека в рамках оказания правовой помощи по уголовным делам. Проводится сравнительный анализ международных договоров и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан в части обеспечения прав и свобод человека. В результате чего в статье предпринята попытка построения системы гарантий прав и свобод человека в рамках правовой помощи по уголовным делам.

Ключевые слова: международное сотрудничество в борьбе с преступностью, права человека, правовая помощь по уголовным делам, выдача преступников, международный договор, уголовно-процессуальное право.

Наталья СИДОРОВА, заң ғылымдарының кандидаты, доценті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, e-mail: nsidorova75@mail.ru, +77014825827

Динара БЕЙСЕНОВА, магистрант, Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігі Б. Бейсенов атындағы академиясы, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермекова 124, e-mail: jaras_b@mail.ru, +77029800018

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ЮРИСДИКЦИЯ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРГЕ ҚАТЫСТЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫЗМЕТ

Мақалада қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету шеңберінде конституциялық адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің негізгі халықаралық және отандық құқықтық кепілдіктері қарастырылады. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларына салыстырмалы талдау жүргізіледі. Нәтижесінде, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету шеңберінде адам құқықтары мен бостандықтары кепілдіктерінің жүйесін құруға тырысады.

Түйінді сөздер: қылмысқа қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастық, адам құқықтары, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек, қылмыскерлерді экстрадициялау, халықаралық шарт, қылмыстық іс жүргізу құқығы.

Natalia SIDOROVA, Candidate of Law sciences, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskaya 9, e-mail: nsidorova75@mail.ru, +77014825827

Dinara BASEENOVA, graduate student, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan name B. Бейсенова, 100009, Republic of Kazakhstan, city of Karaganda, st. Ермекова 124, e-mail: jaras_b@mail.ru, +77029800018

HUMAN RIGHTS AND LEGAL ASSISTANCE ON CRIMINAL CASES: INTERNATIONAL AND NATIONAL JURISDICTION

The article examines the main international and domestic legal guarantees for ensuring constitutional human rights and freedoms within the framework of legal assistance in criminal matters. A comparative analysis of international treaties and criminal procedural legislation of the Republic of Kazakhstan regarding ensuring human rights and freedoms is conducted. As a result, the article attempts to build a system of guarantees of human rights and freedoms within the framework of legal assistance in criminal matters.

Keywords: international cooperation in combating crime, human rights, legal assistance in criminal matters, extradition of criminals, international treaty, criminal procedure law.

Комплексе координационных, организационно-правовых, уголовно-процессуальных и иных мер, предпринимаемых государством и его органами на

международном и внутригосударственном уровнях в целях противодействия преступности, а также борьбы с отдельными видами преступлений,

предупреждению уголовной преступности и обращению с правонарушителями составляет сущность международного сотрудничества правоохранительных органов государств, центральное место среди которых занимают органы внутренних дел (полиция). Таким образом, данный вид правоохранительной деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан оказывает воздействие на систему конституционных прав и свобод человека, гарантированных международным сообществом и отдельно взятым государством.

Международное сотрудничество государств в борьбе с преступностью реализуется в различных направлениях, среди которых следует выделить правовую помощь по уголовным делам, оказание которой обеспечивается международно-правовым закреплением принципов равноправия и не дискриминации. В частности, в статье 1 Кишиневской конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам 2002 года (далее Кишиневская конвенция) говорится, что "граждане каждой из Договаривающихся Сторон, а также другие лица, проживающие на ее территории, пользуются на территории всех других Договаривающихся Сторон такой же правовой защитой их личных, имущественных и неимущественных прав, как и собственные граждане этой Договаривающейся Стороны" [1]. Во второй части данной статьи закрепляется право на признание правосубъектности и на защиту своих прав и свобод всеми не противоречащими закону способами. Следовательно, провозглашенные в конвенции принципы подтверждают приверженность государств-участников "национальному правовому режиму" статуса иностранных граждан и лиц без гражданства. В Конституции Республики Казахстан данный режим нашел закрепление в статьях 12 и 14.

Уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан расширяет принцип о запрете дискриминации и вводит его в основание отказа в правовой помощи по уголовным делам. В частности статья 569 УПК Республики Казахстана к числу оснований отказа в исполнении запроса об оказании правовой помощи, при отсутствии международного договора Республики Казахстан, относится пункт, согласно которому: "есть достаточные основания считать, что запрос (поручение, ходатайство) направлен в целях преследования, осуждения или наказания лица по мотивам его происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам" [2].

Основное конституционное право человека, которое ограничивается в рамках правовой помощи по уголовным делам - это право на личную свободу. Гарантии данного права на международном и национальном уровне включают:

1. Установление специального субъекта сношений по вопросам исполнения поручений о проведении процессуальных действий и розыскных мероприятий, требующих санкции прокурора (суда) - органы прокуратуры (статья 5 Кишиневской конвенции). В соответствии со статьей 591 УПК Республики Казахстан решение о выдаче лица или отказе в выдаче принимает Генеральный прокурор или его заместитель, которое может быть в течение десяти суток обжаловано в Верховный Суд Республики Казахстан (статья 592 УПК РК). Следует отметить, что санкционирование

экстрадиционного ареста согласно статье 55 УПК Республики Казахстан относится к полномочиям следственного судьи. Таким образом, данная гарантия закрепляет императив строгой подведомственности Генеральному прокурору и Верховному суду Республики всех действий, затрагивающих основные конституционные права и свободы человека.

2. Установление правовых ограничений выдачи преступников, к которым относятся:

- отсутствие противоречий в законодательстве сторон;
- ограничения по санкциям статей уголовного закона.

Например, выдача для привлечения к уголовной ответственности возможна, в случае если лицо совершило уголовно-наказуемое деяние, за совершение которого по законодательству Договаривающихся сторон предусматривается наказание в виде лишения свободы на срок не менее одного года или более строгое (статья 66 Кишиневской конвенции) [1]. Следовательно, выдача возможна только по обвинению в совершении уголовно наказуемого деяния, как по законодательству запрашивающего, так и по законодательству запрашиваемого государства. При этом первостепенное значение имеет размер санкции, в том числе и вид наказания. Так в выдаче может быть отказано в случаях когда лицу грозит наказание в виде смертной казни (прецеденты таких решений соответствующих органов запрашиваемых государств имеются, в том числе и в практике Казахстана).

3. Процессуальное ограничение экстрадиции заключается в том, что выдаче подлежит только лицо, имеющие статус обвиняемого по уголовному делу, который подтверждается соответствующим постановлением. При этом в отношении лица должна быть избрана мера пресечения - заключение под стражу (статья 67 Кишиневской конвенции). В соответствии со статьей 587 УПК Республики Казахстан "в течение семидесяти двух часов должны быть установлены личность задержанного лица, его гражданская принадлежность, от инициатора розыска истребования информация об обстоятельствах совершенного деяния, текст статьи в соответствии с которой деяние признается преступлением, решение компетентного органа о взятии его под стражу и объявлении в розыск, а также подтверждение о необходимости взятия лица под стражу" [2].

Обозначенная гарантия означает то, что подозреваемое в совершении преступления лицо не может быть экстрадировано по запросу иностранного государства.

4. Не выдача собственных граждан иностранному государству является абсолютным императивом на международном и национальном уровнях. Данная норма содержится во всех международных договорах о правовой помощи по уголовным делам и о выдаче преступников (многосторонние, региональные, двусторонние). Конституция Республики Казахстан не исключает возможности выдачи собственных граждан, при условии, что это предусмотрено международными договорами, однако на сегодняшний день в договорной практике Казахстана таких договоров нет. Тем не менее, следует отметить, что отдельные международные договоры, например, Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 года в статье 16 пункты 10, 11 допускают возможность выдачи собственных граждан [3]. В то же время обозначенный договор относится к категории "несамоисполнимых", а, следовательно, его имплементация возможно только после

соответствующих изменений и дополнений в законодательство Республики Казахстан (уголовное и уголовно-процессуальное).

5. Запрет выдачи иностранных граждан и лиц без гражданства, при наличии соответствующих оснований: политическое убежище, истечение срока давности, угроза дискриминации, угроза применения пытки и др. (статья 89 Кишиневской конвенции). Перечень оснований отказа в выдаче преимущественно оговаривается в международных договорах, однако внутреннее право государства может содержать основания, не отраженные в конкретных договорах (к числу таких оснований может относиться смертная казнь). Практика сотрудничества в данной сфере показывает, что, не смотря на признаваемый приоритет международного договора, внутригосударственная норма, определяющая основание для отказа в выдаче в большинстве случаев будет решающей.

6. Установление ограничений по срокам рассмотрения запроса о выдаче, по срокам выдачи на время, а также по срокам содержания под стражей до получения запроса о выдаче и до передачи выдаваемого лица. В частности срок рассмотрения запроса о выдаче составляет 30 дней после его поступления в компетентное учреждение юстиции (статья 71 Кишиневской конвенции). Если запрос о выдаче и прилагаемые к нему документы не поступили в течение 40 дней с момента задержания или взятия под стражу, лицо, взятое под стражу на территории запрашиваемой стороны, должно быть незамедлительно освобождено (статья 75 Кишиневской конвенции) [1]. Однако нормы международного права допускают возможность повторного взятия под стражу в связи с выдачей (статья 83 Кишиневской конвенции).

7. Исчисление сроков содержания под стражей. В соответствии со статьей 74 Кишиневской конвенции "Время задержания и содержания выдаваемого лица под стражей на территории запрашиваемой Договаривающейся Стороны, а также время его этапирования засчитывается запрашивающей Договаривающейся Стороной в общий срок содержания его под стражей" [1]. В то же время УПК Республики Казахстан конкретизирует исчисление сроков содержания под стражей на срок содержания под стражей лица в качестве меры пресечения, который исчисляется с момента пересечения им государственной границы Республики Казахстан и общий срок содержания под стражей при назначении наказания, который корреспондирует с положением Кишиневской конвенции.

8. Установление пределов уголовного преследования выданного лица, в соответствии с которыми без согласия запрашиваемой стороны выданное лицо нельзя привлечь к уголовной ответственности или подвергнуть наказанию за преступление, совершенное до его выдачи, или за которое оно не было выдано. Пределы уголовного преследования также распространяются на запрет выдачи третьему государству без согласия запрашиваемой стороны (статья 80 Кишиневской конвенции).

9. Обеспечение процессуальных гарантий лиц, взятых под стражу в целях выдачи, на территории каждой из Договаривающихся сторон подразумевает то, что они имеют право на защиту, на рассмотрение жалоб, как в судебном, так и в ином порядке, право на переводчика (статья 76 Кишиневской конвенции). УПК Республики

Казахстан в статье 586 определяет права лица, выдача которого запрашивается, к числу которых относится:

- знать по какому преступлению поступил запрос о его выдаче;
- иметь защитника и свидание с ним при условиях, обеспечивающих конфиденциальность общения, на присутствие защитника при допросах;
- в случае задержания - на оповещение близких родственников, членов семьи и иных лиц о задержании и его месте пребывания;
- принимать участие в рассмотрении судом вопросов, связанных с его содержанием под стражей и запросом о его выдаче;
- знакомиться с запросом о выдаче или получить его копию;
- обжаловать решения о содержании под стражей, применении экстрадиционного ареста и удовлетворении запроса о выдаче;
- выражать в судебном заседании свое мнение по запросу о выдаче;
- на встречу с представителем дипломатического или консульского учреждения своего государства [2].

10. Установление требований на получение согласия лица, содержащегося под стражей или отбывающего наказание в виде лишения свободы для осуществления временной передачи в целях дачи показаний или участия в иных следственных действиях на территории иностранного государства. Так, согласно части 5 статьи 574 УПК Республики Казахстан "временная передача лица осуществляется лишь при наличии письменного согласия данного лица".

Таким образом, в статье предпринята попытка построения системы гарантий конституционных прав и свобод человека в рамках правовой помощи по уголовным делам (преимущественно выдача преступников) на основе анализа Кишиневской конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам и УПК Республики Казахстан. При этом следует отметить, что договорная практика Республики Казахстан намного шире и охватывает другие международные договоры как на региональном, так и на двустороннем уровнях, которые также содержат нормы и принципы, направленные на обеспечение конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Список литературы:

1. Кишиневская конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 7 октября 2002 года. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034672#pos=0;208.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09 января 2018 г.). - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852.
3. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 года. - Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml.

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

"Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы тоқсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының "ҚЭУ Жаршысы" бөлімінде, "ҚЭУ Жаршысы" журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 3 000 теңге (эквиваленті 20\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;
- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);
- бір жол аралық интервал;
- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы - 2 см қалдырылады;
- азат жолдан шегініс - 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың аңдатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1. Проблемалардың қойылысы.
2. Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.
3. Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.
4. Зерттеу мақсаты.
5. Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);
- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі, 9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: +7 (7212) 44-16-24 (6500).

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе "Вестник КЭУ" электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале "Вестник КЭУ". Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 3 000 тенге (эквивалент 20\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;
- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);
- одинарный междустрочный интервал;
- поля: верхнее, нижнее, правое, левое - по 2 см;
- абзацный отступ - 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.
2. Анализ последних исследований и публикаций.
3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.
4. Цель исследования.
5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal "Karaganda Economic University Bulletin" publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board. Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal "Bulletin of Karaganda Economic University" is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in "Karaganda economic university Bulletin" at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 3,000 tenge (equivalent to \$ 20).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the "Bulletin of KEU" automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor - Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left - 2 cm;
- Indention - 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;
- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;
- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;
- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;
- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e-mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.
- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda
Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

www.keu.kz

№ 4 (47) 2017

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: Economy, Philosophy,
Pedagogics, Jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	27.12.2017	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес.б.т.	28,8	Объем, п.л.
Таралымы	300	Тираж
Тапсырыс	№ 929	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

Редакцияның мекен-жайы - Адрес редакции
100009, г.Караганды, ул.Академическая, 9.

Отпечатано в типографии Карагандинского экономического университета

